

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Ane A. Ferri

**LUDOVIK PASKVALIĆ – BOKOKOTORSKI
PJESNIK XVI VIJEKA**

Doktorska disertacija

Beograd, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Ane A. Ferri

**LUDOVIK PASKVALIĆ –
THE 16th CENTURY POET FROM BOKA
KOTORSKA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ане А. Ферри

**ЛЮДОВИК ПАСКВАЛИЧ –
БОКА-КОТОРСКИЙ ПОЭТ XVI ВЕКА**

Докторская диссертация

Белград, 2022

PODACI O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

MENTOR:

dr Slavko Petaković, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

ČLANOVI KOMISIJE:

Datum odbrane: _____

Riječi zahvalnosti

Zahvaljujem članovima komisije za smjernice tokom izrade rada.

Zahvalnost dugujem i prof. Željku Đuriću, koji je bio moj mentor na doktorskim studijama do odlaska u penziju.

Posebnu zahvalnost dugujem mentoru prof. dr Slavku Petakoviću na razumijevanju i strpljenju, nesebičnom pružanju stručne i moralne podrške, pomoći u pribavljanju literature, kao i spremnosti da uvijek bez odlaganja odgovori na moja obraćanja.

Ludovik Paskvalić- bokokotorski pjesnik XVI vijeka

Apstrakt

Namjera ovog rada je svestrano razmatranje i prikaz života i djela Ludovika Paskvalića (1500–1551).

Metod je komparatističkog, istraživačkog i književno-istorijskog karaktera, zasnovan na kombinatorici istraživanja o autoru dostupnih na meni raspoloživim i relevantnim jezicima (srpski, engleski, italijanski i francuski) odnosno odjeka Paskvalićevog djela na tlu današnje Crne Gore i u slovenskom svijetu uopšte.

Najznačajniji doprinos ovog rada ogleda se u tome što on predstavlja prvi sveobuhvatni pogled na Paskvalićev život i književni legat. Uvidom i analizom do sada poznatih, manje poznatih, pa i sasvim nepoznatih dokumenata u ovom radu je najpotpunije prikazana loza najbližih direktnih srodnika renesansnog pjesnika. Takođe, prvi put je zbirka renesansnog bokokotorskog humaniste kritički analizirana. Ovo istraživanje je donijelo iskorak i u pogledu nadopune latinske pjesmarice, na način što su preštampane Paskvalićeve pjesme koje je posljednjih godina bilo moguće čitati samo u veoma oštećenom rukopisu. Ovim je radom iscrpljeno sve do čega se moglo doći posljednjih godina, a da je direktno ili indirektno vodilo do „morskog Orfeja“. Ovim je radom kompletiran književni legat bokokotorskog poete, dok možda neki budući istraživači i istorijski otklon, modernizacija bibliotečkih i arhivskih katalogizacija ne ponude još Paskvalićevog eventualnog književnog blaga.

Mišljenja smo da na polju Paskvalićevog književnog legata postoje otvorena pitanja koja bi mogla interesovati buduće istraživače. Prevodi latinskih epigrama i drugih neobjavljenih pjesama pružili bi vrijedne uvide o ljudima, odnosima i vremenu u kojem su nastali, a njihovom bi analizom bio zaokružen Paskvalićev pjesnički portret. Stvaranju sveobuhvatne slike o ovom bokokotorskom renesansnom pjesniku doprinio bi i eventualni pronalazak njegovih pjesama na maternjem jeziku.

Imajući u vidu da renesansni pjesnici sa naših prostora po svojim stilsko-tipološkim karakteristikama pripadaju korpusu evropske književnosti doba u kojem su stvarali, njihovo izučavanje od izuzetnog je značaja ne samo za istorijsku i literarnu, već i za kulturnu baštinu, kako ovog našeg prostora, tako i cijelog knjiženog svijeta.

Ključne riječi: Renesansa, humanizam, Kotor, Boka Kotorska, Ludovik Paskvalić, pjesnik, XV-XVI vijek, Rime volgari, Carmina

Naučna oblast: Nauka o književnosti, istorija književnosti, crnogorsko-italijanski kulturni i književni odnosi

Uža naučna oblast: Književnost renesanse u Boki Kotorskoj

UDK broj: 821.163.41.09-1 (497.16)“15/16”

Ludovik Paskvalić - the 16th century poet from Boka Kotorska

Abstract

The intention of this paper is a comprehensive consideration and presentation of the life and work of Ludovik Paskvalić (1500–1551).

The method is of comparative, research and literary-historical character, based on a combination of research on the author available in the languages understandable and relevant to myself (Serbian, English, Italian and French), i.e. echoes of Paskvalić's work on the territory of today's Montenegro and the Slavic world in general.

The most significant contribution of this work is reflected in the fact that it represents the first comprehensive view of Paskvalić's life and literary legacy. Insight and analysis of hitherto known, less known, and even completely unknown documents in this paper most fully shows the lineage of the closest direct relatives of the Renaissance poet. Also, the collection of this Bay of Kotor's Renaissance humanist was critically analysed for the first time. This research also brought a step forward in terms of supplementing the Latin songbook, in the way that Paskvalić's poems were reprinted, while in previous years they could only be read in a much damaged manuscript. In this work has been used everything that I could reach and find out in recent years, leading directly or indirectly to the "Sea Orpheus". This paper completes the literary legacy of the poet from the Bay of Kotor (Boka Kotorska), while perhaps some future researchers and the historical deviation, modernization of library and archival catalogues eventually do not offer more Paskvalić's literary treasure.

We are of the opinion that there are open questions in the field of Paskvalić's literary legacy that could be of interest to future researchers. Translations of Latin epigrams and other unpublished poems would provide valuable insights into people, relations and the time in which they were created, and their analysis would complete Paskvalić's poetic portrait. The eventual discovery of his poems in his mother tongue would also contribute to the development of a comprehensive picture of this Renaissance poet from the Bay of Kotor.

Bearing in mind that Renaissance poets from our region, according to their stylistic and typological characteristics, belong to the corpus of European literature of the era in which they created, their study is extremely important not only for historical and literary, but also for cultural heritage, both of this area and of the whole literary world.

Key words: Renaissance, humanism, Kotor, Boka Kotorska, Ludovik Paskvalić, poet, XV-XVI century, Rime volgari, Carmina

Scientific field: Science of literature, history of literature, Montenegrin-Italian cultural and literary relations

Scientific subfield: Renaissance literature in the Bay of Kotor

UDC Number: 821.163.41.09-1 (497.16)"15/16"

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. U SVJETLU KNJIŽEVNE ISTORIJE.....	3
2. ŽIVOTOPIS PJESNIKOV	21
3. RENESANSA U BOKI KOTORSKOJ: KNJIŽEVNOISTORIJSKA SKICA.....	34
4. KNJIŽEVNI LEGAT	45
4.1. Italijanistička pjesnička rukovijet	45
4.1.1. Pjesnička posveta Ludoviku da Ponteu	118
4.2. Latinska pjesnička rukovijet	138
5. PREVODI I PREPJEVI PASKVALIĆEVOG DJELA	170
6. UTICAJ PASKVALIĆEVE BOKOKOTORSKE LIRE NA EVROPSKE PJESNIKE	174
ZAKLJUČAK.....	187
LITERATURA	189
Biografija	196

UVOD

Tema ove doktorske disertacije podrazumijeva svestrano razmatranje i prikaz života i djela Ludovika Paskvalića (1500–1551), koji je, prema zaključku Miroslava Pantića, „najbolji renesansni pesnik Kotora i jedan od najznačajnijih naših pesnika na italijanskom i latinskom jeziku u čitavom XVI veku“.¹ Bokokotorski pjesnik izdanak je porodice Paskvalić koja je Kotoru i Boki dala brojne znamenite ličnosti. Život toga istaknutog kulturnog poslenika, Bokelja, patriote, padovanskog studenta, poliglote, oficira u mletačkoj mornarici, branioca svog rodnog grada od Turaka, advokata u Kotoru i Slovena kosmopolitske orijentacije, bio je sadržajan i kao takav našao je odjeka u njegovom književnom djelu. Ništa manje zanimljiva i značajna nisu Paskvalićeva poznanstva i prijateljstva sa istaknutim ličnostima koja su ostavila trag ne samo na istorijski već i na društveno-literarni život i kontekst XVI vijeka.

Nesvakidašnji tok Paskvalićevog života, dragocjeni podaci koje je ostavio naučnim istraživačima o životu i djelima drugih pjesnika svoga doba, dvije zbirke pjesama, posebno njegova italijanistička djelatnost, kao i činjenica da je on, kako navodi Radoslav Rotković, „jedan od prvih naših pjesnika uvršten u strane zbornike i antologije, a posljednji koji je tu počast doživio u svojoj zemlji“,² usudili bismo se da dodamo i u svom rodnom gradu, razlog su što smo odabrali da sačinimo intelektualni portret, odnosno monografsku studiju o ovom značajnom kulturnom posleniku Kotora i Boke, a samim tim i južnoslovenskog kulturnog kruga.

Namjera ovog rada je da uz pomoć komparativnog, istraživačkog i književno-istorijskog metoda, zasnovanog na dostupnoj građi o kotorskom pjesniku, upotpuni predstavu o postojećem znanju o životu i djelu Ludovika Paskvalića, iscrpljujući sve izvore i tragove koji se mogu dovesti u funkcionalnu vezu sa pjesnikovim životom i radom, a koji mogu biti od koristi savremenim i budućim istraživačima. Smatramo da u okviru istraživanja bokokotorsko-italijanskih kulturnih i književnih veza i prožimanja nezaobilazno mjesto zauzimaju studije o njihovim protagonistima, prevodiocima i autorima djela i napisa posvećenih upoznavanju italijanske kulture u Boki Kotorskoj. Stoga je naše istraživanje usredsređeno na isticanje interesa za italijanističku književnost ovog pjesnika, kojeg je prevashodno inspirisalo izvrsno poznavanje italijanskog, latinskog i grčkog jezika. Međutim, Paskvalić svoju djelatnost, uprkos činjenici da piše na nematernjem jeziku, uglavnom vezuje za bokokotorski ambijent i svojim je stvaralačkim bićem okrenut narodu i tlu sa kojeg je ponikao. Zato je naša namjera da kulturni ambijent Boke – naročito iz sfere italijanskih uticaja, tako svojstvenih Paskvaliću, osvjetlimo sa novim i do sada manje korišćenim, pa i sasvim novim izvorima i dokumentima.

Mišljenja smo da je neophodna sistematična i kritička analiza pjesnikovog djela, čija tematsko-tipološka (ljubavne, autobiografske, političke i prigodne) i formalna (soneti, kancone, madrigali, silve i dr.) raznovrsnost svjedoči o stvaralačkom oslanjanju na bogatu tradiciju antičkog, italijanskog i domaćeg pjesništva. Pored navedenog, namjera je i usmjeravanje analize na recepciju Paskvalićeve poezije u Italiji i Boki Kotorskoj što će nam donijeti pouzdanu naučnu predstavu o stvaralaštvu pjesnika koji je do sada u mnogome ostao van književno-istorijskih uvida. Imajući u vidu da renesansni pjesnici sa naših prostora po svojim stilsko-tipološkim karakteristikama pripadaju korpusu evropske književnosti doba u kojem su stvarali, njihovo izučavanje od izuzetnog je značaja ne samo za istorijsku i literarnu, već i za kulturnu baštinu, kako ovog našeg prostora, tako i cijelog knjiženog svijeta.

¹ Мiрослав Пантiћ, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд, 1990, 17.

² Радослав Ротковић, „Хуманиста Људевит Паскалић Которанин“, *Стварање*, XXX, 1975, 109.

Ludovik Paskvalić nam je u nasljeđe ostavio dvije zbirke pjesama, obje štampane u Mletačkoj republici. Zbirka na italijanskom jeziku „Rime volgari“³ štampana je 1549. godine. Druga zbirka, napisana na latinskom jeziku pod naslovom „Carmina“,⁴ objavljena je nakon piščeve smrti, 1551. godine, uz trud i zalaganje njegovog prijatelja. Štampani primjerci originalnih djela čuvaju se u biblioteci Marčana u Veneciji, a obje Paskvalićeve dobro očuvane zbirke moguće je pronaći u trezoru Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U Nacionalnoj biblioteci Crne Gore, kao i u fondu tamošnjih manjih biblioteka, uključujući i biblioteku u rodnom mjestu pjesnika, nije moguće pronaći sačuvane primjerke Paskvalićevih djela. Naša istraživanja i zaključke u ovom radu temeljimo na osnovu uvida u originalna štampana Paskvalićeva djela čuvana u Veneciji, odnosno na osnovu fototipskih izdanja koja su nam putem međunarodne bibliotečke razmjene ljubazno prosljedili iz Zagreba. Biblioteka Marčana pohranjuje takođe i rukopise naknadno otkrivenih Paskvalićevih pjesama, na čemu nauka zahvalnost duguje Milici Popović.⁵

Ova doktorska disertacija donosi i značajan iskorak u pogledu dosadašnjih raslojavanja Paskvalićevog života i djela zbog uvida u manuskript koji sadrži, prema našim saznanjima, do sada neobjavljene Paskvalićeve pjesme na latinskom jeziku, za koje su naučnici Šrepel,⁶ Kerbler⁷ i Rotković⁸ čuli da postoje. Međutim, pomenutom rukopisu gubi se svaki trag zbog čega je isti u dosadašnjim naučnim istraživanjima bio šturo i usputno pominjan, ali ne i detaljno analiziran. Mi smo uspjeli da u samostanu Male braće u Dubrovniku pronađemo taj vrijedan dokument koji nedjeljivo sa već navedenim djelima predstavlja polaznu, odnosno nezaobilaznu tačku za rasvjetljavanje autobiografskih slojeva opusa bokokotorskog pjesnika. Novina koju je donijelo istraživanje za ovaj rad jeste reštampa Paskvalićevih pjesama koje nisu ušle u njegovu štampanu i jedinu objavljenu latinsku pjesničku rukovijet.

S namjerom da upotpunimo kolaž pjesnikovog života, istraživanje smo temeljili i na arhivskim izvorima posvećenim prvoj polovini XVI vijeka, a čiji korpus obuhvata književnu građu i dokumentaciju pravne, istorijske i političke prirode. Znatna dio izvora nalazi se u korpusu građe vezane za slovenski svijet, jer nije rijedak slučaj da se građa o jednom autoru, pa tako i o Ludoviku Paskvaliću, nalazi u istom bloku, ako ne i u istoj foliji, sa drugim autorom, ne uvijek i obavezno vezanim za književno ili umjetničko stvaralaštvo, već za pravnu, istorijsku ili neku drugu svrhu. Zanimljive podatke pružilo je pregledanje dokumenata u bibliotekama i arhivima u Zadru, Zagrebu, Đenovi, Loretu, Veneciji, Padovi, Firenci, Vatikanu, Ženevi, Lozani, Bernu i Luganu. Neveliki broj dokumenata pronađen je i u arhivu grada Kotora, kao i u Nacionalnoj biblioteci Crne Gore „Đurđe Crnojević“ na Cetinju. Pretraga elektronskih izvora takođe je dala rezultate. Proučavanjem navedenih dokumenata zaokružili smo saznanja o životu bokokotorskog pjesnika koji je bio svjedok mnogih istorijskih zbivanja, krećući se oblašću Sredozemlja, od Kotora preko Italije i Krita do zavičaja, gdje je učestvovao u borbama protiv Turaka predvođenih Hajrudinom Barbarosom.

³ *Rime Volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino non più date in luce*, In Vinegia, appresso Steffano et Battista Cognati al Segno de S. Moise, Con gratia et privilegio, M. D. XLIX.

⁴ Ludovici Pascalis, *Iviii Camilli, Molsea et aliorum poetarum carmina, ad illustriss. et doctiss. Marchionem Auriae Bernardium Bonifatium per Ludouicum Dulcium nunc primum in lucem aedita*, Venetiis, apud Gabrielem Iolium et fratres De Ferrariis, MDLI.

⁵ Milica Popović, „Nekoliko podataka o pesniku Ludoviku Paskaliću (Pascale)“, *Zbornik istorije književnosti SANU*, 2, Beograd, 1961, 49–63.

⁶ Milivoj Šrepel, „Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik“, *RAD JAZU*, knj. 118, Zagreb, 1894, 117.

⁷ Đuro Kerbler, „Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku“, *RAD JAZU*, CCXII, 92, Zagreb, 1916, 7.

⁸ R. Ротковић, nav. rad, 1975, 117.

Mišljenja smo da je samo u kumulativnom sagledavanju i promišljanju na osnovu štampanih i rukom pisanih Paskvalićevih djela, zajedno sa arhivskim faktima, moguće kreirati sveobuhvatnu sliku o životu bokokotorskog pjesnika. Jedna od namjera i doprinosa ovog rada je da se sve do sada poznato, manje poznato, odnosno sasvim nepoznato, o kotorskom pjesniku nađe objedinjeno i kritički sagledano na jednom mjestu. U namjeri da ostvarimo navedeno, u narednom poglavlju hronološki ćemo predstaviti važnije pomene Paskvalića i njegovog djela na koje smo nailazili u pojedinim priložima, leksikonima, antologijama, rječnicima, književnim istorijama i na drugim mjestima. Iskoristićemo priliku da na datim primjerima prokomentarišemo kako su se širila saznanja o njemu i njegovom djelu, odnosno kakva je bila njegova recepcija.

1. U SVJETLU KNJIŽEVNE ISTORIJE

Sačuvan je sasvim mali broj primjeraka Paskvalićevih originalnih djela, što može biti jedan od razloga zbog kojih je bokokotorski pjesnik ostao nedovoljno poznat široj publici i istoričarima književnosti. Do sada u nauci prvi sačuvan pomen o Ludoviku Paskvaliću, odnosno nekoliko preštampanih soneta iz njegove italijanske zbirke u jednoj antologiji, od neprocjenjive je važnosti, a datira iz 1718. godine, što je više od vijek i po od posthumnog objavljivanja njegove druge i posljednje zbirke pjesama „Carmina“. Tada je istoričar književnosti iz Italije Augustin Gobi (Agostino Gobbi) u svom „Izboru soneta i kancona najboljih pjesnika svih vremena“⁹ čitalačkoj publici, bez prethodnog predstavljanja pisca, dao na uvid i sud šest Paskvalićevih soneta. U prvoj od ukupno tri knjige, Gobi je smjestio Paskvalića „rame uz rame“ sa značajnim imenima koja su i danas neizostavna u svim ozbiljnim istorijama italijanske književnosti, poput: Jakopa Sanazara, Pjetra Bemba, Ludovika Dolčea i drugih. U istom je tomu Lodoviko Ariosto zastupljen sa pet, a naš pjesnik sa jednim sonetom više. Na prvoj strani prvog toma svog djela, Gobi je naveo da su njime obuhvaćeni najbolji pjesnici od 1400. pa do 1550. godine. U navedenim godinama krije se objašnjenje zbog kojeg se pojedincu može učiniti da Gobiju nisu bili poznati Paskvalićevi latinski soneti, štampani godinu kasnije (1551). „Izbor“ Gobijevih soneta neće zaobići da pomenu svi budući istraživači Paskvalićevog djela u namjeri da nedvosmisleno i slikovito prikažu recepciju Paskvalićevog djela, odnosno značaj koji je ono imalo među savremenima. Dosadašnji Paskvalićevi istraživači nisu pisali da je Gobi, vjerovatno prepisujući sa korica originalnog djela na italijanskom jeziku ono što je i sam Paskvalić o svom nacionalnom opredjeljenju naveo (da je Dalmatinac), načinio štamparsku grešku prilikom navođenja rodnog grada autora soneta. Na originalnim koricama „Rima“ Paskvalić je dao da se odštampa „da Catharo“. Gobi u sadržaju svoga rada navodi rodni grad bokokotorskog pjesnika istovjetno kako se može vidjeti u originalu djela.¹⁰ Međutim, prilikom kasnijeg navođenja mijenja naziv u „Cataro“.¹¹ Slične, nenamjerne, štamparske greške ili drugačiji oblici imena i prezimena našeg pjesnika na koje smo nailazili u literaturi ili u sistemima velikih ili pak manjih biblioteka, arhiva ili muzeja u kojima je Ludovik Paskvalić zaveden, predstavljale su najveći izazov prilikom prikupljanja podataka o ovom bokokotorskom pjesniku.

Frančesko Severio Kvadrio (Francesco Severio Quadrio)¹² piše da je Ludovik Paskvalić 1549. godine u Veneciji dao na štampu svoje pjesme kod Stefana i Batiste Konjatia (S. e B. Cognati). Međutim, za nas je značajnije svjedočanstvo da su se u prvom tomu italijanske antologije „Rime Spirituali“, koja datira iz 1550. godine i predstavlja „vrijednu i veoma rijetku zbirku u rukopisu“, ¹³ našli soneti Ludovika Paskvalića među ukupno osam autora. Ovo je rijetko, ako ne i jedino svjedočanstvo o recepciji

⁹ Agostino Gobbi, *Scelta di sonetti e canzoni de piu' eccellenti rimatori d'ogni secolo*, Venezia, MDCCXXXIX.

¹⁰ A. Gobbi, nav. djelo, 11.

¹¹ Isto, 583.

¹² Francesco Saverio Quadrio, *Della Storia e Della Ragione d'oggi Poesia*, Milano, 1741, 253.

¹³ Isto, 355.

Paskvalićevog djela među njegovim savremenikima. Značajno je utoliko više ukoliko se prisjetimo da je njegova prva zbirka pjesama „Rime volgari“, na osnovu koje je i uvršten u tu rijetku antologiju, iz štampe izašla samo godinu dana ranije. Činjenica da su se soneti pjesnika iz Boke Kotorske našli „tra i piu' celebri di que' tempi“ svjedoči o Paskvalićevoj vještini i osobenom pjesničkom talentu. Uprkos naporima, nismo uspjeli da pronademo rukopis o kojem je riječ, odnosno prvo svjedočanstvo o pomenu pjesnika Ludovika Paskvalića u jednoj italijanskoj antologiji iz XVI vijeka. Vjerujemo da se zbog protoka vremena antologija zagubila. Nadamo se da će budući istraživati imati više sreće.

Međutim, u univerzitetskoj biblioteci u Lozani pronašli smo veoma rijetko štampano izdanje knjige na čijoj je prvoj strani odštampan naslov: „Libro primo delle rime spirituali, parte nuova“, koje takođe datira iz 1550. godine u kojem se zaista nalaze soneti Ludovika Paskvalića među brojnim sonetima poznatih italijanskih pjesnika toga doba. To je značajno otkriće jer se zbog godine izlaska iz štampe svrstava u prvi pomen Ludovika Paskvalića u nekoj autologiji uopšte, starijoj čak i od često navođenog Gobijevog izbora soneta. Ne znamo da li je Kvadrino mislio na taj izbor duhovnih soneta kada je pisao o Ludoviku Paskvaliću, kao ni da li je rukopis zbirke preštampan i objavljen iste godine, što Kvadrino nije bilo poznato. Razlike između rukopisa koji pominje Kvadrino i štampanog izdanja o kojem do sada niko nije pisao postoje. Kvadrino navodi da se ime bokokotorskog pjesnika našlo među nekolicinom drugih pjesnika, dok štampana verzija djela broji mnogo više pisaca. U istoj zbirci pjesama, Jakopo Sanazaro zastupljen je sa pet, Torkvato Taso i Pjetro Bembo sa jednim, a Paskvalić sa čak devet soneta. Zato smatramo značajnim da prvi put ovdje navedemo koji su Paskvalićevi soneti odabrani da se po pjesničkoj vještini mjere sa sonetima najboljih pjesnika Italije u XVI vijeku. Paskvalić prema uobičajenoj praksi u renesansi nije dodjeljivao naslove svojim pjesmama, zbog čega se oni mogu identifikovati na osnovu početnih stihova: (1) „Dopo il vigesim'anno è scorso il quinto“; (2) „Dio svelse il germe, et non Fortuna ò Morte“; (3) „Poi che la libertà mia dolce et chara“; (4) „Lunga stagion io piansi amaramente“; (5) „Quella pietà Signor che gia t'accese“; (6) „Lucida Aurora ch'a ciascuna etade“; (7) „O Christo Rè de'l ciel à cui d'intorno“; (8) „O Sol verace che l'abisso oscuro“ i (9) „Spirto sacro et divin c'hai volto il tergo“.

Jedna latinska Paskvalićeva pjesma nalazi se i u rukopisnom zborniku poznatom pod nazivom „Varia Dalmatica“ ili „Codex Lucianus“ koji je najvećim dijelom sačinio Petar Lucić (oko 1550–1679) uz kasniju, naknadnu pomoć svog sina Ivana. Taj se rukopis danas nalazi u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici.¹⁴ U tom starom manuskriptu, Paskvalićeva pjesma „De nemore Corytio“ koja ima 244. stiha izdvaja se svojom dužinom jer je „gotovo tri puta opsežnija od sljedećih dviju najdužih“¹⁵ u zbirci. Po ocjeni istraživača Nevena Jovanovića, vjerovatno je da je baš pjesmu bokokotorskog pjesnika prepisivao Petrov sin Ivan, koji je u to vrijeme bio desetogodišnjak, s toga ista obiluje nizom pogrešaka i precrtavanja.

Ovaj niz hronološkog prikazivanja, uglavnom Paskvalićevih soneta, moguće je zaokružiti pomenom još jednog preštampanja Paskvalićeve latinske pjesme „Ad Georgium Bizantium“ do koje smo došli prativši jedini, kratak zapis u nauci koji je o tome ostavio Milivoj Šrepel.¹⁶ Šrepel je napisao da je „Flaminius Cornelius“ u svom djelu¹⁷ objavljenom u Padovi preštampano jednu pjesmu bokokotorskog pjesnika. Ovo je treći pomen stvaralaštva Ludovika Paskvalića nakon devet soneta u književnoj istoriji iz XVI vijeka i Gobijevog izbora soneta iz 1718. godine.

¹⁴ Sign. 25290, ms. 617.

¹⁵ Neven Jovanović, „Rukopisni zbornik Varia Dalmatica (Codex Lucianus) kao svjedočanstvo humanističke književne komunikacije“, *Colloquia Maruliana XVII*, 2008, 43–58, 45.

¹⁶ M. Šrepel, nav. rad, 131.

¹⁷ Flaminio Cornelio, *Catharus, Dalmatiae civitas, in ecclesiastico et civili statu historicus documentis illustrata*, Patavii, Typis Seminarii, MDCCLIX, 101.

Primjetno je da su pojedinačni Paskvalićevi soneti zastupljeni u značajnim djelima XVI i XVIII vijeka. Imajući u vidu da je Paskvalić pisao na nematernjem jeziku, očekivano je što o njegovom djelu nema sačuvanih pomena na nama bliskim regionalnim jezicima. Ovi pomeni predstavljaju rijetke i zbog toga vrijedne materijalne dokaze o vrijednosti Paskvalićeve poezije kako među njegovim savremenikima, tako i među kulturnom elitom XVI i XVIII vijeka. Međutim, stoljeće između, odnosno XVII vijek, obilježilo je zatišje u kojem nema pomena o Ludoviku Paskvaliću niti o njegovim djelima. Uopšteno posmatrajući, razloge bismo mogli potražiti u višegodišnjim ratnim sudaranjima Otomanskog carstva sa Svetom ligom, zbog želje Turaka da prodru ka zapadnoj Evropi. Krugovi ratnih previranja neminovno su zahvatili i kulturu. Stanovništvo je u ratnim okolnostima bilo preplavljeno osjećajem straha i neizvjesnosti u nemogućnosti da se posveti kulturnom uzdizanju. Međutim, u poslijeratnim godinama, autori će kroz nemali broj pomena ponovo osvijetliti Ludovika Paskvalića.

Prvi koji se na početku XIX vijeka bavio bokokotorskim pjesnikom bio je Frančesko Marija Apendini (Francesco Maria Appendini).¹⁸ Njemu je bilo poznato Kvadrijevo djelo.¹⁹ Apendini ga je upotpunio sa više podataka, pojašnjši da je antologiju u formi rukopisa iz XVI vijeka u kojoj su se, kako navodi, našla dva Paskvalićeva soneta, priredio Italijan po imenu Điolamo Panicola (Girolamo Panizzola) za svog sina kao pripremu za studije u Italiji i uvid u vrijedna djela književnosti toga doba.²⁰ Do danas je ostalo nepoznato koje je Paskvalićeve sonete Panicola odabrao za taj rijetki rukopis, kao i da li je štampano djelo „Rime Spirituali“ u kojem se, kako smo imali priliku da pročitamo, nalazi devet, a ne dva Paskvalićeva soneta, nastalo po ugledu na manuskript iz 1550. godine.

Ludovik Paskvalić se u literaturi do Apendinija pominjao isključivo kao autor pojedinih italijanskih i latinskih soneta. O pjesniku iz Boke Kotorske nije se znalo mnogo, a poznati podaci odnosili su se uglavnom na naziv, godinu i mjesto izlaska iz štampe njegove italijanske zbirke pjesama. Na osnovu dva soneta iz gorepomenutog, izgubljenog rukopisa, Apendini donosi zaključak da je Paskvalić „toskanski pjesnik“, što nam nažalost nedvosmisleno potvrđuje da mu nisu bili poznati ostali Ludovikovi italijanski soneti. Međutim, Apendini je bio prvi koji je publiku upoznao sa postojanjem druge Paskvalićeve zbirke pjesama „Carmina“, navodeći da se koristi primjerkom rukopisa latinske zbirke za koju je tvrdio da je posjeduje privatna biblioteka Marija Uvraćena, a koju mu je dostavio izvjesni Frančesko Morandi (Francesco Morandi). U tom rukopisu, prema navodima Apendinija, a u odnosu na originalno izdanje iz 1551. godine, nalaze se i neke neizmijenjene i neštampane Paskvalićeve pjesme.²¹ Na osnovu analize tih pjesama, Apendini je vješto iscrpio pojedine biografske podatke o ovom pjesniku. Imajući u vidu da je svoje stavove o životu i djelu bokokotorskog pjesnika temeljio isključivo na osnovu uvida u Paskvalićeve stihove, odnosno da je zbirka bila jedini izvor za prikazivanje života, ne iznenađuje činjenica da su Apendinijevi biografski podaci opisni i ne sasvim precizni. Međutim, i kao takvi, prvi su koje smo u literaturi do tada imali prilike da pročitamo o životu pjesnika sa ove strane Jadrana. To da je Paskvalić studirao u Padovi poput mnogih sinova kotorskih, patricijskih porodica toga doba, ali da se radije držao profesije plaćenog vojnika, da je određeno vrijeme proveo u zarobljeništvu u Africi, nakon čega se vratio u rodni grad, kao i da je u pomoć pozivao latinske muze, postali su zaključci koje su bez dodatnih naučnih potkrijepljenja prepisivali budući istraživači njegovih djela. Apendini je takođe prvi dao ocjenu Paskvalićevih latinskih stihova i prepoznao koliki je značaj na kotorsku mladež toga doba imao misteriozni „učitelj“ Pontano za koga iz stihova zaključuje da je bio u rodbinskim odnosima sa Ludovikom Paskvalićem. Nažalost, Apendini o Pontanu nije znao mnogo više od navedenog, izlažući ga na taj način sumnjičavoj naučnoj lupi kojoj će biti potrebne decenije da odgonetne i argumentovano potkrijepi ko je zapravo bio misteriozni Pontano. Kasniji istraživači su upoređujući Apendinijeve

¹⁸ Francesco Maria Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, Martecchini, 1811.

¹⁹ F. Saverio Quadrio, nav. djelo, 1741.

²⁰ F.M. Appendini, nav. djelo, 37.

²¹ Isto, 28.

podatke sa relevantnom arhivskom građom uspjeli da identifikuju mnogo nepravilnosti, nelogičnosti, pa i sasvim netačne podatke. Jedna od njih odnosi se na ukupan broj elegija koje se nalaze u Paskvalićevoj latinskoj zbirci. Apendini je došao do zaključka da ih ima dvadeset i šest, što je za dvije manje od tačnog broja lirskih pjesama sa sjetnim tonom koje nam je u svojoj latinskoj zbirci ostavio Ludovik Paskvalić. Nije to jedina Apendinijeva pogreška. Dosta polemike izazvaće kod kasnijih istraživača Apendinijev odabir da se služi oblikom prezimena „Pasquali“ umjesto „Pasquale“, a o čemu ćemo detaljnije pisati u nastavku rada.

Sredinom XIX vijeka Urbano Rafaeli (Urbano Raffaelli)²² prvi opširnije piše o Paskvalićevom italijanskom djelu, najavljujući ga kao „otkriće poema epico“. Svoje zaključke temelji na rukopisu iz 1722. godine koji je pripremio Paskvalićev sugrađanin – Kotoranin Antonio Bizanti. Na osnovu Rafaelijevog svjedočenja, Bizanti je stihove prepisao po ugledu na egzemplar pronađen kod braće koja su u Veneciji štampala Paskvalićeve italijanske „Pjesme“, a koji datira iz 1549. godine. Bizanti je do egzemplara došao ljubaznošću venecijnaskog pjesnika i erudite apostola Zena, jer je Paskvalićevo izdanje zbirke na italijanskom jeziku već tada postalo toliko rijetko da ga „ni za kakve novce nije bilo moguće nigdje pronaći“.²³ Rafaeli sa posebnim pijetom ističe da se Paskvalićem „diči naša zemlja“. U svom radu nekoliko puta pjesnika naziva „nostro Lodovico“. Navedeno bismo mogli obrazložiti podatkom da je i autor članaka o Paskvaliću iz Boke Kotorske, te da sa uvažavanjem piše o svom sugrađaninu. Rafaeli je, oslanjajući se na rad F. M. Apendinija,²⁴ načinio mnoge greške prilikom razmatranja, a u vezi sa životom i djelom Ludovika Paskvalića. Razlog za takav ishod bilo je mišljenje da Apendinijeva saznanja nije bilo potrebno prosijati kroz sito istinitosti, odnosno naučne utemeljenosti. Tako je ponovljena greška o broju Paskvalićevih latinskih elegija. Rafaeli nije bio precizan ni kada je pobrojao sonete, madrigale, kancone i kapitole iz italijanske zbirke koju je odlučio da analizira, kao što nije sasvim jasno i nedvosmisleno navodio koje su mu pjesme iz Paskvalićevog djela poslužile za analizu. Međutim, Rafaeli je prvi uvidio da Paskvalićevi soneti podsjećaju na stihove velikog Petrarke, ali da kotorski poeta u svom ljubavnom pjesništvu nije „hladni imitator“²⁵ italijanskih uzora, o čemu će se u naučnim krugovima kasnijih godina mnogo polemisati.

Rafaelli u narednom broju istog časopisa²⁶ nastavlja sa analizom Paskvalićeve italijanske zbirke pjesama, dok u zaglavlju članka nalazimo natpis „poesie latine del Pasquale“, što stvara svojevrsnu zabunu. On proučava drugi dio ljubavnog kanconijera koji je posvećen Paskvalićevim prijateljima, ocjenjujući pjesničku vještinu bokokotorskog poete finijom, a stihove vrednijim u odnosu na prvi dio iste pjesničke zbirke. U nastavku, ističe vrijednost i značaj koju ima Paskvalićevo pominjanje pjesnika savremenika, o kojima, prema mišljenju autora članka, ne znamo mnogo više nego što smo čitali u „Pjesmama“. Rafaeli obećava da će kasnije produbiti ovu temu, međutim, čini se da je smrt bila brža i da ga je omela u namjeri da ostvari dato obećanje. Uprkos činjenici da je Rafaeli analizirao Paskvalićevo stvaralaštvo na italijanskom jeziku, neosporno je da se on površno bavio temom kanconijera, prepričavajući ga doslovno, ne proučavajući druge važne segmente poput: forme, jezika, stila i sasvim van književno-kulturnog konteksta i škole pod čijim je uticajem kanconijer nastao.

Josip Đelčić (Giuseppe Gelcich)²⁷ takođe se oslanjao na djela svojih prethodnika. Na osnovu pozivanja na Apendinijeve navode, a na prvom mjestu direktnim uvidom u istovjetne ili veoma slične jezičke formulacije, primjetno je da je podatke o Ludoviku Paskvaliću Đelčić crpio iz djela svojih starijih kolega Apendinija i Rafaelija. Navedeno je rezultiralo istovjetnim pogreškama u pogledu broja pjesama

²² Urbano Raffaelli, „Delle poesie volgari di Lodovico Pasquali di Cattaro“, *La Dalmacia*, I, 1845, 32, 297–298.

²³ Isto, 297.

²⁴ F. M. Apendini, nav. djelo, 1811.

²⁵ U. Raffaelli, nav. rad, 1845, 297.

²⁶ Isto, 305–306.

²⁷ Giuseppe Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara, 1880.

koje se objedinjene nalaze u Paskvalićevim zbirkama, kao i netačnim navodima o njihovoj unutrašnjoj podijeljenosti, odnosno organizaciji. Detaljno opisujući istoriju Boke pod svim vladarima, na posljednjim stranama svoje knjige Đelčić je pomenuo dvojicu Paskvalića, ne navodeći da li je Kotoranin „Angelo Pasquali“,²⁸ koji je, prema navodima autora, bio učitelj Karla V u krvnom srodstvu sa pjesnikom Paskvalićem. Nakon kratkih informacija o Anđelu, Đelčić nešto opširnije piše o Ludoviku Paskvaliću,²⁹ navodeći opštepoznate podatke iz pjesnikove biografije koje je još Apendini prepoznao i izdvojio iz djela bokokotorskog pjesnika. Đelčić navodi naslove obje Paskvalićeve štampane zbirke, međutim ne precizira da li su štampana izdanja ili pak neki od rukopisa koji su kružili među tadašnjom naučnom elitom, bili materijal na osnovu kojeg je on temeljio svoje iznijete stavove.

Na kraju XIX vijeka, Milivoj Šrepel³⁰ prvi je autor kojem je poznato da „u knjižnici Male braće u Dubrovniku imade prijepis iz godine 1812. Pasqualijevih štampanih pisama i neštampanih iz rukopisa obitelji Uvraćena u Kotoru“. ³¹ On ispravlja propust koji su načinili njegovi prethodnici, precizirajući da se u štampanoj verziji „Carmina“ nalazi dvadeset osam elegija i šest silvi, a da su iz Uvračenova rukopisa u prepisu dubrovačke biblioteke dodate: jedna silva, tri elegije i trideset i dva epigrama.³² On ne precizira da li u odnosu na štampanu verziju „Carmina“ postoje eventualna odstupanja i koja su, niti pojedinačno analizira pjesme iz manuskripta. Prikazivanje dvojice bokokotorskih pjesnika (Ludovika Paskvalića i Ivana Bolice) naizmjenično analizirajući njihove stihove, prvi je kada govorimo o Paskvaliću započeo Milivoj Šrepel. Njegov model kasnije će preuzeti i drugi autori. Dajući blagu prednost Paskvalićevoj pjesničkoj vještini u odnosu na Bolicinu,³³ Šrepel potkrepljuje nagađanja koje je iznio Apendini³⁴ kada je izrazio sumnju da li su Paskvalićeve elegije „ad Joannem Bonam“ upućene baš ovom „Bone de Bolirisu“. ³⁵ Šrepel u ovom radu otvara i važno pitanje jezika na kojima su u to doba stvarali pjesnici iz Boke, iznoseći svoj stav da griješi onaj koji pjesme naših autora napisane na latinskom i italijanskom jeziku doživljavaju tuđinskim, jer navedeni jezici predstavljaju klasike toga doba.

Frančesko Flamini (Francesco Flamini) je svoje djelo „Il Cinquecento“ prvi put objavio 1799. godine.³⁶ U ovom djelu Flamini daje uopštene stavove o pjesnicima koji su pripadali krugu Petrarkinih imitatora, navodeći, ne sasvim tačne podatke, da se o njima do tada nije pisalo. Flaminijev sud o renesansnim piscima sa ove strane Jadrana, kojima zamjera manjak originalnosti („Non un pensiero nuovo, non un tratto originale, non un raggio di viva luce di poesia là dentro“),³⁷ kasnije će često navoditi istraživači koji ne vrednuju djelo Ludovika Paskvalića, marginalizujući pri tom, da se Flaminijeva ocjena nije odnosila samo i isključivo na pjesnika iz Boke Kotorske.

Do tada su se prema Paskvalićevim djelima svi osim Flaminija odredili u superlativu. To neće biti slučaj tokom narednog vijeka. U XX vijeku mnoštvo je radova koji usputno ili čak i u cjelosti govore o Ludoviku Paskvaliću ispravljajući netačne podatke koji su se prepisivajući taložili kroz prethodne vjekove.

²⁸ G. Gelcich, nav. djelo, 202.

²⁹ Isto.

³⁰ M. Šrepel, nav. rad.

³¹ Isto, 117.

³² U nastavku našeg rada, u zasebnom poglavlju o latinskoj zbirci Ludovika Paskvalića detaljno ćemo analizirati pjesme iz ovog, za nauku skoro sasvim nepoznatog, a važnog dokumenta.

³³ Ivan Bolica (1520–1522) bio je kotorski pisac humanista. Pisao je na latinskom i italijanskom jeziku. Njegovo najpoznatije djelo je „Opis grada Kotora“ (Descriptio Ascrivienensis urbis).

³⁴ F. M. Apendini, nav. djelo, 38.

³⁵ M. Šrepel, nav. rad, 117.

³⁶ Djelo F. Flaminija smo proučavali na osnovu njegovog drugog izdanja – Francesco Flamini, *Il Cinquecento*, Storia della letteratura italiana, Dottor Francesco Vallardi, Milano, 1898.

³⁷ Isto, 203.

Na početku XX vijeka L.E. Kastner (Leon Emile Kastner)³⁸ iznosi osnovanu sumnju da je engleski pisac Tomas Lodž (Thomas Lodge, 1558–1625) u svojim zbirkama plagirao sonete Ludovika Paskvalića. Ovo otkriće bacilo je novo svjetlo na recepciju Paskvalićevih djela daleko izvan njegove domovine i doprinijelo ozbiljnijem shvatanju njegove umjetničke vještine. Kastner u svom djelu, komparativno na jednoj strani navodi original, dok na drugoj strani predstavlja verziju stihova engleskog elizabetanskog pjesnika, s ciljem da ukaže na manir plagijatora koji se pored francuskih, napajao sa istih literarnih izvora kao i njegov mlađi kolega Paskvalić, odnosno da su mu inspiracija bili Sanazaro, Petrarka, Bembo i Dolče. Kastner primjećuje da su dvadeset i četiri od ukupno trideset i osam soneta u djelu britanskog pjesnika plagijat stranih izvora i da bi zbog toga bilo pravilnije napisati da je njegova zbirka samo „vježba prevođenja sa italijanskog i francuskog jezika“, odnosno „bezobrazna literarna krađa“, kao i da će samo vrijeme pokazati prave izvore preostalih dvanaest soneta. Međutim, kako umjetnost ne prepoznaje granice, tako su tri i po vijeka od štampanja Paskvalićevog djela, preko kontinentalne Evrope do Londona stigle pjesme ovog „rather obscure Venetian poet“ kako ga, ne poznajući mu pravo porijeklo, naziva Kastner.

Enriko Karara (Enrico Carrara)³⁹ pišući o bukoličkoj poeziji prvi je primijetio da pojedini Paskvalićevi stihovi iz latinske zbirke pjesama imaju karakteristike pastoralne poezije. Premda je Karara u svom djelu posvetio samo nekoliko rečenica bokokotorskom pjesniku, značajna je njegova spoznaja da je, mada na koricama svoje italijanske zbirke naveden kao Dalmatinac, Paskvalić primarno Kotoranin. Takođe, Karara je nakon Apendinija, proučavalac kome nije promakla važnost koju za Paskvalića i njegove poznate savremenike ima onaj kome su posvećivali sonete u slavu života i mudrosti, ali i osmrtnice. Prilika je da pomenemo kako je najviše nedoumica i neslaganja u literaturi o Paskvaliću proizvelo različito tumačenje lika i djela Lodovika da Ponteja, poznatijeg u literaturi pod imenom Pontano, za koga se dugo vjerovalo da je bio kotorski učitelj, zbog čega ćemo mu u daljem radu posvetiti dužnu pažnju.

Poput svojih prethodnika, i Đuro Kerbler⁴⁰ je smatrao da bismo bolje poznavali Paskvalićevu mladost, ukoliko bismo bili u stanju da osvijetlimo lik i djelo „učitelja“ Pontana.⁴¹ U namjeri da odgonetne tajanstvenu ličnost kotorskog renesansnog „učitelja“, on donosi prve pogrešne zaključke za koje sam navodi da su „formirani sa dužnim oprezom“. Na osnovu njegovih zapisa, Pontano bi mogao biti ugledni humanista iz Italije rođen sredinom XV vijeka. U namjeri da opravda zasnovanost svojih tvrdnji, prilikom analize Paskvalićevih stihova posvećenih kotorskom učitelju, on marginalizuje podatke iz soneta koji se ne podudaraju sa istorijskim činjenicama do te mjere da vjeruje kako je Paskvalić kompletirao životopis italijanskog humaniste, razriješivši mjesto njegove smrti.

Svjestan skromnog broja do tada poznatih biografskih podataka, Kerbler u svom uvodu skrupulozno nagovještava da „malo novih vijesti može podariti“ o životu pjesnika iz Boke Kotorske. Uprkos predanoj analizi oba kanconijera, on je morao da se pomiri sa činjenicom da je uglavnom sve već rečeno. Ono što se može pripisati Kerbleru kao zasluga u obogaćivanju Paskvalićeve biografije jeste njegov do tada najdetaljniji osvrt na pjesnikovog oca,⁴² kao i konačno razrješenje pjesnikove godine smrti. Kerbler je prvi proučavalac koji je obrazložio svoje razloge zbog kojih je odabrao drugačiji oblik prezimena bokokotorskog pjesnika, u odnosu na do tada poznat u naučnim krugovima.

³⁸ Leon Emile Kastner, „Thomas Lodge as an imitator of the Italian Poets“, *The Modern Language Review*, Cambridge, II, 1907, 155–161.

³⁹ Enrico Carrara, *La poesia pastorale in Storia dei generi letterari*, Vallardi, Milano, 1908, 400.

⁴⁰ Đ. Kerbler, nav. rad.

⁴¹ Isto, 9.

⁴² Isto, 8.

Pomak u nauci je bio moguć zato što je Kerbler bio prvi koji je analizu Paskvalićevih pjesama temeljio na štampanoj verziji oba kanconijera. Do tada su autori svoje zaključke zasnivali uvidom u manuskripte ili djela svojih prethodnika. Kerbler je detaljno proučio unutrašnju strukturu i organizaciju oba Paskvalićeva djela, precizirajući iz koliko se djelova pjesmarice sastoji, da li posjeduju i ako posjeduju koji su tačni podnaslovi, navodeći koliko listova sadrže obje zbirke, na koji način su paginirane i sl. On je primijetio da se u latinskoj zbirci nalaze i pjesme koje ne pripadaju pjesniku iz Boke, već uglednim književnicima i pjesnicima onoga doba.⁴³ Kerbler smatra da su Paskvalićevi latinski stihovi lišeni osobene pjesničke vrijednosti, ali da u sebi sadrže tragove mnogih historijskih zgoda. On je ispravio pogreške svojih prethodnika, navodeći tačan broj italijanskih pjesama dat po vrstama,⁴⁴ ne štedeći komplimente prilikom iznošenja svog suda u pogledu Paskvalićeve pjesničke umješnosti prikazane u pjesničkoj rukovjeti na Petrarkinom jeziku. Autor se posebno osvrnuo na figuru idealne drage u stihovima bokokotorskog pjesnika, smatrajući da odabir riječi kojima je Paskvalić slika u svojim stihovima, omogućava da se značajno razlikuje od svojih savremenika, odnosno da se udalji od stereotipnog, petrarkističkog manira prikaza gospe. Svoj sud o italijanskim stihovima bokokotorskog pjesnika Kerbler završava uz napomenu da ne želi reći kako u Paskvalićevim pjesmama nema ništa konvencionalno što je pažljivom analizom moguće prepoznati i kod italijanskih predstavnika renesanse.

Kritički osvrt na Kerblerovo djelo dao je baron Valter Ljubibratić.⁴⁵ Neposredno i povremeno oštrom retorikom, Ljubibratić piše da je naslov djela njegovog prethodnika preširok u odnosu na sadržaj, jer studija predstavlja detaljan prikaz „canzoniera“ koji, ma koliko bili opsežni, ne mogu ponuditi „povijest književnosti u stanovitoj periodi“, već mogu predočiti smjer književnosti i književni ukus jednog perioda, međutim nikako čitav period. Stavove svog kolege, Ljubibratić smatra izrazito nestručnim i u tome pronalazi razlog zbog kojeg je Kerbler pjesme trojice pjesnika (Kotoranina Ludovika Paskvalića i dvojice dubrovačkih pjesnika sa kraja XVI vijeka: Saba Bobaljevića Mišetića i Mihaila Monaldija) propustio da ocijeni kao stihove koji nemaju vrijednost i kojima nedostaje lična nota. Nakon dijela u kojem govori o onome što zamjera svom kolegi, Ljubibratić se osvrnuo na Paskvalića i o njemu, odnosno njegovom pjesništvu se negativno izjasnio. Međutim, navodeći godine u kojima su izašle Paskvalićeve zbirke pjesama i sam je načinio grešku, pišući da je 1561. godine iz štampe izašla latinska zbirka pjesnika iz Boke, što je deceniju kasnije nego što je zbirka „Carmina“ u Mlecima ugledala svjetlost dana.⁴⁶ U nastavku teksta Ljubibratić se kritički osvrnuo na Kerblerove zaključke donesene o Pontanu, navodeći da je Kerbler na sve načine pokušao da u Paskvalićevim pjesmama pronađe sponu između napisanog i onog što je bilo poznato o italijanskom humanisti. Ljubibratić je posebno oštar prilikom iznošenja mišljenja o Paskvalićevom ženskom poetskom liku smatrajući da mu nedostaje originalnost.⁴⁷

Arnolfo Bakotić (Arnolfo Bacotich)⁴⁸ stavove o Ludoviku Paskvaliću temeljio je na štampanom izdanju njegove italijanske zbirke, ali i na osnovu uvida u radove svojih prethodnika, na prvom mjestu Apendinija i Rafaelija. Osnivač publikacije u kojoj je izašao Bakotićev rad, Antonio Čipiko (Antonio Cippico) poklonio je biblioteci, zajedno sa drugim vrijednim radovima znamenitih Dalmatinaca, štampano izdanje zbirke „Rime volgari“ iz koje je u svoj rad Bakotić preštampano naslovnu stranu i posvetu koja joj slijedi. To je, pored upotpunjavanja biografskih podataka o Paskvalićevim prijateljima

⁴³ Đ. Kerbler, nav. rad, 2.

⁴⁴ Isto, 5.

⁴⁵ Baron Walter Ljubibratić. *Dr. Đ. Kerbler: Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku*, JAZU, knjiga 212, 1916, 78.

⁴⁶ Isto, 84.

⁴⁷ Isto, 93.

⁴⁸ Arnolfo Bacotich, „Delle Rime volgari di messer Ludovico Paschale di Catharo, dalmatino“, *Archivio storico per la Dalmazia*, II, 1926, 3–14.

kojima je upućivao svoje pjesme, a što nisu činili Bakotičevi prethodnici, novina tog rada. Međutim, svoju namjeru, da kada već pred sobom ima štampano izdanje zbirke koja je nedostajala Apendiniju, zaokruži biografiju bokokotorskog pjesnika podacima koji su do tada bili nepoznati, Bakotić nije ispunio. Sve navedeno već je bilo poznato naučnoj javnosti u tom trenutku. Prema Bakotičevom mišljenju, „uglednog pjesnika iz Dalmacije“ nepravедno su zanemarili Đusto Fontanini (Giusto Fontanini)⁴⁹ i Josip Valentineli (Giuseppe Valentinelli)⁵⁰, ali i svi ostali italijanski i strani biografi. Uprkos radovima svojih prethodnika na koje se poziva, a koji su tačno odredili godinu smrti pjesnika iz Boke, Bakotić čini grešku pišući da je Paskvalić živio u periodu oko 1500–1550. godine. Ukoliko i prihvatimo da mu nije bilo poznato Kerblerovo djelo, iznenađuje da je pogrešku napravio uprkos sopstvenom pisanju u kojem navodi da je Paskvalićeva latinska pjesmarica objavljena 1551. godine uz pomoć pjesnikovog prijatelja Lodovika Dolčea „(...) al quale egli li aveva spediti qualche mese prima di morire.“ Zamjenica „egi“ nedvosmisleno se odnosi na Ludovika Paskvalića. U skladu sa navedenim, iznenađuje Bakotičev nemar, posebno prilikom prekomjernog nagomilavanja citata kojima nedostaje detaljna naučna analiza. Najveći doprinos Bakotičevog rada predstavlja deset preštampanih Paskvalićevih pjesama iz italijanske zbirke koje su objedinjene pod naslovom „Rime Diverse“. Pjesme su date u cjelosti, međutim izostala je strukturalna, sadržajna, jezička ili bilo koja druga analiza.

Arrigo Cink (Arrigo Zink)⁵¹ posvetio se isticanju, kako sam navodi, neoprostivih nepravilnosti koje je iznio Đuro Kerbler, a koje za posljedicu imaju osnovanu sumnjičavost čitalaca u naučnu utemeljenost njegovih zaključaka. Prema mišljenju Cinka dva su osnovna nedostatka Kerblerove studije.⁵² Prvi je slabo poznavanje naše književnosti i našeg jezika što za rezultat ima pogrešno donešene zaključke, zablude i netačno navođene stavove. Drugi je nedostatak jasnog metoda na osnovu kojeg je Kerbler bazirao svoje istraživanje. Cink smatra da je Kerbler sasvim zanemario analizu duha pisaca čija je djela uzeo kao primjer koji bi trebalo da ponudi uokvirenu sliku o književnosti Dalmacije tokom XVI vijeka, čijim sastavnim dijelom Kerbler smatra i Boku Kotorsku. Ograničio se na nekoliko rijetkih, pretežno formalnih opažanja koja nisu dovoljna da opravdaju konačne procjene, ilustrujući pri tome samo spoljnje događaje iz života pjesnika, zanemarujući ambijent u kojem su stasavali i pod kojim okolnostima su stvarali gorenavedeni pisci, a što je prema mišljenju Cinka nesumnjivo moralo ostaviti traga na njih i njihovo djelo.⁵³ Jedinu Kerblerova zasluga je u pokušaju, učinjenom neadekvatnim sredstvima, da pisce otrgne od zaborava. Međutim, svojim je nesavjesnim radom naučnu javnost ostavio bez detaljne analize estetske evaluacije radova prikazanih pjesnika. Cink navodi da mu je od trojice pjesnika iz Kerblerove studije, samo Paskvalić bio poznat, jer ga je Flamini spomenuo među petrarkistima, dok imena druge dvojice nije čak ni sreo u literaturi.⁵⁴ Na latinsko djelovanje Ludovika Paskvalića, Cinku je pažnju skrenuo Karara.⁵⁵ On smatra da je podatke o bokokotorskom pjesniku Karara dobio iz djela izvjesnog autora Bondžija.⁵⁶ Premda je Cink tačno naveo stranu na kojoj se u Bondžijevoj knjizi spominje Paskvalić, sa žaljenjem konstatuje da nije imao prilike da je konsultuje. Vjerujemo da se razlog za to krije u neadekvatnom pohranjivanju materijala u prošlosti, zbog čega je nerijetko dolazilo do oštećenja ili trajnog gubitka važne građe. Međutim, mi smo pronašli navedeno djelo i iznosimo nekoliko kratkih, ali sadržajnih i značajnih zapažanja koja je o pjesniku iz Boke Kotorske i njegovom djelu iznio Salvatore Bondžija.

⁴⁹ Giusto Fontanini, *Biblioteca dell' Eloquenza Italiana*, Venezia, 1754.

⁵⁰ Giuseppe Valentinelli, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, 1855.

⁵¹ Arrigo Zink, *Atti e memorie della Societa' Dalmata di Storia Patria*, Vol. I, Zara, 1926.

⁵² Đ. Kerbler, nav. rad, 1916.

⁵³ A. Zink, nav. rad, 7.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ E. Carrara, nav. djelo, 1908.

⁵⁶ Salvatore Bonghi, *Annali di Gabriel Giolito de' Ferrari*, Preso i principali librai, Roma, 1890.

U svom djelu Bondžija daje naslov Paskvaličeve latinske zbirke:

„Ludovici Pascalis Iulli Camilli, Molsae, et aliorum illustrum poetaum Carmine. Ad Illustriss. et Doctiss. Marchionem Auriae Bernardinum Bonisatim per Ludovicum Dulcium nunc primum in luce aedita. Cum Privilegio. Venetiss apud Gabrielem Iolium et fratres de Ferrariss. MDLI.“

Iz gorenavedenog naslova, ali i na osnovu druge zbirke „Rime volgari“, Cink zaključuje da je Ludoviko Paskvalić, prvu zbirku pjesama objavio 1549. godine, da je Kotoranin iz Dalmacije, ali da se kasnije nastanio u Veneciji.⁵⁷ Taj podatak nije tačan. Međutim, sada je poznato odakle su ga drugi naučnici mogli preuzeti. Bordžija piše da je Venecija grad koji je pjesnik iz Boke oplemenio stihovima koje joj je uputio, što nedvosmisleno upućuje na to da mu je bio poznat sadržaj, a ne samo naslovi Paskvaličevih djela. Poznato mu je takođe da je druga zbirka izašla 1551. godine, ali da kotorski pjesnik već tada nije bio među živima, kao i da je stihove Ludoviko Dolče, zajedno sa nekoliko pjesama drugih autora, što je moguće iščitati i iz naslova, objedinio u zbirku koja je prema Bordžijevom mišljenju „assai pregevole e non comune“.⁵⁸

Mada je ukazao na mnoge pogreške i ispravio netačne navode svojih prethodnika, Cink je pogriješio navodeći da je 1550. godina Paskvaličeve smrti.⁵⁹ Do greške je došlo zamjenom teza. Analizom Cinkovog rada primjećujemo da je on protumačio kako je Paskvalić preminuo nekoliko mjeseci nakon štampanja prve, a ne nekoliko mjeseci prije izlaska iz štampe njegove druge zbirke pjesama.

Nakon istraživača koji su se prethodnih godina bavili korigovanjem netačnih podataka iz Paskvaličeve biografije i pokušajima da istu upotpune, kao i analizom soneta iz njegovih pjesmarica, Alis Voker (Alice Walker)⁶⁰ je ponovo u središte interesovanja stavila pitanje plagijata stihova bokokotorskog pjesnika, koga ona, slijedeći Kastnera, netačno naziva italijanskim poetom. U odnosu na svog engleskog prethodnika,⁶¹ Vokerova je detaljno analizirala povode zbog kojih je Lodž svoje plagirane sonete pripisivao Lodoviku Dolče. Namjera engleskog pjesnika da sebi da na značaju, odnosno da njegovo djelo bude uvažavano i cijenjeno, jedino je objašnjenje za zabunu nastalu oko autorstva pojedinih plagiranih soneta. Veći dio svog rada Vokerova je posvetila argumentovanom opovrgavanju Dolčea kao glavnog uzora, upoređujući njegove stihove sa italijanskim originalima koje je napisao Ludovik Paskvalić. Jedino objašnjenje za konfuziju nastalu oko autorstva pojedinih soneta mogla je da proizvede činjenica da su se Paskvaličevi „sporni“ stihovi našli u Dolčeovoj zbirci „Rime“ koja se čuva u Britanskom muzeju. Međutim, Vokerova je primijetila da je za jednu pjesmu elizabetanski pjesnik ipak naznačio da ju je uzeo od Paskvalića, što nam bez sumnje potvrđuje da je bio svjestan da je i od koga „pozajmio“ i ostale sonete. Značajne su tvrdnje Vokerove da nije tačan, do tada u nauci poznat, broj soneta koje je od Paskvalića „pozajmio“ elizabetanski pisac, već da je ukupan broj mnogo veći. Za nas je navedeno od neprocjenjivog značaja, posebno ako znamo da je jedan od najbolje ocijenjenih soneta engleskog pjesnika, upravo prevod soneta Ludovika Paskvalića.

O sonetu kao najzahtjevnijoj pjesničkoj formi za čiji je uspjeh neophodna „potpuna jezička harmonija i zrela mentalna koncentracija“ detaljno je pisao Sidni Li (Sidney Lee).⁶² On se kratko osvrnuo na pjesnika iz Boke ponavljajući saznanja njegove prethodnice.⁶³ Međutim, i ovaj kratak spomen je značajan jer je zahvaljujući njemu Paskvalić ostao prisutan u antologijama engleskog, samim tim i

⁵⁷ A. Zink, nav. rad, 10.

⁵⁸ S. Bongi, nav. djelo, 1890, 332.

⁵⁹ A. Zink, nav. rad, 11.

⁶⁰ Alice Walker, „Italian Sources of Lyrics of Thomas Lodge“, *Modern Language Review*, XXII, 1, 1927, 75–79.

⁶¹ L.E. Kastner, nav. rad.

⁶² Sir Sidney Lee, „Elizabethan Sonnets“, *Westminster Archibald Constable and Co, Ltd*, 1904, 260–261.

⁶³ A. Walker, nav. rad.

evropskog pjesništva. U svom radu Li piše da je elizabetanski sonet direktno pozajmljen iz italijanskog, kao i da je petrarkistički model bio zvijezda vodilja soneta kroz čitavu elizabetansku eru, uprkos činjenici da se isti u mnogome promijenio od vremena Dantea i Petrarke pa do Konstablea i Lodža.⁶⁴

Nakon svjedočanstava o uticaju koji su pjesnici sa ove strane Jadrana imali na elizabetanske kolege, Josip Torbarina⁶⁵ je analizirao italijanski uticaj na dubrovačke pjesnike. On je detaljno prikazao odnose između Dubrovačke republike i Italije ističući značaj školstva, odnosno prisustvo italijanskih učitelja na našim prostorima, naglašavajući takođe da je italijanski bio učen, ali ne u tokovima formalnog obrazovanja, kao i da je italijanskim jezikom vladao svaki obrazovani muškarac toga doba, ali ne i dama, iako možda plemenitog roda.⁶⁶ Poezija pjesnika sa ove strane Jadrana reflektuje stanje u italijanskoj literaturi XVI vijeka, gdje je centralna figura bio Petrarca, koji je imao nebrojeno imitatora, uspješnih i onih drugih. O Ludoviku Paskvaliću Torbarina detaljnije piše u radu⁶⁷ posvećenom pojašnjenju mogućih razloga zbog kojih su dubrovački pjesnici XVI vijeka pisali na italijanskom jeziku. Na osnovu njegovih zaključaka pisci su u renesansi prihvatili rizik da se izgube u moru italijanskih pisaca, ali da na taj način možda sebi obezbijede slavu u velikom svijetu. Po načinu na koji Torbarina piše o dubrovačkom pjesniku Dinku Ranjini (1536–1607), primjetno je da nije imao razumijevanja za Paskvalića i njemu slične koji su pisali na nematernjem jeziku. To je razlog što se Paskvalić u „našoj književnoj historiji“ uopšte ne spominje, dok se u italijanskoj, pa i u najboljim djelima, koje je prema Torbarininoj ocjeni Flaminijeva studija, o njemu govori kao o jednom od „brojnih i bezbrojnih“ italijanskih petrarkista.

Novinu u odnosu na dotadašnja saznanja o životu bokokotorskog pjesnika u ovom radu nije bilo. I sam autor je naznačio da je sve prepisao iz djela Đura Kerblera. Međutim, Torbarina je napravio iskorak u odnosu na dosadašnja saznanja i analizu uticaja koji je Paskvalićevo djelo imalo na elizabetanskog poetu Lodža i prvi je o njemu dao nekoliko značajnih biografskih podataka. Saznali smo da je njegov život bio sličan Paskvalićevom, što možda objašnjava i zbog čega je od svih pjesnika XVI vijeka Lodž odabrao da plagira baš njegove sonete i to u najvećem broju. Uzimajući u razmatranje da su do sada o „pozajmicama“ pisali samo engleski autori, Torbarina je prvi koji je komparativno analizirao jedan sonet engleskog pisca uporedo sa Paskvalićevim originalom. Važan segment Torbarininog rada je i prvi pomen o tome da je elizabetanski pjesnik Lodž inspirisao jednog od najcjenjenijih engleskih pisaca – Šekspira, što je unijelo sumnju da je na indirektan način i Ludovik Paskvalić uticao na velikana engleske književnosti.

Paskvalićevim sonetima upućenim njegovom sugrađaninu bavio se i Đuzepe Praga (Giuseppe Praga),⁶⁸ dajući na taj način svoj sud o bokokotorskom pjesniku. Naša je ideja i cilj da ova monografska studija, pođe suprotnim putem u odnosu na onaj koji su imali Cink, Praga i pojedini kasniji naučnici koji su pišući o drugim pjesnicima pominjali Paskvalića i analizirali njegova djela kroz prizmu poređenja sa drugim i u odnosu na druge. Ovaj rad u cjelosti, deduktivno, metodično i dosljedno ima za cilj da o Ludoviku Paskvaliću govori prije svega kroz prizmu njegovog stvaralaštva, dosadašnjih naučnih saznanja, a da se koliko je nužno dotiče drugih pjesnika i pojava koji su direktno ili indirektno povezani sa njim.

⁶⁴ Henry Constable (1562–1613) i Thomas Lodge (1557–1625) bili su engleski pjesnici.

⁶⁵ Josip Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*, Williams & Norgate Ltd, London, 1931.

⁶⁶ J. Torbarina, nav. djelo, 1931, 20.

⁶⁷ Josip Torbarina, „Kotoranin Lodovik Paskvalić u engleskoj književnosti“, *Hrvatska revija*, VII, Zagreb, 1934, 337–346.

⁶⁸ Giuseppe Praga, „Le rime amoroso di Giorgio Bisanti di Cattaro“, *Archivio storico per la Dalmazia*, 14, Roma, 1939, vol 27, br. 17, 2–56.

Praga je u svom radu bio na tragu da razriješi nedoumicu oko „učitelja“ Pontana o čijem se životu nije znalo mnogo, osim da mu je učena kotorska mladež posvećivala sonete u kojima je veličala njegovu erudiciju. Međutim, netačna je njegova pretpostavka da je Paskvalićev sonet upućen sugrađaninu Đorđu Bizantiju,⁶⁹ predstavniku poznate kotorske patricijske porodice, zapravo bio upućen u to vrijeme daleko poznatijem svešteniku, što će dovesti do daljih zabluda budućih istraživača.

Josip Torbarina⁷⁰ osvijetlio je Ludovika Paskvalića iz ugla vojnika i rodoljuba kroz analizu njegovih stihova, ali i kroz prikaz pisama koja je bokokotorski pjesnik razmjenjivao sa svojim viđenijim prijateljima. Pojedina pisma nisu dio nijedne Paskvalićeve štampane zbirke pjesama, što ih čini dragocjenijim. Pisma je sabrao sveštenik iz Perasta – Srećko Vulović, koji je takođe bio i profesor u Kotorskoj gimnaziji,⁷¹ dok je pisao o najezdama Hajrudina Barbarose na Kotor tokom XVI vijeka. Posebno je značajno pismo koje su razmijenili tadašnji providur grada Kotora Mateo Bembo i njegov stric, poznati italijanski pjesnik i kardinal Pjetro Bembo. Torbarina nas dalje upoznaje sa razlozima zbog kojih je bilo prirodno i očekivano da su događaji oko Herceg Novog ostavili snažan utisak na Kotorane. Blizina primorskih gradova, kao i neuspjeli pokušaj Barbarose da nakon pada hercegnovske tvrđave osvoji drevni Kotor, dovoljni su povodi zbog kojih je moguće odjeke tog događaja naći u djelima naših pisaca koji su im gotovo neposredno svjedočili. Budući da je Kotor grad gdje je cvjetala književnost na italijanskom jeziku, bio dio Mletačke republike koja ga je štitila od Turaka, to je dalo mogućnost njegovim pjesnicima da nam ostave svjedočanstva o bici kod Herceg Novog, a bez straha od reakcije Turaka. U susjednom Dubrovniku, nezavisnoj republici, zbog bojazni od mogućih koraka susjedne Turske, tamošnji pjesnici bili su veoma obzirni prilikom ostavljanja pisanih tragova na maternjem jeziku u kojima se pominju Turci. Do ovog rada, naučnici koji su se zanimali za život pjesnika iz Boke već su pisali da je Paskvalić dio svoje mladosti proveo u ropstvu gusara, kao i da je kasnije bio plaćeni vojnik Venecije. Torbarina je ta dva događaja iz Ludovikovog života detaljnije analizirao i potkrijepio sa namjerom da čitaocima ponudi zaokruženu sliku o pjesniku koji je tokom svog života u više navrata bio neposredno uključen u borbe hrišćana sa Hajrudinom Barbarosom. Na osnovu stihova koje nam je prikazao Torbarina, a koje do tada nismo imali prilike da čitamo u radovima drugih proučavalaca, imali smo priliku da se upoznamo i sa rodoljubom Paskvalićem što će nam pomoći da razumijemo njegove pobude i namjere iz kojih je nastao skup rodoljubivih pjesama bokokotorskog poete.

Metodološki su za nas inspirativni Paskvalićevi prevodioci i tumači (Rotković, Gligo, Šop, Zogović i dr.), svaki pojedinačno, kao i njihovi pojedinačni naponi i dostignuća, sa posebnim osvrtom na poređenje izvornih tekstova sa savremenim prevodima. Ocjenjujemo dragocjenom činjenicu što su prevodioci Paskvalićevog djela temporalno „rasuti“ gotovo po čitavom XX vijeku i što ćemo na taj način, prateći njihove radove u njihovom sopstvenom vremenu, imati priliku da sintetizujemo čitavo receptivno polje XX vijeka i sa početka XXI vijeka u pogledu pjesnikovog života i djela. Đovani Maver (Giovanni Maver)⁷² analizirao je razloge zbog kojih nije jednostavno dati sadržajan i konačan sud o entitetu i značaju onoga što je u književnost sa ove strane Jadrana došlo preko Italije, posebno ako se zna da je ova obala Jadranskog mora dugo bila bilingvalna, odnosno da su na jednoj teritoriji određen period vremena koegzistirala čak tri jezika u svakodnevnoj upotrebi. Nedostatak prevoda djela pjesnika koji su stvarali na stranim jezicima na naš jezik nije jedina prepreka takvoj analizi, prema riječima istraživača Mavera. Takođe, značajna prepreka za analizu italijanskog uticaja, prema mišljenju Mavera, predstavlja

⁶⁹ Đorđe Bizanti (1490–1560) – bokokotorski pjesnik, prvi sljedbenik Bembove reforme petarkističke lirike i rođak katoličkog biskupa i humaniste Tripuna Bizantija.

⁷⁰ Josip Torbarina, „Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (g. 1539)“, *Hrvatsko kolo*, XXII, Zagreb, 1941, 128–149.

⁷¹ Srećko Vulović, *Izprave o navali Kairadin-paše (Barbarosse) na Kotor god. 1539*, Program C. K. Državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1891–1892. Zagreb, 1892.

⁷² Giovanni Maver, „La letteratura croata in rapporto alla letteratura italiana“, u: *Italia e Croazia*, Roma, XX, 455–522, 1942.

manjak ili nedostatak konzistentnosti postojećih prevoda.⁷³ Na kraju rada, ne argumentujući svoje zaključke Maver iznosi sumnje da se nije samo jedan, do tada u nauci poznat, elizabetanski pjesnik nadahnjivao sonetima pjesnika iz Boke.

Izvanknjiževni okvir perioda u kojem je djelovao Paskvalić i njegovi savremenici, neminovno se reflektovao na kanconijere pjesnika pomažući nam da retroaktivno ispratimo poetsko-stilske elemente i puteve usvajanja petrarkističke, italijanske i domaće, književne baštine (prozodijske obrasce, teme, motive itd.) i njihove modelacije. Arturo Kronja (Arturo Cronia)⁷⁴ bavio se istorijskim, ekonomskim, društvenim, kulturnim i jezičkim kontekstom perioda koji obuhvata kraj XV i cijeli naredni vijek, kao i opštim karakteristikama poezije koja se rađala u naznačenom periodu, odnosno tokom renesanse, dajući na taj način jasniju sliku o vremenu u kom je živio i stvarao Ludovik Paskvalić. On je svrstao bokokotorskog pjesnika zajedno sa nekolicinom drugih kulturnih poslenika koji su djelovali u istom periodu, negirajući im originalnost, smatrajući da su za pjesnike „cinquecenta“ tehnika i forma ispred zadovoljstva i inspiracije.⁷⁵ Paskvalića je izdvojio na osnovu savršenosti njegove pjesničke forme. Posebnu pažnju Kronja je posvetio polju semantike, pišući o značenjskom Paskvalićevom odabiru da šumi u svojim pjesama nadjene simbolično ime dubrava. On smatra da je to bio znak za Dubrovnik i da je u toj igri semantičkih simbola i znakova, Paskvalić skrio ime središnjeg grada Dubrovačke republike.⁷⁶

Nedaleko od Dubrovnika, u Boki se u XVI vijeku pojavilo čitavo kolo renesansnih pjesnika o čemu piše Risto Kovijanić.⁷⁷ U nauci je prisutna oskudnost podataka o njihovom životu i djelovanju, zbog čega se rijetki podaci moraju smatrati dragocjenim. Kovijanić zaključuje da je Paskvalić jedini iz humanističkog kola pisaca u svojim djelima ostavio podatke o sebi. Međutim, analizirajući njegov rad, stiče se utisak da je podatke o bokokotorskom pjesniku dobio ne direktnim uvidom u Paskvalićeva štampana djela, već na osnovu literature koja je o pjesniku iz Boke postojala u naučnim krugovima do tog vremena, ali i sistematičnim istraživanjem i obradom sudsko-notarskih knjiga u Kotoru. U sprezi istraživačkog rada sa do tada dostupnom literaturom, nakon mnogo godina stagniranja, došlo se do novih saznanja o tačnim godinama i visokim funkcijama koje je Paskvalić obavljao u Kotoru. Kovijanić je uspio da istraži do tada nepoznate podatke o članovima pjesnikove uže porodice.

Zajedno sa dugogodišnjim saradnikom Ivom Stjepčevićem,⁷⁸ Kovijanić je nastavio sa istraživanjima koja je ranije započeo, što je rezultiralo novim podacima o članovima porodice Paskvalić. Bili su to uglavnom opunomoćeni zastupnici pred sudom, kapetani izabrani za sud „dobrih ljudi“ („giudici arbitri“), gradski advokati i sl. Nijedan od spomenutih Paskvalića nije doveden u direktnu vezu sa pjesnikom iz Boke Kotorske. Međutim, pregledom spisa iz Državnog arhiva u Kotoru, Kovijanić i Stjepčević⁷⁹ uspjeli su da odgonetnu ko je bio, često pogrešno smatran Paskvalićev „učitelj“. Istražujući za Kerblera, autori su pronašli podatak da je Pontanov otac bio Italijan. Ovo saznanje trebalo je da prekine misteriju koju je cijenjeni Pontano izazivao u naučnim krugovima. Međutim, u želji da se priklone od ranije poznatim stavovima Kerblera, a uprkos značajnom otkriću, Kovijanić i Stjepčević su još jednom stvorili dilemu u naučnim krugovima zamijenivši Ludovika da Pontu, Pontikom Viruniom.

⁷³ G. Maver, nav. rad, 455. i 456.

⁷⁴ Arturo Cronia, *Il Cinquecento nella letteratura Serbo-Croata in Dalmazia*, Zanocco, Padova, 1945–46.

⁷⁵ Isto, 299.

⁷⁶ Isto, 151.

⁷⁷ Ристо Ковијанић, „Которски пјесници хуманисти“, Стварање, VIII, 1953, 1/2, 51-59.

⁷⁸ Ристо Ковијанић и Иво Стјепчевић, *Хајдуци у Боки до Морејског рата (1654–1684)*, Цетиње, 1954, 180–181.

⁷⁹ Иво Стјепчевић и Ристо Ковијанић, „Књижевни рад у Боки у средњем вијеку“, *Стварање*, IX, 1, Цетиње, 1954, 64–70.

Vjerujući da su zaokružili saznanja o misterioznom putujućem „učitelju“, Kovijanić i Stepčević⁸⁰ su sa više novih argumenata potkrijepili dotadašnja saznanja o članovima Paskvalićeve porodice sa namjerom da objasne njihove porodične odnose i na taj način upotpune sliku rodoslovnog stabla patricijske porodice iz Kotora.⁸¹

Nakon proučavalaca koji su se bavili Paskvalićevim životopisom, doprinos u pogledu oblikovanja radne biografije pjesnika iz Boke dala je Milica Popović.⁸² Ona je u biblioteci u Italiji pronašla do tada nepoznate Paskvalićeve pjesme u rukopisu, koje predstavljaju dopunu njegovog italijanskog kanconijera. Popović je iznijela zaključke o mogućem mjestu nastanka pronađenih stihova, kao i o njihovom karakteru. Rad je dopunila pismima koja je pronašla u istoj biblioteci, a koja su tokom XVI vijeka razmjenjivali kotorski providur Mateo Bembo i njegov stric Pjetro Bembo, u to vrijeme kardinal i poznati pjesnik.

Tokom XVI vijeka u Kotoru je isposničkim životom živjela i nesebičnu pomoć pružala građanima prilikom odbrane od Hajrudina Barbarose i Katarina Kosić,⁸³ savremenica Ludovika Paskvalića. Pišući o kotorskoj svetici, Blaženoj Ozani, čije se mošti i danas čuvaju u sarkofagu oltara Crkve Sv. Marije u Kotoru, sveštenik Niko Luković⁸⁴ oslikao je prilike koje su uticale na formiranje bokokotorskog pjesnika. Premda nije opširno pisao o Ludoviku Paskvaliću, značajan je podatak da se u crkvi smještenoj pod bedemima u sjevernom dijelu grada nalaze nadgrobne ploče sa grbovima i natpisima kotorskih plemićkih porodica, među kojima i grb porodice „Pasquali“, kako prezime kotorskog pjesnika piše Niko Luković.⁸⁵

Interesovanja proučavalaca o Ludoviku Paskvaliću mijenjala su se kroz godine. Pojedini istraživači uspijevali su da novim podacima dopune praznine u Paskvalićevoj biografiji, dok su se pojedini bavili njegovom pjesničkom djelatnošću. Vladimir Vratović⁸⁶ zanimao se za Paskvalićeve poslanice upućene prijateljima, na osnovu kojih ga je svrstao među nekoliko veoma talentovanih pjesnika iz Boke Kotorske. Zbog poslanice pisane na latinskom jeziku, Vratović smatra da u širim razmjerima cjelokupnog latinskog pjesništva sa naših prostora, Paskvalić zauzima ugledno mjesto, dok zbog analize elegija koje je bokokotorski pjesnik uputio jednom svom sugrađaninu, Vratović smatra da je očekivano zaključiti kako je taj pjesnik iz Boke Kotorske spjevao i više nego što nam je do sada poznato o njegovom književnom djelovanju.⁸⁷

Josipa Torbarinu⁸⁸ je više od Paskvalićevog života intrigirao njegov književni legat, na osnovu čije analize je želio da razmotri može li se govoriti o doprinosu koji su pjesnici sa ovih prostora dali petrarkizmu u Evropi. Analizirajući sve do sada pomenute Torbarinine radove, primjetno je da mu je u pogledu Paskvalićevog života, jedino oblik pjesnikovog prezimena stvarao dileme koje je pokušavao da razriješi stalnim korigovanjem i mijenjanjem oblika koji koristi u svojim radovima, nudeći naučna objašnjenja za novoutemeljene stavove. Torbarina smatra da je od italijanskih kanconijera koji su izašli iz pera „naših“ pjesnika, najviše traga na književnost evropskog petrarkizma ostavilo italijansko djelo

⁸⁰ Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV-XVIII vijek)*, knj. I, Istorijski institut Crne Gore, Cetinje 1957.

⁸¹ Isto, 39, 40, 49, 50, 54, 55, 61, 74, 83, 203 i 204.

⁸² Milica Popović, „Nekoliko podataka o pesniku Ludoviku Paskvaliću (Pascale)“, *Zbornik istorije književnosti SANU*, 2, 1961, 49–63.

⁸³ Poznata pod crkvenim imenom Blažena Ozana.

⁸⁴ Niko Luković, *Blažena Ozana Kotorska*, Kotor, 1965.

⁸⁵ Isto, 40.

⁸⁶ Rafo Bogišić ured., *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. I, Matica Hrvatska: Zora, Zagreb, 1969.

⁸⁷ Rafo Bogišić ured., nav. djelo, 667.

⁸⁸ Josip Torbarina, „Naš prilog evropskom petrarkizmu“, *Forum*, XXVII, 4–5, Zagreb, 1974, str. 590–597.

Ludovika Paskvalića. Zbog toga autor piše da se ne slaže sa tvrdnjama Đovanija Mavera⁸⁹ u pogledu engleskog pisaca⁹⁰ koji je pisao svoje sonete imitirajući Paskvalića. Više sličnosti Torbarina je pronašao u djelima Vilijama Šekspira, koji je blisko sarađivao sa elizabetanskim pjesnikom za kojeg postoje neoborivi naučni dokazi da je ideje i teme pozajmljivao od svog bokokotorskog kolege. U jednom od svojih djela, ispred svog soneta, pjesnik elizabetanskog doba je naveo i izvornik, odnosno početak Paskvalićevog soneta koji je plagirao. Torbarina vjeruje da su njegovi plagirani stihovi ostavili indirektni uticaj na najcjenjenijeg elizabetanskog dramatičara. Paus na ovu temu Torbarina zaključuje riječima: „I tako uz malo truda i sa nešto više fantazije, ne bi moralo biti teško u Sonetima Avonskog labuda otkriti kakav posredno odraženi prizvuk Paskvalićeve lire“.

Radoslav Rotković je u svojim radovima neskriveno izražavao nezadovoljstvo zato što je Paskvalić, „znameniti humanista“ uvršten u strane zbirke i antologije, a u sličnim književnim pregledima u svojoj zemlji samo je spomenut. Njegov prvi u nizu rad⁹¹ o Paskvaliću predstavlja temeljnu i detaljnu sublimaciju svih naučnih saznanja koja su do tada izrečena o ovom pjesniku. Rotković nije saglasan sa svojim prethodnicima u pogledu odabira oblika prezimena bokokotorskog pjesnika, kao što su i njegovi stavovi u suprotnosti sa zaključcima Kovijanića i Stjepčevića, a u pogledu „učitelja“ Pontana. On ne gleda strogo ni na književne pozajmice poput njegovih prethodnika. Pored uobičajne stereotipnosti, Paskvalićevi stihovi prema Rotkovićevom mišljenju posjeduju i obrise konkretnih događaja i ljudi koji su obilježili vrijeme u kojem je bokokotorski pjesnik živio i stvarao. Oslanjajući se na zaključke svojih prethodnika koji su se pozabavili imenom Paskvalićeve drage, Rotković smatra da to kako se zaista zvala djevojka kojom je pjesnik iz Boke bio očaran, nije od presudnog značaja za poeziju. Značajnije je, prema Rotkovićevom mišljenju, to što je Paskvalić vladao ondašnjim toskanskim narječjem bolje od svojih kolega – pjesnika u Dubrovniku.

U namjeri da odgonetne da li je tokom sukoba neprijateljskih vojski na Jadranu i u Sredozemlju Paskvalić boravio na Kritu ili se vratio u domovinu, upoređujući naučna saznanja na jednoj strani sa Paskvalićevim stihovima na drugoj, ali i sa arhivskim istraživanjima, Rotković dolazi do zaključka da su sve Paskvalićeve ljubavne pjesme morale nastati ranije, nego što je to do tada nauka smatrala. Potvrdu za ovaj Rotkovićev zaključak moguće je naći u stihovima bokokotorskog pjesnika u kojima navodi da su rime nastale u njegovim mladim, nježnim godinama („Quel sacro ardor ch'a miei più teneri anni“).⁹² U svom radu, Rotković prvi detaljnije analizira naknadno pronađene Paskvalićeve sonete. Njemu je, na osnovu radova Kerblera⁹³ i Šrepela⁹⁴ poznato da se u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku nalazi još Paskvalićevih pjesama, ali da uprkos njegovim naporima da za njima traga bibliotekar dr Mario Šikić, pjesme nisu pronađene. Međutim, tačna je bila Rotkovićeva pretpostavka da to ne znači da su stihovi nepovratno izgubljeni. Na kraju rada, Rotković preštapava sedam Paskvalićevih soneta iz italijanske zbirke, datih u prevodu na naš jezik.

U jednom od svojih narednih radova⁹⁵ Rotković pokušava da riješi dilemu koju su proizvela tumačenja Prage⁹⁶ i Bakotića⁹⁷ koji nisu sigurni kojem Bizantiju su posvećeni Paskvalićevi soneti. On smatra da i kada se izuzmu uobičajena pretjerivanja, koja su karakteristična za doba u kojem su poslanice nastale, ipak ostane mnogo hvale koju je Paskvalić uputio svom sugrađaninu, koja ne može biti

⁸⁹ G. Maver, nav. rad, 481.

⁹⁰ Henry Constable (1562–1613) engleski pjesnik i diplomata.

⁹¹ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 109–128.

⁹² *Rime volgari*, 104.

⁹³ D. Kerbler, nav. rad.

⁹⁴ M. Šrepel, nav. rad.

⁹⁵ Радослав Ротковић, „Петраркиста Ђорђе Бизанти Которанин“, *Стварање*. IV, Титоград. 1977, 675–680.

⁹⁶ G. Praga, nav. rad, 1939.

⁹⁷ A. Bacotich, nav. rad, 1926.

neosnovana. Zbog svega navedenog Rotković zaključuje da je Pasvalić izvjesno znao i za zrelije radove svog sugrađanina Bizantija, za koje je čitalačka publika ostala uskraćena.

Nakon Rotkovićevog djela iz druge polovine XX vijeka pa sve do početka XXI vijeka, nije u nauci bilo novih saznanja o životu i djelu Ludovika Paskvalića. pisci koji su se narednih godina interesovali za pjesnika iz Boke Kotorske u svojim djelima su uglavnom proširivali već postojeća saznanja, pristupajući temama iz različitih uglova, prelamajući poznate naučne činjenice kroz sopstvenu književnu nišu.

Pred kraj XX vijeka, Sante Gračioti (Sante Graciotti)⁹⁸ pisao je o značajnoj temi, a to je trojezičnost na prostoru nekadašnje Dalmacije koja je obuhvatala i današnju Boku. U svom radu on ne posvećuje mnogo prostora Paskvaliću i njegovom djelu. Uvijek ga smješta u grupu sa ostalim književnicima toga doba. Smatra da Paskvalićeva latinska poezija ne posjeduje umjetničku, već didaktičko-naučnu vrijednost. Čini se da Gračioti više cijeni italijanističku djelatnost bokokotorskog pjesnika. Autor se, kako sam navodi, ne osjeća spremnim da govori o valjanosti i važnosti Paskvalićevih djela, napominjući da mu ipak ne nedostaje iskrenosti u ljubavnoj poeziji.

Sreten Perović⁹⁹ se takođe nije usudio baviti analizom Paskvalićevih soneta, međutim on je u antologiji na makedonskom jeziku preveo nekoliko stihova pjesnika iz Boke. Do sada nijesmo imali prilike da u literaturi na makedonskom primijetimo da se neko interesovao za Ludovika Paskvalića. Perovićevi prevodi zajedno sa prevodima drugih proučavalaca prilika su da ih uporedimo, sa namjerom da se sazna koje su pjesme najčešće i zbog čega prevedene, koliko vjerodostojno, kao i da pokušamo da ocijenimo koja je vrijednost svih Paskvalićevih prevoda.

Djelo Miroslava Pantića¹⁰⁰ nama je poslužilo za polazno istraživanje i pomoglo nam je u stvaranju slike o liku i djelu Ludovika Paskvalića, kao što je u referencama ponudilo mnoštvo naslova relevantne literature koju je bilo potrebno konsultovati. Pantić se u ovom radu osvrnuo na sve meritorne prethodnike koji su pisali o Paskvaliću. Naveo je različite zaključke autora o ličnosti Pontana „učitelja“, a sam se priklonio istraživanjima Rista Kovijanića,¹⁰¹ naglasivši da „dok se o Pontanu ne nađe još sigurnijih vijesti, problem njegove ličnosti ostaje i dalje otvoren“.¹⁰² Pišući o Paskvalićevim djelima, on ispravlja grešku koju je načinio Arnolfo Bakotić, a u vezi sa tačnom godinom smrti bokokotorskog pjesnika Bernarda Pime kome je otac Ludovika Paskvalića posvetio osmrtnicu.¹⁰³ Pantić produbljuje dotadašnja znanja o pjesmama drugih pjesnika koje su se našle štampane u Paskvalićevoj latinskoj zbirci. Sa posebnom pažnjom posvećuje se analizi epistola grupišući ih po temama. Pantić smatra da su pojedini Paskvalićevi savremenici bili hvaljeni pjesnici samo po njegovom sudu, jer se o njima ne mogu pronaći nikakvi podaci. Do ovog djela niko od istraživača nije pisao o satiri u djelima Ludovika Paskvalića, kao što ni bokokotorskog pjesnika niko nije izdvojio kao izvrsnog epistologa. Pantić smatra da je za nauku velika šteta to što sva Paskvalićeva pisma upućena prijateljima nisu sačuvana, jer bi ona bez sumnje predstavljala ne samo važan izvor za našu „kulturnu i društvenu istoriju već bi sigurno bila i pravo književno štivo“.¹⁰⁴

⁹⁸ Sante Graciotti, „Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI-XVII“, *Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud*, Olschki, Firenze, 1983, 321–341.

⁹⁹ Сретен Перовић, *Црногорската поезија – антологија*, Струга, 1984.

¹⁰⁰ Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд, 1990.

¹⁰¹ Ристо Ковијанић, *Књижевност Котора*, у: Которска секција Друштва историчара Црне Горе 1948–1968, (Споменица), Котор, 1970.

¹⁰² М. Пантић, *nav. djelo*, 1990, 9.

¹⁰³ Isto, 21.

¹⁰⁴ Isto, 23.

Slobodan Prosperov Novak¹⁰⁵ saglasan je sa stavovima Miroslava Pantića, obrazlažući da je biti pisac u vremenu Paskvalića i pisaca drugog kruga kotorskih humanista značilo „u društvu i vječnosti“ obezbijediti sebi časno mjesto.¹⁰⁶ Svoje mjesto u književnosti bokokotorski pjesnik je, prema ocjeni Novaka, obezbijedio jer je prvi među sugrađanima stupio u intenzivne veze sa svojim brojnim savremenikima, a njegove epistole upućene prijateljima značajno su kako književno, tako i historijsko svjedočanstvo. Pored opšte poznatih biografskih podataka o Paskvaliću i sedam u literaturi do tada takođe poznatih, preštampanih pjesama datih u prevodu iz njegove latinske zbirke, Novak donosi novinu u dosadašnjem predstavljanju pjesnika, prilažući rječnik manje poznatih izraza iz Paskvalićeve zbirke, za koji je smatrao da čitaocima može biti od koristi.

U antologiji „Književnost Crne Gore“¹⁰⁷ veći dio Paskvalićevih stihova prvi put se prenosi u naš savremeni jezik čime šira čitalačka publika, ali i naučna javnost ima priliku da se upozna sa njegovim djelom. Tu su objavljeni prevodi i prepjevi prevodilaca koji se do tada nisu bavili Paskvalićevim djelom, poput: Mirke Zogović, Vesne Kilibarde i Šimuna Šonje. Prevodi pjesama starih plodnih poeta svojevrsna su autorska djela, posebno dragocjena jer pružaju uvide u receptivno polje kako Paskvalićevog književnog legata, tako i prevodilačkih dostignuća u njihovom sopstvenom vremenu.

Ratne okolnosti, bez obzira na historijske pobjednike, uvijek su i bez izuzetka donosile poraze na svim poljima. Pojedini autori izbjegavali su da u svoje radove ili zbornike uvrste pjesnike sa prostora Boke Kotorske ili su, poput Vande Babić,¹⁰⁸ o njima pisali isključivo kao o dodatku hrvatske književnosti, potejenjivački pišući o njihovom značaju u evropskoj, a samim tim i u svjetskoj književnosti. Babić je u svom djelu Ludovika Paskvalića predstavila u tonovima nacionalne obojenosti, navodeći da je bokokotorsko stvaranje „samo integralni dio hrvatske književnosti i kulture“ i da kao takvo ne može biti izmješteno iz svog prvobitnog korpusa i na taj način separatno analizirano.¹⁰⁹

Za razliku od Vande Babić, istraživači Ivan Skalijski i Armando Nuca (Gianni Scalia, Armando Nuzzo),¹¹⁰ smatraju da je Paskvaliću upravo njegovo djelo obezbijedilo status uvaženog pjesnika među njegovim savremenikima, ali i ulaznicu u značajan kružok, odnosno da je bokokotorski pjesnik bio član „Akademije složnih“ koja je sredinom XVI vijeka oformljena u Dubrovniku.

Risto Kovijanić,¹¹¹ pišući o renesansnom Kotoru, ponovo istražuje sa namjerom da sazna ko je bio Pontano. Primjetno je, kao i nekoliko puta do sada u njegovim radovima, da je nestalan po pitanju odabira oblika imena i prezimena koja za određene historijske ličnosti koristi. Tako i ovog puta italijanski „Lodovico da Ponte“ ili latinski „Ludovicus Pontanus“, za Kovijanića je čas Lodoviko,¹¹² a čas Ludoviko da Ponte.¹¹³

Mnogo je proučavalaca do sada analiziralo Paskvalićeve italijanske stihove, šireći zatim svoju sferu interesovanja ka izvoru – Petrarki. Rafo Bogišić,¹¹⁴ tumačeći evropski petrarkizam, nastojao je da njegove osobnosti prepozna kod naših sljedbenika Frančeska Petrarke. On piše da petrarkisti sa ove strane Jadrana nisu prihvatili originalne, italijanske pjesničke forme, ali da je izuzetak bio Ludovik

¹⁰⁵ Slobodan Prosperov Novak, *Stara bokeljska književnost*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1996.

¹⁰⁶ Isto, 304.

¹⁰⁷ Novo Vuković, Slobodan Kalezić i Miloš Milošević, *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, Obod, Cetinje, 1996.

¹⁰⁸ Vanda Babić, *Hrvatska književnost Boke Kotorske do Preporoda*, Erasmus naklada, Zagreb, 1998.

¹⁰⁹ Isto, 8.

¹¹⁰ Armando Nuzzo, Gianni Scalia, Paolo Budini, “In forma di parole”, *Petrarca in Europa*, II/1; anno 24°, serie IV, numero IV, tomo I, ottobre, novembre, dicembre, Marietti, Genova 2004, 294-337

¹¹¹ Ристо Ковијанић, *Которски медаљони*, Пераст, 2007.

¹¹² Isto, 72.

¹¹³ Isto, 157.

¹¹⁴ Rafo Bogišić, *Hrvatski petrarkizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.

Paskvalić koji ih je, prema sudu Bogišića, dotjerao do savršenstva. On smatra da je lijepa gospa iz Paskvalićevih soneta samo figurativno u prvom planu, dok je glavna tema njegovih rima – on sam, njegova sudbina i njegov život.¹¹⁵ Takođe, Bogišić prvi od do sada pomenutih autora piše o pobožno refleksnim aspektima pjesama koje, po mišljenju istraživača, kod Paskvalića odražavaju postupni proces sazrijevanja poete u njemu.¹¹⁶

Zlata Bojović¹¹⁷ nadovezuje se na temu religiozne poezije o kojoj je pisao Bogišić, navodeći razlike između dubrovačkog i bokeljskog pjesništva XVI vijeka. Upečatljiva disproporcija karakteristična samo za Ludovika Paskvalića jeste mizogeno opjevavanje gospinih mana, koje se do tada nije moglo pročitati u ljubavnim kanconijerima koji su inspiraciju pronalazili u Petrarkinoj poeziji. Pored za renesansne pjesnike uobičajnog veličanja ljepote idealne žene i njenih vrлина, Paskvalić je pjevao i o pohlepnoj ženi. U ovom se djelu prvi put navodi da je Paskvalić pretežno sljedbenik napuljske škole zbog svoje privrženosti strambotistima.¹¹⁸

Svi naučnici u dosadašnjem hronološkom nizu smatrali su da postoje jasne razlike između Paskvalićevih kanconijera. Jedini je Slobodan Prosperov Novak¹¹⁹ pronašao izrazitu srodnost između latinskih i italijanskih pjesama pjesnika iz Boke, koja je po ocjeni Novaka tolika da se stiče utisak da ni sam pjesnik ta dva jezika nije razlikovao po funkciji.

Radoslav Rotković¹²⁰ smatra da na koji god način budući naučnici pristupe analizi Paskvalićevih djela, bez obzira da li u italijanskom i latinskom kanconijeru vide sličnosti ili razlike, jedno je izvjesno, niko od naših pisaca iz XVI vijeka nije nama u amanet ostavio više stihova do li „morski Arion“. On takođe prvi put osvjetljava Paskvalića kao basnopisca,¹²¹ za šta potkrijepljenje nalazi u pojedinim epigramima koji imaju formu basne, a u kojima se nakon pažljive analize mogu protumačiti međunarodni odnosi doba u kojem je djelovao pjesnik iz Boke Kotorske. Rotković pored rodoljublja ističe i pjesnikov „etnički zanos“, vidljiv u pjesmama koje za temu imaju odbranu hrišćanstva. Paskvalićeva želja za odbranom ne bi bila toliko bitna da nije bila praćena „etničkim zanosom“ koji ga je povodio da u stihovima upire prstom na huškanje brata na brata, djece na očeve, ropstvo, surovost vladavine, rušenje gradova i sela, a da na drugoj strani hvali mir i odlučnost da se suzbije želja za osvetom zbog višeg cilja.¹²²

Enio Stipčević¹²³ piše o značajnom otkriću vezanom za stihove Paskvalićeve italijanske zbirke pjesama koji su se, nakon pjesnikove smrti, našli u muzičkim zbirkama italijanskih kompozitora sa kraja XVI vijeka. U tome radu Stipčević je iznio i do tada nepoznate podatke o Zadranci kojoj je Paskvalić posvetio zbirku iz koje su uglazbljeni stihovi bokokotorskog pjesnika, ali i nepoznate podatke o bližim članovima njene porodice.

¹¹⁵ R. Bogišić, nav. djelo, 43.

¹¹⁶ Isto, 185.

¹¹⁷ Злата Бојовић, *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Издавачки центар Матице српске, Нови сад, 2010.

¹¹⁸ Isto, 32.

¹¹⁹ Slobodan Prosperov Novak, *Boka Kotorska od kampanela do kampanela*, AGM, Zagreb, 2011.

¹²⁰ Radoslav Rotković, „Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852“, knj. II u *Istorija crnogorske književnosti*, Podgorica 2012.

¹²¹ Isto, 212.

¹²² Isto, 222.

¹²³ Enio Stipčević, *Kotorski pjesnik Ludovik Paskalić (Lodovico Paschale), zadranka Martia Grisogono i nekoliko talijanskih renesansnih skladatelja*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/95807>. Pristupljeno: 11.09.2018. u 19:08h.

U antologiji Gojka Čelebića¹²⁴ prikazano je nekoliko prevedenih pjesama Ludovika Paskvalića. S obzirom na to da se u djelu ne navodi prevodilac, vjerujemo da je iste priredio autor antologije. Posebno je zanimljivo Čelebićevo otvoreno pitanje o Paskvalićevom odnosu prema narodnom stvaralaštvu, „smjehovnom i karnevalskom“ koje je prema riječima autora izraženo u posthumno objavljenoj Paskvalićevoj zbirci, a o čemu u dosadašnjoj literaturi nije bilo pomena.¹²⁵

Lučana Borseto (Luciana Borsetto)¹²⁶ objavila je najobimnije i najdetaljnije djelo u čijem se središtu nalazi analiza prvog dijela Paskvalićeve italijanske pjesničke rukovijeti na svim nivoima – jezičkom, metričkom i u pogledu rime, a čemu u dosadašnjim radovima nije bila posvećena dovoljna pažnja.

Gojko Čelebić¹²⁷ objedinio je znanja o mnogim važnim piscima iz Crne Gore i Boke, ne izostavljajući ni Ludovika Paskvalića. Imajući u vidu vremensku distancu od prvog objavljenog rada o bokokotorskom pjesniku do ovog djela, u njemu su objedinjene u nauci već poznate činjenice o Paskvaliću prelomljene kroz Čelebićevo optiku relevantnosti. Vjerovatno nenamjerno, Čelebić je načinio grešku u navođenju, pišući da su obje Paskvalićeve zbirke, umjesto u Veneciji objavljene u Rimu.¹²⁸ Analizirajući djela pjesnika iz Boke, Čelebić primjećuje da se u domaćoj pjesničkoj tradiciji Crne Gore, prije Đorđa Bizantija i Ludovika Paskvalića niko nije obratio ženi sa toliko nježnosti.¹²⁹ Uslov za pjesništvo i stihom uhvaćen duh vremena u kojem je Paskvalić živio, a zbog kojeg ga smještaju u virtuoze, leži u Paskvalićevom poznavanju starogrčkih filologa zbog čega autor zaključuje da je Paskvalić najbolji poznavalac antike u cijeloj našoj književnosti.¹³⁰

U nauci se često isticalo Paskvalićevo patricijsko porijeklo. Jovan Martinović¹³¹ je pišući o kotorskim plemićkim porodicama prikazao i njihove grbove. Za porodicu Paskvalić¹³² može se pročitati da je to istaknuta, plemićka porodica koja je poznata još od XIII vijeka i da su grbovi ove porodice i danas vidljivi u gradu Kotoru.¹³³

Iz kanconijera Ludovika Paskvalića poznato je kako je uvijek podsticao svoje kolege pjesnike da pišu na maternjem jeziku, uprkos činjenici da to sam nije činio. Jasmina Bajlo¹³⁴ s tim u vezi piše da se „u novije vrijeme pretpostavlja“ kako je Paskvalić pisao poeziju i na narodnom jeziku. Međutim, Bajlo ne navodi relevantan primjer za to, citirajući Torbarinu¹³⁵ koji smatra da to što Paskvalić piše na nematernjim jezicima njega ne sprečava da se osjeća Slovenom. U svom radu, osvrćući se na zaključke svojih prethodnika, Bajlo konstatuje kako je identitet Ludovika Pontana ipak i dalje ostao nepoznat.

Ivan Lupić¹³⁶ je detaljno pisao o noovootkrivenim kopijama italijanske zbirke pjesama Hanibala Lucića.¹³⁷ U pomenutoj kopiji zbirke nalaze se do tada nepoznati soneti koje je Hvaranin Lucić uputio

¹²⁴ Gojko Čelebić, *Barok Crne Gore-Antologija, knj. I-III*, CID, Cetinje, 2015.

¹²⁵ Isto, 257.

¹²⁶ Luciana Borsetto, *Rime Volgari non piu' date in luce (Venezia, 1549)*, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2016.

¹²⁷ Gojko Čelebić, *Književnost i pismenost od Crnojevića do Petrovića*, knj. I-II, MKCG, CKACG, Podgorica, 2016.

¹²⁸ G. Čelebić, nav. djelo, 253.

¹²⁹ Isto, 292.

¹³⁰ Isto, 262.

¹³¹ Jovan Martinović, *Socijalno-ekonomska struktura društva u Kotoru prve polovine XIV vijeka*, OJU „Muzej“, Kotor, 2017.

¹³² Martinović ih navodi kao Paskvali, Pascalis, de Pasqualibus.

¹³³ Isto, 101.

¹³⁴ Jasmina Bajlo, „Kotor i kotorani u poeziji Ljudevita Paskvalića“, *Cetinjski filološki dani I (7–8. septembar 2017) Zbornik radova*, FCJK, Cetinje, 2018, 683–702.

¹³⁵ J. Torbarina, nav. rad, 1974.

¹³⁶ Ivan Lupić, „Italian Poetry in Early Modern Dalmatia: The Strange Case of Hanibal Lucić (1485–1553)“, *Colloquia Maruliana*, XXVII, 2018.

¹³⁷ Hanibal Lucić (1485–1553) je hrvatski renesansni pisac i dramaturg.

svom prijatelju, bokokotorskom pjesniku, Ludoviku Paskvaliću. Ovi soneti predstavljaju do sada najveći broj pjesama koje je Lucić uputio nekom od svojih prijatelja i za nauku su značajni sa nekoliko aspekata. Na prvom mjestu, Lucić u svom odgovoru Paskvaliću veliča njegov rodni grad, kao vodeće mjesto renesansne književnosti, zaobilazeći sebi bliži Dubrovnik. On takođe izdvaja svog bokokotorskog prijatelja kao vodeću figuru tog procvata. Naposljetku, u jednom od novootkrivenih soneta, Lucić piše da je do tada misteriozni „učitelj“ Pontano rođen u Kotoru, što do danas predstavlja jedinu potvrdu nekog od Pontanovih savremenika o njegovom porijeklu. Na kraju rada Lupić prilaže štampane stihove iz italijanske zbirke Hanibala Lucića koji su upućeni prijateljima, među kojima se nalaze i soneti posvećeni Ludoviku Paskvaliću.

Lucićevu konačnu potvrdu pretpostavke ranijih istraživača o tome da je Ludoviko da Ponta rođen u Kotoru, iskoristiće Irena Bratičević¹³⁸ sa namjerom da detaljno odgovori na pitanje koje je mučilo proučavaoce od prvih pomena Ludovika Paskvalića. Bratičević navodi da je novootkrivena zbirka italijanskih pjesama, preciznije Lucićev sonet upućen Paskvaliću, izvor iz kojeg se nedvosmisleno iščitava da je Pontano rođen sa ove strane Jadrana, a ne u Italiji, kako je navođeno ranije, ponovo probudio intresovanje za ovog renesansnog humanistu. U svom radu ona polazi od prvih pomena kotorskog učitelja pišući o pogrešnim pretpostavkama i zaključcima koje su imali autori poput: Apendinija, Ljubića, Kerblera, Ljubibratića, Cinka, Prage, Popović, pa do novijih istraživanja Kovijanića i Stjepčevića. Bratičević se osvrnula i na saznanja o rukopisu iz arhiva u Dubrovniku,¹³⁹ kao i na zaključke koje su o Pontanu iznijeli u svojim radovima Rotković, Pantić, Zogović, Novak i Franić-Tomić. U svom radu Bratičević je ispravljala netačne navode svojih prethodnika, argumentovano ih potkrijepljujući arhivskim podacima, saznanjima iz rada Ivana Lupića¹⁴⁰ i stihovima Ludovika Paskvalića.

Hronološki presjek recepcije Ludovika Paskvalića, odnosno njegovog djela u naučnoj istoriji zaključili bismo radom Irene Bratičević, svjesni da postoji još radova i djela u kojima se mogu pronaći podaci o bokotorskom pjesniku. Mi smo se odlučili za važnije pomene oko kojih ćemo kao specifičnih tematsko-problemskih čvorišta, razvijati dalja poglavlja našeg rada.

2. ŽIVOTOPIS PJESNIKOV

Kada su predmet istraživanja stariji pisci, u koje spada i naš bokokotorski pjesnik, često je ozbiljan izazov za istraživača da kroz istoriju isprati sva neslaganja oko oblika pjesnikovog imena i prezimena, da sazna kako se pravilno piše i izgovara, odnosno kako je pjesnik u arhivima i bibliotekama širom svijeta registrovan. I sami smo se našli pred sličnom dilemom, za koji oblik imena i prezimena se opredijeliti tokom rada na ovoj temi, a ne nanijeti nepravdu ili štetu kulturnom nasljeđu. Nejedinstvo koje je i danas prisutno u naučnim krugovima oko opšte prihvaćenog oblika imena i prezimena bokokotorskog pjesnika, utemeljeno je u činjenici da do danas, uprkos sumnji i indiciji pojedinih istraživača, nema naučnih dokaza da je Ludovik Paskvalić za sobom ostavio pisanih tragova na svom maternjem jeziku, zbog čega su istraživači ostali uskraćeni za autentičan dokaz o tome kako bi se na istom jeziku pjesnik potpisao. Nauka se zbog toga usredsredila na ono što je Paskvalić sam dao da se odštampa na koricama svoje prve zbirke pjesama na italijanskom jeziku, a to je „Ludovico Paschale“.

¹³⁸Irena Bratičević, „Kotorski pjesnik Ludovik Pontano“, *Colloquia Maruliana*, XXVIII, 2019, 165–189. Dostupno na: <https://www.academia.edu/39721390/>. Pristupljeno: 5. 02. 2020. u 16:26h.

¹³⁹ Koristimo priliku da ukažemo da nam u pronalaženju ovog rukopisa signatura iz rada Irene Bratičević nije koristila. U periodu kada smo mi tragali za gorepomenutim rukopisom, rad Irene Bratičević nije bio objavljen.

¹⁴⁰ I. Lupić, vidjeti fus notu br. 136.

Uprkos autentičnom potpisu pjesnika, do izmjene imena došlo je već prilikom prve recepcije njegovog djela među savremenima. U zbirci nepoznatog autora,¹⁴¹ godinu dana nakon izlaska iz štampe njegove prve pjesmarice, iako grafija prezimena nije mijenjana, grafija imena bokokotorskog pjesnika se navodi drugačije od izvorne koju je ostavio ispod posvete upućene plemenitoj pjesnikinji iz Zadra, a koja se nalazi na početku njegove italijanske pjesničke rukovijeti. Promjenom jednog vokala u drugi, generisano je sasvim novo ime. Na taj način je „Ludovico“ postao „Lodovico Paschale“. Imajući u vidu da je antologija koja je objedinila najbolje pjesnike XVI vijeka izašla u godini kada je Paskvalić bio još uvijek živ, izvjesno je da je pjesnik svjedočio njenom izlasku. Međutim, nije nam poznato da li je za života imao priliku i namjeru da ispravi pogrešku koja se potkrala prilikom štampanja njegovog imena, a koja će prerasti u praksu da se ime Ludovika Paskvalića javlja u više varijacija.

Novonastalu grafiju imena će preuzeti Augustin Gobi.¹⁴² Međutim, on će se odlučiti za drugačiji oblik prezimena, što će stvoriti sasvim novi identitet za istog poetu, sada pod imenom „Lodovico Pascale“. Po ugledu na Gobija, Kvadrío¹⁴³ se poslužio istom ortografijom. Ovaj odabir navodi nas na sumnju da li je autor imao uvid u manuskript iz XVI vijeka o kojem je pisao u svom djelu ili je o istom posredno posjedovao vrijedna saznanja. Neposrednim uvidom u rukopis, nesporno bi se uočile očigledne ortografske razlike između Kvadríjevog navođenja i prvog pomena Ludovika Paskvalića u istorijografiji. Uprkos različitoj grafiji prezimena pjesnika iz Boke, zadržana je fonetizacija, što u izmjenama kasnijih proučavalaca neće uvijek biti slučaj.¹⁴⁴

Zbog činjenice da je svoje književno nasljeđe ostavio na nematrnem jeziku, razumljivo je zbog čega se recepcija Paskvalićevog djela javila prvo izvan našeg, regionalnog, književnog kruga. Međutim, neočekivano je da su se prva nepodudaranja oko grafije imena i prezimena javila među italijanskim autorima, budući da je bilo potrebno prepisati ili preštampani ime i prezime onako kako ga je pjesnik naznačio na koricama svoje italijanske zbirke. Razloge za nejedinstvo oko transkripcije moguće je potražiti daleko u prošlost, kada su po pisanim svjedočanstvima autora rijetki imali priliku da posjeduju štampana izdanja novoobjavljenih knjiga, a svoje zaključke su temeljili na manuskriptima ili djelima drugih proučavalaca.

Za razliku od svojih prethodnika koji su se bavili isticanjem Paskvalićeve italijanističke djelatnosti, Flaminio Kornelio¹⁴⁵ opredijelio se za latinsku grafiju imena i prezimena Ludovika Paskvalića. Zbog činjenice da su u jezgru njegovog interesovanja bile pjesme na Vergilijevom jeziku, njegov odabir je naučno opravdan. Na koricama latinske zbirke pjesnika iz Boke dato je da se odštampa „Ludovici Pascalis“. Na isti način štampao je pjesnikovo ime i Kornelio prilikom predavljanja naslova Paskvalićeve latinske pjesme.¹⁴⁶ Međutim, na istoj strani, nekoliko redova iznad, u uvodnom djelu kao i u sadržaju¹⁴⁷ pod početnim slovom pjesnikovog prezimena ispisana je, takođe na latinskom jeziku, sasvim drugačija transkripcija – „Pascalius Ludovicus“. Ovaj oblik, ukoliko se prati istorija nastanka

¹⁴¹ „Libro primo delle rime spirituali, parte nuouamente raccolta da più auctori, parte non più date in luce“, Venetia : al segno della Speranza, 1550, 38.

¹⁴² A. Gobbi, nav. djelo, 11, 536, 537, 539, 583 i 587.

¹⁴³ F. S. Quadrio, nav. djelo, 1741, 253, 355.

¹⁴⁴ Po pravilima izgovora italijanskog jezika skup od tri slova „sha“ u prezimenu „Paschale“ čita se na isti način kao i skupina slova „sca“ u prezimenu „Pascale“. Navedena slova mijenjaju se našim „k“, tako da se oba oblika prezimena čitaju kao „Paskale“, poput drugih italijanskih riječi koje imaju istu slovnu skupinu: „la pesca fresca“ (svježa breskva), odnosno u izgovoru kao „peska fresca“.

¹⁴⁵ F. Cornelio, nav. djelo, 1759.

¹⁴⁶ Isto, 101.

¹⁴⁷ Isto, 174.

italijanskog jezika, mogao bi biti kombinacija autentičnog Paskvalićevog imena sa korica italijanske zbirke i približno istog prezimena kojim se služio Augustin Gobi.¹⁴⁸

Uprkos svjedočanstvu da se koristio manuskriptom Paskvalićeve latinske zbirke pjesama, Apendini¹⁴⁹ se opredijelio za italijansku transkripciju, nastavivši negativnu praksu mijenjanja grafije imena i prezimena pjesnika iz Boke. Sa Apendinijem je u nauku uveden oblik „Lodovico Pasquale“, pri čemu nije narušena samo originalna ortografija pjesnikovog prezimena, već se značajno promijenio i izgovor. Tome je doprinio i Rafaeli,¹⁵⁰ dodatno izmijenivši posljednje slovo prezimena pjesnika. Tako je „Pasquale“ transkribovano u „Pasquali“.

Neuporedivo više oprečnih stavova u pogledu načina pisanja imena istog pjesnika donijelo je osvjetljavanje Paskvalićevog lika i djela na nama bliskim, regionalnim jezicima.

Petar Lucić je u sadržaju svog rukopisnog zbornika¹⁵¹ koji predstavlja svjedočanstvo humanističke književne komunikacije, bokokotorskog pjesnika naveo kao „Ludovicus Paskalij“, što je mješavina latinskog oblika imena i zbunjujući pokušaj transkripcije pjesnikovog prezimena. Šrepel¹⁵² je, za razliku od svog kolege, preuzeo od ranije poznat oblik prezimena pjesnika kojim se koristio Apendini i na italijansku osnovu dodavao je padežne nastavke. Njegov rad obiluje sintagmama poput: „Sretniji smo sa Pasqualijem(...)“,¹⁵³ „(...) jedine crte u Pasqualija (...)“,¹⁵⁴ „(...) pjesmu Pasqualijevu (...)“¹⁵⁵ itd. Šrepel je odlučio da na narodni jezik transkribuje ime pjesnika i shodno pravilima posljednji konsonant „c“ zamijenio je slovom „k“, što predstavlja prvi pokušaj „ponašivanja“ imena Ludovika Paskvalića.

Nisu svi naučnici mijenjali grafiju pjesnikovog imena i prezimena. Pojedini su prihvatili oblike kojima su se služili njihovi prethodnici. Analizom svih ponovljenih grafija nije moguće utvrditi jedinstveni obrazac po kojem su se autori odlučili za jedan, a ne drugi, u nauci takođe prisutan oblik Paskvalićevog imena ili prezimena. Jedino što je primjetno je da su mlađi autori svoj odabir transkripcije birali u odnosu na starije kolege na čije su se zaključke ili ocjene oslanjali.

Đuro Kerbler¹⁵⁶ jedan je od autora koji je preuzeo grafiju starijeg kolege Šrepela, na isti način dodajući padežne nastavke iz našeg jezika na nepromijenjenu italijansku osnovu. On je naznačio da se Paskvalić na latinskom potpisivao kao „Pascalis“, a da se na italijanskom jeziku služio oblicima „Paschale“, odnosno „Pascale“. Ovo nije sasvim tačno. Međutim, naučna istraživanja pokazuju da se dugo vjerovalo kako je Gobijev izbor soneta u nauci prva refleksija djela Ludovika Paskvalića, zbog čega su autori prihvatili njegov oblik navođenja pjesnikovog prezimena kao autentičnu grafiju. Kerbler se izdvojio u odnosu na sve autore o kojima smo do sada pisali, kao prvi proučavalac koji je smatrao značajnim da obrazloži svoje stavove u pogledu transkripcije za koju se odlučio. Oblik „Pasquali“ odabrao je zato što su se tako nazivali Paskvalićevi potomci u XVIII vijeku i jer se tim oblikom prezimena i dalje služe potomci pjesnika iz Boke. Kerbler smatra da bi i slovenska grafija „Paskvalić“

¹⁴⁸ „Lingua volgare“, odnosno italijanski narodni jezik razvio se iz učenog latinskog. Tokom rađanja jezika došlo je do brojnih izmjena u načinu građenja riječi, semantici i gramatici. Tako su posljednji konsonanti iz latinskog jezika izostavljeni prilikom prelaska riječi u italijanski jezik, dok se „u“ zatvorilo u „o“. Primjenjujući navedena pravila, Kornelio je pisao o pjesniku pod imenom „Pascalio Ludovico“.

¹⁴⁹ F. M. Apendini, nav. djelo.

¹⁵⁰ U. Raffaelli, nav. rad, 1845.

¹⁵¹ Petar Lucić, *Varia Dalmatica*, Znanstvena knjižnica Zadar. Sign. 25290, ms. 617.

¹⁵² M. Šrepel, nav. rad.

¹⁵³ Isto, 117.

¹⁵⁴ Isto, 118.

¹⁵⁵ Isto, 131.

¹⁵⁶ Đ. Kerbler, nav. rad, 2.

bila sasvim opravdana jer bi to bila precizna transkripcija latinskog i italijanskog oblika prezimena¹⁵⁷ pjesnika iz Boke Kotorske.

Ljubibratić se oštro suprotstavio Kerblerovim zaključcima, navodeći da se forma „Pasquali“, za koju se Kerbler odlučio, ne razlikuje od originalne „samo u grafiji, već i u zvuku“, ¹⁵⁸ što se udaljava od autentičnog oblika prezimena koji se nalazi na koricama latinske zbirke pjesama („Pascale“), a koji je po Ljubibratićevom mišljenju prepoznatljiva i ustaljena forma, kojom je bokokotorski poeta ušao u istoriju italijanske književnosti¹⁵⁹ i kojom se koristio i sam nadodavši, poput prethodnika, padežne nastavke na italijansku osnovu. Čak i da su istiniti Kerblerovi navodi u vezi sa pjesnikovim potomcima, Ljubibratić se pita ko je i kada rekao: „(...) da se prezime pređa mora pisati prema grafiji potomaka?“¹⁶⁰

Arnolfo Bakotić¹⁶¹ u svom radu koristio se štampanim izdanjem Paskvalićeve italijanske zbirke. Do sada je prvi proučavalac koji je nepromijenjeno preuzeo italijansku grafiju imena i prezimena¹⁶² pjesnika iz Boke, smatrajući nepotrebnim da svoj izbor dodatno pojašnjava.

Prema sopstvenom priznanju, Arigo Cink¹⁶³ je za Ludovika Paskvalića saznao iz Flaminijevog djela, zbog čega ne iznenađuje ortografija imena kojom se služio.¹⁶⁴ Cink, za razliku od Ljubibratića, smatra da su naučno utemeljeni stavovi koje je u svom djelu iznio Kerbler, a u vezi sa potomcima pjesnika iz Boke, što predstavlja i Cinkovo svojevršno obrazloženje sopstvenih poriva da se služi istim oblikom Paskvalićevog prezimena. Prvi put se u literaturi pojavljuje oblik prezimena kotorskog pjesnika koji glasi „Paskalić“. Cink piše da je još Kerbler, dajući italijansku i latinsku verziju Paskvalićevog prezimena, pokušao time da opravda ispravnost verzije, koju, kako Cink primjećuje ni sam Kerbler nije koristio.

Čini se da je Josipa Torbarinu od svih proučavalaca koji su se bavili Ludovikom Paskvalićem najviše mučila sumnja u vezi sa naučno opravdanim i opšte prihvaćenim oblikom imena i prezimena pjesnika iz Boke Kotorske. Jedino se on u svim radovima neizostavno bavio korigovanjem, dopunjavanjem ili potpunom izmjenom uvjerenja o grafiji kojom se do tada služio. Sa njim je „Ludovik Paskvali“ pod novim, transkribovanim identitetom ušao u književnu istoriju. Utemeljenje svojih, naučnih uvjerenja Torbarina je obrazložio na isti način kako je to prije njega učinio Kerbler, prepisujući da su se pjesnikovi potomci služili istim prezimenom, te da se ono kao takvo „uobičajilo“ u dijelu literature o Paskvaliću.¹⁶⁵ Pišući o pjesniku trideset godina kasnije,¹⁶⁶ Torbarina se zbog novih saznanja do kojih je došao zalagao za oblik prezimena „Pasković“, navodeći da je u vrijeme njegovih istraživanja, u mjestu Muo kraj Kotora bilo Paskovića. Međutim, po sopstvenom priznanju, kasnije se „nevoljno“ odlučio na korišćenje prezimena „Paskalić“ koji su standardizovali urednici edicije „Hrvatskih latinista“¹⁶⁷ u kojoj je objavljen i izbor iz Paskvalićevih djela.

Risto Kovijanić je, nakon Torbarine, nastavio sa traženjem najprikladnije grafije za pjesnika iz Boke što je rezultiralo oblikom imena „Ljudevit Paskvalić“.¹⁶⁸ Istim oblikom koristio se i Kovijanićev

¹⁵⁷ Đ. Kerbler, nav. rad, 2.

¹⁵⁸ W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, vidjeti fus notu br. 40, 84.

¹⁵⁹ Isto, 84.

¹⁶⁰ W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, vidi fus notu br. 40, 84.

¹⁶¹ A. Baccotich, nav. rad, 1926.

¹⁶² Ludovico Paschale.

¹⁶³ A. Zink, nav. djelo, 1926.

¹⁶⁴ Lodovico umjesto Ludovico.

¹⁶⁵ Josip Torbarina, „*Naš prilog evropskom petrarkizmu*“, Forum, XXVII, 4–5, Zagreb, 1974, 590.

¹⁶⁶ J. Torbarina, nav. rad, 1964, 52.

¹⁶⁷ J. Torbarina, nav. rad, 1974, 590.

¹⁶⁸ P. Ковијанић, nav. djelo, 1953.

duogodišnji saradnik Ivo Stjepčević, kao što su nepromijenjen način navođenja prihvatili naučnici u XXI vijeku, dominantno sa područja današnje Crne Gore. Gojko Čelebić je u antologiji¹⁶⁹ u kojoj se nalazi preštampan rad Milice Popović,¹⁷⁰ naznačio je da „pjesnikovo ime u naslovu štampano onako kako slovi u našoj književnoj istoriji, a da su po svemu ostalom ostali vjerni originalu“. U prvom izdanju rada Popović¹⁷¹ je u naslovu pjesnika navela kao „Ludoviko Paskalić“, onako kako je u književnosti od Torbarine bilo poznato prezime pjesnika. Međutim, u zagradama je dodato i „Pascale“. Na isti način, Vladimir Vratović¹⁷² u svom radu pored oblika „Ludovik Paskalić“ dodao je i latinsku transkripciju pjesnikovog imena. Zbunjeni nebrojenim varijantama grafije, što nam svjedoči o nedostatku jedinstvenog oblika posebno pjesnikovog prezimena u naučnim krugovima, autori su se nerijetko odlučivali da pored transkribovanih oblika navedu i italijansku ili latinsku, autentičnu grafiju sa korica Paskvalićevih zbirki pjesama.¹⁷³

Nedosljednost prilikom navođenja, nije prisutna samo u vremenski udaljenim djelima različitih autora. Ona je opasnija ukoliko je ispoljena na različitim stranama istog djela, zbog čega čitalac stiče pogrešan utisak da se radi o dva sasvim različita pjesnika. U djelu „Prednjegoševsko doba“¹⁷⁴ autori su predstavljajući književne stvaraoce notirali i pjesnika „Ludviga Paskvalija“,¹⁷⁵ koji im je bio poznat kao stvaralac na latinskom jeziku. Na sljedećoj strani autori pišu o novom pjesniku „Ljudevitu Paskvaliću“¹⁷⁶ koji je pored latinskog, stvarao i na italijanskom jeziku. Posljedice nejedinstva prilikom navođenja, lijepo oslikava primjer autorke Darije Garbin¹⁷⁷ koja piše da je humanista iz Boke poznat pod imenima „Ludvig Paskvalić“, odnosno „Ludovik Paskvojević“. Prilikom prikaza kulturnog života grada Kotora, Stjepčević i Kovijanić načinili su sličan propust. Poznati pjesnik humanista navodi se kao „Paskvali“,¹⁷⁸ i kao „Ljudevit Paskvalić“. ¹⁷⁹ Poteškoće dodatno stvara odluka autora da uz ime pjesnikovog rođenog brata, neizostavno napominjući i ime njihovog oca, notiraju različito prezime.¹⁸⁰ Tako je moguće pročitati da su poeta i njegov brat sinovi istog oca koji se različito prezivaju. Pored različitih oblika pod kojima se u književnosti pojavljuje Paskvalić, Kovijanić nam otkriva da su pjesnika njegovi savremenici nazivali i „šumskim Orfejem“ i „morskim Arionom“¹⁸¹ što dodatno usložnjava kompleksnu problematiku oko navođenja Ludovika Paskvalića.

Rotković se bavio analizom naučne opravdanosti grafije koju su koristili njegovi prethodnici. On polazi od podatka da nam arhiv nudi oblik „Pasquale“ zbog čega se o pjesniku piše kao o „Paskvaliću“. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je pjesnik za sebe i svog oca navodio prezimena „Pascale“ i „Paschale“, u zavisnosti od toga da li se služio latinskom ili italijanskom transkripcijom. Zbog navedenog, Rotković se slaže sa naučnicima koji su o pjesniku pisali kao o „Paskaliću“. Međutim, on ne smatra valjanim argumente svojih prethodnika koji su se koristili oblikom „Pasquali (Pascalis)“, pravdajući ga pjesnikovim potomcima, zato što je isti oblik moguće pronaći i u XV vijeku. Torbarinina ideja o prezimenu „Pasković“ koje je vjerovatno postalo od ličnog imena „Pasko“, „Paskoje“, Rotkoviću

¹⁶⁹ Gojko Čelebić, Barok Crne Gore- antologija, I, CID, Cetinje, 2015, 345, fn. 185.

¹⁷⁰ Milica Popović, „Kotorski Petrarkista Ljudevit Paskvalić“, Barok Crne Gore- Antologija I, CID, Cetinje, 2015, 345.

¹⁷¹ M. Popović, nav. rad, 1961.

¹⁷² R. Bogišić, nav. djelo, 1969, 570.

¹⁷³ Miroslav Pantić o pjesniku je pisao kao o „Ludoviku Paskvaliću“ ne izostavljajući da u zagradama navede i oblik „Ludovico Pasquale“.

¹⁷⁴ Мило Краљ, Сретен Перовић и Милорад Стојовић, *Предњегошевско доба*, Графички завод, Титоград, 1966.

¹⁷⁵ Isto, 22.

¹⁷⁶ Isto, 23.

¹⁷⁷ Daria Garbin, Renzo de' Vidovich, *Dalmazia Nazione, Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana*, Fondazione Scientifico Culturale Maria e Eugenio Dario Rustia Traine, Trieste, 2012, 344.

¹⁷⁸ R. Kovijanić i I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 40. i 50.

¹⁷⁹ Isto, 51.

¹⁸⁰ Isto, 54.

¹⁸¹ P. Ковијанић, nav. rad, 1953, 52.

se čini razumljivijom i naučno utemeljenijom. Potkrijepljenje Torbarininih navoda, Rotković nalazi u podacima da se među najstarijim Paskalićima početkom XIV vijeka nalazi Paskoje Martolov, otac protovestijera Gruba. Zašto je i pored navedenih podataka u sudsko-notarskim spisima „Paskalić“, odnosno „Paskojević“ zaveden kao „Pasquali“, dok se u literaturi o pjesniku piše kao o „Paskaliju“, teško je odgonetnuti, zaključuje Rotković. On smatra da bismo objašnjenje mogli pronaći u činjenici da se „administracija vodi na latinskom, pa je od 1420. godine svaki Paskoje postao Paskvale“. Na ovaj način bi se, po mišljenju Rotkovića, moglo obrazložiti gubljenje imena „Paskoje“, nakon mletačke okupacije. Međutim, humanista Paskvalić, poštujući starine, vratiće kasnije svoje prezime tako da grafijom bude bliže izvoru, „a ono bi prvobitno glasilo Paskojević, da bi kasnije u skladu sa skraćivanjem nastavka -oje (Ljubo-je, Vito-je, Pasko-je) to prezime ostalo Pasković.“ Kao zaključak, Rotković prilaže obrazloženje svog opredjeljenja da se koristi prezimenom „Paskvalić“, podrazumijevajući pod tim romaniziran oblik prezimena „Paskojević“ jednako „Pasković“, jer se sam pjesnik nigdje ne potpisuje kao „Pasquale“. U vezi sa imenom, Rotković piše da je bilo jednostavnije napraviti odabir, ako se sjetimo da pjesnik u svom djelu kotorskog „učitelja“ navodi kao „Lodoviko“, a sebe na koricama zbirki potpisuje imenom Ludoviko.¹⁸²

Nakon Rotkovićevih pojašnjenja oblik „Ludovik Pasković“ ustalio se neko vrijeme u literaturi o pjesniku. Međutim, Slobodan Kalezić¹⁸³ još ga je jednom, bez potrebe da isto objasni, preinačio u „Ljudevit Pasković“, a Bogišić¹⁸⁴ u „Paskaljević“.

Vojislav P. Nikčević¹⁸⁵ smatrao je da nema potrebe da se pjesnikovo narodno prezime izvodi iz italijanskog oblika „Paskvali“, jer je pjesnik u nauci poznat kao „Paskvali“ ili „Paskvalić“, a prvobitni oblik tog prezimena je bio „Paskojević“ što je sačuvano i danas u sažetoj formi „Pasković“.

Nikčevića su sasvim opovrgnuli autori Bojović, Stipčević i Bratičević koji su se služili oblikom „Ludovik Paskalić“.

Jovica Martinović, pišući o patricijskim, kotorskim kućama, porodicu je pjesnika naveo pod oblikom „Paskvali“. U zagradi je dodao latinsku grafiju koja je ustaljena u literaturi, ali i oblik „de Pasqualibus“. Svoju odluku potkrijepio je podacima do kojih je došao istražujući, a na osnovu kojih je poznato da je izvjesni predstavnik porodice „de Pasqualibus“, koju Martinović izjednačava sa porodicom Ludovika Paskvalića, bio član velikog vijeća u godinama 1392–1420.¹⁸⁶

Nakon prikaza višedecenijskog odstupanja u grafiji imena i prezimena pjesnika, preostaje nam da obrazložimo povode i razloge zbog kojih smo odlučili da o njemu pišemo kao o Ludoviku Paskvaliću. Saglasni smo sa Rotkovićevim mišljenjem da je u obzir potrebno uzeti autentična svjedočanstva pjesnika, koji je u svojim djelima jasno apstrahovao razlike u ortografiji između imena cijenjenog učitelja i sebe samoga. Na isti odabir obavezuju i pravila transkripcije maternjeg jezika, ukoliko je polazište autentična grafija pjesnikovog imena i prezimena sa korica njegove prve zbirke, kao i ispod posvete plemenitoj Zadranci. Odluka o ispravnom načinu pisanja prezimena, za razliku od imena, donijela je istoričarima književnosti mnoge poteškoće i bojazni, a nedoumice u vezi sa ispravnim odabirom nisu ni nas zaobišle. Premda nam je blisko shvatanje po kojem bi se ime i prezime pjesnika trebalo pisati onako kako ga je sam bilježio, ne smatramo pogrešnim nastojanja da se prezime „pročita“ na drugi način. Ukoliko bismo poštovali isključivo pravila transkripcije sa italijanskog na maternji jezik, trebalo bi se složiti sa prethodnicima koji su smatrali da je najispravnije prezime pjesnika pisati kao

¹⁸²P. Rotković, nav. rad, 1975, 114. i 115.

¹⁸³N. Vuković, S. Kalezić i M. Milošević, nav. djelo.

¹⁸⁴Rafo Bogišić, *Hrvatski petrarkizam*, Školska knjiga, Zagreb 2007, 25.

¹⁸⁵Vojislav P. Nikčević, „Antologija crnogorske književnosti IX-XX vijek“, br. 10, *Stvaranje*, Titograd, 2009, 1590.

¹⁸⁶J. Martinović, nav. djelo, 11.

„Paskale“. Nakon analize dostupnih materijala primjetno je da su strani autori problem grafije prezimena prevazišli birajući italijanski ili latinski oblik sa korica štampanih zbirki u zavisnosti od teme koju obrađuju u svojim djelima. Poznat nam je problem bilježenja slovenskih imena u administrativnim spisima sredina koje su bile pod mletačkom vlašću. Radovi proučavalaca sa početka ovog vijeka pokazuju da je i dalje prisutna nedosljednost prilikom pisanja o pjesniku. Ne zanemarujući podatak istaknut na koricama italijanske zbirke, da je Paskvalić pjesnik iz Boke Kotorske, tokom istraživanja slijedili smo tragove proučavalaca koji su pisali o tome da njegovi potomci i danas žive u malom, ribarskom mjestu Muo, nedaleko od Kotora. Istina je da su porodice Pasković i danas nastanjene u navedenom mjestu, kao i u drugim naseljima u opštini Kotor. Tokom istraživanja stupili smo u kontakt sa članovima kapetanske porodice Pasković iz mjesta Muo, međutim oni nisu imali saznanja o eventualnim poznatim precima i uputili su nas na prof. dr Milenka Pasinovića i sada pokojnog, župnika kotorske katedrale Sv. Tripun Antona Belana. Na našu žalost razgovori sa Pasinovićem i Belanom, kao i uvid u kotorske arhivske spise i katedralska dokumenta, nisu donijeli nove podatke kojim bi čvršće zasnovali teze naših prethodnika. Odlučili smo se za oblik prezimena „Paskvalić“ koji su naučnici posljednjih godina, dosljedno koristeći, standardizovali u književnoj istoriji, barem na prostoru današnje Crne Gore, a kojim su se takođe u prošlosti koristili naučnici za koje smatramo da su bili dobri poznavaoци humanizma i renesanse sa ove strane Jadrana. Nažalost i danas je potrebno, prilikom pretrage arhivske građe ili internetskih izvora upisati sve postojeće varijante Paskvalićevog prezimena, zbog čega uvijek ostaje mogućnost da se pored obrazloženog odabira transkripcije u zagradama navede originalno ime i prezime pjesnika koje će pomoći budućim istraživačima da lakše dođu do željene građe.

Ludovik Paskvalić potiče iz jedne od najuglednijih kotorskih porodica koja je dala najviše javne dužnosnike: pravnike, sudije i advokate, profesore i pisce, sveštenike i opštinske procjenitelje. Stari običaj navođenja imena oca uz ime i prezime bio je jedini korektiv uz pomoć kojeg smo uspjeli da prvi put identifikujemo i povežemo pjesnikove direktne srodnike, odnosno da sačinimo porodično stablo Paskvalića. Godine društvenog djelovanja ubilježene u sudsko-notarske spise, uz našu svijest o tome da su se imena muških članova loze nerijetko nasljeđivala, doprinijele su uvrđivanju rodoslova Ludovika Paskvalića.

Daleki predak ove vlastelinske porodice bio je Paskoje Martolov koji se pominje u prvoj polovini XIV vijeka.¹⁸⁷ Nepromijenjenu grafiju imena i prezimena preuzeo je i Radoslav Rotković obrazlažući u podnaslovu svog rada „Od Paskoja do Paskvalija“ kako je od ličnog imena izvedeno, a time i naučno opravdano, jedino ispravno navođenje pjesnikovog prezimena.¹⁸⁸ Međutim, arhivska traganja Kovijanića i Stjepčevića za kotorskim patricijskim porodicama otkrivaju 1336. godine sudiju Paskvala Martolova¹⁸⁹ pred kojim je bio poravnat obračun trgovačkog poslovanja. Po sopstvenim navodima, Rotković se oslanjao na navedeno djelo.¹⁹⁰ Paskval Martolov bio je uticajna ličnost, jedan od trojice kotorskih vlastelina koji su držali Ledinac (Njeguše) i osoba koja je pokrivala sve najznačajnije položaje u gradu.¹⁹¹ Kao jednog od najuglednijih kotorskih građana iz redova vlastele, njegovo ime se našlo u arhivskim spisima pri sklapanju ugovora o gradnji i klesanju spomenika na Dečanskoj Bistrici (1328–31) gdje je rodonačelnik loze bio u svojstvu svjedoka.¹⁹²

Paskval Martolov je imao tri sina. Njegov sin Grubo bio je protovestijar cara Dušana Nemanjića (1331–1355). U arhivskim spisima pominje se 1326. godine kada mu je izvjesni Mihailo Sajin predao u

¹⁸⁷ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 13.

¹⁸⁸ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 115.

¹⁸⁹ R. Kovijanić i I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 29.

¹⁹⁰ Ostaje nejasno zašto je smatrao neprihvatljivim oblik prezimena Paskvalić, izveden, po starim običajima, od ličnog imena Paskval.

¹⁹¹ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 115.

¹⁹² R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 162.

ruke cijelo svoje imanje da sa njim može slobodno da raspolaže zajedno sa Vitom Čučom (Vito Kotoranin), tada redovnikom Crkve Sv. Marije na Gurdiću, a kasnije poznatim neimarom manastira Visoki Dečani.¹⁹³ Drugi sin, Pako Paskvala Martolova imao je nasljednika Marina (Maroja) koji se u arhivskim dokumentima spominje nekoliko puta. Godine 1399, prvog dana marta, Marin Pakov je u svojstvu auditora prisustvovao sklapanju akta načinjenog u Kotoru kojim se ugledni i imućni kotorski vlastelin Dapko Vasilijev Bizanti, nakon što je u depozit primio stvari poput srebrnih pojaseva i đerdana obavezuje da će ih povratiti vlasniku kada ih on ili njegovi sinovi zatraže.¹⁹⁴ Godinu dana kasnije, Maroje Pakov izabran je prvi put za kneza Kotora, nezavisnog grada-republike, a istu funkciju obavljao je nekoliko puta tokom života.¹⁹⁵ Posljednji put se u sudsko-notarskim spisima spominje u aprilu 1420. godine kada je u ime opštine Kotor u svojstvu sudije prisustvovao pisanju nekog dokumenta.¹⁹⁶ Od trećeg Paskvalovog sina Trifuna nastavlja se loza koja vodi direktno do Ludovika Paskvalića. Međutim, na osnovu dostupnih izvora ne može se utvrditi da li je Paskval Martolov imao i četvrtog sina. U izvorima se 1441. godine kao sudija pominje Trifun Margocijev Paskvalić koji je ovjerio ugovor o kupovini i prenosu olova.¹⁹⁷ U istom djelu se o Trifunu piše kao o „sinovcu Dušanovog protovestijara“,¹⁹⁸ a nešto kasnije kao o „unuku od brata protovestijara Gruba“. ¹⁹⁹ Poznato je da je Grubo bio upravitelj finansija cara Dušana Nemanjića. Zbog potrebe da ima odgovarajuću starosnu dob za vršenje ove službe, može se pretpostaviti da je rođen ne kasnije od 1320. godine što nas navodi na zaključak da je malo vjerovatno da je Trifun mogao biti sin Grubovog brata, ako je 1441. godine bio sudija, a da je mnogo izvjesnije da je morao biti unuk brata protovestijara cara Dušana Nemanjića. Analizirajući izvore ne nailazimo na pomen brata Gruba Paskvalova Martolova, odnosno Margocijevog oca. Mogući razlog je njegov izostanak u obavljanju neke od javnih dužnosti poput dijela članova njegove porodice, zbog čega se njegovo ime ne spominje u arhivskim spisima koja bilježe da je Margocije pored Trifuna imao i sinove Dobruška²⁰⁰ i Marka. U izvorima se navodi da je pomorac Pavle Matijev 1497. godine opunomoćio Mihaila Marinova Buću i Ivana Marka Margocijeva (Paskvalića) da ga zastupaju u jednom sporu.²⁰¹ Iz ovoga se zaključuje da je Margocije imao sina Marka i unuka Ivana.

Treći sin Trifun Paskvalov, koji je služio u doba cara Dušana i bio pradjed rektora škole,²⁰² imao je sina Jakova, a on je imao nasljednike: Marina, Luku, Paskoja i Trifuna. Luka Jakovov Paskvalić bio je jedan od sudija prisutan 1432. godine tokom obustave parnice krznara Priba, jer je nakon saslušanja svjedoka dokazano da je u miraz vraćen odjevni predmet zbog kojeg je krznar pokrenuo postupak pred sudom u Kotoru.²⁰³ Luka Paskvalić bio je prisutan, zajedno sa ostalim članovima gradske uprave, prilikom otvaranja testamenta obučara Zlatka Boškovića iz Podgorice napisanog na italijanskom jeziku,²⁰⁴ kao što je i pred kraj maja 1445. godine zajedno sa svojim kolegama sudijama donio presudu da izvjesni Miok Bošković plati Ivanu Đurkovu (Podgoričaninu) 16 perpera prema priznanici od

¹⁹³ Jovan Dujović. *Ko je bio Vita Kotoranin, neimar Dečana i ko su bili njegovi primorski neimari-kamenari*. Dostupno na: <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-1/1998/10/article-12.html>. Pristupljeno: 10. 5. 2020. u 13:48h.

¹⁹⁴ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 173.

¹⁹⁵ Isto, 178.

¹⁹⁶ Isto, 191.

¹⁹⁷ Isto, 174.

¹⁹⁸ Isto, 179.

¹⁹⁹ Isto, 196.

²⁰⁰ Р. Ротковић, nav. rad, 1975, 110.

²⁰¹ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 215.

²⁰² Isto.

²⁰³ Isto, 28.

²⁰⁴ Isto, 30.

novembra 1444, a u toku 15 dana.²⁰⁵ Sudija Luka Paskvalić, zajedno sa Dragojem Lukinim Dragom, Matijom Bizantijem i providurom Albanom Segredom februara 1440. presudili su da imovina izvjesne

Maruše pripadne Stoši Miloševiću.²⁰⁶ Sin Paskoje Jakovov Paskvalić u izvorima se navodi 1435. godine kao jedan od arbitara u sporu oko prebijanja od čijih je posljedica stradalo jedno lice.²⁰⁷ Marin Jakovov Paskvalić, za razliku od svojih predaka pravnika, u dokumentima se pominje kao sveštenik.²⁰⁸

Djed Ludovika Paskvalića, Trifun, kao i njegov brat Luka bili su ugledni stanovnici Kotora i nerijetko su zauzimali najuglednije položaje u gradu. Godine 1420. prilikom ulaska mletačke vlasti u Boku, Trifun je bio među glavnim predstavnicima grada, a u izvorima se navodi i kao advokat.²⁰⁹ Godine 1419. Trifun se pominje u svojstvu sudije pred kojim su stranke izjavile da su međusobnim sporazumom odredile arbitre za spor oko imovine izvjesnog Ostoje Dapkova Kodanovića.²¹⁰ Godine 1431. prisustvovao je, u svojstvu svjedoka, otvaranju posljednje volje gorepomenutog Kodanovića.²¹¹ Nakon Trifunove smrti, njegov brat Luka posebno se ističe kao izaslanik Kotora na polju napretka školstva.²¹² U izvorima se 1496. godine pominje Trifun Lukin Paskvalić zbog čega vjerujemo da je on bio unuk Jakova Trifunova.²¹³

Trifun Jakovov Paskvalić je imao dva sina: Nikolu i Franja. Nikola Trifunov opisuje se kao sveštenik i poznati kaligraf, kapelan manastira Sv. Đorđe pred Perastom i rektor škole u Kotoru u prvoj polovini XV vijeka.²¹⁴ Stric Ludovika Paskvalića, Nikola, prima 1437. godine porudžbinu da napiše brevijar za Crkvu Sv. Jakoba u Kotoru. Devet godina kasnije prihvata da za novčanu nadoknadu napiše brevijar sa antifonama i himnama za cijelu godinu za dominikanski manastir Sv. Nikole.²¹⁵ Nikolin sin Stefan je 1514. godine na italijanski jezik preveo testament Đurađa Crnojevića što nam svedoči da je već brat od strica bokokotorskog pjesnika vladao jezikom Mletačke republike.²¹⁶

Otac Ludovika Paskvalića u literaturi se navodi pod različitim imenima: kao Frančesko, Frano, odnosno Franjo Trifunov Paskvalić. On je po službi, poput većine njegovih predaka, bio sudija. U arhivskim spisima prvi put se u svojstvu sudije navodi januara 1515. godine.²¹⁷ Međutim, zahvaljujući sinu Ludoviku, koji je u svojoj prvoj, objavljenoj pjesmarici preštampano očevu pjesmu, Franjo Paskvalić naučnoj javnosti poznatiji je kao pjesnik, premda je njegov književni legat samo jedan sonet posvećen sugrađaninu Bernardu Pimi. Franjo je profilisao književni ukus svog sina. Međutim, ništa više od toga nije nam poznato, pa ni razlozi na osnovu kojih ga je Slobodan Kalezić, budući da se se Franjo bavio italijanskim pjesništvom, svrstao u red pjesnika koji su pisali i na latinskom jeziku.²¹⁸ Na osnovu elegije koju je Ludoviko Paskvalić uputio svom kotorskom prijatelju Bući, a u kojoj moli bogove da ga vrate očevoj zemlji gdje ga čekaju majka i sestra, moguće je iščitati da je Franjo Paskvalić preminuo za pjesnikovih mladih dana.

²⁰⁵ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 32.

²⁰⁶ Isto, 155.

²⁰⁷ Isto, 33.

²⁰⁸ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 110.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 17.

²¹¹ Isto, 18.

²¹² P. Ротковић, nav. rad, 1975, 110.

²¹³ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 211.

²¹⁴ R. Kovijanić i I. Stjepčević, nav. djelo, 39.

²¹⁵ И. Стјепчевић и Р. Ковијанић, nav. rad. 1954, 66.

²¹⁶ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 110.

²¹⁷ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 199–200.

²¹⁸ N. Vuković, S. Kalezić i M. Milošević, nav. djelo, 7.

Njegovi potomci su: Ludovik, Mihajlo i Vićentije. U arhivskim spisima, sveštenik Mihajlo Franjov Paskvalić, koji je vjerovatno bio mlađi od brata Ludovika, pominje se krajem juna 1552. godine, dakle nakon smrti svog brata pjesnika, kada je u svoje ime i ime svog brata Vićentija, u zakup „zavazdan“ Nikoli Đurđevu iz Zete i njegovim nasljednicima dao svoju ruiniranu kuću u Kotoru koja se nalazi u u gradskoj četvrti Sv. Marije na rijeci.²¹⁹ Treći brat Vinćentije bio je jedan od domaćih predstavnika koji je sredinom vijeka vodio školu.²²⁰

Porodica Paskvalić se prvenstvom, ugledom i brojem školovanih ljudi izjednačavala sa vlastelinskim porodicama toga doba kao što su: Buća, Bizanti, Bolica i dr. Po ugledu na heraldičke oznake u zapadnoj Evropi, sa početka XII vijeka, a posredstvom Venecije,²²¹ grb je kao trajno obilježje aristokratije i pravo remek-djelo toga doba, dva vijeka kasnije donesen i na prostore sa ove strane Jadrana.

Martinović bilježi postojanje tri varijante grba porodice Paskvalić koje se neznatno razlikuju. U prvoj varijanti je plavo polje štita horizontalno razdijeljeno na dvije polovine, od kojih se u gornjoj polovini nalazi srebrna patka, a u donjoj tri zlatne desne kose grede. Druga varijanta se od prve razlikuje po tome što se iznad patke nalazi zlatna lisnata kruna. Dok je u trećoj varijanti srebrno polje štita podijeljeno sa dvije horizontalne zlatne grede na tri jednaka dijela. U gornjem dijelu nalazi se zlatna lisnata kruna, u srednjem je vidljiva divlja patka prirodne boje, a u donjem dijelu štita nalaze se tri zelene, kose, desne grede.²²² Nad štitom, koji je nosilac simboličkih figura, poštujući pravila o izgledu grba nalazi se kaciga, na čijem je vrhu bogata lisnata kruna. Ista ona koja se u smanjenom formatu može vidjeti u gornjem polju štita. Iz krune se okomito dižu tri kitnjasta pera. Umjesto plašta iz velike krune se bogato spušta i obavija kacigu i štit lišće. Na osnovu patke koja zauzima centralno mjesto na štitu moguće je zaključiti da je konačna varijanta grba nastala u doba renesanse, kada su do tada jednostavna obilježja patricijskih porodica dobila bogate i raskošne oblike uz figure životinja, koji najčešće svuda nisu imale dublja značenja.

Grb porodice Paskvalić i danas se nalazi na nekoliko mjesta u gradu Kotoru, pa ga je tako moguće uočiti na baroknom portalu srednjeg dijela romanogotičke, kasnije podijeljene i barokizovane palate porodice Buća na kotorskom Trgu od brašna, odnosno Trgu od pošte. Prema mišljenju Martinovića, najljepši primjerci grba sačuvani u kamenu nalaze se na dvijema nadgrobnim pločama, pohranjenim u kotorskom lapidarijumu. Za jedan od njih sa sigurnošću se zna da datira iz 1652. godine.²²³

Slobodan Kalezić²²⁴ smatra da je neslaganje oko imena i prezimena, pored nepouzdana utvrđene godine rođenja i smrti razlog zbog kojeg su pojedini pjesnici u dužem vremenskom periodu istorije bili zaboravljeni. Pjesnika Ludovika Paskvalića prati nepovoljna okolnost da postoji mimoilaženje oko tri ključna obilježja njegovog identiteta: imena i prezimena, godine rođenja i godine smrti. Dugo su autori pišući o njemu navodili da se rodio „oko 1500. godine“, jer tačnijih podataka nije bilo, pa je na osnovu nekoliko kasnijih datuma iz njegovog života, na dosta nesiguran način približno određena godina njegovog rođenja. Naime, Paskvalićev prijatelj Dolče je u Mlecima, a prigodom štampanja druge zbirke pjesama pjesnika iz Boke, uputio italijanskom plemiću Bonifaciju pismo u kojem navodi da se on i njegov kotorski imenjaka poznaju još iz studentskih dana. Na osnovu navedenih riječi, Kerbler zaključuje

²¹⁹ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 54.

²²⁰ R. Kovijanić, nav. djelo, 1970, 99.

²²¹ J. Martinović, nav. djelo, 2017, 10.

²²² Isto, 101.

²²³ Isto.

²²⁴ N. Vuković, S. Kalezić, M. Milošević, nav. djelo, 7–8.

da su dva Ludovika približno vršnjaci, zbog čega smatra opravdanom 1500. godinu, kao godinu uzetu za početak Paskvalićevog života.²²⁵

Sa sigurnošću se zna da je rođen u Kotoru. Porodična kuća pjesnika u kojoj je proveo dane djetinjstva i rane mladosti nalazila se u gradskoj četvrti Sv. Marije na rijeci, između ulice i kuće Vićentija Čapeki ili Kjapeki kožara.²²⁶ Kotor je u vrijeme Paskvalićeve mladosti bio grad na vrhuncu svog duhovnog uzdizanja, kao i dinamike u političkom, nacionalnom i privrednom smislu, odnosno grad u kom su cvjetali književnost i kultura. U gradu je bilo mnogo školovanih ljudi koji su nerijetko zauzimali važne položaje kako sa ove, tako i sa one strane Jadrana. Mnogi viđeniji Kotorani bili su profesori ili rektori italijanskih univerziteta, posebno u Perudi, Padovi i Bolonji. Pored Kotorana, u gradu su živjeli i radili mnogi obrazovani Italijani: ljekari, apotekari, notari, profesori i dr.²²⁷ Među najuglednijim građanima birali su se predstavnici grada, zapovjednici ratnih galija i ljudi na najvažnijim funkcijama toga doba.

Kako nije sasvim precizno utvrđena godina Paskvalićevog rođenja, sa jednakom nepreciznošću piše se i o godinama kada je pohađao kotorsku gramatikalno-humanističku školu, o kojoj takođe nema mnogo sačuvanih izvornih podataka. Podaci o toj obrazovnoj ustanovi sa početka XVI vijeka nedostaju, što po pisanju Kovijanića i Stjepčevića, nikako ne znači da ona nije tada radila. Autori vjeruju da je privremena obustava rada bila uslovljena kugom (1503).²²⁸ Međutim, zna se da je kotorska škola osnovana krajem XIII vijeka, što nas dovodi do zaključka da je Paskvalić obrazovanje stekao u najstarijoj školi u tadašnjoj zemlji, pored dubrovačke i zadarske.²²⁹ Kao i u drugim kulturnim evropskim gradovima, ona je više vjekova objedinjavala osnovnu i srednju nastavu. Međutim, krajem XV vijeka prerasla je iz niže gramatikalne u višu srednju školu. Moguće ju je smatrati pravom gimnazijom za svoje vrijeme, jer je kao srednja viša škola, odnosno „puna gimnazija“ radila tokom XVI vijeka i pružala svršenim đacima znanje koje im je omogućavalo da se bez poteškoća upišu na željene fakultete u Italiji. Upravo su stihovi Ludovika Paskvalića u kojima slavi svog učitelja grčkog i latinskog jezika, koji mu je podario znanje i o astronomiji i astrologiji, a što su predmeti koji su se po ugledu na slične škole na primorju, prvenstveno na školu u Dubrovniku, izučavali samo u višoj srednjoj školi toga doba, pomogli istraživačima da prepoznaju period kada je niža škola u Kotoru prerasla u licej.²³⁰ Isti predmeti izučavali su se u svim gimnazijama (licejima), pa se tako na osnovu sačuvanih programa dubrovačke škole pretpostavlja da je Ludovik Paskvalić u kotorskoj školi pored navedenih predmeta izučavao i: retoriku, filozofiju, etiku, matematiku, muziku,²³¹ kao i gramatiku, poetiku i književnost.²³² Po jednom od kasnijih školskih zakonika iz 1557. godine „učenje je išlo do dvadesete godine života“ i mada su ovi podaci iz godina nakon Paskvalićeve smrti, Rotković smatra da je s obzirom na neveliku vremensku distancu opravdano pretpostaviti da je stanje bilo neizmijenjeno i dvije-tri decenije ranije.²³³ Tokom renesanse u gradu je bilo mnogo školovanih ljudi, stranih i domaćih, učenih pedagoga koji su vodili školu. Među njima je, prvih decenija bio „putujući magistar“ Lodoviko da Ponte o kome će nešto kasnije biti više riječi. Učitelji su bili plaćeni, kako od opštine, tako i od takse koju su plaćali roditelji đaka.²³⁴

²²⁵ Đ. Kerbler, nav. rad, 7.

²²⁶ R. Kovijanić, nav. djelo, 1974, 54.

²²⁷ Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV-XVIII vijek)*, I, Gospa od Škrpjela, Perast, 2003, 48. i 50.

²²⁸ Isto, 53.

²²⁹ Ристо Ковијанић, *Которски медаљони*, Пераст, 2007, 71.

²³⁰ R. Kovijanić i I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 51.

²³¹ Isto, 53.

²³² Р. Ротковић, nav. rad, 1975, 111.

²³³ Isto.

²³⁴ Р. Ковијанић, nav. djelo, 2007, 72.

Pretpostavlja se da je Paskvalićevo školovanje u rodnom gradu trajalo do 1520. godine nakon čega odlazi na studije u Padovu.²³⁵

Kotor je za vrijeme pjesnikovih mladih dana bio stabilan u pogledu materijalnog bogatstva koje su posjedovali vlastela, jaki privrednici, preduzimljivi trgovci i nadaleko poznate zanatlije. Upravo je finansijska stabilnost omogućavala brojnim mladim Kotoranima studiranje u Italiji, kolijevci renesanse, posebno na univerzitetu u Padovi. Za vrijeme Paskvalićevih studenskih dana univerzitet je već imao zavidnu tradiciju dugu tri vijeka.²³⁶ Rani XVI vijek predstavlja zoru zlatnog doba padovanskog univerziteta koji je tada ubrajan u najprestižnije u Evropi. Baštinió je i reflektovao duh klasike i renesanse.

Na padovanskom univerzitetu Paskvalićeve kolege bili su ljudi koji će obilježiti i promijeniti dotadašnji tok evropske kulture, nauke, književnosti i ljudske istorije, poput: Kopernika, Savonarole, Bemba, Tasa i drugih. Sam Paskvalić postaće podražavalac bembističkog pokreta u svojim pjesničkim zbirkama. Među poznatim profesorima posebno se ističe ime proučavalaca Galilea Galileja.²³⁷ Pjesnik je o studenskim danima, ostavio podatke u latinskoj pjesmi „Martinales Iusus“²³⁸ u kojoj opisuje atmosferu bezbrižnih i nestašnih dana daleko od kuće tokom svetkovine Martinje²³⁹ koja se obilježava svake godine u oktobru.

Prema dostupnim izvorima primjećujemo da je univerzitet bio podijeljen na modul na kojem se izučavalo građansko i kanonsko pravo i na modul na kom se izučavala medicina, filozofija, teologija, gramatika, dijalektika, retorika i astronomija.²⁴⁰ To su bili predmeti slični onima čije su osnove već u višoj gramatikalnoj školi savladali mladići iz Boke, među kojima i humanista Paskvalić. Međutim, ne postoje istorijski izvori koji potvrđuju koliko je godina trajalo pjesnikovo studiranje, kao ni vrijeme njegovog ukupnog boravka u Italiji, odnosno njegovo kretanje i mjesto boravka u periodu od završetka studija do 1538. godine. Iz Paskvalićeve latinske pjesme „De Natali die“,²⁴¹ pjesnik se povodom svog pedesetog rođendana prisjeća nemilih dana iz mladosti, kada su ga libijski gusari oteli, odnosno kada je robovao u Africi. Paskvalić ne precizira o kojem se vremenskom intervalu radi, no imajući u vidu moguće trajanje njegovih studija, pretpostavljamo da se njegova otmica mogla desiti u periodu od 1525. do 1537. godine na jednom od njegovih putovanja iz Italije ka rodnom gradu iz kojeg je, prema Pantićevom zaključku „nemalo odsustvovao“.²⁴²

Postavlja se pitanje, zašto bi vojska zatočila intelektualca, advokata i poetu? Odgovor je dao Paskvalić u jednoj od svojih autobiografskih pjesama. Pišući kratko o svojoj časničkoj ulozi u mletačkoj vojsci na Kritu 1537. godine, odakle zaključujemo da je u ranoj mladosti diplomirani pravnik postao mletački namjesnik zbog čega je kratko bio u ropstu tuniskih gusara, odakle se jedva spasio pretrpjevši dosta zla, nakon što je po Kerblerovim pretpostavkama, za njega plaćen otkup.²⁴³ O Paskvalićevoj državnoj službi na ostrvu Kritu saznajemo iz njegove elegije (II, 1) u kojoj se oprašta sa prijateljima i prirodnim ljepotama svoje zemlje, a zatim iz poslanice koju je svom prijatelju (II,3) uputio iz grada

²³⁵ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 111.

²³⁶ Osnovan je 1222. godine kada se grupa studenata i profesora sa bolonjskog univerziteta odvojila i preselila u Padovu, sa namjerom da oformi novu visokoškolsku ustanovu. Vidi: <https://www.unipd.it/en/about-us/university-1> . Pristupljeno: 21. 10. 2020. u 8:40h.

²³⁷ P. Ковијанић, nav. djelo, 2007, 70.

²³⁸ Zbirka pjesama *Carmina*, Venecija, 1551, list 13a.

²³⁹ Martinje ili blagdan Sv. Martina je svetkovina koja se proslavlja 11. oktobra širom srednje Evrope kada se po tradiciji „krsti mlado vino“, odnosno kada se obavlja blagoslov vinograda.

²⁴⁰ Vidi: <http://www.padovamedievale.it/info/university-of-padua/en>, Pristupljeno: 21. 10. 2020. u 10:42h

²⁴¹ *Carmina*, list 9a, 9b.

²⁴² M. Пантић, nav. djelo, 1990, 17.

²⁴³ Đ. Kerbler, nav. rad, 44.

Retimna odakle saznajemo da pjesnik živi u stalnom strahu, jer Barbarosa, ne mareći za hladnoću, osvaja ostrva Egejskog mora i sprema se da osvoji i Krit. Saznanje o mogućoj opsadi, pjesnik potiskuje nadgledajući podizanje zidova i nasipa, kao i mijenjajući položaje noćnoj straži.

Najbolje godine Paskvalićevog života poklapaju se sa periodom dominacije otomanskog admirala Hajrudina Barbarose na Sredozemlju kada su Krit i Krf bila dva značajna uporišta Mletačke republike. Zato ne iznenađuje što je Paskvalić dobrovoljno pristupio vojsci kada su Mleci prikupljali civilno stanovništvo sa namjerom da odbrane Krit od turskih napada. Međutim, Barbarosa nije uspio u namjeri da pokori ostrvo na kojem je bokokotorski pjesnik bio plaćeni vojnik Mletačke republike, tako da se Paskvalić, nakon što je Kritu prestala da prijeti opasnost od Osmanlija, vratio u rodni grad.

U nama dostupnim izvorima postoji neslaganje oko godine Paskvalićevog povratka u domovinu. Prema Kerblerovim napisima, pjesnik je 1538. godine bio u Kotoru, što bi značilo da je u gradu boravio prije bitke kod Herceg Novog (1539).²⁴⁴ Kovijanić pak navodi da se na osnovu arhivskih spisa može utvrditi da se godine 1539. po povratku sa Krita, Paskvalić pominje kao zastupnik stranke u jednoj parnici.²⁴⁵ Ukoliko razmotrimo i tvrdnje Slobodana Prosperov Novaka da se „sa sigurnošću zna“ da se poeta u rodni grad vratio 1538. godine, onda možemo pretpostaviti da Kovijanićeva nespretna jezička konstrukcija, ne znači da se pjesnik u grad pod Lovćenom vratio iste godine kada se u arhivskim dokumentima javlja kao advokat pred sudom. Paskvalićev „tehnicistički“ opis sukoba pod hercegnovskim zidinama u jednoj od pjesama, potkrijepljuje naše sumnje da je 1539. godine pjesnik opasao mač i branio svoj zavičaj od neprijateljskih napada Hajrudina Barbarose. Nakon što je Barbarosa osvojio Herceg Novi, a potom i tvrđavu Risan, sa svojim brodovljem dolazi nadomak Kotora. Nakon petodnevnog pokušaja opsade grada i žestoke odbrane koju su pružali brojčano inferiorniji civili i vojska sa kotorskih bedema, otomanski admiral je odustao od pohoda čineći Kotor jedinim gradom na teritoriji današnje Crne Gore, koji nikada nijedan dan nije bio pod turskom opsadom. Usljed povraćenog mira, Paskvalić je u Kotoru osnovao astronomsku laboratoriju za posmatranje zvijezda.²⁴⁶ Osam godina kasnije, pjesnika je Veliko vijeće izabralo za gradskog advokata i to je posljednji podatak kada sudsko-notarski spisi u arhivu grada Kotora bilježe neki pomen o Paskvaliću (XLIX, 33, 719).

Oskudni su biografski podaci o pjesniku, kako nagovještaji koje nalazimo u njegovim djelima, tako i arhivski podaci u sudsko-notarskim spisima. Posebno su zbog toga vrijedne rasute informacije čijom analizom je moguće ispuniti plodan život i jedno burno vrijeme koji su zarobljeni između dva datuma: onog kojim život počinje i onog kojim se završava. Paskvalićev život je bio bogat, plodan i neobičan. Pored književnog legata za sobom je ostavio i nasljednike. Prema pisanju Kovijanića, pjesnikov sin Vinčentije spominje se 1552. godine kao vijećnik.²⁴⁷ Rotković²⁴⁸ i Kalezić²⁴⁹ se slažu da je taj podatak o sinu neobičan, jer bi on značio da je pjesnik tridesetih godina bio oženjen, odnosno da je poslanica u kojoj spominje mogućnost smiraja u braku nastala ranije, kao uostalom i da su ostale Paskvalićeve ljubavne pjesme morale nastati prije 1530. godine, odnosno dok je pjesnik još uvijek bio mladić nestašnog duha.

²⁴⁴ Đ. Kerbler, nav. rad, 45.

²⁴⁵ P. Ковијанић, nav. djelo, 2007, 161.

²⁴⁶ G. Čelebić, nav. djelo, 2016, 253.

²⁴⁷ P. Ковијанић, nav. rad, 52.

²⁴⁸ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 114.

²⁴⁹ Слoбoдaн Кaлeзић, *Црнoгoрскa књижевнoст у књижевнoј критики I*, Унивeрзитeтскa ријeч, Никшић, 1990, 357.

Godina smrti Ludovika Paskvalića, za razliku od godine rođenja utvrđena je na sigurniji način, analizom pisma koje je pjesnikov prijatelj Ludoviko Dolče, povodom štampanja Paskvalićeve latinske zbirke pjesama uputio italijanskom plemiću Ivanu Bernardu Bonifaciju, a u kojem između ostalog navodi da je njegov stari prijatelj, učen čovjek preminuo nekoliko mjeseci ranije. Značajan je Kerblerov napor da iz pisma upućenog 22. avgusta 1551. godine za godinu smrti pjesnika iz Boke obznani 1551.²⁵⁰

Uprkos vremenskoj distanci od pet vjekova, našoj radoznalosti i upornosti, čini se da su naši prethodnici uspjeli da pronađu zavidan broj naučno relevantnih detalja iz arhiva, notarskih spisa ili iz drugih dostupnih izvora koji se direktno ili indirektno mogu dovesti u vezu sa životom Ludovika Paskvalića. Mada su činjenice nepromijenjene, ugao gledanja je ono zbog čega je naša namjera da u ovom poglavlju, na jednom mjestu, zaokružimo sve što se o životu ovog pjesnika do sada zna i na taj način olakšamo i skratimo put budućem istraživaču do nekih novih, važnih otkrića.

3. RENESANSA U BOKI KOTORSKOJ: KNJIŽEVNOISTORIJSKA SKICA

Kotor je tokom XVI vijeka predstavljao neprikosnoveno književno središte cijele Boke Kotorske. Razloge zbog kojih se grad sa jedne strane omeđen morem, a na drugoj strani Lovćenom, istakao uslovima za razvoj književnosti i pismenosti (u odnosu na druge gradove koji su takođe činili administrativne granice mletačke provincije) moguće je pojednostavljeno objasniti narodnom poslovicom „Stavi prst u more i bićeš povezan sa cijelim svijetom“.

Upravo je srednjovjekovni grad Kotor zahvaljujući povoljnom geografskom položaju primarno bio orijentisan na ostvarivanje privrednog prosperiteta putem trgovine i pomorstva. Ove privredne djelatnosti uključile su grad pod Lovćenom u mediteranski tok trgovine, što je posljedično dovelo do brzog i dinamičnog razvoja grada i akumuliranja ekonomske dobiti. Silina trgovačke djelatnosti naročito je došla do izražaja dolaskom Nemanjića na vlast. Pored do tada razvijenog pomorstva, jačala je i kopnena, posrednička trgovina sa bokokotorskim zaleđem, ali i sjevernijim teritorijama tadašnje velike države Nemanjića. Spretnost građana i domišljatost kotorske vlastele rezultirali su živom razmjenom dobara. Kotorani su na tržište izvozili robu svojih zanatlija, ribara i poljoprivrednika: „(...) stoku, sir, slanu ribu, škorance iz Skadarskog jezera, kožu, krzno, vun, vosak, ali i drvo i srebro iz srpskih rudnika. Morskim putem u Kotor su dolazili prerađeni predmeti iz Italije, Francuske, Flandrije, Njemačke, sukna iz Mletaka, Mantove, Verone i posebno iz Firence.“²⁵¹ Cvjetala je u Boki Kotorskoj, pored trgovine i pomorstva, zanatska djelatnost, a sve zajedno rezultiralo je akumulacijom bogatstva, nerijetkim putovanjima i susretima pripadnika raznih kultura i gradova. Kotor je predstavljao poveznicu sa zapadnom civilizacijom, a uz to – bio je otvoren za kulturne uticaje i iz zaleđa i iz primorskih kulturnih centara.

Iako je bio u sklopu države kojom su vladali Nemanjići, Kotor je predstavljao samostalnu političku jedinicu, odnosno imao je autonomiju u pogledu unutrašnje organizacije grada. Jedino kneza, bez obzira da li je bio Kotoranin ili ne, nije birala kotorska vlastela. Međutim, u oblasti zakonodavne vlasti i sudstva, kao i u pogledu odnosa sa drugim gradovima, Kotor je uživao potpunu autonomiju. Posjedovao je svoj Statut, sam donosio i druge pravne akte, kao što je kovao i sopstveni novac (bakarne „folare“)²⁵² zbog čega je uspio da sačuva finansijsku samostalnost.

²⁵⁰ Đ. Korbler, nav. rad, 6.

²⁵¹ Antun Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom*, Zagreb, 1934, 129.

²⁵² N. Vuković, S. Kalezić, M. Milošević, nav. djelo, 101.

Nakon okončanja vladavine dinastije Nemanjića (1371), Kotorom gospodari ugarski kralj Ludvik (1371–1384), a zatim bosanski kralj Tvrtko I (1384–1391). Period od 1391. do 1420. godine Kotor provodi kao samostalna republika. Zbog opasnosti od osvajanja grada od strane Turaka 1420. godine, Kotorani dobrovoljno, u skladu sa odlukom kotorskog Velikog vijeća, stavljaju gradsku upravu pod okrilje Republike Sv. Marka, uz uslov da ona čuva stare kotorske privilegije stečene pod Nemanjićima i neka autonomna prava koja je tuđinska republika sve više uskraćivala.²⁵³ Venecija je požurila da što prije ostvari svoje pravo na kotorski etnički prostor. Njeni interesi su na prvom mjestu bili: bogat grad sa razvijenom kulturom i upravnom strukturom, dobar strateški položaj na Jadranskoj obali, trgovinski interesi, strateška pozicija za prodaju soli kontinentalnom zaleđu, dobro zaštićena luka u prirodnom zalivu sa visokim i nepristupačnim zaleđem (povoljnim za povlačenje vojske, skladištenje dobara i odbranu), ali i aspiracije ka daljem širenju na jug uz Jadransku obalu. „Serenissima“ je posebno bila zainteresovana za zatvaranje puta Turskoj za dalje širenje, zbog čega je pored Kotora, koji je već baštiniio pomorsku i trgovačku tradiciju, pokušala da preorijentiše i druga naselja u Boki Kotorskoj, kako bi se ista iskoristila za stvaranje snažnog i nepobjedivog odbrambenog pojasa prema Osmanlijskoj imperiji. Tim je nasobinama Republika Sv. Marka po dolasku počela da dodjeljuje status pomorskih naselja, nagrađujući ih pohvalnicama, titulama, medaljama, ali i carinskim olakšicama koje su im posljedično u gradsku kasu slivale veće količine novca.²⁵⁴ Finansijska stabilnost (kako ona potpomognuta Mletačkim povlasticama, tako i ona prihodovana od strane vrijednih zemljoradnika iz kotorskog zaleđa) odškolovala je pomorce čija je vještina bila nadaleko poznata i cijenjena. Činjenica da je Kotor, grad u sredini antagonističkih sila (Turske i Serenissime), dobrovoljno zatražio protektorat Mletačke republike, odnosno da se, birajući između krilatog lava i polumjeseca, priklonio Veneciji, bio je razlog više da u samom gradu ne bude povoda za strah od protivljenja mletačkoj upravi.

Zahvaljujući novopolitički opravdanim prisnijim odnosima sa Venecijom – jednim od istaknutih italijanskih renesansnih centara, ali i gradom sa najjačom flotom i primatom na moru koji mu je omogućavao da lako kontroliše pomorski saobraćaj na Jadranu – i u Kotoru su cvjetali zanatstvo, privreda, slikarstvo, pomorstvo i trgovina, što je za posljedicu imalo finansijsko blagostanje kao jedan od glavnih preduslova za razvoj humanizma i renesanse. Renesansni Kotor, kao najudaljenije mjesto Mletačke republike, nastavio je da bude poznat po brojnim zanatlijama: kovačima, sabljarima, kožarima, užetarima, krojačima, obuçarima i dr. Naročito su se isticali zlatari (kujundžije), nadaleko čuveni po inventivnosti i kvalitetu svog rada, zbog čega je u onovremenom Kotoru bilo čak 14 zlatarskih radionica.²⁵⁵ Sa robom su putovali i migrirali i ljudi. Dokumenta bilježe doseljavanja bogatih pojedinaca koji su u Kotoru kupovali kuće, zbog čega je plemstvo od gradskih vlasti zatražilo da se status građanina ne može steći samo fizičkim prisustvom u gradu, već se mora posjedovati i pozitivno mišljenje Vijeća.²⁵⁶ Podaci iz 1500. godine pokazuju da je Kotor imao 6000 stanovnika.²⁵⁷ Broj stanovnika je varirao, uslovljen učestalim ratovima, ali i kugom koja je zavládala gradom 1503. godine.

Upravo je značajan priliv stranaca u Kotoru pomogao stvaranju pogodne kulturne klime. Obnavljanju antičke grčke i rimske umjetnosti i drugih prirodnih i društvenih nauka koje su koristile čovjeku i napravile otklon od crkvenog učenja – doprinijela je i štamparska presa koja je glavni grad Mletačke republike krajem XV vijeka pretvorila u centar štamparstva, a jedan od prvih štampara bio je upravo kotoranin Andrija Paltašić. Najbrojniji „furešti“²⁵⁸ u Kotoru bili su obrazovani Italijani: nastavnici, notari, farmaceuti i ljekari, sveštenici, umjetnici, zanatlije i dr. Oni su u novu životnu i radnu

²⁵³ N. Luković, nav. djelo, 1965, 19.

²⁵⁴ N. Vuković, S. Kalezić, M. Milošević, nav. djelo, 145.

²⁵⁵ N. Luković, nav. djelo, 1965, 19.

²⁵⁶ Isto, 23.

²⁵⁷ Isto, 98.

²⁵⁸ Stranci.

sredinu sa sobom neizostavno nosili dio kulture podneblja sa kojeg potiču, ali i svoje biblioteke. Privatne biblioteke za ličnu upotrebu nalazile su se u domovima obrazovanih građana višeg staleža, a opšte, namijenjene širem krugu čitalaca, u manastirima. Zabilježeno je kako je gvardijan Petar Gizda 1440. godine ostavio Manastiru Sv. Franja na Gurdiću trideset i tri naslova među kojima je bilo i djela klasične literature.²⁵⁹ Izdanja Kotoranina Andrije Paltašića (među kojima i djela Vergilija, Tibula, Cicerona i dr.) takođe su našla svoj put do bokokotorskih domaćih patricija.

Škola je u doba oblikovanja renesansnog čovjeka („uomo universale“) imala nemjerljiv značaj. Ona je pružala humanističko obrazovanje i davala dobru osnovu mladeži drevnog grada. Tokom renesanse je u Kotoru bilo mnogo školovanih ljudi – ne samo stranaca, već i domaćih, učenih pedagoga, koji su bili kadri „voditi jedan fakultet, a kamoli srednju školu“.²⁶⁰ Ranije smo u ovom radu imali priliku da se obavijestimo da o Kotorској gramatikalnoj školi nema mnogo sačuvanih izvornih podataka. Oni sačuvani predstavljaju prikaz refleksije renesanse u obrazovnim institucijama u Boki Kotorској u odnosu na novonastali prekid sa tradicijom srednjeg vijeka, odnosno period preporoda ljudskog društva koji se dešavao sa druge strane Jadranskog mora, a kojem su – zbog neraskidivih veza sa Italijom – stanovnici Boke Kotorске neposredno svjedočili. Obrazovanje je bilo koncipirano tako da se prvo izučavaju slobodne vještine („arti liberi“) podijeljene na „trivio“ (gramatika, retorika, dijalektika) i „quadrivio“ (aritmetika, geometrija, muzika i astronomija), da bi se onda moglo pristupiti izučavanju filozofije, koja se smatrala „sluškinjom teologije“. Veliki razvoj doživjela je i logika koja je otvorila vrata sve većoj autonomiji filozofije u odnosu na teologiju. U školi je takođe bilo obavezno čitanje djela klasičnih pisaca, kao i vježbanje sastavljanja poslanica u stihovima i besjeda na latinskom jeziku. Učitelji su se finansirali sredstvima koja je izdvajala opština, ali i taksama koje su plaćali roditelji đaka.²⁶¹ Bili su humanisti, učeni italijanski đaci, dobri poznavaoци renesanse doktrine, a nerijetko i sami ljudi od pera.

Kulturnim prilikama u gradu doprinosila je Italija kao neposredni susjed, zbog čega je Kotor bio među prvim našim primorskim gradovima koji su, u znatno skromnijoj i svedenijoj mjeri, baštinili tekovine humanizma i renesanse. Sa zemljom na drugoj obali Jadrana, Kotor se nije mogao mjeriti ni brojem stanovništva ni dostignutim stepenom civilizacije. Međutim, u glavnom gradu Boke, početkom XVI vijeka, po ugledu na kulturnu klimu u Italiji (koja je težila da oslobodi čovjeka i učini ga nesputanim, za šta je glavni preduslov bilo obrazovanje), u manastirima su otvarane muške i ženske osnovne škole, i to odvojene – za pučane i za plemiće. Oko 1500. godine osnovan je ženski franjevački samostan Svete gospe od Anđela (S. Mariae Angelorum), u kojem su školu pohađale kćeri plemića, a pola vijeka kasnije je i ženski franjevački samostan Sv. Križa otvorio vrata za osnovno obrazovanje kćeri pučana.²⁶²

Od ranije nam je poznato da su mladi Kotorani, sinovi patricijskih porodica, po već ustaljenoj praksi, nakon srednjeg obrazovanja koje su stekli kod kuće, odlazili da univerzitetско obrazovanje stiču na italijanskim fakultetima – najčešće u Padovi i u Bolonji. Po svršenim studijama vraćali su se u svoje rodno mjesto, a zatim i živjeli u skladu sa onim što su proživjeli u Italiji (tada kolijevci renesanse), mijenjajući primarno sebe, ali i, posljedično, način života svojih sugrađana. Tako se u Kotoru stvarala atmosfera koja je pogodovala razvoju stila života, oblika kulture i novih ideja i strujanja, koji su u Italiji, u centru antičke baštine, na raskrsnici čovječanstva – obilježeni pojmom preporoda, odnosno „renesance“.

²⁵⁹ Злата Бојовић, „Књижевни живот ренесансног Котора“, у: *Књига о Котору*, ур. Катарина Митровић, Магелан Прес, Београд, 2014, 227.

²⁶⁰ R. Kовијанић i I. Stјерчевић, nav. djelo, 2003, 48.

²⁶¹ P. Ковијанић, nav. djelo, 2007, 72.

²⁶² N. Luković, nav. djelo, 1965, 21.

U to vrijeme je u Italiji renesansa bila u svom najpunijem cvatu. Ispravno značenje termina renesansa, pored preporod ili novo rađanje, bilo bi i „(...) jedna koncepcija života i stvarnosti, koja djeluje u umjetnosti, u književnosti, u naukama, u ponašanju“.²⁶³ Ne može se za mnogo stilova sa sigurnošću tvrditi da su se rodili na jednom mjestu. Međutim, za period rađanja novih humanih ideja, za jedan program odvajanja od starog svijeta, za „vaskrsavanje“ novog društva i sasvim drugačiji odnos između čovjeka i prirode, moguće je kazati da je ponikao u gradu državi – Firenci, na razmeđu XIV i XV vijeka, a da je u XVI vijeku dosegao svoju punu zrelost. Najupadljiviji začetak pokreta odlikovala su dva argumenta: prvi je povratak antičkom svijetu i klasičnom znanju, a drugi zagovaranje ideje da je epoha mračnog srednjeg vijeka završena.²⁶⁴ Firencu su zbog ponovnog otkrivanja antike i antičkih uzora i ideala u ono vrijeme prozvali novom Atinom. U osnovi renesanse jeste čovjek, a jedno od glavnih svojstava čovjeka novog doba tzv. „uomo universale“ je čovjek koji zna, čini i može sve, odnosno koji jeste sve i koji kao takav predstavlja mikrokosmos u kojem se sažima makrokosmos.²⁶⁵ Takav je bio i poznati italijanski slikar, arhitekta, inženjer, pisac i historičar Đorđo Vazari (Giorgio Vasari, 1511–1574) koji je smatrao da bi renesansni umjetnici trebalo da se ugledaju na prirodu, jer je ona primjer, antički umjetnici su škola koju je potrebno slijediti i iz njihovih djela renesansni umjetnici „uzimaju hranu za sopstvena originalna djela“.²⁶⁶ Ne može se reći da srednjovjekovni umjetnici nisu poznavali klasična djela, naprotiv znali su za starinu i koristili su je, međutim nesavjesnim korišćenjem su je iznevjerili. Zbog čega je začetak novog pokreta imao za cilj da antiku ponovo pronade u njenoj autentičnosti.²⁶⁷

Kulturni razvoj moguć je jedino ukoliko ga prati ekonomsko blagostanje. U središtu gradskog života Italije, na prelazu iz srednjeg u novi vijek, bila je trgovina sa centralnom Evropom i Levantom. Prednjačile su „repubbliche marine“, prije svih Venecija, dok su se akumulaciji bogatstva gradovi u unutrašnjosti pridružili svojom bogatom manufakturnom proizvodnjom. Pored ekonomske dinamike, srednjovjekovne italijanske gradove karakteriše i politička živost. Zahvaljujući specifičnim uslovima Apeninskog poluostrva koje karakteriše politička rascjepkanost što za posledicu ima slabost feudalnog sistema, afirmiše se tipično italijanski fenomen u kojem trgovačko građanstvo istiskuje feudalno plemstvo i upravlja gradom preko svojih „arti“ ili „corporazioni“, odnosno cehovskih organizacija. Ta je filozofija u sebi sadržala plemenitu misao: „Svi za jednog, jedan za sve“. Odnosno, nasuprot srednjem vijeku kada je zanatlija radio po porudžbini, sada se umjetnici udružuju i rade zajedno na istom poslu što u konačnici dovodi do veće produkcije, intenzivnije trgovine i veće razmjene novca. Veći protok novca formirao je i novi stalež koji više ne prihvata crkvene dogme o ovozemaljskoj „dolini plača“, već želi da na ovom svijetu uživa u ljepoti, luksuzu, zbog čega ne žali da svoj novac uloži u kulturu i umjetnost. Period renesanse je obilježilo postojanje više centara kulturne produkcije, a najpoznatiji su bili: Venecija, Milano, Firenca, Napulj itd. Renesansna misao, rođena u Italiji nakon što su gradovi ostvarili svoje autonomije i procvjetali zbog trgovine,²⁶⁸ nastoji da proučavanjem napusti fantastična tumačenja po ključu božijeg otkrovenja u korist racionalnog i logičkog pristupa. Na taj način rađa se prefinjena i intelektualno složena teologija, spremna da odgovori zahtjevima novih intelektualca.

Na taj se način raširila ideja o novom periodu u ljudskoj istoriji koji nije sasvim precizan u pogledu sopstvenih hronoloških granica, ali je zato sa velikom preciznošću određen njegov sadržaj.²⁶⁹ Strastveno vraćanje klasičnom grčko-rimskom svijetu koji je smatran izvorštem civilizacije koja se degenerisala tokom prethodnih vjekova, možda jeste predstavljalo polaznu, ali ne i fundamentalnu

²⁶³ Eudenio Garen, *Kultura renesanse i istorijski profil*, Nolit, Beograd, 1982, 17.

²⁶⁴ Isto, 19.

²⁶⁵ Isto, 145.

²⁶⁶ Isto, 21.

²⁶⁷ Isto, 23.

²⁶⁸ Isto, 29.

²⁶⁹ Isto, 13.

komponentu renesanse. Suštinsko novo rađanje jedne epohe ljudske istorije ogledalo se u načinu na koji se nove ideje razumiju, tumače i stavljaju u opticaj.²⁷⁰ Vraćanje klasičnoj starini omogućilo je renesansnom čovjeku da sagleda antiku kao arhetip koji je neophodno reprodukovati, ali ne pasivno i mehanički, već ga aktivno razvijati u okviru novog svijeta i potreba novog društva.²⁷¹ Antika je postala princip jednog književnog ukusa koji je trebalo oponašati.

Prve promjene desile su se u književnosti. Počeci humanističkog razmišljanja neodvojivo su povezani sa Petrarkom, zbog čega ne bismo pogriješili ukoliko bismo ga nazvali „prvim vjesnikom novog doba“.²⁷² Književnost novog doba bila je pod uticajem uzora, a podražavanje je jedno od prvih, važnih načela opšte poetike. Međutim, važno je bilo da se uzori slijepo ne kopiraju, već da se razumije njihova poruka, kako bi renesansni pisci od njih uspjeli da se odvoje. Pjesnici XVI vijeka tražili su način da svoje antičke uzore prevaziđu, a u podražavanju su pronašli instrument koji im je pomogao da daroviti pojedinci dospiju do autohtonosti, posebnosti i da se izdvoje svojom originalnošću, odnosno da izbjegnu pasivno podražavanje i nesvjesno falsifikovanje klasičnih uzora.²⁷³ Renesansni umjetnici težili su podražavanju ne već dostignutih formi i rezultata, već procesa koji obećavaju dostizanje tih formi i rezultata. Zbog svega navedenog proučavala se čistota jezika i metode koje su vodile ka nastanku remek-dijela koje bi renesansnom pjesniku omogućilo da živi vječno.²⁷⁴ U djelima antike, renesansni je pjesnik tražio oruđe duhovnog oslobađanja, političku mudrost i osnove za realističnije viđenje prirode.²⁷⁵

Novo doba tražilo je i nove ljude. Ne više sinjore i njihove sinove, već ljude koji pripadaju vladajućim strukturama i koji su sposobni da obavljaju javne poslove, da zemlju vode i njom upravljaju. U oblikovanju takve omladine pomogle su „studia humanitatis“, odnosno klasične studije koje su centar preokupacije renesansne mladeži stavili na etničko-političke i logičko-retoričke probleme, a Aristotela su zamijenili Ciceron i Platon.²⁷⁶ Upravo je Petrarka bio taj koji je Platona označio kao drugog filozofa u odnosu na Aristotela.²⁷⁷ „Veliki Toskanac“ nije imao namjeru da se u potpunosti odrekne Aristotelove poetike, već da načini otklon od Aristotela koga su skolastičari učinili neotesanim i grubim.²⁷⁸

Poezija je u renesansi ponovo vraćena na pijedestal, dok su joj se u srednjem vijeku izrugivali, nerijetko joj dodjelujući ponižavajuće zadatke da omalovažava srećan život, da prijeti smrću, odnosno da bude potčinjena religiji.²⁷⁹ Platon je kraljicom nauka smatrao poeziju, za razliku od Aristotela koji to prvenstvo dao filozofiji.²⁸⁰ Renesansne umjetnike mučila je i funkcija poezije. Oni su smatrali da je poziv pjesnika uzvišen i odgovoran, da se njime mogu baviti samo odabrani, zbog čega je jedna od osnovnih funkcija poezije u moralističkom i pedagoškom djelovanju na čitaoce, da poduči, ali i da donese utjehu onima koji pate. Nerijetko je njena svrha i hedonistička, da zabavi, nasmije i uveseli publiku. Prema humanističkom aristokratizmu poezija je predstavljala hranu za odabranu i malobrojnu elitu, a zabavljala je neobrazovanu gomilu.²⁸¹

E. Garen, nav. djelo, 1982, 30.

²⁷¹ Isto, 48.

²⁷² Zoran Gavrilović, ured., *Poetika humanizma i renesanse*, Prosveta, Beograd, 1963, 9.

²⁷³ E. Garen, nav. djelo, 1982, 50.

²⁷⁴ Isto, 48.

²⁷⁵ Isto, 59.

²⁷⁶ Isto, 119.

²⁷⁷ Isto, 120.

²⁷⁸ Isto, 23.

²⁷⁹ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 14.

²⁸⁰ Isto, 62.

²⁸¹ Isto, 13.

Najkarakterističnija pjesnička forma renesanse bila je sonet.²⁸² Nove književne forme donijele su i nove teme. Pisци su pisali protiv samovolje vladara, ismijavali neznanje i crkvu, pokušavajući da pronađu načine na koje je moguće popraviti čovječanstvo tako da čovjek bude u centru svijeta. Renesansa je u književnost uvela i estetiku, odnosno teorijsko razmišljanje o karakteristikama koje određuju vrijednost i ljepotu jednog književnog djela. Do tada je književnost (primarno religiozna) imala praktičnu, a ne umjetničku svrhu. Novi pogled na život, književnost i umjetnost nije značio raskid sa religiozним pogledom na svijet. I dalje je u renesansnoj Italiji cvjetala religiozna poezija i svi njeni prepoznatljivi motivi. Međutim, dugo trajanje renesanse, prirodno je dovelo do promjena u odnosu prema uzorima, a koje su nastale u zavisnosti od međusobnih uticaja pjesničkih struja, stepena oslobađanja od klišeja itd.²⁸³ Zbog toga su renesansni pjesnici, ostajući u okvirima platonističke poetike, napravili dvije struje, odnosno u tom su se periodu u umjetničkoj lirici javile dvije pjesničke škole. Mada vjekovno daleko u odnosu na renesansne predstavnike u Kotoru, dostignuća tih škola značajno su uticala na jezik, stil, pjesničke forme i teme naših pjesnika.

Prva italijanska pjesnička škola sa jasnim umjetničkim ciljem, tzv. napuljska škola, čije predstavnike nazivamo strambotistima (po strofi od 8 stihova iz italijanske usmene tradicije), djelovala je tokom završnih godina XV vijeka sa: Serafinom Akvilanom, Benedetom Kariteom, Antonio Tebaldeom, Baldasareom Olimpom i drugim poznatim i priznatim renesansnim kulturnim poslenicima.²⁸⁴ Ova škola je uzela provansalsku dvorsku poeziju kao uzor i u kombinaciji sa narodnom lirikom izmijenila idealnu viziju ljubavi koju su poetički definisali i baštinili neposredni Petrarkini sljedbenici.²⁸⁵ Oni su preuzeli ograničen broj Petrarkinih tema, zbog čega su bili prinuđeni da im pristupe na inovativne načine u varijacijama interpretativnih motiva, kako bi na taj način spasili svoju poeziju monotonosti.²⁸⁶ Neizostavni elementi koji su krasili napuljsku pjesničku školu su: dosjetka – koja je predstavljala kombinaciju neobično pravljenih slika i koja je bila preuzeta iz provansalske lirike, zatim stramboto – kao osnovna pjesnička strofa, futurativnost i leksika narodne poezije (neizostavni topisi, sintagme, deminutivi itd.). Ljubav je u pjesmama strambotista izrazito senzualna.²⁸⁷ Sve navedeno jasno sugeriše da su se predstavnici napuljske škole značajno udaljili od izvornih formi Petrarkinog kanconijera.

Druga pjesnička škola je bembistička koja je ime dobila po svom osnivaču Venecijancu Pjetru Bemбу (1470–1547), učenjaku, i tumaču platonističkih poetskih ideja.²⁸⁸ Ova pjesnička škola predstavljala je reakciju na udaljavanje pjesnika napuljske škole od izvornog Petrarkinog sklada i platonističke ljubavne poetike.²⁸⁹ Najveći doprinos u vraćanju na izvornu ideju i dug ogleđa se ne toliko na polju kvaliteta pjesničke lirike, koliko na polju usavršavanja metričke forme i soneta.²⁹⁰

Obje navedene pjesničke škole manje ili više oslanjale su se i na iskustvo umjetničke lirike rane renesanse čiji je naziv bio slatki novi stil („Il dolce stilnuovo“). Stilnovizam nije bio pjesnička škola, već je predstavljao skup pjesnika koji su tokom XIII vijeka zanimali za ljubavno pjesništvo sa intelektualnim pretenzijama. Ova grupa srodnih stvaralaca ime je dobila kasnije, po jednoj definiciji Dantea Aligijerija i samog pripadnika ove pjesničke struje.²⁹¹ Stilnovisti su bili formalno bolje obrazovaniji od svojih

²⁸² Злата Бојовић, *Историја дубровачке књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 2014, 83.

²⁸³ Isto, 85.

²⁸⁴ З. Бојовић, *nav. djelo*, 2014, 86.

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ З. Бојовић, *nav. djelo*, 2014.

²⁸⁷ Isto.

²⁸⁸ E. Garen, *nav. djelo*, 1982, 149.

²⁸⁹ Злата Бојовић, *Ренесанса и барок*, Народна књига, Београд, 2003, 17.

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Đulijo Feroni, *Istorija italijanske književnosti*, I, CID, Podgorica, 2005, 75.

prethodnika što je bez sumnje obogatilo njihov pjesnički izražaj, a i pripadali su klasi koja je već usvojila „visoku kulturu“ prethodnih vjekova, kako laičku dvorsku, tako i preko univerziteta filozofsko-religioznu i bila je spremna da je koristi za izražavanje vlastitog svijeta i senzibiliteta. Osnovna tema te poezije je ljubav, u kojoj se ističe unutrašnje iskustvo. Potrebno je da pjesnički stil bude sladak, a glavne karakteristike su „gentilezza“, odnosno plemenitost kao preduslov ljubavnog iskustva i „elevazione morale“, odnosno moralno uzdizanje koju ljubav izaziva kod zaljubljenog. Pojam plemenitosti gubi svako značenje feudalnog karaktera. Plemenitost više ne znači plemenitost po rođenju već jedinstvo moralnih i intelektualnih kvaliteta. Odbacuju se staleške razlike feudalnog društva i potvrđuju se vrijednosti jedne nove duhovne aristokratije čiji su znak i oruđe pjesničko stvaranje. Ljubav je predstavljala sredstvo uzdizanja, različito u odnosu na ono koje se već nalazilo u osnovi „trubadurske poezije“ gdje je ljubav uzdizala gospu kako bi joj odala počast. U posljednjoj fazi dvorske lirike ljubav je spiritualizovana i poprima religiozno značenje. Kod stilnovista, ljubav je privilegovano iskustvo koje dozvoljava da se iskušaju vlastiti moralni i intelektualni kvaliteti. Pjesnik je vječiti sluga gospe. Prvenstvo je dato unutrašnjim vidovima ljubavnog doživljaja, uz isključenje svih spoljnih i materijalnih podataka, uz obavezno psihološko produbljivanje fenomena koje ljubav izaziva u srcu zaljubljenog. To produbljivanje polazi od individualnog iskustva pjesnika koji analizira sebe u svjetlosti filozofske doktrine i ljubavi. Za stilnoviste je karakteristično da se poezija doživljava kao književni i intelektualni karakter izraza, a ne kao spontano izlivanje osjećaja, već kao naporno i tehničko duhovito ostvarenje, dok je ljubavni osjećaj doživljen kao moment spoznaje sebe. Jezik i stil su visoko književni, a vokabular je pročišćen od riječi koje se smatraju prostim. Zvuk i ritam nose pečat harmonije i muzikalnosti kako bi se postigao onaj efekat slatkosti i ljupkosti. Metričke forme su kancone, sonet i balade. Stalni motiv je lode, tj. proslavljanje ljepote gospe. Najznačajniji doprinos stilnovista u književnoj istoriji je formulisanje jezika i stila ljubavne poezije, čiji je uticaj stigao do Petrarke, sa njim produžiti na dalje vjekove, a posredno je došao i do Ludovika Paskvalića i drugih bokokotorskih pjesnika. Stilnovisti su utvrdili premoć ljubavne lirike kao pjesničkog izraza, što će obilježiti teme predstavnika zrele, odnosno kasne renesanse. Na osnovne karakteristike XIII vijeka, nadovezao se XIV vijek u kojem se u političkoj misli javljaju doktrine bazirane ne racionalističkim i empirijskim pretpostavkama. Javlja se sumnja i uznemirenost pred činjenicom smrti, na koju se više ne gleda kao na početak vječnog života, već kao na kraj ovozemaljskih radosti, zbog čega predstava smrti gubi smisao providenja i dobija realističnija i dramatičnija obilježja.²⁹²

Najznačajniji uticaj na pjesnike sa ove strane Jadrana imao je najpoznatiji toskanski pisac, autor „Kanconijera“ Frančesko Petrarka (1304–1374).²⁹³ On je kao intelektualac svog vremena ovaplotio sve protivrječnosti jednog prelaznog doba otvarajući put novom svijetu koji se rađao. Živio je u godinama tranzicije između dvije epohe koje su karakterisale duboke promjene i anticipirale humanizam. Imao je brojne sljedbenike, zbog čega je nastao i književni pravac pod nazivom *petrarkizam*. Sa Petrarcom je italijanska ljubavna lirika dostigla stilsko savršenstvo koje će vjekovima biti smatrano nedostižnim, a njegov „Kanconijer“ biće uzor mnogobrojnim podražavanjima i osnova potonje klasicističke lirike.²⁹⁴ Kao predstavnik svog vremena, on je umio da osjeti dubinu nemira svoje epohe, prenoseći je u modernoj i aktuelnoj formi. Posebno je inovativan njegov pristup unutrašnjoj analizi, pomoću koje Petrarka u protivrječnosti prepoznaje presudnu crtu svoje ličnosti i samog ljudskog roda. Svoju pažnju koncentriše na istraživanje čovjekovog moralnog svijeta, polazeći ne od filozofskog sistema, već od unutrašnje analize, što ga dovodi do saznanja o neizlječivim protivrječnostima ljudske duše. Nemirnog i istraživačkog duha, on odražava uznemirenost čovjeka kojem vrijeme više ne nudi sigurna i stabilna

²⁹² Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 76.

²⁹³ З. Бојовић, nav. djelo, 2003, 5.

²⁹⁴ Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 158–159.

uporišta zbog čega samo u sebi samom može da traži odgovore na pitanja koja postavlja svakodnevni život. Kult antičkog svijeta koji je gajio, obimna i elegantna književna produkcija na latinskom i uloga slobodnog čovjeka kulture čine od njega pravi primjer humanističkog intelektualca. Osnov znanja za Petrarku su predstavljali klasični, latinski pisci: Ciceron, Seneka, Livije i Vergilije. Međutim, njegov odnos prema antičkom svijetu, latinskoj klasičnoj kulturi radikalno je nov, zbog čega je on preteča humanizma. On priznaje veličinu antičkim autorima, ne zbog saznanja koja se kod njih mogu naći, nego zbog toga što ih smatra nosiocima autonomnih duhovnih vrijednosti.²⁹⁵

Na formiranje Petrarkinog moralnog svijeta uticali su etički, egzistencijalni i psihološki interesi. U središtu njegovog svijeta, ali i renesansnog svijeta uopšte, nalazi se čovjek sa njegovim unutrašnjim mikrosvijetom i moralnim problemima. Ova antropocentrična vizija svijeta u sebi prepliće humanističke vrijednosti poput slave, vrline, poezije i ljubavi, a koje oplemenjuju ovozemaljski život na jednoj strani i vjeru koja pokazuje put asketskog odricanja od svijeta.²⁹⁶

Nova italijanska književnost imala je svoje predstavnike i u Boki Kotorskoj. Ta je književnost u isto vrijeme bila svjetovna, prigodna i epistolarna, ali i religiozna, teološka i edukativna. Ono što ju je činilo književnošću novog doba jeste osjećaj bokokotorskih pisaca da čovječanstvu ostavljaju vrijedna djela, a da sebi obezbjeđuju besmrtnost i slavu. Nova književnost rane renesanse reflektovala je antičku retoriku, a prema jednom od osnovnih stavova antičke poetike, poezija je bogomdanom pjesniku, ali i predmetu njegovog pjevanja, obezbjeđivala vječni život,²⁹⁷ zbog čega se sa posebnom pažnjom birao elegantni izražaj i pročišćen jezik.

Prvi renesansni pisci staroga Kotora javili su se na prelazu iz XV u XVI vijek i njihova djela, kao ni podaci o njihovom životu, najčešće nijesu sačuvani ili su fragmentarni i oskudni; što im daje dodatnu vrijednost. Najistaknutiji među njima bio je Bernard Pima, pripadnik stare, poznate kotorske plemićke loze. I on je, poput mnogih svojih sugrađana, studentske dane proveo na nekom od italijanskih univerziteta. Tamo je stekao za to vrijeme počasnu titulu pjesnika ovjenčanog lovorovim vijencem („poeta laureatus“) na rimskom Kapitolu, što je potvrda da je bio cijenjen među svojim savremenikima. O njegovom životnom putu zna se veoma malo, toliko da nije tačno utvrđena godina rođenja, dok se 1517. godina uzima za godinu pjesnikove smrti. Postoje podaci koji ukazuju na to da se u literaturi njegovo ime bilježi od 1496. godine. Ništa od njegovog književnog legata nije sačuvano, osim nekoliko pohvalnih latinskih stihova koje je uputio Venecijancu D. Paladiju. Paladi je kratku pjesmu pod nazivom „Bernardi Pime Delmatea Tetrastichon in laudem Domici Palladii Sorani“ štampao 1498. godine, na kraju svoje zbirke latinskih sastava.²⁹⁸ Pored navedenih stihova, za Pimom je ostao epitaf u kojem navodi da zavještava „golu dušu Hristu, a trošne udove zemlji“.²⁹⁹ Ta dva stiha renesansni pjesnik je još za života dao da se uklešu na grobnicu u Crkvi Sv. Marije (Koledata) u Kotoru, gdje se i danas mogu vidjeti. Svakako, ova književna zaostavština nije dovoljna da bi se o njegovom pjesničkom umijeću moglo i smjelo zaključivati; poznato je jedino da se, poput drugih humanističkih pjesnika, svojih sugrađana, nadahnjivao Ciceronovim jezikom i djelima. Međutim, kakav je pjesnik bio Bernard Pima danas neposredno znamo zahvaljujući Ludoviku Paskvaliću, koji je u svojoj prvoj objavljenoj zbirci pjesama sačuvao pjesmu svog oca Franja Paskvalića (takođe pjesnika) pod nazivom „Nella Morte di M. Bernardo Pima. Del 1508“,³⁰⁰ spjevanu povodom Pimine smrti. U njoj stariji Paskvalić svog savremenika naziva „božanstvenim glasom“ („quella voce diva“) koji je „ostavio zemlju zemlji, a ime svijetu“ („Lasciando

²⁹⁵ Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 142–143.

²⁹⁶ Isto, 145.

²⁹⁷ З. Бојовић, nav. djelo, 2003, 9.

²⁹⁸ М. Пантић, nav. djelo, 1990, 4.

²⁹⁹ Isto.

³⁰⁰ Ludovico Paschale, *Rime volgari. Non più date in luce*, Vinegia: Steffano & Battista Cognati, 1549, 96.

Terra, à Terra; al Mondo, il Nome“).³⁰¹ Godinu 1508, koja se našla u naslovu pjesme, Miroslav Pantić smatra godinom kada je Pima sebi sagradio grobnicu, a ne godinom pjesnikove smrti.³⁰²

Drugi pjesnik renesansnog Kotora kojeg je vrijedno spomenuti pripadao je crkvenim krugovima. Trifun Bizanti (1460–1540), doktor prava, filozofije i teologije, bio je određeno vrijeme arhiprezviter kotorskog kapitola, a papa Leon X imenovao ga je 1513. godine za kotorskog biskupa.³⁰³ Bizanti je njegovao učenost, sklonost ka klasičnim studijama i ljubav prema eleganciji latinskog jezika. Predavao je latinsku i grčku književnost na univerzitetima u Bolonji i Perudi,³⁰⁴ a obavljao je i posao bibliotekara modenskog nadvojvode. U svojstvu biskupa prisustvovao je devetom (1514) i dvanaestom (1517) zasijedanju Lateranskog koncila. Nadahnut renesansnom obnovom učenog latinskog jezika (koji se u međuvremenu bitno promijenio), Bizanti je razmjenjivao epistole sa svojim prijateljem, kardinalom Domenikom Grimanim, kao i sa patrijarhom Akvileje – pisao je o najezdi Turaka na susjedni Dubrovnik. S namjerom da ostatak života posveti klasičnim studijama, Bizanti se odriče biskupske časti (1532) i život provodi u izučavanju i kontemplaciji.

Svjetsku su slavu, kako u duhovnim, tako i u svjetovnim krugovima, stekla braća Vicko (Vičenco) i Domenico Buća, takođe pripadnici stare vlastelinske porodice iz Kotora. Dominikanci po opredjeljenju, bili su poznati po svojim propovjedima i djelima iz oblasti teologije kojima su demistifikovali brojne dogme katoličanstva. Njih je u svom poznatom humanističkom govoru na latinskom jeziku „O podrijetlu i zgodama Slavena“, koji je održan 1525. godine na Hvaru, a sedam godina kasnije objavljen u Veneciji, spomenuo savremenik Vinko Pribojević, dominikanac, uvrstivši ih među najznamenitije ljude sa naših prostora koji su „glasoviti zbog svog književnog rada“. ³⁰⁵ O oratorstvu braće Buća se u svom djelu pohvalno izjasnio i Splitsanin Jerolim Kavanjin.³⁰⁶

Vicko Buća (1475–1550) bio je propovjednik i pisac teoloških spisa. Sa punoljetstvom je pristupio dominikanskom redu. Na Univerzitetu u Bolonji stekao je zvanje doktora teologije. Po povratku u rodni grad živio je u Manastiru Sv. Nikole. U Kotoru je vršio dužnosti nastavnika magistra gramatike u Kotorскоj gimnaziji, priora, provincijala, zamjenika provincijala i starješine samostana Sv. Nikole; često je putovao u Rim po službenoj dužnosti, a i u drugim primorskim gradovima je, po pozivu, u raznim prigodama držao govore. Vicko Buća pisao je djela crkvenopravnog sadržaja, u kojima je nerijetko kritički tumačio teološke tekstove. Danas su poznata: „Expositio super epistolas Pauli“, „Expositio super Cantica Cantorum“, „Sermones quadragesimales“ i „Sermones de sanctis“. ³⁰⁷ Drugi njegovi radovi štampani su po stranicama tuđih knjiga koje je on pregledao i ocjenjivao. Njegovo najpoznatije djelo „Opus de Conciliis“, poznato i pod naslovom „Liber consiliorum“, dobilo je odobrenje da bude štampano i zavedeno je 1524. godine u službena dokumenta dominikanskog reda.

Poznatiji od svog brata Vicka bio je Dominik Buća (1480–1560). I on je, po ugledu na starijeg brata, po opredjeljenju bio dominikanac. Vršio je dužnosti priora Manastira Sv. Nikole u Kotoru, isticao se u propovjedništvu i bio je profesor teologije. Njegova su djela štampana i u njima se, pored autorovih, u skladu sa humanističkim duhom, nalaze i tekstovi njegovih prijatelja koji su hvalili i njega i njegovo književno umijeće (u renesansno vrijeme se pohvala smatrala nagradom za vrlinu – „laus virtutis est

³⁰¹ Ludovico Paschale, *Rime volgari. Non più date in luce*, Vinegia: Steffano & Battista Cognati, 1549, 96.

³⁰² М. Пантић, nav. djelo, 1990, 4.

³⁰³ Isto.

³⁰⁴ Р. Ковијанић, nav. djelo, 2007, 58.

³⁰⁵ Vinko Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, ur. Nevenka Bezić-Božanić, Split: Književni krug, 1991, 15.

³⁰⁶ М. Пантић, nav. djelo, 1990, 5.

³⁰⁷ Stjepan Krasić, *Hrvatski bibliografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav KRLEŽA. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3007>. Pristupljeno: 09. 11. 2021. u 21:20 h

preemium“).³⁰⁸ Najcjenjenije djelo Dominika Buće predstavlja egzegezu sedam pokajničkih psalama, a prijatelji su ga, zbog rječitosti i oštine duha iskazanih u djelu, smatrali darovitijim i od Cicerona.³⁰⁹ Naziv ovog djela je „Veoma probrano i korisno tumačenje sedam pokajničkih psalama sa izlaganjem njihovih naziva i sa dodatkom molitve koju treba reći na kraju pojedinih psalama“ (1531). Drugo djelo predstavlja četiri spiritualne pjesme iz Novog zavjeta, koje je po ugledu na humaniste, sakupljao ugledajući se na „mirisno cvijeće učenih pisaca“ (1537).³¹⁰ Treće djelo, kako se može naslutiti iz naslova, predstavlja „Veoma korisno izlaganje svih nedjeljnih poslanica koje se čitaju tokom cijele godine“ (1545).

Još jedan pisac, Kotoranin, Trifun Bizanti studirao je u Veneciji i postao doktor prava, filozofije i teologije. Zbog istog imena i prezimena sa jednim drugim, takođe kotorskim pjesnikom dovodio je u zabludu kasnije proučavaoce njegovog djela. Bio je poznavalac grčkog i latinskog jezika i književnosti. Njegove latinske pjesme prigodnog karaktera, ili pjesme po ondašnjim običajima pisane za njega ili pohvalne poslanice našle su se u nekoliko knjiga štampanih na razmeđu XV i XVI vijeka što mu je osiguralo mjesto u venecijanskim humanističkim krugovima. Njegov prijatelj, istaknuti italijanski pisac Lodoviko Ariosto (1474–1533) uz mnogo hvale predložio ga je 1503. godine opštini Ređo Emiliji kao člana komisije za izbor profesora grčke i latinske književnosti. Bizanti se nije prihvatio časti koja mu je ukazana. Izvjesno vrijeme proveo je u službi humaniste na dvoru kneza Alberta Pija i završio svoje dane negdje prije 1530. godine.³¹¹

Zrela renesansa je u Kotoru iznjedrila pisce čije će „(...) izvjesne pjesme imati osobnu čast da ih prisvoje, prevedu ili podražavaju pesnici koji pripadaju književnostima daleko većim no što je naša“.³¹² Ono što je zajedničko piscima rane i zrele renesanse u Kotoru jeste da su podaci o njihovom životu, a ponekad i o djelu veoma rijetki.

Prvi pjesnik zrelog talasa renesanse iz Kotora bio je Đorđe Bizanti (1490–1560). O njegovom životu malo se zna. Gimnaziju je završio u rodnom gradu, a studije prava na padovanskom univerzitetu. U Kotoru se 1531. godine u dokumentima navodi kao arbitar-sudija, nakon čega je izvjesno vrijeme vršio službu kancelara na Hvaru. U rodnom gradu (1536) izvršava oporuke, (1549) zastupa sugrađane na sudu ili je i sam stranka u postupku sporeći se oko imanja (1550). Bizanti je u Kotoru zauzimao i visoke funkcije poput: člana Velikog vijeća (1552), Vijeća umoljenih (1553) i Malog vijeća (1558), a vršio je i dužnost sudije (1558). U Veneciji je 1532. godine štampao knjigu italijanskih stihova „Rime amorose di Georgio Bizantio Catharense“ koja je jedina njegova sačuvana knjiga. Tipičan, neobiman, ljubavni kanconijer na latinskom i italijanskom jeziku. O njegovom pjesničkom umijeću saznajemo posredno iz pjesama koje mu je uputio savremenik Ludovik Paskvalić, a o čemu će kasnije biti više riječi.

Još jedan predstavnik renesanse književnosti u Kotoru bio je Ivan Bona. I njega je poput Ludovika Paskvalića pratila nezgoda u vezi sa navođenjem njegovog imena. Bio je poznat i kao Ivan Bona de Boliris. Još je veća nepoznanica nekoherentnost između njegovog skromnog sačuvanog književnog legata i slave koju je uživao među savremenima. Pretpostavlja se da je rođen 1520. godine. Školovanje je, poput mnogih sinova kotorskih patricijskih porodica, otpočeo u rodnom gradu, a nastavio u Padovi. Jedan italijanski sonet i jedan latinski epigram ovog humaniste štampani su u Veneciji 1555. godine u knjizi „Il tempio alla divina Donna Giovanna di Aragona“.³¹³ Godine 1598. štampan je njegov

³⁰⁸ M. Пантић, nav. djelo, 1990, 6.

³⁰⁹ Isto, 7.

³¹⁰ Isto.

³¹¹ Isto, 8.

³¹² Isto, 15.

³¹³ Isto, 23.

latinski spjev „Descriptio sinus et urbis Ascrivienensis“ koji predstavlja njegovo najpoznatije sačuvano djelo. Pored navedenih djela, vjeruje se da su izgubljene njegove latinske poslanice u stihovima koje je razmjenjivao sa savremenikom i prijateljem Ludovikom Paskvalićem, kao i životopis na italijanskom jeziku kotorske Blažene Ozane. Kao kulturni poslanik, nekoliko se puta nalazio na dužnosti jednog od trojice sudija u gradu (1552, 1556, 1561, 1564 i 1567), a istovremeno je 1553. i 1557. godine bio član Malog vijeća i gradskih advokata. Kao član plemićkih delegacija, Bolica je nerijetko upućivan u Veneciju. Iz dokumenata je vidljivo da je stradao tokom kuge 1572. godine.³¹⁴

Albert Dujmić još je jedan pripadnik viđenije kotorske građanske porodice i cijenjeni teološki pisac renesanse. Kao mlad domenikanac imao je čast da na univerzitetu „La sapienza“ tumači sveto pismo i predaje teologiju. Njegovu erudiciju i promišljanje teoloških disciplina cijenio je papa Pavle III zbog čega ga je predložio da bude dio komisije koja je pregledala dekret „de justificatione“ pripremljen na Tridentskom koncilu, prije nego je bio potpisan i objavljen. Slični su mu zadaci povjeravani i kasnije. Dujmić je takođe za štampu priredio predgovor i neke izmjene djela pod nazivom „Tractatus de veritate conceptionis beatissimae Virginis“ koji je dominikanac Juan de Torquemada napisao još 1437. godine, međutim isto je štampano 1547. godine u Rimu. Papa Pavle III imenovao je Dujmića 1548. godine za biskupa modruškog. Godinu dana kasnije službovanje mu premješta na Krk, gdje ostaje do smrti 1563. ili 1564. godine. Koterski bogoslovski pisac zalagao se za očuvanje crkvene autonomije bez miješanja mletačke vlasti, kao i za dopuštenje da se tokom crkvene službe pored latinskog upotrebljava i narodni jezik. Dujmić je 1551. i 1562. godine učestvovao u radu Tridentskog koncila. Petog dana avgusta 1532. godine Dujmić je održao latinsku besjedu o Svetom Dominiku za koju se vjeruje da je štampana. Pripisuje mu se i djelo „De gratia“.³¹⁵ Nažalost, sve je izgubljeno.

Luka Bizanti pripadao je takođe krugu humanističkih teoloških pisaca i četiri decenije je upravljao kotorskom crkvom, prvo kao pomoćnik (1524–1532), a zatim i kao biskup (1532–1565). Svojom razboritošću, pravdoljubljem, odlučnošću i hrabrošću, nerijetko živom riječju i ličnim primjerom izlazio je iz crkvenih okvira. Poznato je da je kažnjavao visokim kaznama i svog bliskog rođaka – kanonika, kao i da je podsticao duh otpora kod naroda prilikom napada Barbarose na Kotor. Prilikom učestvovanja na posljednjim zasjedanjima Tridentskog koncila 1561. godine, putujući kroz Veneciju odobrio je i podržao ideju o izdavanju životopisa na latinskom jeziku zaštitnika grada Kotora – Svetog Trifuna. Bizanti je i sam ispjevao nekoliko himni kotorskom svecu zaštitniku. Nije poznato da li je to sav Bizantijev književni legat. Prije nego što će se zbog starosti odreći crkvenih visokih časti 1565. godine, predvodio je svečanu procesiju povodom posljednjeg ispraćaja Blažene Ozane Koterske. Umro je 1569. godine u Kotoru.³¹⁶

³¹⁴ М. Пантић, nav. djelo, 1990, 24.

³¹⁵ Isto, 28-29.

³¹⁶ Isto, 29–30.

4. KNJIŽEVNI LEGAT

Najznačajniji i najrazvijeniji poetski izraz renesansnog Kotora je Ludovik Paskvalić. Njega je, zajedno sa Đorđom Bizantijem i Ivanom Bonom Bolicom, Kalezić s pravom nazvao „poetskim triptihom renesansnog grada“.³¹⁷ I on je poput mnogih bokokotorskih pjesnika bio uvažavan i cijenjen u svom vremenu, a kasnije pomalo zaboravljen. Naknadnom interesovanju naučne javnosti za Paskvalićev književni legat nesumnjivo je doprinijelo štampanje značajnog segmenta njegovog pjesničkog opusa, koje je na taj način otrgnuto od zaborava.

4.1. Italijanistička pjesnička rukovijet

„Rime volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino. Non piu date in luce“ autentičan je i potpun naslov Paskvalićevog prvog i za života jedinog objavljenog zbornika poezije. Ova italijanska pjesmarica je, kako je moguće iščitati na prvoj strani originalnog djela, štampana u Veneciji („in Vinegia“) kod braće Konjati („appresso Stefano e Battista Cognati“) u drugoj polovini XVI vijeka, tačnije 1549. godine. Na naslovnici, ispod naslova zbirke, štampari su dali da se utisne grafika sa prikazom Sv. Mojsija koji pruža ruke ka nebu odakle od personifikacije Boga dobija dvije ploče na kojima se nalazi ispisano deset božijih zapovijedi. Nepromijenjenu grafiku venecijanski izdavač iskoristio je i za naslovnu stranu još barem jedne knjige, štampane iste godine kada i Paskvalićeve „Rime“.³¹⁸ To nam slikovito, ali i nedvosmisleno potvrđuje da su hrišćanstvo i crkvena dogma i dalje imali snažan uticaj na renesansnog čovjeka.

U ovom dragocjenom spomeniku bokokotorskog renesansnog pjesništva iz prve polovine XVI vijeka nalazi se, kako je Paskvalić u sadržaju i sam popisao, 209 njegovih pjesama, od čega: 178 soneta, 13 madrigala, 15 kancona, 2 kapitola i 1 stanca. Pjesmarica broji još jednu kraću pjesmu koju nije napisao Ludovik Paskvalić. Zbirka je podijeljena na dva dijela. Prvi je duži i obuhvata 63 lista, odnosno nalazi se na stranama od 4 do 66. Za razliku od drugog dijela, prvi nema poseban naslov, odnosno sve ljubavne pjesme su objedinjene pod naslovom cjelokupne zbirke, a prethodi mu posveta upućena Zadranci plemenita roda, Martiji Grizogono.

Posvećivanje djela viđenijim članovima zajednice nije bila rijetkost tokom perioda humanizma, naprotiv. Pjesnici su među savremenici uživali slavu, međutim istu najčešće nije pratilo srazmjerno finansijsko blagostanje zbog čega su kulturni poslenici bili prinuđeni da, pišući ponizno i pohvalno svojim mecenama, obezbijede neophodna sredstva za objavljivanje svojih dijela. Pomoć se nije nužno ogledala samo u novcu. Ponekad je bilo dovoljno pozitivno mišljenje uticajnog i već priznatog pjesnika ili njegovo zalaganje kod štampara. Izuzetak nije bio ni Ludovik Paskvalić koji je brigu oko objavljivanja njegovih stihova prepustio gospođi Grizogono.

Međutim, renesansni pjesnici su u posveti nerijetko iznosili svoja razmišljanja o zakonitostima pjesništva.³¹⁹ Mada to nije direktno činio, Paskvalić nije bio izuzetak od svojih italijanskih, ali i dubrovačkih kolega. Posvete su imale mnogostruku namjenu. Na jednoj strani proslavljale su osobu kojoj su upućene, ali su i uspostavljale prisnu vezu između pjesnika i čitalačke publike.³²⁰ Paskvalićeva posveta na početku djela jedan je od malobrojnih tekstova u zbirci koji sadrži naslov: „Alla molto nobile e gentile Madonna Martia Chrisogono Gentildona Zaratina“. Iz naslova je moguće naslutiti da se radi o

³¹⁷ Слободан Калезић, *Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека: Ђ. Бизанти, Љ. Пасквалић, И.Б. Болица*, Обод, Цетиње, 1996, 5.

³¹⁸ Andrea Calmo, *Las spagnolas*, Stefano e Battista Cognati, Vinegia, 1549.

³¹⁹ З. Бојовић, *nav. djelo*, 2003, 6.

³²⁰ Isto.

Zadranci koja pripada vlastelinskoj porodici. Istom ogranku porodice pripadao je ljekar i učenjak Federik Grizogono (1472–1538) – prvi dalmatinski humanista od kojeg je sačuvan traktat s problematikom filozofije muzike.³²¹ Na osnovu epiteta koje bokokotorski pjesnik već u naslovu dodjeljuje „veoma plemenitoj i ljubaznoj“ renesansnoj dami, a koja se vjerovatno i sama bavila književnošću,³²² Paskvalić ovaploćuje jednu od osnovnih karakteristika renesanse – afektirano izražavanje hvale koje je u službi, takođe prenaplašenom, usiljenoj, zbog čega i neprirodnoj skromnosti. Svoje stihove, u duhu epohe u kojoj su nastali, bokokotorski pjesnik doživljava kao neuglađene, proste, neoplemenjene, jalove i grozne. Posvetu je moguće posmatrati kao svojevrsan manifest novog doba, odnosno ista prikazuje kurs koji će slijediti Paskvalićeva italijanska pjesmarica jer sadrži traktat o renesansnoj poeziji. U njoj Paskvalić iznosi svoje književne i filozofske poglede, stavove o jeziku i pjesničkoj slavi. Prekomjerne riječi divljenja upućene vrlini i razboritosti strogog i visokog suda otmene gospođe Grizogono svjedoče o konvencionalnom toposu koji podrazumijeva neizostavnu skromnost pjesnika koji je siguran da su sve pohvale njegovog „odnjegovanog, srećnog talenta“ sasvim nezaslužene i neosnovane i da kao takve jedino mogu učiniti da se gospođa Grizogono osjeća „prevarena kada uporedi stvarnu i uljepšanu sliku“ o njemu.³²³ Međutim, primjetno je da je Paskvalić, ustaljeni stilski obrazac – iskazivanje spremnosti da služi dami – protkao reminiscencijama na na svoj pjesnički dar, navodeći da je zadarska plemkinja za plod njegovog „toliko hvaljenog dara“³²⁴ saznala od njegovih prijatelja, savremenika među kojima je bio veoma cijenjen. Na ovaj je način bokokotorski pjesnik restilizovao klišejske stilske obrasce karakteristične za vrijeme u kojem su njegovi stihovi nastali, te je zahvaljujući bljescima originalnosti zaslužio značajno mjesto u pregledima renesansnih pjesnika sa ove strane Jadrana. Uprkos navedenom, u završnim riječima posvete, Paskvalić insistira da cenzurisane njegovih stihova ne smije raditi niko drugi, do li gospođa do čijeg mu je suda izuzetno stalo i kojoj su stihovi „poklonjeni i posvećeni“, a što ponovo govori o zadovoljavanju književnog toposa neizrecivosti koji je podrazumijevao afektiranu pohvalu mecena na način da se oni uz pomoć pjesnikovih riječi izdvajaju svojom erudicijom i zasjenjuju sve ostale, zbog čega je i njihovo mišljenje o djelu pjesnika izrazito važno.³²⁵

Imajući u vidu da je Paskvalić u svojim stihovima sačuvao mnoge podatke kako o vremenu i ljudima koji su u njemu živjeli, tako i o sebi i svom djelu, zbog čega ga svrstavamo u hroničare svog vremena, iz posvete saznajemo da su pjesme objedinjene u ovoj zbirci nastale u njegovom rodnom gradu Kotoru, odnosno kako u duhu arhaizama humanističke epohe pjesnik navodi „na krajnjem jugu Dalmacije“ i to u periodu njegove „dokone mladosti“,³²⁶ kada se prepuštao osjećanjima. Pjesnik je takođe pisao i o temi svog kanconijera sažeto, navodeći da su „u prozi ili stihu, naslikane nečije patnje“,³²⁷ čime je dao naslutiti da je glavni motiv pjesmarice stereotipan, odnosno da se u stihovima pjeva o neuzvratoj ljubavi. U vrijeme u kom je bokokotorski poeta stvarao svoje stihove, praćenje uzora bila je mjera vrijednosti i uspjelosti. Po sopstvenom pisanju, namjera njegovog kanconijera je da se čitajući o ljubavnom „sljepilu i ludilu“ drugi čitaoci mogu lakše oduprijeti sličnim slabostima i izdignuti iz ovozemaljskih ljudskih žudnji, potražiti spasenje u svevišnjem, kao najuzvišenijem i jedinom dobru.³²⁸ Jedno od osnovnih pitanja renesansne poetike bilo je i šta je osnovni cilj poezije, što je ujedno

³²¹ Enio Stipčević, „Kotorski pjesnik Ludivik Pascalić (Ludovico Paschale), zadranka Martia Grisogono i nekoliko talijanskih renesansnih skladatelja“, *Croatian Musicological Review*, Vol. 43, n. 1, 2012, 65–87.

³²² „(...) jedinstvenom vrlinom objavljuje svijetu da priroda nije stvorila ženski pol manje savršenim i sposobnim od našeg, i da žene našeg doba ne ustupaju mjesto onim drevnim Korinama i Safiama i drugim slavnim ženama.“ Vidi: S. Kalezić, nav. djelo, 1996, 99.

³²³ S. Kalezić, nav. djelo, 1996, 99.

³²⁴ Isto.

³²⁵ E. P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 267–267

³²⁶ S. Kalezić, nav. djelo, 1996, 100.

³²⁷ Isto.

³²⁸ Ђ. Бизанти, Љ. Пасквалић, И.Б. Болица, *Изабрана поезија*, приредио Слободан Калезић, Обод, Цетиње, 1996, 100.

bila i dilema svih antičkih teoretičara. Paskvalić se svojim stavom o vaspitnoj ulozi književnosti naslanjao na Horacija, koji je takođe vjerovao da omladinu poezija treba da podučí.³²⁹

Nije samo po osnovnoj temi ljubavi Paskvalić renesansni pjesnik. On je to prije svega kao sljedbenik petrarkista sa ove strane Jadranskog mora. Primarni uzor renesansnim pjesnicima bio je „Veliki Toskanac“ – Frančesko Petrarca, no, ne i jedino izvorište. Nesumnjivo je da su se bokokotorski pjesnici napajali i sa izvorišta svojih savremenika, odnosno pjesnika koji su im bili istorijski bliži u odnosu na Petrarku. Prilika je da pomenemo kako je i odnos prema uzorima i podražavanja, bilo jedno od osnovnih dilema renesansnih pjesnika. Petrarca je pozivao na podražavanje antičkih uzora, međutim i sam je naglašavao da pjesnici ne smiju mehanički podražavati svoje uzore, već „(...) su dužni da na vatri vlastite inspiracije prekale i dograde preuzeto, dajući mu tako neizbrisiva obilježja svoje ličnosti, kao što ni pčele ne donose sa cvijeta na cvijet samo polen, već nekakvom svojom mješavinom stvaraju vosak i med“.³³⁰ A ideju stvaralačkog podražavanja Petrarca je objasnio kroz topos o svilenoj bubi koja iz unutrašnjosti sopstvenog tijela izvlači dragocjene niti originalnosti. Pjesnike koji nisu sposobni da tuđi rad prerade u novoj originalnosti, Petrarca savjetuje da inspiraciju potraže čitajući više, a ne jednog autora, i to ne samo jednom, već više puta, nanovo razmišljajući kako od uzora uzeti: izreke, misli, duh i boje, ali ih zaodjenuti originalnim stilom koji je jedinstven i neponovljiv za svakog pjesnika.³³¹ Čini se da je Paskvalić prihvatio Petrarkino objašnjenje da sličnost između pjesnika i modela bude ista kao između oca i sina, ali ne kao između čovjeka i njegovog portreta.³³² Jedino je na taj način pjesnik slobodan, samostalan i nezavisan u odnosu na svoje uzore. Paskvalića je izdvajalo to što nije bio samo hladni imitator. Njegova poezija je nosila sve važne odlike vremena u čijim je geografskim, političkim i poetičkim okvirima nastala. Uspjela je da ne bude samo odsjaj, refleksija koja je do pjesnika morem dolazila iz središta humanizma i renesanse, sa druge strane Jadrana. Upravo ga je njegova originalna stilizacija poznatih motiva i njihova rekontekstualizacija u odnosu na izvore izdvojila od brojnih sugrađana, takođe pjesnika.

Uticaj Petrarke kojeg su bokokotorski sljedbenici smatrali učiteljem ljubavne poezije, najuočljiviji je u podražavju petrarkističkog doživljaja ljubavi. Tema ljubavi nije nova, naprotiv, vječna je i neisrcpna. Njome su se bavili pjesnici i književnici svih epoha i u svim zemljama, neizostavno i danas. Ona je sa Petrarkom dobila na svježini i aktuelnosti. Međutim, u osnovnoj misli renesansnih pjesnika da se kulminacija razloga čovjekovog trajanja manifestuje u ljubavi, odnosno u težnji za ljubavlju koja se poistovjećuje sa savršenstvom, krije se platonističko zaleđe. Ovozemaljski ograničenom biću nije dato da iskusi savršenstvo jer ono ovaploćuje božanske konotacije, personifikacija je onostranosti i kao takvo predstavlja koncept kojem se teži, ali koji čovjeku uvijek uzmiče. Kako bismo što bolje približili ulogu ljubavi i definiciju lijepog, odnosno savršenog, koji su usko vezani za suštinu renesansne poezije, za njeno porijeklo i za njen udio u postizanju doživljaja umjetničkog, neophodno je istaći da je poezija za pjesnike XVI vijeka imala zadatak da predstavi ljepotu – zemaljsku i nebesku. Po platonističkom shvatanju nebeska ljepota reflektovala se u božanskoj, rajskoj, odnosno anđeoskoj i nalazila se, kako joj i samo ime sugerise, iznad zemaljske. Ali ne samo u fizičkom, već i u metafizičkom poimanju. Zemaljsku su ljepotu, renesansni pjesnici platonisti doživljavali samo kao nebeski odsjaj.³³³ Paskvalić se naslonio na platonističko zaleđe koje je kasnije Petrarca razvio u svom kanconijeru. Međutim, bokokotorski humanista uspio je da originalnom stilizacijom već poznate teme, jezikom punim strasti, lokalnih predjela i toponima odmakne od pukog oponašanja svojih uzora.

³²⁹ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 10.

³³⁰ Z. Gavrilović, нав. djelo, 1963, 11.

³³¹ E. Garen, нав. djelo, 1982, 50.

³³² Z. Gavrilović, нав. djelo, 1963, 12.

³³³ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 12.

Do sada se naučnici nisu sistematično bavili kritičkom analizom raznovrsnosti tematsko-tipoloških pjesama italijanske zbirke Ludovika Paskvalića, koja svjedoči o stvaralačkom oslanjanju na bogatu tradiciju antičkog, italijanskog i domaćeg pjesništva. S obzirom na to da su u italijanskoj pjesmarici najbrojnije pjesme ljubavne tematike i da Paskvalić vješto u stihovima slika ljubav od njenog postanka kada je nježna, pa sve do trenutka kada ista nije prestala sa mijenjanjima: ugodnim i onim drugim, odnosno dok nije doživjela preobličenje, transformaciju i neophodno prosvjetljenje, čini se jedino ispravno prvo analizirati ljubavni tip pjesama koji je brojčano nadmoćniji i obuhvata većinu pjesama objedinjenih u Paskvalićevim „Rimama“. Međutim, na kraju prvog dijela italijanske pjesničke rukovijeti, nalazi se i nekoliko pjesama u kojima je sadržana religiozna tematika. Pjesme: „Ona samilost, bože...“, „Predugo plakah u gorkome...“, „Ako je prvo doba bilo ludo/ Drugo nek traje ispod tvojih krila“, „O pravo sunce što si sred...“, „Daj pokajniku dok preda te pad/ Mir za buđenja od kojih postrada“, kao i uži krug ovih pjesama: „Taj plamen živi, koji me...“, „Ako se od zle vatre...“, „Kad bi samilost tvoja...“ suštinski ne spadaju u refleksivno pjesništvo.³³⁴ Navedenoj skupini bi se mogla dodati i pjesma pod naslovom „O kralju neba, Hriste...“ u kojoj se lirski subjekat obraća stvoritelju. Međutim, nakon početnih stihova koji su religiozni, pjesma se do kraja preobražava u patriotsku usmjerenu na potrebu razumijevanja odbrane od neprijatelja sa Istoka.

„Vedi fra quanti perigliosi horrori
Fra quanti affanni il Popul tuo dimori
Quante riceva inguirie, et quanto scorno,
Vedi'l crudel tiranno d'Oriente“.³³⁵

Kanconijer bokokotorskog humaniste plod je promišljanja i kontemplacije, nikako ishitrenosti i spontanog ispovijedanja, zbog čega slijedi uobičajeni obrazac petrarkističkih kanconijera, čija je kompozicija strogo utvrđena. Ljubav kao fatalna i trajno prisutna, i kod Paskvalića prolazi kroz stereotipne faze.³³⁶ Ljubavne pjesme u ovako klišejskoj strukturi obično su nezavisne jedna od druge, ali zajedno podrazumijevaju cjelinu, na šta nam pažnju skreće i neposjedovanje naslova za pojedinačne pjesme. Međutim, zbog ustaljene strukture, svaka pjesma je određena mjestom koje joj prema predviđenoj strukturi, poetici i esteticu pripada.³³⁷ Na početku monologizirane ispovijesti prepoznaje se ljubav na prvi pogled, zatim opis ljepote sazdan od ideala, u trećoj fazi se kroz mnoštvo klišeja i patetičnih fraza detaljno opisuje čežnja, patnja i propadanje lirskog subjekta. Četvrta faza, odnosno opis uzvraćene ljubavi, predstavlja plodno tlo za ne-hladne imitatore, pružajući im mogućnost da naprave vidljivi otklon od svojih uzora. Ovu je mogućnost iskoristio pjesnik iz Boke Kotorske. Peta faza, umjesto sreće, prikazuje rezignaciju lirskog subjekta i čitaoce uvodi u za renesansu najznačajniju fazu, a to je prihvatanje saznanja da je jedina savršena i potpuna ljubav ona koja lirskom subjektu donosi očekivano ispunjenje, a to je božanska.³³⁸ O navedenom najbolje svjedoči Paskvalićeva dosljednost prilikom razvijanja osnovne ideje i teme ljubavi koja raspolučuje unutrašnju dimenziju lirskog svijeta glavnog protagoniste ljubavnog romana u stihovima, a koji je najčešće personifikacija samog pjesnika.

Po uobičajnom obrascu petrarkističkih kanconijera prvi sonet je u italijanskoj zbirci ispjevan kasnije, pred štampanje pjesmarice jer je u njemu dat kratak prikaz cjelokupnog ljubavnog puta pjesnika. Njegova funkcija je bila da najavi sadržaj, ali i odlike poezije u kanconijeru.³³⁹ Na primjeru ovog uvodnog soneta, njegovom detaljnom analizom prepoznaju se književni topisi koje je Paskvalić vješto

³³⁴ Naslovi pjesama navođeni su prema Đ. Bizanti, Lj. Paskvalić, I. B. Bolica, nav. djelo, 1996.

³³⁵ *Rime volgari*, sonet 145.

³³⁶ З. Бојовић, nav. djelo, 2003, 17.

³³⁷ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 87.

³³⁸ Isto, 82.

³³⁹ Isto, 89.

integrisao u svoje stihove, a koji će se reflektovati u svim kasnijim pjesmama ove zbirke (renesansni doživljaj ljubavi neizostavno protkan suznim stihovima („lagrimosi versi“), nemirom, patnjom i bolom prouzrokovanim „Amorom“ i ljepotom, ali bezdušnošću žene koja je svoje srce „okovala ledom“ zbog čega lirski subjekat već duže vrijeme vodi rat sa samim sobom. Iz prvog soneta saznajemo da pjesnikova patnja, njegovi „tormenti“ traju već duže vrijeme („fé gran tempo Amore“)³⁴⁰ što nam u metaforičkom smilu pruža grubu vremensku odrednicu da ljubav prema izvjesnoj dami gaji već nekoliko godina, a što takođe predstavlja kliše u ljubavnom renesansnom romanu.³⁴¹ Paskvalić je vješt pjesnik, sklon neprestanom obogaćivanju teksta stilskim figurama, dajući mu na taj način nova, šira i prenesena značenja. Tako se već u prvom sonetu pojavljuje Amor, sin Venere i Marsa, rimski bog, simbol ljubavi koji se izjednačava sa grčkim Erosom i koji će se do kraja pjesmarice spomenuti još mnogo puta. Učestalost Amora svjedoči o prisustvu antičkih, prije svega mitoloških tema u djelima renesansnih pjesnika, neizostavno i u Paskvalićevoj pjesničkoj rukovijeti.³⁴² Upravo su česta ponavljanja, kao i hiporbolično preuveličavanje zbog postizanja upečatljivijih efekata patnje često oružje pjesnika iz Boke dok opisuje rat („la guerra“) koji u sebi osjeća. Sa motivom „emotivnog rata“ Paskvalić je imao prilike da se upozna čitajući Petrarku (Rvf I, 14), Bemba (Rime I, 1), ali i djelo svog sugrađanina Đorđa Bizantija.³⁴³ Pozivajući se indirektno na navedene pjesnike, bokokotorski pjesnik je već u prvom sonetu indirektno prikazao svoja najveća izvorišta. Od „Velikog Toskanca“ preuzeo je ideju, odnosno sveopštu atmosferu i osjećaj lirskog subjekta, koji gledajući sa distance na sebe osjeća stid i očekuje samilost, nakon „bitke“ koja je, sasvim je jasno iz stihova, izgubljena. Međutim, Paskvalić se od uzora udaljio na leksičkom planu vješto restilizujući preuzete fraze i uklapajući ih u zadatak formu soneta.

Petrarka: „Di me medesimo meco mi vergogno
Et del mio vaneggiar vergogna è 'l frutto.“³⁴⁴

Paskvalić: „Vergogna il frutto fu, mercede il pianto.“³⁴⁵

Drugi Paskvalićev sonet svojim većinskim dijelom predstavlja uobičajeni književni topos, odnosno opšteprihvaćenu metaforu odmotavanja ljubavne mreže („amorosa rete“)³⁴⁶ i inicijalni pokušaji lirskog subjekta da se izbavi iz zamke („dall'amoroso laccio“) koja ga lišava slobode („Che della chiara libertà mi priva“) i zbog koje lovac postaje lovina. U stihovima provijava platonističko zaleđe kroz opise slatkih misli („I miei dolci pensier (...)“) na koje ga ljubav podstiče zbog čega je lirski subjekat primoran da se izbavi iz svojih muka, jer je sloboda osnovna i neprikosnovena težnja čovjeka novog doba kojem pjesnik Paskvalić nedjeljivo i sam pripada. U ovakvim se „slatkim“ motivima posredno prepoznaje „stilnovizam“ isprepletan sa prefinjenim platonističkim doživljajem ljubavi u kojem su i patnje slatke, jer ih prouzrokuje voljena žena.³⁴⁷

Bokokotorski humanista je oponašao školu sa visokim umjetničkim i estetskim zahtjevima, nerijetko se služeći sirovim, neobrađenim petrarkističkim riječima i sintagmama. Jedna od prepoznatljivih fraza o vječnom snijegu i ledu prikazana u originalu u različitim varijacijama, našla je svoj pandan i u Paskvalićevim stihovima.

³⁴⁰ *Rime volgari*, sonet 1.

³⁴¹ З. Бојовић, nav. djelo, 2003, 18.

³⁴² Гордана Покрајац, *Античке рефлексје у поетици дубровачке ренесансе*, Орфелин, Нови Сад, 2016, 206.

³⁴³ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 3–4.

³⁴⁴ Petrarka, sonet 1, 5.

³⁴⁵ *Rime volgari*, sonet 1.

³⁴⁶ *Rime volgari*, sonet 2.

³⁴⁷ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 92.

Paskvalić: „Tra fredde nevi, et tra continuo ghiaccio“³⁴⁸
Petrarka: „Et io nel cor via più freddo che ghiaccio
(...) e'l caldo fa spirar le nevi e'l ghiaccio.“³⁴⁹

Međutim, Paskvalić je i sam dao primjere svoje raskošne jezičke virtuoznosti u kojima je prikazao ujednačenost poetskog postupka i izraza. Isto je primjetno u navedenim stihovima u kojima se kao primjer poetskog toposa prepoznaje „zazivanje prirode“. Ovaj topos datira još iz antike, kada su pisci prirodu doživljavali kao savršeno božije djelo. Iz klasičnog nasljeđa poznato je da čovjek i priroda korespondiraju, odnosno da je čovjek mikrokosmos koji u sebi objedinjuje ono što se nalazi u makrokosmosu, odnosno prirodi, i što je kao takvo rasprostranjeno u svemu.³⁵⁰ Kroz književnu istoriju topos se razvijao, a renesansni pjesnici su ga preuzeli i doradili. Služili se meteorološkim pojavama različitih zvukovnih volumena koje ispunjavaju prostor oko pjesnika, ali i afektirano pojačavaju patnju lirskog subjekta.³⁵¹ Paskvalić je preuzeo metaforički smisao prepoznatljivog toposa, stilizovao ga i jezički ukrasio načinivši otklon od svojih uzora.

Ljubavno hodočašće pjesnika kroz stihove i njegovo sazrijevanje na tom putu moguće je pratiti i putem brižljivo odabranih riječi kojima se on obraća dami koja je predmet njegovog divljenja. Na taj način se pred očima čitalaca ređaju i razvijaju scene svojevrsnog ljubavnog romana u stihovima, svojstvene renesansnim pjesnicima i njihovim sljedbenicima. Paskvalić metaforički otkriva da njegova draga nije Italijanka. Nije slučajna Paskvalićeva odabir riječi i pominjanje „lijeve obale“. Samo je prolaskom brodova kroz tjesnac Verige pjesnikova domovina na lijevoj strani Jadranskog mora koje predstavlja prirodnu granicu između dvije susjedne države. Pažljivom čitaocu zbog navedenih stihova ne promiče da je Paskvalićeva draga njegova sugrađanka, što će se na suptilan i pjesniku svojstven način potvrditi još nekoliko puta u kasnijim stihovima.

Premda se sintagma „lijeve obale“ sa koje je Amor odapeo ljubavnu strijelu ka pjesniku javlja i kod Paskvalićevog poetskog uzora,

Petrarka: „Del mer Tirreno a la sinistra riva.“³⁵²
Paskvalić: „De'l seno d'Adria alla sinistra riva.“³⁵³

Paskvalić je prilagođava geografskim odlikama podneblja sa kojeg je i sam potekao utkavši niti autentičnosti u svoje stihove.

U trećem sonetu, prvi put je prikazan izvor bola lirskog subjekta koji osjeća u srcu („Quel duol ch'io sento ne'l sinistro fianco“), a koji potpada pod stereotipiju, odnosno to je (u skladu sa književnim toposom o afektiranosti) najljepši cvijet iz božije bašte („Il più bel fior (...) colto in Paradiso“). Biljni motivi nisu rijetkost u petrarkističkim kanconijerima zbog čega je neophodno detaljnije analizirati njihovu funkciju na paradigmatičkim primjerima Paskvalićevih pjesama. Egzotična flora predstavlja jedan od pilastara za proučavanje bokokotorskog renesansnog pjesništva, ali i za razumijevanje unutrašnjih odlika petrarkističke lirike uopšte. Sagledavanje Paskvalićevih odabranih biljnih motiva i tumačenje njihovog simboličkog potencijala svjedoči o poetskoj slojevitosti pjesništva bokokotorskog

³⁴⁸ *Rime volgari*, sonet 2.

³⁴⁹ Petrarka, 66, 330.

³⁵⁰ E. Garen, nav. djelo, 1982, 53.

³⁵¹ E. P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 155.

³⁵² Petrarka, sonet 67, 337.

³⁵³ *Rime volgari*, sonet 2.

poete. Opisi cvijeća u renesansnim pjesmaricama nemaju potrebu da odražavaju stvarnost.³⁵⁴ Cvijet se kod Paskvalića javlja kao umjetnička interpretacija određenih opštih mjesta petrarkističkog poetsko-stilskog registra, na kojem počiva renesansno pjesništvo, ali i kao upečatljiva pjesnička slika. Cvijet kao fiksni topos u stihovima pjesnika iz Boke ne pojavljuje se spontano, već je uslovljen strogom metričkom formom renesansnog pjesništva, što značajno sužava leksičke mogućnosti koje mogu da se uklope bez remećenja modela rimovanja.³⁵⁵ Motiv cvijeta je ovdje u službi apostrofiranja drage i doprinosi predstavi o njenoj idealnosti. Navedeno je moguće postići jer je cvijet poput ostalih elemenata iz prirode savršeno božansko djelo, tako je meaforički i pjesnikova draga najljepša u toj božijoj bašti. To nije novina kada je riječ o renesansnom pjesništvu koje podrazumijeva pjevanje iz muške perspektive.³⁵⁶ Naprotiv, hijerofanija, odnosno otjelotvorenje božanskog u materijalnoj formi, tj. u liku djevojke, antičko je nasljeđe koje se kasnije razradilo u renesansi.³⁵⁷ U ovoj epohi svijet je u harmoniji, a ljubav i ljepota prožimaju materijalnu i duhovnu stvarnost³⁵⁸ u kojoj je žena suptilna i nježna („Vago, gentil', colto (...)“).³⁵⁹ Pridjevi koje Paskvalić bira prilikom opisa žene u skladu su sa ljubavnom zanesenošću koja je tipska svim kanconijerima u renesansi. S obzirom na to da je žena otjelotvorenje samog Boga, djevojka je „božiji dar“ i kao takva njena je fizička ljepota vanvremenska. Kako bi kod čitalaca upotpunili ovaj utisak pjesnici u početnim stihovima afektirano izražavaju zadivljenost pred ljepotom bića – kontrastno uzrokom patnje koja prevazilazi sve dotadašnje („L'intensa doglia mia ch'ogn'altra eccede“), kao takva ih ubija, ali i drži u životu („Per la cagion che mor', in vita riede“). Da je pisanje poezije u Paskvalićevo vrijeme bio odraz jezičke vještine, a ne nužno proživljenog osjećaja, primjetno je prilikom oblikovanja svake pojedinačne fraze. Pišući o personifikaciji bola, bokokotorski poeta se služi lijepom frazom „lijeve strane“ u dijelu stiha u kojem bi riječ srce trebalo da zauzme mjesto.

Paskvalić: „Quel duol ch'io sento ne'l sinistro fianco.“³⁶⁰

Petrarka: „Amor cola man dextra il lato manco.“³⁶¹

Iz navedenog primjera uočljivo je da korišćenje nepromijenjenih ili sličnih stereotipnih fraza nije novina. Međutim, upravo je jezičko-stilska virtuoznost pojedinih pisaca, među koje spada i Paskvalić, doprinijela da se izdvoje svojom originalnošću i da ne postanu dio skupine hladnih imitatora.

Paskvalićeva opijenost nastavlja se u stihovima sljedeće pjesme po redu u kojoj se prepoznaje nasljeđe antičke folklorne tradicije i trubadurske poezije. Narativno alegorijska „ljubavna vizija“ izgrađena je na primjeru „Romana o ruži“.³⁶² Po ugledu na reprezentativno djelo srednjeg vijeka, lirski subjekt Paskvalićevog „ljubavnog romana“ sanja kako dospijeva na mjesto u kome vlada božanska harmonija.

„Quand'io da'l sonno dolcemente vinto
Mi ritrovai in una verde piaggia“.³⁶³

³⁵⁴ E.P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 305.

³⁵⁵ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 84–85.

³⁵⁶ Tomislav Bogdan, „Ženski glas hrvatskih petrarkista“, Republika, 3–4, 2002, 113–119.

³⁵⁷ Славко Петаковић, „Петраркистички хербаријум – прилог проучавању дубровачке ренесансне поезије“, зборник радова „Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба“, Београд, 2016, 133–140, 135.

³⁵⁸ Eudenio Garen, *Italijanski humanizam*, Izdavački centar Matice srpske, Novi Sad, 1988, 148–149.

³⁵⁹ Pridjevi su u muškom rodu, mada se odnose na ženu, zato što ju je pjesnik u prvim stihu trećeg soneta nazvao cvijetom (il fiore, m)

³⁶⁰ *Rime volgari*, sonet 3.

³⁶¹ Petrarka, sonet 228, 955.

³⁶² L. Boressto, nav. djelo, 2016, 12.

³⁶³ *Rime volgari*, kancona 4.

U opisu „božanskog vrta“ prepoznaje se izdašno upotrijebljen poetski topos „zazivanja prirode“ koji predstavlja nasljeđe kasne antike.³⁶⁴ Premda je kroz književnu istoriju ova književna konvencija pošla kroz različite faze, u renesansi se vraća na svoje početke, odnosno približava se kasnoantičkoj bukolicu.³⁶⁵ Paskvalić vještinom pjesničkog jezika slika proljeće svoje ljubavi u kojem sunce grije zemlju („Scaldava il sol (...)“), već punu svježeg bilja („(...) fresche herbe“) i novoniklog mirisnog proljećnog cvijeća („Di noveletti fiori“). U ovoj Paskvalićevoj kanconi je primjetna visoka frekventnost bilja. Atributski elementi u sintagmatskim spojevima stereotipni su. Bilje je „svježe“, „nježnih boja“ („gentili colori“), „gracioso i lijepo“ („i fiori leggiardi, et belli“).³⁶⁶

„Calthè, viole, e gigli,
Crocì, Narcisi, et altri fiori diversi
E candidi, e vermigli,
Verdi, pallidi, gialli, azzurri (...)“³⁶⁷

Pored kalateja, ljubičica, ljiljana, krokusa, narcisa, cvjetova šipurka u kanconi se pojavljuju još i puzavice, palme („Hedere, lauri e palme“) i kako i sam pjesnik navodi mnogo drugog različitog cvijeća. U renesansnom herbarijumu posebno mjesto zauzima lovor. Uz njega je uvijek upotrebljavan atributski element „verde“ koji je metaforički sažeto ovaploćivao nježne godine gospe, njenu mladost, svježinu i renesansno uokvireno ljepotu („Consecrarovi un sempreverde lauro“).³⁶⁸ Hipertrofiranje izraza u ovom slučaju postiže se „udvajanjem atributskog elementa u sklopu (polu) stihovnog paralelizma“³⁶⁹ („verde lauro“ – zeleni lovor).

Na osnovu obilja Paskvalićevog petrarkističkog herbarijuma, primjetno je da je zasnovan na specifičnom primorskom kulturološkom miljeu, pod snažnim uticajem italijanskog umjetničkog i domaćeg folklornog pjesništva³⁷⁰ koji su u mnogome oblikovali Paskvalićeve obrasce stilizacije.

Proljeće je godišnje doba koje predstavlja primjeren ambijent koji uokviruju prethodno prikazanu predstavu djevojke. Njena pojava i ljepota mijenjaju prirodu i dovode do smjene godišnjih doba. Uvelu i žutu jesen nasljeđuje proljeće, opupjela priroda, živih boja i mirisa. Na ovaj način, snagom pjesničkog jezika, čitalac svjedoči o snazi ljubavi i promjeni koju ona može da donese, a sve je zasnovano na paraleli između buđenja života u prirodi i buđenja ljubavi u čovjeku. U tom raju, visoko simbolični potencijal ruže omogućio joj je da postane osnovni element petrarkističkog herbarijuma, odnosno renesansnih kanconijera.³⁷¹ Njena boja (crveno-bijela) nije slučajnost već književni topos. Crvena boja je, prema antičkoj mitologiji, simbol vječne ljubavi, jer je crvena ruža iznikla iz krvi Afroditinog ljubavnika Adonisa. Međutim, tumačenje simbola crvene ruže prisutno je i u hrišćanstvu, gdje simbolizuje nebesku ljubav koju je Isus pokazao za svoj narod pustivši krv razapet na krstu.³⁷² Na ikonama „kraljica cvijeća“ simbol je Bogorodice i djevičanstva.³⁷³ Bijela boja takođe ima svoju simboliku. U nekim mitologijama, bijela je ruža simbol smrti, ali i cvijet svjetlosti i djevičanstva.³⁷⁴ Miješanjem boja, odnosno simbola,

³⁶⁴ E.P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 155.

³⁶⁵ Isto, 155–156.

³⁶⁶ *Rime volgari*, kancona 4.

³⁶⁷ *Rime volgari*, kancona 4.

³⁶⁸ *Rime volgari*, sonet 39.

³⁶⁹ С. Петаковић, nav. rad, 134.

³⁷⁰ Isto.

³⁷¹ Isto.

³⁷² Isto.

³⁷³ Isto.

³⁷⁴ Isto.

Paskvalić se naslonio na simboličko zaleđe u kojem crveno-bijela ruža predstavlja spoj suprotnosti u idealnoj ženi u kojoj su sjedinjene nebeska, odnosno vječna ljubav i djevičanska svjetlost i bjelina. Sve navedeno preneseni je opis ljubavne zaslijepljenosti pjesnika zbog koje on moli Boga da njegov duh i tijelo nikada ne napuste takva opijenost i sreća. To se postiže hiperboličnim naglašavanjem ljepote, odnosno sugestivnim prikazom idealne žene i ljubavi.

„O Dio, quant'io vorrei
Qui sempre trapassar'i giorni miei.“³⁷⁵

Međutim, prema obrascu renesansne ljubavne lirike, već se tada („Mentr'io dicea cosi', discese un vento“) uznemirio vjetar pokrenut božijom snagom i poljuljao sve mlado, tek niklo, zeleno rastinje, puno ljubavnih sokova, kako bi najavilo neminovne preokrete godišnjih doba u ljubavnom ciklusu pjesnika. U tom se metežu ukazala i iz ruže se stvorila „donna“. Na taj se način ljepota izabrane žene naglašava poređenjem sa „kraljicom cveća“.³⁷⁶ Njena ljepota ne može da se mjeri ni sa čim na zemlji i opire se prolaznosti zemaljskog svijeta što predstavlja književni topos neizrecivosti. Predstava o „kraljici cvijeca“ kao medijatoru između ovozemaljskog i onostranog svijeta ustanovljena je u fokloru, kao i princip poređenja ruže i idealne drage, zbog čega se narodno pjesništvo prepoznaje kao „jedna od pritoka na ušću poetike“ bokokotorskog renesansnog pjesnika.³⁷⁷

Prema platonističkoj koncepciji svijeta, na koju su se naslanjali renesansni pjesnici, među kojima i Paskvalić, ljepota je harmonija svih pojedinačnih (takođe savršenih) elemenata neke pojavnosti.³⁷⁸ Lišena je individualnih karakteristika i kao takva, ljepota Paskvalićeve izabrane žene slična je svakoj koja se u XVI vijeku može pronaći u kanconijerima ondašnjih pjesnika. Prilikom stereotipnog opisa fizičkih, a još više moralnih odlika žene (zvjezdice na mjestu očiju – „Le due stelle de'l ciel in duo begl'occhi“; sitni zubi – „(...) picol denti“) i medna usta iz kojih uvijek izlaze riječi slične najljepšem cvrktu) ljupkost duhovnog pokreta ogledala se u tjelesnom pokretu idealne žene a njihova harmonija dovođila je do savršenstva, a ono do božanske besmrtnosti („Quel bel velo mortal di sensi privo“).

„Cagngiossi tutta, e tutta ardor divine
E piena di beato amor divino.“³⁷⁹

Ne smijemo zaboraviti ni refleksije trubadurske poezije, koja je tip srednjovjekovne lirske poezije, a čiji se uticaj prepoznaje već u početnim stihovima ove Paskvalićeve kancone. Pjesnik sa rađanjem sunca započinje svoje stihove („Scaldava il sol gia' l'un e l'altro corno“).³⁸⁰ Upravo ova Paskvalićeva kancona prema sadržaju koji smo prikazali ranije, pripada tipu „albe“, odnosno „zornice“, koja je jedan od nekoliko novih lirskih vrsta koje su u književnost uveli trubaduri. Na oblikovanje sadržaja i forme uticala je činjenica da je trubadurska poezija bila namijenjena usmenom izvođenju sa muzičkom pratnjom ili bez nje.³⁸¹ U odnosu na dotadašnju književnu produkciju, trubadurska tematika je nova i ogleda se u drugačijem shvatanju i odnošenju prema ženi, njenom idealizovanju, slavljenju

³⁷⁵ *Rime volgari*, sonet 4.

³⁷⁶ С. Петаковић, nav. rad, 136.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ E. Garen, nav. djelo, 1988, 143.

³⁷⁹ *Rime volgari*, sonet 4.

³⁸⁰ *Rime volgari*, kancona 4.

³⁸¹ Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 42.

njene ljepote od senzualnosti do simbolične duhovnosti. Isti put prešla je i Paskvalićeva draga, rođena u kanconi kao cvijet – crveno-bijela ruža, otjelotvorena u „donnu“ da bi se na kraju transformisala u božanstvo.

„Al creator rivolta
L'alma gentil gratie infinite rese.
Partita poi da'l tribunal de Dio.“³⁸²

Dok pjesnik uživa u proljeću svoje zaljubljenosti, zadivljen pred ljepotom svoje drage, o njoj piše kao o neopisivoj ljepoti graciozne ruže („d'una leggiarda rosa“),³⁸³ što nije ništa drugo do li književni topos. Graciozni pokreti koji se ogledaju u ljupkim pokretima tijela reflektuju duhovnu ljupkost, gracioznost, harmoniju i gipkost, odnosno predstavljaju postulate platonističke koncepcije svijeta, koja ljepotu definiše kao jedinstvo mnogostrukosti.³⁸⁴ Kako se odnos lirskog subjekta i drage produbljuje, cvijet se preobražava u ženu koja je jedina u stanju da upali vatru u duši i srcu pjesnika.³⁸⁵ Sugestivnost u predstavljanju žene postiže se toposom neizrecivosti, odnosno isticanjem da je ona cvijet najljepši od svih („D'ogni altro fior più bella“).³⁸⁶ Međutim, u duhu vremena u kom su nastale Paskvalićeve rime, povremeno se u lirskom subjektu probudi racio koji ga podsjeća da se u prirodi leptir omamljen svjetlom njemu približava sve dok ne sagori i da će tako biti i sa njim, ukoliko dozvoli da ga kroz život vodi srce. I ovo je jedan od toposa, odnosno motiv o „dva sunca“.³⁸⁷

„E come segue il fuoco
La semplice farfalla che l'incende,
Cosi io seguendo vò quel che m'offende.“³⁸⁸

S obzirom na to da se Paskvalićev lirski subjekt još uvijek nalazi u jednoj od početnih faza „ljubavnog romana“, mogućnost za njegov originalni manevar je sužena i ograničena književnim konvencijama koje prate opise zaljublivanja i patnje. Međutim, i u tako skućenom prostoru, bokokotorski pjesnik je pružio bljeske originalnosti proširujući konvencionalne topose. Početni stihovi njegove balade („Quel che cantando in dolci rime sparse“)³⁸⁹ dupli su omaž Petrarki, jer se u njima u jednom stihu spominju i „rime sparse“ („Voi ch'ascoltate in rime sparse il sono“)³⁹⁰, ali i „dolci rime“ (Rvf 125, 27). Ovakvim shematskim modelom pjesnici petrarkisti ispoljavali su svoj stav o neadekvatnosti stilske vještine i skromnosti kada su u pitanju njihovi pjesnički talenti, što nije bio odraz njihove stvarnosti, već književne konvencije o „afektiranoj skromnosti“ čiji je cilj bio da privuče i odobrovolji publiku. Koliko je ovaj topos bio značajan, najbolje potvrđuje i to što su se nerijetko petrarkistički pjesnici, a među njima izuzetak nije bio ni Ludoviko Paskvalić, odlučivali da djelovima svojih zbirki nadjenu naslov „Rime sparse“.

³⁸² *Rime volgari*, kancona 4.

³⁸³ *Rime volgari*, sonet 5.

³⁸⁴ E. Garen, nav. djelo, 1988, 144.

³⁸⁵ *Rime volgari*, sonet 6.

³⁸⁶ *Rime volgari*, sonet 6.

³⁸⁷ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 12.

³⁸⁸ Isto.

³⁸⁹ *Rime volgari*, balada 5.

³⁹⁰ Petrarka, sonet 1, 5.

Petrarka: „Amor alzando il mio debile stile.“³⁹¹
„A voi rivolgo il mio debile stile.“³⁹²
Paskvalić: „Haggia sì chiaro, et sì sonoro stile.“³⁹³

Afektirana skromnost nije se prepoznavala samo u početnim stihovima početnih pjesama, već je nalazimo i u drugim pjesmama. Ovaj se topos naslanja na Ciceronovo učenje o svrsishodnosti besjedničke poniznosti i skromnosti čiji je cilj da od publike stekne naklonost i pažnju. Zbog čega skromno nastupanje kao takvo nije dovoljno. Neophodno je da govornik, odnosno pjesnik svoju skromnost i sam istakne i to kad god je u prilici.³⁹⁴

Paskvalić: „Convien che le mie rime incolte et nude.“³⁹⁵
„Vedrete poi questo mio basso stile.“³⁹⁶
Petrarka: „Parlo in rime aspre, et di dolcezza ignude.“³⁹⁷
„A voi rivolgo il mio debile stile.“³⁹⁸

Nakon zadobijanja naklonosti publike, Paskvalić pjeva o „ljubavnom žaru“ („amoroso ardore“).

„E quanti mai dell'amoroso ardore
Han scritto inanzi o poi, in verso, o in prosa.“³⁹⁹

Na taj je način napravio paralelu između „ben culto lauro“,⁴⁰⁰ odnosno neopisive ljepote izabrane žene, sa neopisivom patnjom pisaca koja je ista na cijelom svijetu, odnosno „dall'Indo lito, al Mauro“,⁴⁰¹ dajući notu originalnosti u prikazu toposa neizrecivosti. Velika slava i umijeće pisaca ipak su nedostojni u opisu ljepote i gracioznosti jedne ruže. Ova Paskvalićeva balada ovaploćuje sve glavne karakteristike srednjovjekovne trubadurske pjesme. Epski elementi u njoj su likovi i radnja, a lirski je način pjevanja, odnosno elementi kojima se izražava liričnost i osjećajnost, obično na dramatičan način. Kako bi se doprinijelo sjetnom tonu pjesme, ali i kako bi se uticalo na njen ritam, kraj se stapa sa početkom i još jednom potvrđuje konvencija o „afektiranoj skromnosti“ („Se le mie rime a dir di lei son scarse“).⁴⁰²

Stereotipija se nastavlja i u narednoj Paskvalićevoj baladi u kojoj već u prvim stihovima koristi omiljeno poetsko sredstvo renesansnih pjesnika, a to je gradacija.

„Donna, mentr'io vi miro,
Quella luce immortal ch'in voi risplende
D'un vivo incendio l'alma e'l cor m'accende.“⁴⁰³

³⁹¹ Petrarka, sekstina 332, 1297. (Rvf 332, 48)

³⁹² Petrarka, kancona 71, 358.

³⁹³ *Rime volgari*, sonet 12.

³⁹⁴ E. P. Курциус, nav. djelo, 1996, 141.

³⁹⁵ *Rime volgari*, sonet 69.

³⁹⁶ *Rime volgari*, sonet 71.

³⁹⁷ Petrarka, kancona 125, 577.

³⁹⁸ Petrarka, kancona 71, 358.

³⁹⁹ *Rime volgari*, balada, 5.

⁴⁰⁰ *Rime volgari*, balada, 5.

⁴⁰¹ *Rime volgari*, balada, 5.

⁴⁰² *Rime volgari*, balada, 5.

⁴⁰³ *Rime volgari*, balada 6.

U ovoj gradaciji su se izmiješali topos o neizrecivosti i afektiranom prikazu patnje. Po pisanju Lučane Borsetto, Paskvalić je o „occhi dolenti“ iz Danteovog djela „Vita Nuova XXXI“ („Li occhi dolenti per pieta' del cor“) mogao saznati čitajući „Giuntina di rime antiche“ ili „Sonetti e Canzoni di diversi antichi autori toscani in dieci libri raccolti“,⁴⁰⁴ a na osnovu kojih je i sam u stihovima zapisao da se ljubavni žar bezuspješno suprotstavlja suzama što je bokokotorski poeta vješto oblikovao u sintagmu „lagrimoso humore“. ⁴⁰⁵ Topos o neizrecivoj ljepoti žene koja u sebi nosi besmrtnu svjetnost koja pali vatre u lirskim subjektima obje pjesničke zbirke, prepoznaje se kod Paskvalića u stihovima „D'un vivo incendio l'alma e'l cor m'accende“,⁴⁰⁶ kod Petrarke u stihu „et son ben ch'i'vo dietro a quel che m'arde“,⁴⁰⁷ ali i kod mnogih drugih renesansnih pjesnika. Međutim, u skladu sa poetikom, žena je „La dolce mia nemica“ koji se kao ideja prepoznaje u Petrarčinom sonetu („Amor, quando fioria“, Rvf 324), ali i u stihovima Paskvalićevog sugrađanina Đorđa Bizantija.⁴⁰⁸

Paskvalićeva „Donna“, mada zajednička imenica, označena je velikim početnim slovom, bez obzira na položaj koji zauzima u stihu („Ov'e' la Donna (...)“), zato što predstavlja simbol i hijerofaniju petrarkističke poetike i stila. Taj je sonet⁴⁰⁹ nastao modulacijom soneta „velikog Toskanca“ (Rvf 18 – „Quand-io son tutto volto in quella parte“). Međutim, Paskvalić je patnju lirskog subjekta zbog požara koji je u njemu upalila izabrana žena još u baladi koja prethodi ovom sonetu, upotpunio inspirišući se i drugim renesansnim poetskim konvencijama iz drugih pjesama. Tako je sintagmu „moj život“ pozajmio iz Rvf 270, 8 („(...) ove suol albergar la viata mia“). Poznati književni topos afektiranog obraćanja dami, Paskvalić je izmijenio i uobličio na svoj način „(...) Donna, anzi la vita mia“. Ova književna stereotipija ovaploćuje sve moralne, ali i fizičke vrijednosti žene XVI vijeka. Žena je domišljata, mudra, hrabra, misleća, a opet blaga, skromna i uzdržana. Predstavljanje drage upotpunjeno je toposom neizrecivosti koji se aktivira kada Paskvalić ističe da ni na zemlji, ali ni u „carstvu nebeskom“ njegovoj dragoj nema ravne. To je hiperbola koja u ovakvim iskazima dolazi do hipertrofiranja sa ciljem postizanja što snažnijeg efekta:

„Divina alma beltà non vista pria
 (...)
 Che non si vide mai donna fra noi
 Né più bella di voi, né più pudica.“⁴¹⁰

Figura žene obasjana je metafizičkom svjetlošću koja predstavlja odraz nevidljive božije svjetlosti. U skladu sa renesansnom poetikom, pjesnička slika formirana je vertikalnim prikazom, odnosno „odozgo na dole“,⁴¹¹ zbog čega je opis fizičke ljepote započet opisom blagog lica.

„Scorgo mirando il suo leggiardo viso.
 Qunado sorride, o quando poi ragiona,
 Quand'harmonia si sente in paradiso,
 (...)“⁴¹²

⁴⁰⁴ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 15.

⁴⁰⁵ *Rime volgari*, balada 6.

⁴⁰⁶ *Rime volgari*, balada 6.

⁴⁰⁷ Petrarca, sonet 19, 79.

⁴⁰⁸ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 15.

⁴⁰⁹ *Rime volgari*, sonet 7.

⁴¹⁰ *Rime volgari*, sonet 12.

⁴¹¹ С. Петаковић, nav. rad, 136.

⁴¹² *Rime volgari*, sonet 7.

Opis govora, smijeha ili pjevanja izabrane žene nešto se rjeđe pojavljuje, ali kada se to čini i on takođe služi kako bi upotpunio predstavu o njenoj pojavi. Kada izabrana žena progovori, njen sladak i anđeoski glas miluje jer pjesništvo je eho muzike koji „oživljava ženu koja je svetlost i inkarnacija božanskog, pa joj je i glas muzika“.⁴¹³

„E udir i dolci et chiari accenti vostri.
(...),
Et ne'l vostro parlar fra perle et ostri
Sentirà vera angelica harmonia,
(...)
De'l vostro dolce et gratioso viso
Et le parole accorte et pellegrine,
(...)“⁴¹⁴

Izabrana žena je spoj svih dobrih osobina, kako fizičkih tako neizostavno i duhovnih, jer je samo u njihovom jedinstvu književna konvencija o ženi boginji potpuna i moguća. Mješavinom svih osobina, žena prkosi prolaznosti, jednom od osnovnih motiva pjesnika još od Epa o Gilgamešu.

„Veggio ristretti insieme ingegno et arte
Senno, valor, bellezza, et cortesia.“⁴¹⁵

Pored petrarkističkih uticaja⁴¹⁶ u ovom se sonetu prepoznaje i bembistički uticaj, posebno značajan za Paskvalića. Nije neobično da se ova dva uticaja prepliću, ako znamo da je teoretičar jezika Pjetro Bembo u rime uvodio podražavanje Frančeska Petrarke,⁴¹⁷ ali i insistirao na tome da poezija obiluje klasičnim refleksijama i elegantnim platonističkim doživljajem ljubavi koji se nepogrešivo prepoznavao po rafinisanom iskazivanju kompleksne osjećajnosti.⁴¹⁸ Poznatu sintagmu „Grazie ch'a poche il ciel largo destina“ (Rime, 5, 14), Paskvalić je vještım poetskim jezikom originalno modifikovao u „Grazie de'l ciel che rare volte pria“⁴¹⁹ ostavši dosljedan preuzetoj Petrarkinoj temi, nadogradivši je, čineći poetski momenat životnijim, prividno iskustvenijim.

U nastavku, Paskvalić na sugestivan način piše o prisnoj prirodi njihovog odnosa, obraćajući se sa poštovanjem, ali direktno svojoj lijepoj dragoj („Venga a vedervi, o bella Donna mia“),⁴²⁰ planirajući sa njom zajedničku budućnost („Vedrà miracol nuovo ai giorni nostri“),⁴²¹ poetično dajući do znanja čitaocu da je njegova sreća na vrhuncu.

„Et con ogn'atto suo fa l'hom felice
Et me vie più d'altrui, che l'amo tanto.“⁴²²

⁴¹³ С. Петаковић, nav. rad, 137.

⁴¹⁴ *Rime volgari*, sonet 8.

⁴¹⁵ *Rime volgari*, sonet 7.

⁴¹⁶ Paskvalić: „Senno, valor, belezza, et cortesia.“

Petrarka: „(...) di senno, di valor, di cortesia.“ (Sonet 261)

⁴¹⁷ E. Garen, nav. djelo, 1982, 149.

⁴¹⁸ Гордана Покрајац, *Најстарији дубровачки петраркисти и античко наслеђе*, Орфелин, Нови Сад, 2012, 43.

⁴¹⁹ *Rime volgari*, sonet 7.

⁴²⁰ *Rime volgari*, sonet 8.

⁴²¹ *Rime volgari*, sonet 8.

⁴²² *Rime volgari*, sonet 9.

I u ovoj se pjesmi nastavlja opis anđeoske ljepote izabrane žene upotrebom stilnovističkih atributa koje je Paskvalić rado integrisao u svoje stihove („Sentirà vera angelica harmonia.“).⁴²³ Idealni lik žene odgovarao je konvencionalnom petrarkističkom književnom portretu koji, naslijeđen i uopšten, nije ostavljao velike mogućnosti za individualizaciju i pjesničku slobodu.⁴²⁴ U odnosu na prethodnike stilnovista, odnosno na trubadure, poezija novog stila je intelektualnija, prefinjenija i kvalitetnija, puna metafora i prenesenih značenja. Kult obožavanja žene se nastavlja, veoma je eksplicitan, a pjesnik je nerijetko sklon introspekciji, jer to od njega zahtijeva draga koja više nije samo žena, već se poistovjećuje i poredi sa božanstvom. Do toga dolazi kada portret idealne žene polako blijedi, a lirski subjekat se sve više posvećuje sopstvenim osjećanjima. Opisi unutrašnjih nemira takođe su dio konvencionalnog manira, a ne izraz neposrednog iskustva.⁴²⁵ Poezija ovog stila obiluje slikovnim opisima ženske ljepote, a „donna“ se poredi sa bićem iz raja („Et veggio in terra aperto il Paradiso“).⁴²⁶

Paskvalić je, po ugledu na svoje uzore, biranim riječima najavljiavao silazak boginje na zemlju među smrtnike.

„Questa e'l terzo ciel anima rara
Che peregrina qui fra noi soggiorna.“⁴²⁷

Silazak boginje omogućavao da se desi promjena u lirskom subjektu koga je obasjala svjetlost božanske milosti. Lirski subjekat je sam pristao da se promijeni, svjestan nestalnosti i prolaznosti svega što nije onostrano.

„Da' morte ai vivi, e i morti in vita torna
(...)
Ch'al sol invola di splendor il vanto,
Gl'humani spiriti da suo' corpi elice“⁴²⁸

Ideja o zagrobnom životu i postojanju drugih svjetova u koje duše po ključu božanskog otkrovenja odlaze nakon smrti prisutna je kod renesansnih pjesnika. Paskvalić, vještim odabirom riječi duše prijatelja smješta u druge svjetove i za života, jer su njihove fizičke karakteristike i moralna načela koje ih krasi samo preslika milosti sa neba.

„Et con la vista angelica beatrice
(...)
Et con l'andar leggiardo, honesto et santo.“⁴²⁹

To je zato što je Paskvalićev „ljubavni roman“ ispjevan prema klišeju koji obuhvata stereotipne faze prikaza ljubavi i kao takav ima svoj poredak.⁴³⁰ Pa tako nakon kulminacije, odnosno nakon konvencija u kojima su opjevane čežnja lirskog subjekta za djevojkom, njegova patnja uzrokovana neodgovaranjem drage na njegove ljubavne izjave, i konvencije u kojoj je njihova ljubav ostvarena, u Paskvalićevom stihovnom romanu započinje rasplet. Isprva neekspresivno, saznanjem da je možda previše gorak bio

⁴²³ *Rime volgari*, sonet 8.

⁴²⁴ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 90.

⁴²⁵ Isto, 91–92.

⁴²⁶ *Rime volgari*, sonet 8.

⁴²⁷ *Rime volgari*, sonet 9.

⁴²⁸ *Rime volgari*, sonet 9.

⁴²⁹ *Rime volgari*, sonet 9.

⁴³⁰ С. Петаковић, nav. rad, 138.

ukus njenog smijeha („Lasso, che troppo amaro fu quel riso“),⁴³¹ a kasnije sve sugestivnije i direktnije. Navedeni oksimoron poetsko je sredstvo koje su koristili renesansni pjesnici kako bi doprinijeli stvaranju dramatičnog učinka. Osjećaj nemira koji prati duboka introspekcija lirskog subjekta osnovne su karakteristike ovozemaljske ljubavi. Lirski subjekat doživljava božije prosvjetljenje transformišući do tada voljeni cvijet, odnosno ženu u „anđela“, ne pomjerajući suštinski objekat obožavanja, jer je samo božanska ljepota neprolazna kao i djelo božije.⁴³² Poštujući književne konvencije, Paskvalić se oslanjao na hiperboličnu pohvalu kojom su se služili Petrarca (Rvf 185, 11: 187, 6) i Bembo (Rime 50, 15, 8), a koju je bokokotorski pjesnik stilizovao na sebi svojstven način:

„A par di questa angelica figura
(...)
Che vive senza par al mondo sola.“⁴³³

Sve navedeno ima platonističko zaleđe koje se temelji na jedinstvu svijeta, odnosno na nedjeljivosti manifestacija i onoga od koga manifestacije potiču. Dijeljenje je bogohulno, a istina je da sve što postoji konvergira u jedinstvu. Jedinstvo je istina. Istina nije u poeziji, već u Bogu koji nastanjuje ljudski duh. Duh sjedinjen sa ljubavlju obezbjeđuje sebi vječni život. Sve božansko jasno je i razgovjetno, a svaki aspekt realnosti samo je trenutak ili etapa. Na tom putu svaki je stepen bića ogledalo svevišnjeg. Međutim, smrtnim bićima nije dato da iz realnosti pređu u božanski vrt, prije nego upoznaju sebe, jer je jedini put do Boga, spoznaja sebe i osvješćivanje činjenice da je sve dobro u nama poteklo od njegove milosti.⁴³⁴ Upravo je platonizam, koji je slijedio Paskvalić, zagovarao povratak od mnoštva ka jedinstvu. Duša sa trećeg neba, o kojoj pjeva Paskvalić, ima zadatak da spoji ovozemaljski sa onozemaljskim svijetom. Međutim, ona sama po sebi ne predstavlja dostignuto jedinstvo. Zahvaljujući svojoj ambivalentnosti, duši je omogućeno da egzistira na ekstremnim položajima realnosti spajajući anđeoski duh i materiju. Zbog svega navedenog, duša je (za razliku od anđela koji je sav u vječnosti i Boga koji je iznad vječnosti) samo djelimično u vječnosti. Ona svoju moć dobija kroz svjetlost, a suštinu kroz ljubav. Zbog toga je funkcija ljubavi da ostvari preobražaj duše. Uz pomoć ljubavi koja kroz vrijeme u Paskvalićevom „Ljubavnom romanu“ mijenja oblike dolazi do radikalnog preobražaja lirskog subjekta koji od materijalne spoljašnjosti, sputane brojnim ograničenjima, uz pomoć svjetlosti duše dolazi do izvora i spoznaje da je vječnost i istina jedino u Bogu.⁴³⁵

Mada ne poznamo fizičke specifičnosti pjesnikove dragane, one moralne koje su opisane predstavljaju stereotipe karakteristične za vrijeme u kojem su pjesme nastale. Sintagma „Honeste e bella“⁴³⁶ predstavlja petrarkistički binom (Rvf 247, 4), koji pored kasnije posebno istaknute bjeline draganinih ruku, blagog osmjeha („Più bianche man, più delicato riso“)⁴³⁷ i plavih pletenica („Più bionde treccie“), ne predstavlja refleksiju stvarnosti, već topos prikaza ženske ljepote.⁴³⁸ Zbog toga je Paskvalićeva kotorska vlastelinka („Il nome vostro nobile et gentile“)⁴³⁹ mogla bez problema biti bilo koja renesansna dama, ne samo u Republici Sv. Marka, već bilo gdje drugo na svijetu u periodu XVI vijeka. Međutim, Paskvalić kao vješt pjesnik povremeno pronalazi način da sitnim detaljima upotpuni poznate sintagme, dajući publici nove detalje o svojoj dragoj, uspijevajući da ne bude samo hladni

⁴³¹ *Rime volgari*, sonet 10,.

⁴³² С. Петаковић, nav. rad, 138.

⁴³³ Sonet 10, *Rime volgari*.

⁴³⁴ E. Garen, nav. djelo, 1988, 117–119.

⁴³⁵ Isto, 119–121.

⁴³⁶ *Rime volgari*, sonet 11.

⁴³⁷ *Rime volgari*, sonet 14.

⁴³⁸ *Rime volgari*, sonet 14.

⁴³⁹ *Rime volgari*, sonet 12.

imitator pjesničke forme vremena u kojoj je njegova pjesnička rukovijet nastala. Na putu žongliranja između zadate forme, krutog dvostruko rimovanog četrnaesterca i potrebe da se na poeziju ostavi pečat originalnosti, Paskvalić nije uvijek uspio da napravi otklon od svojih uzora. Nerijetko je omaž prikazivao i prihvatanjem istovjetne pjesničke forme i stila.

Petrarka: „O colle brune o colle bianche chiome“⁴⁴⁰

Paskvalić: „O sia co'l biondo, o co'l canuto pelo.“⁴⁴¹

Hipokoristike i deminutive Paskvalić je preuzeo od bembista. Njegova veza sa njima važna je i vidljiva u pažnji koju je bokokotorski pjesnik posvećivao skladu u pjesničkom izrazu, formi i eleganciji u jeziku. Za razliku od strambotista koji su se udaljili od skladnog i jezički rafiniranog Petrarkinog pjevanja, posebno od prefinjenog platonističkog doživljaja ljubavi koji su ukaljali pretjeranom senzualnošću, Paskvalić je po ugledu na pokret Pjetra Bemba težište sa sadržaja premjestio na formu. Brižljivo je vodio računa o metrici i usaglašenosti stilskog izraza. Konvencionalnosti u izražavanju, bokokotorski renesansni pjesnik doživljavao je poput svojih uzora bembista, kao načela koja uslovljavaju pjesnički postupak. S obzirom na to da ljubav nije smjela biti senzualna, ženska ljepota je prikazana u tzv. „sfumato“ stilu, a težište je premješteno na osjećaje lirskog subjekta.⁴⁴²

Paskvalić: „Questa Angioletta da'l celeste choro.“⁴⁴³

Petrarka: „Nova angeletta sovra l'ale accorta.“⁴⁴⁴

Bembo: „Leggairda e candida angioletta.“⁴⁴⁵

Biblijski motiv blagoslova, ništa nije drugo do prenaplašeno, odnosno afektirano veličanje trenutka u kojem je lirski subjekat doživio preobražaj pod dejstvom božanske svjetlosti zarobljene u smrtnom tijelu („Alma divina in mortal velo“).⁴⁴⁶ Iskustvo suočavanja sa novom svjetlošću („Da'l cui nuovo splendor uscir discerno“),⁴⁴⁷ a o čemu je riječi bilo ranije, sasvim obuzima lirskog subjekta i dovodi do njegovog bezrezervnog raskidanja sa profanim svijetom. Lirski se subjekat međutim, u skladu sa konvencijama petrarkističkog načina pjevanja, ne odriče patnje koja mu je omogućila da spozna svoju transformaciju i dosegne autentični čin egzistencijalne punoće.

Paskvalić: „Et dico, benedetto sia l'affanno

Et ogni doglia c'ho per voi sofferto

Et benedetto il di ch'i vostri raggi.“⁴⁴⁸

Petrarka: „Et benedetto il primo dolce affano

(...)

Benedette le voci tante ch'io

(...)

Et benedette sian tutte le carte.“⁴⁴⁹

⁴⁴⁰ Petrarka, sekstina 30, 167.

⁴⁴¹ *Rime volgari*, sonet 13.

⁴⁴² З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 95–99.

⁴⁴³ *Rime volgari*, sonet 14.

⁴⁴⁴ Petrarka, madrigal 106, 505.

⁴⁴⁵ *Rime XVI*, 1.

⁴⁴⁶ *Rime volgari*, sonet 13.

⁴⁴⁷ *Rime volgari*, sonet 13.

⁴⁴⁸ *Rime volgari*, balada 15.

⁴⁴⁹ Petrarka, sonet 61, 313.

Poznati motiv blagoslova, kroz koji provijava oksimoronska slatkoća patnje („dolce affano“), vrhunac je prethodno opisanog spektra pjesnikovih osjećanja, koji je, kao i sve prije toga (izgubljenost pred ljepotom drage, čežnja, nespokojstvo, radost pri susretu, omamljenost itd.) dio konvencionalnog manira.⁴⁵⁰ Međutim, Paskvalić, iako sljedbenik opšteprihvaćenih uzora, motive čak i kada nisu izvorno njegovi, nadahnjivao je autentičnom svježinom poštujući zadata formu stiha i rime.

Jedan od najljepših i najcitiranijih Petrarkinih stihova, onaj u kojem navodi gradiranje jedinica za vrijeme, iskoristio je i bokokotorski humanista, zadržavajući motiv blagoslova, ali mijenjajući ga tako da istovremeno ostane vjeran originalu, ali i svojoj autentičnosti.

Petrarka: „Benedetto sia 'l giorno, e l' mese, et l'anno.“⁴⁵¹

Paskvalić: „Et benedico l' hora, il giorno e l' anno.“⁴⁵²

Paskvalić je za razliku od svog toskanskog uzora motiv blagoslova spustio na kraću, a time i ličniju razinu, pa je umjesto dana, mjeseca i godine, pjesnik iz Boke zahvalan prvo satu u kojem je njegov lirski subjekat upoznao odabranu ženu, a pjesnik svoju muzu.

Prema platonističkoj poetici, koju je slijedio i bokokotorski pjesnik, poezija je bila božiji dar zbog čega je pjesničko nadahnuće dolazilo od muza, a ne od samog pjesnika. Takvu je viziju pjesništva nerijetko pratilo uvjerenje o orfejskoj snazi poezije.⁴⁵³ Zbog značaja muza za renesansne pjesnike, ne čudi što je Petrarkin motiv „benigna stella“ iz dvije njegove pjesme, doživio reinkarnaciju („Felici stelle (...) felice terra (...) felice culla (...) e me felice (...)“)⁴⁵⁴ i u Paskvalićevim stihovima.

Paskvalić: „Begnina stella di tranquilla calma“⁴⁵⁵

Petrarka: „Quanto mai piove da benigna stella“⁴⁵⁶

Petrarka: „Begnine stelle che compagne fersi“⁴⁵⁷

Anaforično ponavljanje pridjeva „sladak“ uz sitne varijacije (Paskvalić ukupno 19 puta) predstavlja kontrapunkt kako bi se stihovi glatko povezali u strofe. Ponavljanje jedne riječi utiče na ritam pjesme i usporava je. Istim se poetskim rješenjem služio i Bembo,⁴⁵⁸ međutim on je koristio druge riječi. Odabir riječi „dolce“ koja se nalazi u osnovi italijanske škole stilnovista, na koju se indirektno putem bembista naslanjao i pjesnik iz Boke Kotorske, nije proizvoljan i slučajan. Oksimoronski način patnje, u kojoj je mučenje slatko jer je proizvod zaljubljenosti u izabranu damu, način je pjevanja renesansnih pjesnika, a svoje zaleđe ima, kako smo prikazali ranije u platonizmu.

⁴⁵⁰ З. Бојовић, нав. djelo, 2014, 91.

⁴⁵¹ Petrarka sonet 61, str. 313.

⁴⁵² *Rime volgari*, sonet 16.

⁴⁵³ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 8.

⁴⁵⁴ *Rime volgari*, sonet 14.

⁴⁵⁵ *Rime volgari*, sonet 16.

⁴⁵⁶ Petrarka, sonet 240, 991.

⁴⁵⁷ Petrarka, kancona 29, 157.

⁴⁵⁸ L. Borsetto, нав. djelo, 2016, 29–30.

Petrarka: „Dolci ire, dolci sdegni et dolci paci,
Dolce mal, dolce affanno et dolce peso
Dolce parlare, et dolcemente inteso,
Or di dolce òra, or pien di dolci faci:

(...)

et temprà il dolce amaro, che n'à offeso,
col dolce honor che d'amar quella ài preso

(...)

Tinto di dolce invidia: Assai sostenne.“⁴⁵⁹

Paskvalić: „Dolcezza al cor non più sentita mai
I sento riguardando il dolce aspetto
Che dolcemente m'ha racceso il petto
Co'l dolce lume di suo' dolci rai.
Dolci son' i sospir, dolci i miei lai,
Dolce ogni orgoglio, et dolce ogni dispetto,
È dolce il giogo che mi tien soggetto,
È dolce il son di mei lamenti, et guai.
Dolc'è la fiamma mia, dolce è l'ardore
E dolci i lacci, et dolci le cathene
Che stretto m'han con dolce nodo il core,
Dolci son' i tormenti, e le mie pene,
È dolce obietto che m'offerse Amore,
È dolce tutto quel che da lui viene.“⁴⁶⁰

Međutim, iako je preuzeo motiv on nije bio mehanički prevod, odnosno dosljedna prerada, već se u njemu prepoznaje Paskvalićeva nadogradnja kroz unošenje pojedinosti vezanih za vlastiti doživljaj i izraz sopstvenih osjećanja, ali i osjećanja svoje društvene sredine.

Majstorstvo u domenu jezičke vještine i u oblikovanju stiha, Paskvalić je pokazao i prilikom igre riječi koja počinju konsonantom „s“, a koja je kod Petrarke vidljiva u stihovima „Almo Sol, quella fronde ch'io sola amo“.⁴⁶¹ U verziji bokokotorskog pjesnika Petrarčin stih nije neposredno transportovan, već je autentično nadgrađen „Che tu se' sola il Sol de l'alma mia“,⁴⁶² odnosno pojedinačno modifikovan, što je primjetno na sličnom primjeru iz druge Petrarquine pjesme – „ch'è sola un sol (...)“.⁴⁶³

Renesansni pjesnici nerijetko su gradirali i epitete, pa se tako često u njihovim sonetima može pročitati gradacija draganinog pogleda (sa pogledom blagim, čednim, krasnim („occhi almi“, „occhi sereni“, „occhi celesti“) ili u potpunom kontrastu od navedenog – dragana sa pogledom: „thalor per me pietosi, et thalor crudi“).⁴⁶⁴

Dva neizostavna epiteta koja se koriste u gradaciji kod renesansnih pjesnika su žudjeti i zbog žudnje gorjeti koji predstavljaju prenaplašen prikaz patnje lirskog subjekta kako bi sa jedne strane zadobio naklonost i razumijevanje publike, odnosno kako bi na drugoj strani pojačao utisak zaljubljenosti koju u sebi osjeća, a koja je esencijalni element u petrarkističkim kanconijerima. Njenom

⁴⁵⁹ Petrarka, sonet 205, 876.

⁴⁶⁰ *Rime volgari*, sonet 18.

⁴⁶¹ Petrarka, sonet 188, 824.

⁴⁶² *Rime volgari*, sonet 19.

⁴⁶³ Petrarka, sonet 248, 1013.

⁴⁶⁴ *Rime volgari*, sonet 19.

se transformacijom tokom svih faza „ljubavnog romana“ u stihovima prolazi kroz zaplet, kulminaciju, ali i konačan rasplet koji donosi prijeko neophodan mir za lirskog subjekta, pjesnika, ali i egzemplarnu poruku za publiku.

Paskvalić: „Ch'io mi consumo et struggo a poco a poco,
Sento la fiamma ardente.“⁴⁶⁵

Petrarka: „Ardomi et struggo anchor com'io solia“⁴⁶⁶
„Quel che ved'ora, ond'io mi struggo et ardo?“⁴⁶⁷

Gradaciju kao poetsko rješenje pjesnici su koristili ne kao izliv originalnosti i spontanosti, već kao slijed strogih pjesničkih formi, koje su im, ukoliko su ih imitirali, garantovale da je njihova poezija vrijedna i da ispunjava stroge kriterijume tadašnje čitalačke publike. Kako bi se uklopili u ograničene mogućnosti stiha i rime, pjesnici su koristili već gotove pjesničke konvencije i vješto ih uklapali u svoje stihove.

Kako se složenost ljubavničke pozicije mijenja, tako se i pjesnik neposrednije obraća svojoj voljenoj. On mijenja do tada kurtoazno upotrebljavanu ličnu zamjencu „Voi“, direktnom zamjenicom drugog lica jednine „tu“ („S'hebbi per te seguir scorno o dispetto“),⁴⁶⁸ sa ciljem da na taj način ukaže na promjenu njihovog odnosa koji je od planiranja zajedničkih dana ispunjenih čudima prerastao u kontrast gdje su dani tamne noći („I giorni miei son fatti notti oscure“)⁴⁶⁹ lišene svih zadovoljstava („Hor veggio secchi, et d'ogni gratia privi“).⁴⁷⁰ Renesansni ljubavni kliše je uzrok takvom dekrešendu njihove ljubavi. Naivnost lirskog subjekta koji odbija da povjeruje kako se ispod slatkog osmjeha može sakriti gorčina, karakteristična je za sve humanističke pisce.

„Il non pensar che sotto un dolce riso
Celarsi possa alcuna cosa amara,
(...)
Il non pensar ch'un santo et humil viso
E una bellezza sovra l'altre rara
Possa haver cosa in sé non dolce e chiara.“⁴⁷¹

Međutim, klišejski renesansni motiv o „dva sunca“ jedno koje isijava dan i drugo koje je sjaja odabrane žene, a kojim Paskvalić započinje svoj sonet („Io veggio un nuovo Sol che vie piu splende“),⁴⁷² bokokotorski pjesnik je autentično uobličio. Kao kontrast oksimoronu „slatki rat“ („dolce guerra“) koji se pojavljuje u ranijim pjesmama, Paskvalić je u ovom sonetu suprotstavio, odnosno poetski topos razvio do „aspra guerra“ koji je sa drage prešao na lirskog subjekta.⁴⁷³ Nakon što je lirski subjekt doživio rezignaciju, odmakao se od ustaljenog opisa portreta idealne drage koji je do sada uglavnom odgovarao konvencionalnom petrarkističkom književnom portretu i u izboru elemenata i slika kojima su ti elementi

⁴⁶⁵ Madrigal 35, *Rime volgari*.

⁴⁶⁶ Petrarka, sonet 112, 524.

⁴⁶⁷ Petrarka, sonet 330, 1287.

⁴⁶⁸ *Rime volgari*, sonet 17.

⁴⁶⁹ *Rime volgari*, sonet 24.

⁴⁷⁰ *Rime volgari*, sonet 24.

⁴⁷¹ *Rime volgari*, sonet 25.

⁴⁷² *Rime volgari*, sonet 20.

⁴⁷³ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 32.

uobličeni.⁴⁷⁴ Međutim, razočaran, ipak je u toj konvencionalnoj viziji dao i neka individualna obilježja svoje izabrane drage, nazvavši je škrticom („Il non pensar che possa esser avara“).⁴⁷⁵

Bljesak individualnosti, originalnost, autentična stilizacija stereotipnih motiva i pjesničkih toposa, veoma su se cijenili. Međutim, renesansna poezija je, iako različita u zavisnosti od pjesnika koji ju je stvarao, u osnovi zapravo poticala od nekog duhovnog srodstva.⁴⁷⁶ Ovaploćivala je načela novog doba, a jedan od osnovnih principa renesansne umjetnosti bilo je podražavanje. Ugledanje i što vjernije imitiranje svojih već potvrđenih uzora, publika je cijenila. I Pjetro Bembo, jedan od glavnih Paskvalićevih uzora, smatrao je da je podražavanje neophodno na putu ka uspjehu. Po njegovim riječima trebalo bi podražavati najboljeg među uzorima, jer je tuđe prosječno već u njemu sjedinjeno. Podražavanje bi nadalje trebalo da obuhvati cjelovitost stila svog uzora, nastojeći da dosegne sve njegove djelove i da ih uključi u svoje djelo. Za Bemba je podražavanje organsko i integralno rekreiranje najbitnijih karakteristika uzora.⁴⁷⁷ Ovakvu koncepciju prihvatio je i Ludovik Paskvalić, zbog čega u njegovim pjesmama pronalazimo topos „ljubavne mreže“ u koju je lirski subjekt kanconijera uhvaćen („Dall'aspra rete in cui mi tien avolto“).⁴⁷⁸ Premda je mreža pora („aspra rete“), u skladu sa konvencijama petrarkističkog načina pjevanja, ona služi kako bi pokazala dvojni karakter ljubavi. Pjesnik je od slobodnog lovca, postao nemoćna lovina, pa ipak on je zahvalan mreži u koju je uhvaćen („Dolce la rete nella qual son colto“),⁴⁷⁹ jer je ona poetsko sredstvo da se afektirano prikaže patnja lirskog subjekta, čiji je cilj da pridobije sažaljenje i naklonost publike. Intenzitet afektirane, odnosno paradoksalne patnje u renesansi predstavljao je mjerilo kojim je mogla biti kvantifikovana jačina osjećaja i punoća emocija. Zbog toga se patnja poput lajtmotiva prepoznaje u većini ljubavnih pjesama, bez obzira na to da li su one spjevane u slavu izabrane žene, Bogorodice ili svevišnjeg. Jedna od pjesama koja je satkana upravo od prenaplašenih osjećaja tjeskobe i nelagode zbog neuzvraćene ljubavi objedinila je na jednom mjestu tipizirane opise patosa.

„Spesso mi stringe a desiar la morte
Il gran dolor con cui mi strugge Amore
Et già 'l desir de'l disperato core
Havria fornito il duol tenace et forte,
Ma quand'io giungo all'ultima partita,
L'altro piacer che di morir io sento
Credendo uscir per morte ti tormento
Vince la doglia, et mi ritien in vita,
Onde ritorna a me contra mia voglia
L'anima ch'era già da'l corpo spoglia
Per far ch'io viva in sempiterna doglia.“⁴⁸⁰

Iz soneta 27 postaje nam jasno da je došla jesen i da je ljubav uvenula.

„Quel chiaro fior ch'io porto in mezzo'l core
Seria già secco, et d'ogni gratia privo.“⁴⁸¹

⁴⁷⁴ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 90.

⁴⁷⁵ *Rime volgari*, sonet 25.

⁴⁷⁶ E. Garen, nav. djelo, 1982, 51.

⁴⁷⁷ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 27.

⁴⁷⁸ *Rime volgari*, sonet 22.

⁴⁷⁹ *Rime volgari*, sonet 22.

⁴⁸⁰ *Rime volgari*, madrigal 33.

⁴⁸¹ *Rime volgari*, sonet 27.

Ponovo je priroda jedan od relevantnih poetskih toposa, jer su na nju, renesansni pjesnici, sljedbenici platonizma gledali kao na nešto oživjelo.⁴⁸² U kontrastu sa proljećem kada se budi priroda, ali i zaljubljenost u lirskom subjektu buja, troma jesen, tamnih boja, uvelog i opalog lišća, metafora je za osjećanja lirskog subjekta. U atmosferi pjesme koja je postignuta stereotipijom doživljaja godišnjih doba savršeno se uklapa sintagma „umirem voleći“, koja je u službi afektiranog izražavanja lamenta nad sudbinom nesrećnog ljubavnika, a koja takođe predstavlja jedno od čestih poetskih rješenja renesansnih pjesnika.

Paskvalić: „Non mi lamento già ch'io moro amando.“⁴⁸³

Petrarka: „il meglio è ch'io mi moro amando, et taccia.“⁴⁸⁴

Ljubavni krug se polako zatvara. Draga se ponovo distancira od lirskog subjekta: ponovo je cvijet i žena, ponovo je zamjenica „te“ ustupila mjesto formi učtivog obraćanja („I duo begl'occhi vostri“;⁴⁸⁵ „La vostra alma bellezza et infinita“;⁴⁸⁶ „Consacro, o Muse, al vostro santo choro“;⁴⁸⁷ „I vostri assalti seren vani et frali“;⁴⁸⁸ itd.). Djelimično oslobođen ljubavne zaslijepljenosti, opet u skladu sa renesansnim poetičkim modelom, lirski subjekat sada jasnije vidi da su ljepota i iskrenost ujedinjene („Bellezza et Honestate insieme unite“). Navedena sintagma predstavlja katalokatiju, odnosno ujedinenje klasičnih elemenata. Tako je Paskvalićeva izabrana žena bila tjelesno lijepa, ali i duševno dobra osoba, jer su se u njoj izmiješale i sjedinile „Belezza et Honesta“.⁴⁸⁹ Motiv ljepote, fizičke i duhovne, predstavljao je imperativ za renesansne pisce koji su se napajali sa klasičnih vrela. Bez duševne ljepote ni ono što je fizički lijepo, nije se moglo smatrati uzvišenim.⁴⁹⁰ Prema Platonovom učenju to jedinstvo postizalo se razvojem intelektualnih, estetskih i moralnih osobina, ali i vježbanjem tijela, a ideja dobra predstavljala je ideal kojem teži svako živo biće. Jedno bez drugog predstavljalo bi „udicu bez mamca“.⁴⁹¹ Prikazujući egzemplarno i u stalnom kontrastu dualnost božanskih duša, koji je bio ideal starogrčkog učenja i filozofije, a koji se sastojao u skladu lijepog i dobrog, Paskvalić skreće pažnju na to da su raznovrsna njegova izvorišta, odnosno da se bokokotorski pjesnik nije napajao samo sa petrarkističkih, već i sa antičkih vrela po ugledu na doba u kojem je stvarao. Uticaj antike, tačnije Vergilija,⁴⁹² prepoznaje se i u paradoksalnom izrazu „nevidljiva vatra“ („Che m'arde il cor con invisibil foco“)⁴⁹³ koji je metafora ljubavne vatre koja izjeda pjesnika. I Petrarka je koristio isto poetsko rješenje („saette uscivan d'invisibil foco“).⁴⁹⁴

Pored paradoksalnih izraza, renesansni pjesnici su se nerijetko služili i kontrapunktom, kao kontrastom života, odnosno iz ujedinenog tijela raslojavaju se dvije kontrastne duše, jedna je ljepota i dobrota koja sve drugo prevazilazi, a druga je njena sušta suprotnost („Che duo begl'occhi di pietà rubelli“).⁴⁹⁵

⁴⁸² E. Garen, nav. djelo, 1982, 121.

⁴⁸³ *Rime volgari*, sonet 26.

⁴⁸⁴ Petrarka, sonet 171, 776.

⁴⁸⁵ *Rime volgari*, sonet 36.

⁴⁸⁶ *Rime volgari*, sonet 37.

⁴⁸⁷ *Rime volgari*, sonet 40.

⁴⁸⁸ *Rime volgari*, sonet 41.

⁴⁸⁹ *Rime volgari*, kancona 34.

⁴⁹⁰ E. Garen, nav. djelo, 1988, 142–143.

⁴⁹¹ Isto, 142.

⁴⁹² Francesco Petrarca, *Canzoniere*, a cura di Marco Santagata, Mondadori, 2018, 1104.

⁴⁹³ *Rime volgari*, madrigal 35.

⁴⁹⁴ Petrarka, kancona 270, 1096.

⁴⁹⁵ *Rime volgari*, sonet 44.

„Siede fra queste due gratie divine
 Un'empia crudeltà ch'ogn'altra eccede,
 Nemica di pietate, et di mercede
 Come fra rose le pugneti spine,
 Et ne'l pensier un sì terribil fine
 All'alma m'appresenta
 Che di mirar paventa
 Quell'altre due beate et pellegrine,
 Et come chi calcato avesse un'angue
 Si tira a dietro pallida et essangue.⁴⁹⁶
 Se'l freddo vento che da'l petto spiri,
 Donna crudel, non contendesse il passo
 A quei continui fervidi sospiri
 Che manda al vostro cor il mio cor lasso,
 Fors'io c'hor son d'ogni dolcezza casso
 Mi vedrei giunto al fin dei miei desiri,
 Et voi che sete fredda più ch'un sasso
 Porreste fin ai lunghi miei martiri
 Ma poi ch'i miei sospir caldi et ardenti
 Trovar non ponno appo di voi mercede,
 C'havate chiuse alla pietà le porte,
 Fra selve et verdi piagge i miei tormenti
 Irò sfrocando, ove con dubia morte
 Il frutto fie della mia vera fede.“⁴⁹⁷

Navedene dualnosti bića (trnje koje niče iz ruže, hladan uzdah iz toplih grudi, itd.) stereotipija su petrarkističke poetike, a ne refleksija stvarnih osjećanja. Bembo je smatrao, a njegov je uticaj moguće prepoznati i u ovoj Paskvaličevoj pjesmi, da je ljepota ljupkost koja nastaje iz harmonije i proporcije. Isto je i sa tijelom, ali i sa dušom, kao što u gorenavedenoj pjesmi pjeva Paskvalić. Lijepo tijelo čine međusobno proporcijalni djelovi, a lijepu dušu čini skup vrlina koje su među sobom u harmoniji. Zbog toga je ljepota jedno, a ružnoću i tijela i duše čini mnoštvo.⁴⁹⁸ Temu ljubavi, odnosno polarizovanog odnosa između čulne ljepote koja isijava iz stvari i duhovne ljepote koja dopunjava estetsku viziju kosmosa, pjesnici oživljavaju kao motiv prisustva božanskog u svemu, što je odjek uvjerenja o prisustvu božije pomisli u svemu.⁴⁹⁹

U istom se sonetu prepoznaje i Propecijev posredan uticaj na pjesnika iz Boke Kotorske.

Propecije: „Haec certe deserta loca et taciturna querenti.“⁵⁰⁰
 Petrarka: „Solo et pensoso i più deserti campi.“⁵⁰¹
 Paskvalić: „Fra selve et verdi piagge i miei tormenti.“⁵⁰²

⁴⁹⁶ *Rime volgari*, sonet 44.

⁴⁹⁷ *Rime volgari*, sonet 43.

⁴⁹⁸ E. Garen, nav. djelo, 1988, 144.

⁴⁹⁹ E. Garen, nav. djelo, 1982, 121.

⁵⁰⁰ Francesco Petrarca, *Canzoniere*, a cura di Marco Santagata, Mondadori, 2018, 191.

⁵⁰¹ Petrarka, sonet 35, 190.

⁵⁰² *Rime volgari*, sonet 43.

Motiv dalekih predjela takođe je stereotipija u službi prikaza patnje lirskog subjekta, a sve sa ciljem udovoljavanja ukusu publike i obezbjeđivanju željene samilosti. Ovaj motiv daljine imao je svoje varijacije. Izraz „dal borrea a l'austro, o dal mar indo al mauro“⁵⁰³ u prenesenom značenju predstavlja četiri strane svijeta, a u metaforičkom označava nepostojanje tačke na zemlji (svijetu), gdje se to o čemu se pjeva može vidjeti ili dogoditi. Primjetno je da se i Paskvalić služio svim poetskim rješenjima koja su mogla da budu u službi sugestivnosti („Le vostre lodi, et al mar Indo, et Mauro“).⁵⁰⁴

Kontrast, kao jedno od najdražih poetskih sredstava renesansnih pjesnika doprinosi boljoj stilizaciji stihova. I pjesme bokokotorskog pjesnika neizostavno obiluju istim (noć – dan, ljubav – mržnja, led – žar, nada – očaj, mir – nemir, strepnja – ravnodušnost i sl). U nekim pjesmama, kontrast je korišćen sporadično („Hor piango hor rido...“),⁵⁰⁵ dok su ponekad soneti sasvim sagrađeni od kontrasta.

„Hor ardo in ghiaccio, et hor ne'l foco tremo
Hor voglio pace, hor guerra, hor odio, hor amo,
Hor cerco honor, et hor me stesso infamo
Hor spando l'ali al cel, et hor le premo.
Hor mi rallegra, hor doglio, hor spero, hor temo
Hor tenebre vorrei, hor luce bramo,
Hor non rispondo, hor chi non m'ode chiamo,
Hor il mio ben è colmo, et hor è scemo.
Hor del mio stato mi lamento, hor godo,
Hor celo, hor scopro quel che'l cor mi strugge,
Hor son contento, hor me per sdegno rodo.
Hor fuggo ogn'un, hor seguo chi mi fugge,
Hor biasmo la mia impresa, et hor la lodo
Si stranamente Amor il cor m'adhugge.“⁵⁰⁶

Kontrast, odnosno poređenje po suprotnosti, prilika je da Paskvalić pokaže svoju poetsku virtuoznost i odlično poznavanje jezika koji mu nije bio maternji. Upravo je odabirom autentičnih riječi i fraza, pjesnik iz Boke uspio da napravi otklon od svojih uzora. Umjesto bembističke „ćutnje, plača i pjesme“ („Lasso me, ch'ad un tempo e taccio e grido“),⁵⁰⁷ Paskvalić je sačuvao izvornu metriku stiha, posluživši se drugim odabirom riječi, ne skrnativši pri tom poruku prenaplašene patnje lirskog subjekta koju su u svojim stihovima njegovali Bembo i Petrarka („In dubbio di mio stato, or piango or canto“).⁵⁰⁸ Sonet odiše originalnošću i u pogledu broja suprotstavljenih riječi. U odnosu na Bemba⁵⁰⁹ koji se kontrastom u istoj pjesmi poslužio 26 puta, Paskvalić prednjači za 4, odnosno samo se u zadnjoj strofi ne koristi riječ „čas“ (hor). Ponavljanje istih riječi svakako doprinosi i ritmičnosti i tonu pjesme. Ponovljene riječi usporavaju ritam, ali i naglašavaju poruku koju pjesnik želi da prenese čitaocima.

Ovaj primjer odabrali smo kako bismo prikazali da se nerijetko poetska sredstva prepliću. Premda su kontrasti dati naporedo, stih „Hor mi rallegra, hor doglio, hor spero, hor temo“ izvučen iz konteksta predstavlja gradaciju, takođe jedno od dražih poetskih rješenja renesansnih pjesnika.

⁵⁰³ Petrarka, sonet 269, 1091.

⁵⁰⁴ *Rime volgari*, sonet 39.

⁵⁰⁵ *Rime volgari*, sonet 28.

⁵⁰⁶ *Rime volgari*, sonet 29.

⁵⁰⁷ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 43.

⁵⁰⁸ Petrarka, sonet 252.

⁵⁰⁹ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 44.

Kontrasti su često povezani sa tematskom podlogom pjesme poput („moro“, „morto“, „morte“ itd.), a nerijetko se javljaju i u njenoj stilizovanoj osnovi i u stalnom su opozitu duž stihova („vivace“, „vivo“, „vita“ itd.).

„Vivace cor ch'in foco eterno ardendo
Ogn'hor più verde sei, ogn'hor più vivo,
Moro ne'l foco; et così morto i' vivo
(...)
Et della propria morte mia m'avivo
(...)
La speranza l'aviva et lo rinverde,
Ch'Amor senza speranza è viva morte.“⁵¹⁰

Usljed suprotstavljenosti ljubavi i razuma, pjesnik u duši osjeća manihejsku podvojenost, jer ga svaka sila vuče na svoju stranu.⁵¹¹ Podvojenost lirskog subjekta najbolje se opisuje kontrastima. Koliko je Paskvalić bio vješt sa riječima i koliko je poznavao fineze u stranom jeziku kao da je njegov maternji, svjedoči sonet u kojem riječ „staggion/stagion“ koju su pjesnici nerijetko koristili kako bi označili sat u danu kada zalazi sunce, Paskvalić koristi sa sasvim drugim semantičkim značenjem.

Paskvalić: „Nella staggion che si rivesre l'anno.“⁵¹²
Petrarka: „Ne la stagion che 'l ciel rapido inchina.“⁵¹³

Poeta iz Boke Kotorske u svojim pjesmama, kao notu originalnosti koristi i geografska obilježja podneblja iz kojeg je potekao. To je značajan odmak od asimilacije, neinventivnosti i imitatorstva drugih pjesnika koji su slijepo slijedili svoje uzore. Zbog ovih refleksija stvarnosti Paskvalićeva poezija je posebno dragocjena.

„Fiume gentil che da scogliose vene
Scendendo porti il suo tributo al mare.“⁵¹⁴

Rijeka je u ovom stihu simbol suza nesretnog lirskog subjekta koje su opjevane i u nekoliko prethodnih stihova na različite načine. Međutim, ovi navedeni stihovi predstavljaju aluziju na riječno korito rijeke Škurde, koja kroz tjesnace Lovčena i Vrmaca (kojima je omeđen grad Kotor), putuje do mora gdje se uliva. Na ovom primjeru vidljiva je i ideja renesansnih pjesnika da poetski univerzalizuju svoje iskustvo. Suze Paskvalićevog lirskog subjekta ulivaju se u more suza svih njegovih sapatnika što ovaploćuje jedan od osnovnih ciljeva renesansne poezije, a to je želja pjesnika da stihovi poduče i pruže utjehu čitalačkoj publici.

⁵¹⁰ *Rime volgari*, sonet 30.

⁵¹¹ Г. Покрајанц, nav. djelo, 2016, 216.

⁵¹² *Rime volgari*, sonet 44.

⁵¹³ Petrarka, Kancona 50, 253.

⁵¹⁴ *Rime volgari*, sonet 47.

Još je primjera u kojima se prepoznaju obrisi pjesnikovog rodnog grada, poput:

„Io torno a riveder le mura antiche
Della mia patria, et de'l mio charo nido
(...)
Le genti d'Ascra sotto stelle amiche.“⁵¹⁵

Srednjovjekovne zidine, koje i danas opasaju starogradsko jezgro Kotora, građene su od IX do XIX vijeka. Svoju prepoznatljivu formu dobile su upravo za vrijeme vladavine „Serenissime“. Unutar fortifikacija, u gradu „Ascrivium“ skraćenog starog naziva „Ascra“, a današnji Kotor, nalazi se pjesničko gnijezdo o kojem Paskvalić pjeva. Paskvalić je na taj način, vjerno slijedeći tokove italijanske književnosti i poetike, kao daroviti autor svojim stihovima ipak davao dozu autohtonosti i originalnosti.

Međutim, poput svojih savremenika, dubrovačkih pjesnika, i Paskvalić je, kao pisac školovan na strani i imajući priliku da svjedoči razvijenoj književnoj sredini, svoje stvaralačke snage mjerio normama koje su vladale u Italiji.⁵¹⁶ To je za posljedicu imalo i slijepo podražavanje svojih uzora, jer su renesansni pisci smatrali da se cjelokupno znanje zasniva na prethodnom znanju, odnosno da je malo toga u svijesti publike, što već nije čulima primljeno.⁵¹⁷ Tako se u Paskvalićevom sonetu pod naslovom „Odo che nella mente mi ragiona“ prepoznaje Danteov dijalog između ljubavi i razuma iz njegovog djela „Convivio“. Na Paskvalića je uočljiv i uticaj Ovidijevih „Metamorfoza“ i zazivanje „Marte, Baccho, Gove“ i drugih.⁵¹⁸ Međutim, Paskvalić je izražajnošću svog pjesničkog jezika, uvijek bivao iznova nov, jer je u starovjekovni kontekst i opjevanje ljubavnih doživljaja u kojima se nerijetko prepoznaje bljesak „latinske lirike ovidijevske provenijencije“, ⁵¹⁹ uklapao crtice sopstvenog vremena i okruženja.

Jedan od brojnih primjera koji svjedoči o Paskvalićevoj pjesničkoj vještini je i prikaz udaljenosti željenog subjekta zbog kojeg je pjesnik rezigniran.

Petrarka: „Ogni loco m'atrasta ov'io non veggio.“⁵²⁰
Paskvalić: „Ogni loco m'annoia ov'io non miri.“⁵²¹

Iz navedenog primjera uočljivo je da je Paskvalić prepjevao Petrarkin stih. Međutim, ipak je poslušao savjet italijanskog humaniste Paola Kortezea (Paolo Cortese, 1465–1510) koji je smatrao da „podražavanje ne znači majmunsko kopiranje“, već „impuls za samostalnu kreaciju“.⁵²² Ako se prisjetimo da su dubrovački pjesnici humanisti slijedili svoje italijanske uzore u sadržaju, ali ne i u formi i da je Paskvalić jedan od rijetkih renesansnih pjesnika koji je oponašao u formi soneta (kao jednoj od najtežih pjesničkih formi), onda je jasno da je bila potrebna izrazita vještina i umješnost da se pjesnički jezik (u ovom slučaju italijanski, koji nije Paskvalićev maternji jezik) uklopi u zadatu i strogu pjesničku formu koji nije ostavljala velike mogućnosti za manevar. Upravo su glagoli „annoiarsi“/„atrastarsi“, sličnog značenja i oblici prvog lica jednine indikativa prezenta „miri“/„veggo“, potvrda gorenavedenog.

Korisno bi bilo ukratko razmotriti kakvim su se tipom soneta koristili dubrovački pjesnici, na prvom mjestu Paskvalićev prijatelj, pjesnik Dinko Ranjina. On se koristio pseudosonetom.

⁵¹⁵ *Rime volgari*, sonet 67.

⁵¹⁶ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 73.

⁵¹⁷ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 24.

⁵¹⁸ *Rime volgari*, sonet 48.

⁵¹⁹ Г. Покрајач, nav. djelo, 2016, 209.

⁵²⁰ Petrarka, *Kancona* 37, 199.

⁵²¹ *Rime volgari*, sonet 49.

⁵²² Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 24.

Pseudosonetom su se nazivale one pjesme kojima je nedostajao neki od bazičnih karakteristika pravog, petrarkističkog soneta. To su bile pjesme najčešće od četrnaest stihova koje imaju unutrašnju strukturu soneta (podijeljenost na dva katreta dvije tercine), ali ne i spoljašnji izgled (strofe i rime) petrarkističkog soneta.⁵²³ Ranjina je na taj način spojio do tada odomaćeni dvostrukorimovani dvanaesterac ili četrnaesterac i karakteristike pravog soneta. Iz navedenog je primjetno da je Ranjina dobro poznao odgovarajuću italijansku liriku, a u okviru nje posebno je bliskim osjećao sonet. Možda nije pisao u formi pravog petrarkističkog soneta, ali mu se približio neposrednim prepjevima i preradama, preuzimanjem pjesničkih slika i situacija, što mu je omogućilo da njegovi pseudosoneti „izazivaju jasnu asocijaciju na Petrarku“, ali i da budu u „grafičkoj formi soneta“.⁵²⁴ Pseudosoneti Dinka Ranjine potvrđuju da je sonet i pored toga što ga nije bilo moguće u potpunosti prilagoditi dobrovačkoj narodnoj lirici bio interesantan dubrovačkim pjesnicima. A dosljednost ovog pjesnika da uprkos ograničenjima koje je nametala rima, potvrđuje da je u oponašanju petrarkizma „išao dalje od svojih savremenika“.⁵²⁵

Još jedno od sredstava kojim su se rado služili renesansni pjesnici je oksimoron. Kod Paskvalića je uočljiv u pjesmi „S'aggira hormai con Ganimede il sole“, koja je modelovana po uzoru na Petrarkinu „A qualunque animale alberga in terra“. U obje sestine glavni protagonist stihova nalazi se u najhladnijem dobu godine („Et io ne'l tempo ch'è più freddo l'anno“)⁵²⁶ gdje kroz kontraste („freddo invernale“, „rigori noturn“ i itd.) i oksimorone („vivo ghiaccio“, „fredde fiamme“, „amorso inferno“ itd.) opisuje vremenske pojave koje su metafora za stanje njegove duše. Renesansni pjesnici smatrali su da se priroda mora reflektovati u pjesmama jer je mimezis, odnosno podražavanje prirode istina. A poezija se rađa neposredno iz istine.⁵²⁷ Svi oksimoroni su takođe u službi prenašanja patosa lirskog subjekta i dio su poetske konvencije, a ne istinitih osjećanja. Međutim, pjesnici ih donose kroz opise prirode koji odgovaraju njihovim vještačko stvorenim osjećanjima.

Pjesnici bembističke orijentacije, među kojima je bio i Paskvalić, usredsređeni su više na formu, a manje na sadržaj. Zbog toga je bilo neuporedivo izazovnije vješto uklopiti u svoje stihove preuzeta poetska rješenja od uzora, vodeći računa da se ne poremeti nefleksibilna rima soneta. Topos afektirane patnje lirskog subjekta, Paskvalić je imao prilike da pročita u Petrarkinom sonetu pod naslovom „D'un bel chiaro polito et vivo ghiaccio“, a koji je Veliki Toskanac oblikovao na način „che 'invisibilmente i'mi disfaccio“,⁵²⁸ odnosno „et io, pien di paura, tremo et taccio“.⁵²⁹ Paskvalić je u svoje stihove vjerno prenio lament lirskog subjekta, koristeći se pri tom drugačijim leksičkim rješenjima, vodeći računa o jezičkim finesama, udaljavajući se na taj način od svog uzora i razvijajući zastavu autentičnosti:

„Non crederà s'io dico che mi sfaccio,
Non crederà, quantunque io soffro et taccio.“⁵³⁰

Nakon pjesama u kojima afektirano pjeva o patnji jer je ljubav koju osjeća beznadežna, neodoljiva i neizlječiva, Paskvalić prolazi svoj razvojni put kao pjesnika i sebe kao protagoniste svoje ljubavne istorije u stihovima, prije nego što spozna jedinu vječnu ljubav – božansku. Na taj se način iz pjesme u pjesmu razvija stereotipna ljubavna drama čije je promjene moguće predvidjeti, karakteristična za književno-istorijsko razdoblje u kojem je nastala. Na putu metamorfoze pjesnikova idealna žena se

⁵²³ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 22–23.

⁵²⁴ Isto, 27.

⁵²⁵ Isto, 30.

⁵²⁶ *Rime volgari*, sestina 51.

⁵²⁷ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 20.

⁵²⁸ Petrarka, sonet 202, 869.

⁵²⁹ Petrarka, sonet 202, 869.

⁵³⁰ *Rime volgari*, sonet 53.

od ruže i prijatelja, preobražava u svoju suprotnost („Della mia Donna anzi la mia nemica“).⁵³¹ U završnoj fazi kanconijera, „Donna“ se utjelovljuje u riječi „Madonna“, odnosno transformiše se u božansku svjetlost kao anđeoska personifikacija („Madonna, il gran dolo che per voi sento“),⁵³² a do tada poznat put ljubavi preobražava se u put ka božanskoj samilosti.

„La gratia ha gratia in quanto a voi somiglia.

(...)

Luce ch'in voi da'l Creator fu accesa.“⁵³³

Sve navedeno predstavlja doslovno praćenje ustaljene kompozicije italijanskih petrarkističkih kanconijera i nije karakteristično samo za Paskvalića, već i za sunarodnike, ali i dubrovačke pjesnike. Renesansni pjesnici su oponašali strukturu „ljubavnog romana“ prihvatajući na taj način klišejske fraze kojima su opjevali ljubavna osjećanja, ideal ženske ljepote, platonistički doživljaj ljubavi, ali i ustaljene pjesničke figure i topose.⁵³⁴ Takav „ljubavni roman“ imao je svoju strukturu koja je podrazumijevala da se nakon osjećanja rezigniranosti, u pjesmama prepoznaju mizogini tonovi.⁵³⁵ Opet po jednom od platonističkih konvencionalnosti, pred kraj svog ljubavnog puta, lirski bi pjesnik, prikupivši svu mudrost, shvatao da jedina neprolazna ljubav nije ona prema odabranoj ženi izuzetne ljepote, koja je uzrok njegovog ropstva, već je neizmijenjena, cjelovita i potpuna samo ljubav prema Bogu. Nakon ove spoznaje u pjesmama se osjeća smirenost,⁵³⁶ koju je osjetio lirski subjekat „prešavši dolinu plača“, a koju čitaoci osjećaju u Paskvalićevom ciklusu pjesama posvećenih Isusu.

Stroga forma renesansnih ljubavnih romana uslovala je da se Paskvalić na svoje uzore ugleda na više nivoa: metričkom, sintaksičkom, ritmičkom i semantičkom. Međutim, bokokotorski pjesnik je Petraraku oponašao i na kompozicijskom nivou. U skladu sa navedenim, Paskvalićev triptih soneta koji se redaju jedan za drugim „Non era assai volendo tormentarmi“ (127), „Poi che l'altiero et luminoso Sole“ (128) i „Dolce et amara sorte che mi desti“ (129) predstavlja podražavanje ideje koja se kod Petrarke takođe razvija na nivou tri uzastopne pjesme: „Perché la vita è breve“ (71), „Gentil mia donna, i' veggio“ (72) i „Poi che per mio destino“ (73), sa razlikom što se, s obzirom da se nalaze u različitom dijelu „poetskog ljubavnog romana“ teme triptihnih soneta dvojice pjesnika dijametralno razlikuju, dok je Petrarca u ljubavnom zanosu opijen ljepotom izabrane žene, kod Paskvalića je nastupilo stereotipsko otrježnjenje.

Koliko je Paskvalić vodio računa o poretku svojih pjesama, odnosno o unutrašnjoj strukturi „Rima“ primjetno je i iz soneta 56–58. Na hipotetičku frazu iz soneta 56 („(...) se colei per cui seguir dispenso“)⁵³⁷ nadovezao se početni stih naredne pjesme („Se'l foco dei sospir noiosi et gravi“).⁵³⁸ U ovom sonetu lirski subjekat se penje na vrh planine, da bi u sljedećem iskusio strmi i nepristupačan put koji vodi u podnožje („Per camin erto inhospito, et selvaggio“).⁵³⁹ Inspiraciju za stereotipne opise divljeg puta Paskvalić je dobio od uzora („Per mezz'i boschi inhospiti et selvaggi“).⁵⁴⁰ Kratka fabula opisana u navednom sonetu o zvijezdi Veneri koju lirski subjekat slijedi na putu od pojavljivanja („Il giorno, segue

⁵³¹ *Rime volgari*, kancona 124.

⁵³² *Rime volgari*, sonet 56.

⁵³³ *Rime volgari*, stanca 61.

⁵³⁴ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 18.

⁵³⁵ З. Бојовић, нав. djelo, 2014, 92.

⁵³⁶ Isto.

⁵³⁷ *Rime volgari*, sonet 56.

⁵³⁸ *Rime volgari*, sonet 57.

⁵³⁹ *Rime volgari*, sonet 58.

⁵⁴⁰ Petrarca, sonet 176, 790.

dell'amato raggio“)⁵⁴¹ pa do iščezavanja sa horizonta („Pria ch'esce il sol, et quando in mar discende“),⁵⁴² motiv je kojim su se u svojim djelima bavili Sanazaro, Bizanti i Bembo.⁵⁴³ Svi oni bili su pjesnička izvorišta sa kojih se napajao bokokotorski pjesnik. Na Veneru, kao boginju ljepote i majku Amorovu, aludirao je u svojim stihovima i Dinko Ranjina.⁵⁴⁴ Sve su to pokazatelji da se pjesnik iz Boke Kotorske nije razlikovao od svih svojih renesansnih kolega ma gdje da su se nalazili, jer je poezija svih njih baštinila karakteristike novog doba. A jedno od osnovnih obilježja renesanse bilo je prožimanje pjesničkih kanconijera motivima iz klasične mitologije, koje su sinovi patricijskih porodica mogli nesmetano da slijede jer su i sami bili klasično obrazovani.⁵⁴⁵

O važnosti unutrašnje strukture, odnosno o poretku pjesama u kanconijeru, svjedoči i činjenica da se na pitanje koje lirski subjekat postavlja u prvim stihovima 73. soneta, biva odgovoreno u stihovima sljedeće pjesme. Uočljiva je semantička veza između 73. i 74. soneta o uvenuloj ruži, madoni, odnosno simbolu Paskvalićeve izabrane žene. Glagol ventuti, prvi put se spominje u sonetu 74 („Languir, m'affligo per pietà, ma poi“),⁵⁴⁶ a zatim se pojavljuje i u dva sljedeća soneta.

„Languè Madonna et languè il suo bel viso
(...)
Languè il legiadro, et gratioso riso.“⁵⁴⁷

„Languè la rosa per soverchio humore
Et son smarrite le sue belle foglie.“⁵⁴⁸

O jeseni i svenuću ljubavi pisao je u nekoliko soneta i Paskvalićev sugrađanin, ali i uzor Đorđe Bizanti u svojim „Ljubavnim rimama“. Motiv svenuća ruže stereotipija je kojom su se pjesnici, posebno pjesnici renesanse, služili kako bi napravili odklon od ovozemaljskog svijeta podložnog svenuću, umiranju, promjeni oblika, suštine i forme i sebi zastrli put ka božanskom, odnosno vječnom. Riječ je o radikalnom preobražaju ruže, čija je funkcija da od vizuelne sazajne spoljašnjosti, sputane i ograničene svenućem, lirski subjekat izvan ovozemaljskih granica pronade dinamički proces svega što postoji, odnosno neprolaznost i vječnost.⁵⁴⁹

Paskvalićeva ljubav je idealizovana, ali je istovremeno putena i čulna. Njegov lirski subjekat, željan sopstvene realizacije kroz ljubav, teži savršenstvu. Na svom putu razvoja prihvata da senzualnom ovozemaljskom savršenstvu nije moguće prisegnuti. Zbog čega u svojoj „gospici“ sve češće pronalazi božanske obrise stvoritelja i „divin aspetto“.⁵⁵⁰

„Ond'io vedendo il suo visto celeste.“⁵⁵¹
„Deh, se'l splendor di quel bel viso santo.“⁵⁵²

⁵⁴¹ *Rime volgari*, sonet 58.

⁵⁴² *Rime volgari*, sonet 58.

⁵⁴³ L. Borsetto, nav. djelo, 2016, 76.

⁵⁴⁴ Г. Покрајац, nav. djelo, 2016, 206.

⁵⁴⁵ Г. Покрајац, nav. djelo, 2012, 22–23.

⁵⁴⁶ *Rime volgari*, sonet 74.

⁵⁴⁷ *Rime volgari*, sonet 75.

⁵⁴⁸ *Rime volgari*, sonet 76.

⁵⁴⁹ E. Garen, nav. djelo, 1988, 121.

⁵⁵⁰ *Rime volgari*, sonet 75.

⁵⁵¹ *Rime volgari*, sonet 74.

⁵⁵² *Rime volgari*, sonet 79.

„In voi si trova quel giardin beato
Ov'hebbe initio il primo padre nostro
Ne'l gratioso et dolce seno vostro
Ne'l cui felice chiostro
Ad huom mortal ascender non è dato.“⁵⁵³

Paskvalićev sonet „Udi Madonna in voci afflitte et meste“ prati identičan tematski nukleus oko kog su sazdani Petrarkini stihovi 155–158. Tema koja povezuje navedene sonete je „pianto di Laura“, koji se naslanja na Danteovo djelo „Vita Nova“ u kome Beatrice plače „pietosamente“.

Paskvalić: „Dimi piangendo hor rallegrar ti puoi.“⁵⁵⁴
Petrarka: „Piangea madonna, e'l mio signor ch'i fossi.“⁵⁵⁵
„Et vidi lagrimar que' duo bei lumi.“⁵⁵⁶
„Fiamma i sospir', le lagrime cristallo.“⁵⁵⁷
„S'udiron mai, né lagrime sì belle.“⁵⁵⁸

O istoj tematici, glavnom protagonistu djela koji je prinuđen da gleda kako njegova voljena žena pati, pisali su takođe u svojim rimama i Bembo (111) i Đorđo Bizanti (26–31). Dakle, tema nije nova, već dolazi iz tereotipnog fonda petrarkističke lirike. Patnja izabrane žene prekretnica je koja lirskom subjektu pomaže da uroni u božansku rijeku i da sam osvoji sopstvenu istinu.⁵⁵⁹ Istini je, prema Platonovom kazivanju, moguće prisegnuti samo jasnim promjenama ka pobožnom životu, jer se božanska svjetlost ne može pokazati prstom razuma.⁵⁶⁰

Sazrijevajući pjesnik spoznaje da je potrebno napraviti otklon od dotadašnjeg promišljanja i shvatanja života, te da je odlazak neminovan („Da lei partirmi et prendet altra strada“).⁵⁶¹ Na kraju svog ljubavnog puta („Et ch'io riporto al fin vergogna et danno“),⁵⁶² sakupivši svu neophodnu mudrost u dugačkoj pjesmi od 189 stihova pokušava da raskrsti sa svojom prošlošću. To čini u svojevrsnom kontrapunktu, odnosno sve ono što je u ranijim stihovima, na početku svoje zbirke hvalio, sada kudi, srami se i prezire.

„Io maledico il giorno, il mese e l'anno
(...)
Et maledico il loco ov'io fui giunto
(...)
Et maledico le spietate stelle
(...)
Et maledico gli spietati et rei
(...)
Et maledico Amor (...)

⁵⁵³ *Rime volgari*, kancona 92.

⁵⁵⁴ *Rime volgari*, sonet 74.

⁵⁵⁵ Petrarka, sonet 155, 732.

⁵⁵⁶ Petrarka, sonet 156, 736.

⁵⁵⁷ Petrarka, sonet 157, 738.

⁵⁵⁸ Petrarka, sonet 158, 740.

⁵⁵⁹ E. Garen, nav. djelo, 1988, 121.

⁵⁶⁰ Isto.

⁵⁶¹ *Rime volgari*, kancona 68.

⁵⁶² *Rime volgari*, kapitolo 125.

Et maledico l'arco et ogni strale
 (...)
 Et maledico i simulati sguardi
 (...)
 Et maledico il cresco et lucido oro
 (...)
 Et maledico le parole accorte
 (...)
 Et maledico quelle labra et denti
 (...)
 Et maledico il primo aspro sospiro
 (...)
 Et maledico ogn'atto suo cortese
 (...)
 Et maledico ogn'opra, ogni pensiero.“⁵⁶³

Jedan stih „et maledico il di ch'i' vidi 'l sole“ Petrarkine sestine, Paskvalić je razradio i oblikovao u jednu od njegovih najboljih pjesama pod naslovom „Poi che'l camin m'è chiuso di mercede“, koja predstavlja kontrapunkt Petrarkinim najpoznatijim sonetima 13. i 61. u kojima blagosilja dan, sat, mjesto i čas u kojima je upoznao Lauru. U svojoj dugačkoj pjesmi od 189. stihova Paskvalić proklinje sve ono što je ikada u dotadašnjim stihovima blagosiljao, hvalio i volio („il giorno, il mese, l'anno, il loco, le spietate stelle, gli spietati et rei, Amor, l'arco et ogni strale, i simulati sguardi, il cresco et lucido oro, le parole accorte, le labra et denti, il primo aspro sospiro, ogn'atto suo cortese, ogn'opra, ogni pensiero“ itd.).⁵⁶⁴

Ponavljanje niza riječi (proklet bio...) na početku susjednih stihova, odnosno Paskvalićeva upotreba stilske figure anafore nije slučajna, ni stihijska, već promišljena i sa namjerom da se postigne bolja melodičnost pjesme. Čini se da su sve Paskvalićeve pjesme, uostalom kao i pjesme dubrovačkih renesansnih pjesnika, bile spjevane kako bi i bile izvođene samostalno ili uz muziku, odnosno kako bi bile pjevane.⁵⁶⁵ Anafora u ovoj pjesmi doprinosi i postizanju željenog efekta, odnosno privlačenja emocije publike. Njen je cilj isticanje poetsko-filozofskog uvjerenja da se potraga za zemaljskom ljubavlju nastavlja težnjom za spoznajom božanske. Na tom putu neophodno je osloboditi se „slabosti“ kojima smo za zemlju vezani, a koje su u Paskvalićevim stihovima otjelotvorene u simbolu Amora koji se u zbirci spominje nebrojeno puta. Putenosti i čulnosti, Paskvalić se oslobađa u nekoliko soneta gdje boga ljubavi, svog vjernog savjetodavca i vođu puta, optužuje za tipizirane patnje kroz koje je prošao.

„Ch'io soffro poi ch'Amor con dolce inganno
 M'ha l'alma e'l cor di mille nodi avinto.“⁵⁶⁶

da bi na kraju zamolio svevišnjeg da ga spasi.

„Ma tu Signor, che per salute humana,
 Mirabilmente oggi nascesti in terra
 Da'l sacrosanto ventre di Maria,

⁵⁶³ *Rime volgari*, kancona 125.

⁵⁶⁴ *Rime volgari*, kapitol 125.

⁵⁶⁵ З. Бојовић, нав. djelo, 2014, 83.

⁵⁶⁶ *Rime volgari*, sonet 139.

Concedi pace alla mia dura guerra
Et frena la mia voglia cieca, et vana,
Sì ch'io ritorni alla verace via.⁵⁶⁷

Rat, mir, ljubav, život i smrt samo su neki od učestalih tipičnih kontrasta karakterističnih za petrarkistički stil, što nam daje prostora za tumačenje poetsko-stilskih karakteristika Paskvaličeve poezije. Ovi kontrasti svjedoče o ugledanju bokokotorskog pjesnika na Petrarku, ali i na italijanske uzore uopšte, posebno kada govorimo o temi ljubavi, ali i o kompoziciji, ritmu, frazeologiji. Paskvaličevo oslanjanje na Petrarku, značilo je posredno oslanjanje i na trubadursku tradiciju koja je iznjedrila sintezu ljubavi i udvaranja,⁵⁶⁸ a koja je vidljiva u Paskvaličevim opisima ljubavi i života koji jedino ima smisla ukoliko je dominantno prožet platonskom ljubavlju. Unutrašnji Paskvaličevi nemiri rezultat su stalne suprotstavljenosti između siline ljubavi, čežnje i patnje, koju u srcu osjeća lirski subjekat.⁵⁶⁹ Rat između ljubavi i razuma, neprestano razdire lirskog subjekta, zbog čega je on na kraju prvog ciklusa italijanske pjesmarice u stalnoj potrazi za duševnim mirom i smirajem. Mir je moguć jedino uz spoznaju božanske samilosti, jer prema platonističkoj poetici voleći boga, volimo sebe.⁵⁷⁰

Bol, kao glavni pokazatelj patnje lirskog subjekta, a po uzoru na Dantea, Bemba i Petrarku, sadržana je u frazi „dolore insano“, a nalazimo je i kod Paskvalića.

Paskvalić: „Sia quel martir, et quel dolor insano.“⁵⁷¹
Petrarka: „Mostrossi a noi qual huom per doglia insano.“⁵⁷²

Ova fraza je jedan od prepoznatljivih renesansnih toposa i naznaka da je patnja lirskog subjekta neizdrživa zbog čega on okreće novi list u svom životu i rezigniran kreće u potragu za ljubavlju koja nema primjese bola. Premda je frazu pozajmio od svojih uzora, Paskvalić je stilizovao na originalan način ovaploćujući još jednu od karakteristika renesansne poezije, a to je „stvaralačko podražavanje“. Od uzora je potrebno uzeti ideju, ali je neophodno nadograditi je, odmjeriti se prema njoj i odvojiti se od nje.⁵⁷³

Jedan od renesansnih toposa jeste i razmišljanje o smrti, protoku vremena i iščekivanju dolaska samrtnog časa, koji bi figurativno, a sve u službi afektiranog izražavanja emocija, donio duševni mir bolnom protagonisti kanconijera.

Petrarka: „La vita fugge, et non s'arresta una hora.“⁵⁷⁴
Paskvalić: „Io mi consumo in aspettando un'hora.“⁵⁷⁵

Smrt se smatrala fizičkim prekidom i otklonom od ovozemaljskog života u kojem nije moguće spoznati pravu i vječnu ljubav, odnosno doseći božansku samilost i savršenstvo. Na primjeru do sada spomenutih, pa i ove pozajmljene fraze, primjetno je da je odličnim poznavanjem italijanskog jezika i razumijevanjem finesa u njemu, Paskvalić vješto umio da stilizuje svoje stihove zadržavši ideju, ali

⁵⁶⁷ *Rime volgari*, sonet 139.

⁵⁶⁸ Г. Покрајач, nav. djelo, 2012, 43.

⁵⁶⁹ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 91.

⁵⁷⁰ E. Garen, nav. djelo, 1988, 121.

⁵⁷¹ *Rime volgari*, sonet 83.

⁵⁷² Petrarka, sonet 43, 231.

⁵⁷³ E. Garen, nav. djelo, 1988, 23.

⁵⁷⁴ Petrarka, sonet 272, 1110.

⁵⁷⁵ *Rime volgari*, sonet 89.

donoseći je na nov način. Umjesto Petrarkinog „Prolazi život – ni časa ne staje,⁵⁷⁶ koja se u sljedećem stihu nadovezuje na iščekivanje smrti, Paskvalić je pjevao „trošim se u iščekivanju (samrtnog) časa“.

Kako se bližimo kraju prvog dijela pjesmarice, lik Paskvalićeve izabranice počinje da blijedi, a sa njim nestaje iluzija o ovozemaljskom savršenstvu. U početnim stihovima portret gospe, mada prikazan u granicama tipiziranosti, jasan je i pjesniku blizak. U takvom prisnom odnosu patnja, ne mnogo potpunije opisana, ali svakako kompleksnija od prikaza žene, veća je i intenzivnija. Svoje duhovno prosvjetljenje, Paskvalić je opisao u stihovima:

„Occhi miei lassi poi che l'ama Stella
Che vi scorgea per queste rapid'onde
De'l pelago mondan, a voi s'asconde
Né mai sperate di gioir più d'ella.
Piangete ogn'hor, et se'l destin di quella
Vista vi priva che virtù v'infonde,
Mai non pensate di veder ch'altronde
V'allumi luce sì leggiarda et bella.
Et per mai non provar scorta men fida
Per mai non contemplar meno alto obietto
Chiudete il lume in sempiterna notte.
Ma tu mia lingua disdegnosa grida
Che l'altrui crudeltà non mio difetto
Le mie speranze acerbamente ha rotte.“⁵⁷⁷

iz kojih je jasno sa kojom je predanošću gradio konačnu formu pjesmarice, brižljivo vodeći računa koji stihovi i u njima opisane teme prethode kojima. Tako se naslovni stih „occhi miei lassi“ naslanja na onaj o spokojnim očima („Occhi sereni ov'ha suo amore Nido“)⁵⁷⁸ iz nekoliko prethodnih soneta, a sve sa ciljem prikaza jasnijeg sagledavanja situacije lirskog subjekta. Ovaj sonet svojevrsan je oproštaj sa zvijezdom („Stella“) koja je simbol izabrane drage, odnosno pjesnikovo potencijalno definitivno udaljavanje od subjekta o kojem pjeva. Mada je zvijezda bila njegov vjerni pratilac na nemirnom putovanju morima života, pjesnik je sada prisustvovao njenom zgasnuću i definitivnom nestajanju na horizontu. Metaforičkim činom Paskvalić odbija da i dalje bude zaslijepljen zvijezdinom svjetlošću i da sam zgasne u pretjeranoj žudnji, te da posljednji odsjaj zvijezde bude i njegov siguran kraj. Sve navedeno jedan je od najstarijih literarnih toposa u kojem je kretanje zvijezde uzor za život lirskog subjekta. Ukoliko je bude slijedio, ovladaće zemljom, a kada ona promijeni oblik i dimenziju i lirskom će subjektu biti dato da upozna carstvo nebesko.⁵⁷⁹

Po uobičajenoj shemi petrarkističkog kanconijera, posljednja četiri soneta prvog dijela italijanske pjesmarice svjedoče o dosezanju potpune pjesnikove zrelosti i na razvojnom ljubavnom putu sakupljenog potrebnog saznanja da ljubav nije na ovom, već na onom svijetu, kao i da je potpuno savršenstvo božansko, odnosno da je bog vrhovni stvaralački princip. Samo u takvoj, vrhovnoj manifestaciji života čovjek može ostvariti maksimum svojih duhovnih potencijala. To je književna vrsta refleksivnih pjesama, koja je pored ljubavnih karakteristična za renesansne pjesnike. Paskvalićeve misaone pjesme u kojima lirski subjekat subjektivno pjeva o svojim osjećanjima dok je introspektno

⁵⁷⁶ Франческо Петрарка, *Канцонијер*, Књига Комерц, Београд, 2007, 62.

⁵⁷⁷ *Rime volgari*, sonet 132.

⁵⁷⁸ *Rime volgari*, sonet 130.

⁵⁷⁹ Е. Р. Курцијус, *нав. djelo*, 1996, 187.

zagledan u sebe su: „Io mi consumo in aspettando un'hora“, „Talhor mirando ne'l mio fido spoglio“, „Acerba vita, et stato amaro et agro“ itd.

Paskvalić se u dosadašnjem prikazu kanconijera osvijetlio kao izraziti liričar. Tema prvog dijela italijanske pjesmarice, tipično je renesansna. Ako izuzmemo uvodno obraćanje plemenitoj Zadranci, i nekoliko završnih pjesama, „Rime“ objedinjavaju skoro isključivo ljubavno pjesništvo. Tema težnje za ljubavlju, svjetlošću, odnosno savršenstvom, pjesnike sa ove strane Jadrana intrigirala je isto koliko i njihove uzore zbog čega su se trudili da je što vjerodostojnije oponašaju. Paskvalić se, poput drugih renesansnih umjetnika naslanjao na Leonarda da Vinčija koji je Horacijev poetski stav da je „slika pjesma“ izmijenio, smatrajući da je „slika gluva pesma“, a pjesma „slepa slika“. ⁵⁸⁰ Da Vinči je smatrao da „slikarstvo služi plemenitijem čulu nego poezija i sa više istine predstavlja oblike prirode nego pjesnik“. ⁵⁸¹ Svoje zaključke pojasnio je činjenicom da se slikarski obrisi sa svim detaljima publici nude odjednom, i da kao takvi, za razliku od izmišljenih stihova pjesnika (koji su nastali u različito vrijeme), izazivaju harmoniju u pamćenju publike. Dakle, renesansna poetska slika čulan je i vizuelan oblik nastao podražavanjem živog modela, isto kao i vajarsko djelo, ⁵⁸² zbog čega bi istovjetnim podražavanjem drugog umjetnika djelo moralo biti „prozvano unukom, a ne sinom prirode“. Da Vinči je proklamovao stav da bi uzori trebalo da imaju posredničku funkciju i da pomažu prilikom osvajanja uzroka stvari. ⁵⁸³ Jedino je u toj i takvoj simbiozi, pjesniku omogućeno da prikaže svoju autentičnost.

Mada i kanconijer bokokotorskog pjesnika kao cjelina sadrži dvije konstante: na jednoj strani ljubav i ljepotu kao glavne čovjekove pokretače, a na drugoj strani svijest da su navedene karakteristike sadržane samo u bogu, i uprkos tome što je u svom kanconijeru slijedio liniju obnove tipičnog petrakističkog kanconijera, Paskvalić je ipak odustao od formalne pravilnosti, koje se slijepo držao njegov stariji savremenik, takođe jedan od Paskvalićevih uzora Bizanti. U odnosu na svog sugrađanina, Paskvalićeve pjesme jezički su rafiniranije, raznovrsnije po pitanju slika i reljefnije u njihovoj stilizaciji. Za razliku od Bizantija, reflektivni slojevi se kod njegovog mlađeg kolege javljaju ne samo u religioznim već i u ljubavnim pjesmama, kada ljubav personifikovana u liku izabrane gospe izmiče glavnom protagonistu djela, zbog čega on ističe svoju bol, osjeća egzistencijalne probleme, postaje svjestan nesavršenosti života i čovjekove ograničenosti koja je samo prividno nelimitirana slobodom („Vivo, ma così viver non vorrei“). ⁵⁸⁴

„In van io cerco pace
Al mio pensier noiso
Perché non trovo pace, nriposo,
Le piume duri sassi, et aspre spine
Mi son perché' l mio mal è senza fine.“ ⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Vidi: Б. Летић, „Поетска слика у ренесансној, маниристичкој и барокној лирици“, 21, na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-6673/2012/0350-66731278021L.pdf>, 21. 07. 2021. u: 21:10h.

⁵⁸¹ М. Рантић, *Poetika humanizma i renesanse I*, Београд, 1963, 218.

⁵⁸² Б. Летић, нав. рад, 21–22.

⁵⁸³ Е. Гарен, нав. djelo, 1982, 53.

⁵⁸⁴ *Rime volgari*, канcona 84.

⁵⁸⁵ *Rime volgari*, канcona 84.

Paskvalić za razliku od Bizantija, pišući o sopstvenim nedaćama prouzrokovanim neuzvraćenom ljubavlju, plan djelovanja u koncentričnim krugovima širi daleko od sebe, izražavajući kroz stihove globalno čovjekovo ovozemaljsko iskustvo, što je ujedno i ovaploćivanje jednog od ciljeva renesansne književnosti koji je proistekao iz antičke poetike, a to je da pjesma pruža iskustvo, podučava i ublažava gorčinu života.⁵⁸⁶

Premda poput starijeg sugrađanina, odnosno brojnih predstavnika renesanse uopštava sve, pa i ime izabrane gospe, kao što i preuzima konvencionalni književni portret izabrane žene (bijelo lice, usne koralji, zubi kao niske bisera, glas i smijeh sladak, riječi medene, hod graciozan, lagan, brz),⁵⁸⁷ koji sklapa iz pojedinačnih detalja, Paskvalić za razliku od Bizantija škrto, ali ipak daje prepoznatljiva obilježja sredine u kojoj je smješten ljubavni putopis. To je svakako jedna od vrijednosti njegovog djela u odnosu na djela drugih renesansnih pjesnika sa ove strane Jadrana, kojima neizostavno pripada Bizanti, a među kojima se po riječima Pantića, Paskvalić ističe kao ponajbolji.⁵⁸⁸

Pjesnik je u djelu dao naslutiti da su pjesme iz prve objavljene pjesmarice nastale u vremenu njegovih padovanskih studija (do 1520. godine) zbog čega ne iznenađuje što se u Paskvalićevim stihovima prepoznaje neopetrarkizam venecijanskog kruga. Izvjesno je da je Paskvalićev odabir podstaknut prijateljskim vezama sa kotorskim providurom Mateom Bembom, odnosno posredno sa njegovim stricem, već afirmisanim pjesnikom, piscem, kardinalom i eruditom, rodonačelnikom mletačkog poetskog kruga, ali i struje bembista kojima je i sam Paskvalić pripadao. Bembo i njegovi sljedbenici zalagali su se za povratak na Petrarčinu čistoću jezika i forme. To je podrazumijevalo da se umjesto pučkih formi sa kraja XV vijeka (stramboto, balada itd.), prednost da sonetu. Koliko je Bembo uticao na Paskvalića moguće je vidjeti prostim prebrojavanjem pjesničkih formi u „Rimama“ gdje sonet značajno preovladava u odnosu na *kancone* (15), *madrigale* (13), kapitule (2) i *stance* (1). Uprkos tematskoj jednoličnosti, uprošćenosti i depersonalizovanosti, izostavljanje pučkih formi posljedično je doprinosilo eleganciji i prefinjenosti jezika i forme u čemu je Paskvalić bio značajno ispred svojih sunarodnika.

Jezičku rafinisanost, bokokotorski pjesnik pokazao je restilizacijom stilskih figura koje su koristili njegovi uzori. Dupla hiperbola, („*Che la mia doglia ogn'altra doglia eccede*“),⁵⁸⁹ odnosno bol koji je nemoguće razumjeti ukoliko nije proživljen („*Chi nella vie d'amor non pose il piede*“),⁵⁹⁰ predstavlja jedno od učestalih pjesničkih rješenja renesansnih pjesnika. Istim se neizostavno služio i Petrarca („*Lasso, ch'io ardo, et altri non me'l crede*“).⁵⁹¹ Međutim, Paskvalić je uspio da usvojenu ideju rekontekstualizuje, odnosno da je uobličio na autentičan i sebi svojstven način („*Ma questo affanno ogn'altro affanno eccede*“).⁵⁹² Možda i ponajbolji primjer Paskvalićeve jezičke umješnosti predstavlja njegov sonet „*Se per versar da gl'occhi pianto eterno*“ nastao po ugledu na sonete pjesnika koji su predstavljali jedinstveni sintaktički period u kojem se tokom cijelog teksta razvija hipotetička sintaksa („*Se per...*“). Akumulacija istih fraza doprinosi sugestivnosti izraza, ali utiče i na njegovu monotoniju. Ako znamo da su dubrovački pjesnici svoje italijanske uzore podražavali više u sadržaju nego u formi,⁵⁹³ a da je Paskvalić uspio i na polju forme, ne po cijenu sintakse da se približi svojim italijanskim uzorima a njihovom maternjem jeziku, to je svakako potvrda njegovog neospornog talenta. Upravo je efektan

⁵⁸⁶ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 6.

⁵⁸⁷ З. Бојовић, нав. djelo, 2014, 90.

⁵⁸⁸ М. Панџић, нав. djelo, 1990, 17.

⁵⁸⁹ *Rime volgari*, sonet 53.

⁵⁹⁰ *Rime volgari*, sonet 53.

⁵⁹¹ Petrarca, sonet 203, 871.

⁵⁹² *Rime volgari*, sonet 91.

⁵⁹³ З. Бојовић, нав. djelo, 2014, 83.

izražajnost nedostajala dubrovačkim poetama koji su stvarali na italijanskom jeziku,⁵⁹⁴ a nju je čini se sa lakoćom postizao Paskvalić, služeći se brižljivo odabranim riječima koje su imale zadatak da se uklope u spoljne okvire pjesme, ne remeteći rimu, ali ne utičući ni na doživljaj pjesme i na jedan od osnovnih platonističkih principa – njenu ljepotu. Ljepotu soneta mogla su lako da naruše česta ponavljanja koja su pored leksičkog izbora ograničavala i prirodnu melodiju stiha. Međutim, bokokotorski pjesnik, kao jedan od pjesnika sa osjećajem za vrijednost stiha, brižljivim je odabirom riječi u stihove unosio svježinu i autentičnost.

Kao što smo imali prilike do sada da vidimo, Paskvalić se oslanjao na italijanske izvore, ali i na djela domaćih pjesnika i pjesnika sa ove strane Jadrana uopšte. Svi su se oni, direktno ili posredno, naslanjali na poeziju antičkih pisaca kao što je primjetno u navedenim stihovima:

Paskvalić: „Di cui se Smirna, et Mantoa ognhor cantassi“.⁵⁹⁵
Petrarka: „Mantova et Smirna, et l'una et l'altra lira.“⁵⁹⁶
Bembo: „Mantova e Smirna, s'avanzasse al vostro.“⁵⁹⁷

Antički uzori pomagali su renesansnim pjesnicima da oslobode duh, a novo je doba postalo alat kojim pjesnici postižu, ali i afirmišu stvaralačku moć.⁵⁹⁸ Tome je svakako doprinijelo otkriće štamparske prese koje je za posljedicu imalo stvaranje depozita knjiga klasičnih autora, ali i njihovo kruženje među učenom elitom.⁵⁹⁹ Okretanje antičkim uzorima, doprinijelo je širenju klasičnih tema, a njihov raspon nije bio obiman i uglavnom se svodio na omiljenu i najfrekventniju temu platonske ljubavi.⁶⁰⁰ Paskvalićeva opijenost izabranom ženom nije drugačija nego Ranjinina opjevana ljubav prema Latinki Liviji ili ona između Ovidija i Korine, Katula i Lezbije, Tibula i Nemezis, pa i Propecija i Cintije.⁶⁰¹ Prožimanje stihova asocijacijama na Amora, ali i na druge istorijske ličnosti poput mitoloških: Prokne, Tereja, Parisa, Didone, Orfeja i dr. potvrda je o raznovrsnosti Paskvalićevih izvorišta. Njegov odnos prema klasičnim uzorima otkriva lične poetske stavove, preferencije i nadgradnju, uz osobene pojedinosti koje je bokokotorski pjesnik unio u vlastiti doživljaj ljubavi o kojoj je pjevao.⁶⁰² Elegancija izraza, versifikacijska vještina i način na koji je sa lakoćom i pitko transponovao klasične mitološke teme u svoje stihove svrstavaju Paskvalića među ponajbolje renesansne pjesnike sa ove strane Jadrana.

U pojedinim Paskvalićevim pjesmama prepoznaje se refleksija bukoličke lirike. Bokokotorski pjesnik nije bio usamljen, bukolikom italijanske provenijencije⁶⁰³ nadahnjivao se i Ranjina, ali i Ranjinini i Paskvalićevi uzori – Dante i Petrarka. U jednoj od Petrarkinih pjesama rimska boginja zore Aurora po mitologiji svakog jutra izranja iz mora i vinuvši se u nebo najavljuje izlazak sunca. Vjeruje se da je Aurora inspiracija Vergiliju koji ju je smatrao boginjom neba, ali i Ovidiju, na osnovu čijih se stihova vjeruje da su njena djeca vjetrovi i zvijezde, da joj je sestra mjesec, a brat sunce. Mit o boginji jutra i njenom ljubavniku smrtnom trojanskom knezu Titonu bio je inspiracija i Petrarki. I on je pisao o ljubavnicima, koje je Jupiter spojio u vječnost, uslišivši Aurorine molbe i podarivši Titonu besmrtnost, ali ne i mladost. Ne spomenuvši njihova imena, u jednom od svojih soneta, Petrarka je dao naslutiti da

⁵⁹⁴ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 83.

⁵⁹⁵ *Rime volgari*, sonet 94.

⁵⁹⁶ Petrarka, sonet 247, 1010.

⁵⁹⁷ L. Borsetto, nav. djelo, 137.

⁵⁹⁸ E. Garen, nav. djelo, 1982, 52.

⁵⁹⁹ Isto, 53.

⁶⁰⁰ Г. Покрајац, nav. djelo, 2016, 209.

⁶⁰¹ Isto, 210.

⁶⁰² Isto, 247.

⁶⁰³ Isto, 262.

se iza sniježno bijelog lica i plave kose krije personifikacija rimske boginje. Pjevajući o bijelim vlasima metaforički je prikazao Titanov usud da Aurora nastavlja da voli svog dragog i kada ga napuste ljepota i čari mladosti. Premda je jedna od važnih književnih tema još od Propecija „carpe diem“, odnosno potreba da se uživa i što duže sačuvaju mladost, krepkost i ljepota.⁶⁰⁴

Petrarka: „Quella ch'è neve il volto, oro i capelli.
(...)
Pettinando al suo vecchio i bianchi velli.“⁶⁰⁵

U drugom sonetu, Petrarka navodi imena ljubavnika iz čega postaje uočljivija i jasnija namjerna asonanca rimske boginje i Petrarkine gospe (Laura-L' Aurora). Jasnije je kako je Aurora personifikacija za Lauru, odnosno za godine nakon njene smrti.

Petrarka: „Quand'io veggio dal ciel scender l'Aurora
Co la fronte di rose et co'crin d'oro,
Amor m'assale, ond'io mi discoloro,
Et dico sospirando: Ivi é Laura ora.“⁶⁰⁶

U strofi se navodi zlatna kosa, što je asocijacija na zoru koja nakon što mjesec ustupa nebo suncu počinje zlatom da rudi.

Paskvalića su inspirisali Petrarkini detalji i motivi. Tako su se i u njegovom sonetu našli ljubavnici Aurora i Titon.

Paskvalić: „Se'l tuo Titon la bianca chioma in bionda.“⁶⁰⁷

Petrarka: „Che non â schifo le tue bianche chiome.“⁶⁰⁸

Međutim, usvojene ideje Paskvalić je restilizovao. Bijela, odnosno sijeda Titonova kosa kao i nebo i zemlja puni svježeg bilja za Paskvalića nisu imali preneseno značenje kao za Petrarke. Bokokotorski pjesnik je napravio otklon i od Dantea i od Petrarke čije su izabrane drage, gospe, lebdjele između neba i zemlje. Za razliku od svojih uzora, Paskvalićeva draga nije umrla. Aurora je u njegovom sonetu personifikacija gospe, koja će sa neba svojom božanskom milošću ublažiti njegove prenapregnute patnje za neuzvraćenom ovozemaljskom ljubavlju, a sve po platonističkom književnom toposu koji su slijedili pjesnici XVI vijeka.

Paskvalić je kako smo do sada u više navrata napomenuli, odrastao na antičkim i grčkim klasicima, koje je zahvaljujući poznavanju grčkog i latinskog jezika mogao da čita u originalu. Omaž Homeru, Vergiliju i Petrarki dao je u sonetu „Quel chiaro stil che diè tant'altro grido“ u kojem je pisao o junacima iz djela navedenih pisaca (Ahinu, Ulisku, Eneji, Lauri i dr.). Spomenuo je takođe poznate i učene jezike „lingue greche et latine, et le moderne“,⁶⁰⁹ gdje se epitet moderne odnosi na italijanski jezik koji je bio sasvim izmijenjen u odnosu na čisti jezik Petrarke kojim su težili bembisti, ali i Paskvalić u svojim pjesmama.

⁶⁰⁴ Г. Покрајан, nav. djelo, 2016, 221.

⁶⁰⁵ Petrarka, sonet 219, 931.

⁶⁰⁶ Petrarka, sonet 291, 1155.

⁶⁰⁷ *Rime volgari*, sonet 101.

⁶⁰⁸ Petrarka, sonet 291, 1155.

⁶⁰⁹ *Rime volgari*, sonet 119.

U njegovim višeslojnim „Rimama“ prepoznaju se obrisi bukoličke, odnosno pastoralne poezije koja je počela da se razvija u predrenesansi, a vrhunac je doživjela tokom renesanse.⁶¹⁰ Počeci pastore povezuju se sa antikom, prije svih sa Teokritom i Vergilijem koji su predstavnici bukoličko-idiličke lirike na koju se naslonila pastoralna poezija renesansnih pjesnika. U skladu sa navedenim, opisani krajolici nalik su onima iz Arkadije.⁶¹¹ Zajednički naziv za kratke opjevane idilične prikaze romantično-bajkovitih predjela koji obiluju ljubavnim zgodama pastira, antičkim herojima, mitskim likovima, nimfama i sl. je ekloga. U takvim pjesmama „vlada mir, sreća i ljubav kao opozicija gradskim nedaćama“.⁶¹²

Paskvalić je po ugledu na svoje uzore i sam pisao ljubavne pjesme. U njegovim stihovima lirski subjekt nikada nije impersonalizovan. Naprotiv, on je uvijek u prvom licu i u funkciji kazivača koji publiku upoznaje sa sižeom pjesme. Iskaz je monološki, odnosno nema komunikacije između lirskog subjekta i izabrane žene.⁶¹³ Pjesme su ljubavne, ali u sebi sadrže tipične pastoralne elemente.

U sonetu bokokotorskog pjesnika ističe se i neobičan naslov: „La Donna a cui le stelle in preda diermi“⁶¹⁴ zbog kojeg bi čitalac mogao pomisliti da je riječ o lirskom subjektu ženskog glasa. Međutim, sonet samo započinje opisom žene, ne njenih fizičkih karakteristika, već njenog ponašanja, na osnovu kojih je čitaocu dato da sam donese zaključke o kakvoj se ženi radi. Lirski subjekat glavni je učesnik pastoralnog sižea i u ovoj Paskvalićevoj pjesmi i ima funkciju nepristrasnog kazivača i posmatrača.

„La Donna a cui le stelle in preda diermi
Poi m'ha acceso di sua dolce fiamma,
Più vaga, et più fugace ch'una damma
Fugge nei boschi (...)“⁶¹⁵

Opisani krajolik, odnosno priroda poprima personifikovana obilježja i mijenja se analogno u skladu sa atmosferom pjesme, odnosno emocijama lirskog subjekta. Na osnovu analize cjelokupnog soneta, posebno njegovih završnih stihova, može se naslutiti da je isti naslonjen na antičku konvenciju, zbog toga što donosi siže o razdvojenim ljubavnicima iz epske tradicije.⁶¹⁶ Ovaj sonet nadovezuje se na dva ranija. Prvi je pod naslovom „Se'l freddo vento che da'l petto spiri“, u kojem se daju naznake pastoralnog predjela „fra selve et verdi piagge (...)“,⁶¹⁷ a slijedi mu sonet „Nella staggion che si riveste l'anno“ u kojem pjesnik piše o „il primo dolce affanno“ koji se odvija u okruženju prirode „De'l verde manto d'herbe et fior novelli“.⁶¹⁸ Opis zelenog svježeg bilja i novih cvjetova evocira sliku proljeća. Motiv proljeća poveznica je sa Vergilijevim opisima prirode koji su sastavni dio antičke tradicije.⁶¹⁹ Zbog svega navedenog moguće je govoriti o antičkoj konvenciji. Idilični opis godišnjeg doba u kojem pupe život i bilje, u suprotnosti su sa raspoloženjem lirskog subjekta koji pati zbog nesrećne ljubavi „Gl'occhi miei lassi a lagrimar condanno“.⁶²⁰ Premda je do sada navedene pjesme moguće svrstati u red pastoralnih, primarno zbog opisa krajolika i proljeća, što sve vodi porijeklo iz antičke književnosti, odnosno

⁶¹⁰ Emilija Granulić, „Pastoralna lirika Dinka Ranjine“, završni rad, Sveučilište u Rijeci, 2017, 7. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:248918>. Pristupljeno: 30. 9. 2021, u: 11:17h

⁶¹¹ Isto.

⁶¹² Isto.

⁶¹³ Isto, 10.

⁶¹⁴ *Rime volgari*, sonet 93.

⁶¹⁵ *Rime volgari*, sonet 93.

⁶¹⁶ E. Granulić, nav. rad, 20.

⁶¹⁷ *Rime volgari*, sonet 43.

⁶¹⁸ *Rime volgari*, sonet 44.

⁶¹⁹ E. Granulić, nav. rad, 23.

⁶²⁰ *Rime volgari*, sonet 44.

bukoličko-idiličke lirike,⁶²¹ potrebno je napomenuti da ovi opisani detalji nisu centralni dio pjesme oko kojih se razvija tema. Naprotiv. Okosnica Paskvalićevih pjesama jeste nesreća lirskog subjekta zbog neuzvraćene ljubavi zbog čega je pjesma tipično ljubavna, na šta ukazuje osnovna tema, ali i motivsko-tematski elementi (uzdasi, mučenje, milost, suze itd.). To je potvrda da se bokokotorski pjesnik dosljedno oslanjao na petrarkistički frazeološko-stilski registar unutar svoga opusa.

Ljubavni jadi lirskog subjekta nastavljaju se u sonetu „Io fugo in selve per uscir da'l laccio“ u kojem se već iz naslovnog stiha prepoznaju elementi pastorale. U ovom sonetu se pojavljuje jedna od najljepših nimfi, kćerka riječnog boga Peneja ili Ladona – Dafine – „S'io veggio un lauro, io so che Daphne è in ello“.⁶²² U narednom sonetu „S'io veggio per le piagge i fiumi presti“ pojavljuju se sestre tragičnih sudbina Filomena i Prokna, kćerke atinskog kralja Pandiona. U ovom sonetu objedinjena su četiri vječna elementa prirode (zemlja, voda, vatra i vazduh) koja su prema grčkom filozofu Empedoklu „korijen i ishodište svega“.⁶²³ Paskvalić posebnu pažnju obraća na opisivanje vodenih površina:

„S'io veggio per le piagge i fiumi presti
Correndo al mar portar l'usato fio
(...)
Fiumi maggior assai che non son questi.“⁶²⁴

koje su jedan od nezaobilaznih elemenata u pastoralnoj poeziji. Nimfe su takođe dio bajkovitih predjela i one se bez preciznog navođenja imena spominju u sonetu „Fiume gentil che da scogliose vene“ i po grčkoj mitologiji su utjelotvorene u polubožanske mlade žene.

Elementi pastoralne poezije koji se sporadično i u nevelikom broju prepoznaju u prethodno navedenim sonetima, doživjeće svoju zaokruženost i punoću u nekoliko uzastopnih Paskvalićevih bukoličkih pjesama. Po uzoru na Propecija i Petraraku, nesrećan lirski subjekt ponovo bježi „nei boschi spaventosi et hermi“.⁶²⁵

„Solo et pensoso i più deserti campi
Vo mesurando a passi tardi et lenti
Et gli occhi porto per fuggire intenti.“⁶²⁶

od voljene žene ostavljen, još uvijek slijep od ljubavi („Et io qui siedo senza luce et cieco“)⁶²⁷ utjehu traži u prirodi, vagabundno lutajući („(...) selvaggi mostri, nidi stassi, fiorite valli, verde ramo, chiari et liquidi christalli“).⁶²⁸ Surov i kamenit krajolik, odnosno priroda koja je mutno ogledalo u kojem se pjesme renesansnih pjesnika ogledaju, podražavala je svojom surovošću terena stanje duha u kojem se ostavljen pjesnik nalazio na početku putovanja kroz „(...) folti boschi et lochi hermi et selvaggi“⁶²⁹. To osjećanje zamijenio je osjećaj zadovoljstva i smirenosti koji mu je donijela raznovrsnost botaničkog svijeta koji ga okružuje

⁶²¹ E. Granulić, nav. rad, 23.

⁶²² *Rime volgari*, sonet 45.

⁶²³ E. Granulić, nav. rad, 23.

⁶²⁴ *Rime volgari*, sonet 46.

⁶²⁵ *Rime volgari*, sonet 93.

⁶²⁶ Petrarca, sonet 35, 190.

⁶²⁷ *Rime volgari*, sonet 93.

⁶²⁸ *Rime volgari*, sonet 94.

⁶²⁹ *Rime volgari*, sonet 95.

„Aventurosi mirti, allori et faggi
(...)
Bianchi et vermigli fior, soavi herbette.“⁶³⁰

Nakon opisa idiličnog prizora ispunjenog zelenilom i svježinom napupjelog bilja i cvjetova, u sonetu je dat tipičan „locus amoenus“ koji u lirskom subjektu bude utisak smirenosti i staloženosti. Pored sunca koje svoje zrake pruža u nekoliko Paskvalićevih pjesama sa pastoralnom tematikom, motiv ptičijeg pjeva upotpunjuje specifičnu atmosferu.

„Vaghi augelletti che di fronde il fronde
Scherzando empite il ciel di bei concenti.“⁶³¹

Pored šuma i predjela zasutih rascvjetalim, mirisnim biljem, sunca, vode i ptica, nimfe su kao što smo imali prilike da uočimo jedan od neizostavnih elemenata Paskvalićevih ekloga. Posebne među njima su sirene – poznate po neodoljivoj pjesmi kojoj ni Odisej nije uspio da se odupre. Sirena iz Petrarčinih stihova naslanja se više na obličje kakvo je ovim mitskim bićima dodjeljivano u ranoj grčkoj mitologiji. Tada su sirene imale glavu žene, sa ptičijim nogama i krilima. Zbog toga ne iznenađuje da je Petrarkina sirena vinuta u nebo predstavljala simbol Laure („Questa sola fra noi del ciel sirena“).⁶³² Kasnije su sirene prikazivane kao žene zavodljivog glasa, sa repom ribe, koje svojom pjesmom mame pomorce. Jedna takva sirena pojavila se i u Paskvalićevoj eklogi na pučini, među brzim talasima.

„La Sirena gentil ch'a me s'asconde,
Ponete cura al suo cantar, ch'altronde
Non potreste imparar più dolci accenti
Al suon dei quai si placarian' i venti
Et starian ferme le più rapid'onde.“⁶³³

Pjesnik je mogao da uživa slušajući njen glas i uživajući u njenom pjevanju. Lučana Borseto je opisujući navedenu sliku napisala da se radi o „novom Orfeju u šumama“.⁶³⁴ Međutim, pjesma sirene po pisanju Gordane Pokrajac je opasna i pojavljuje se kao kobna „mitska i homerovska iskušiteljka“.⁶³⁵

Rimska boginja cvijeća i proljeća Flora udata za boga vjetra Zafira, mit koji je u svom djelu opjevao Ovidije, a čijom se tematikom bavio i ranorenesansni italijanski slikar Sandro Botičeli (Sandro Botticelli 1445–1510) u svom djelu „Primavera“, pomenuo je u svom sonetu i Botičelijev savremenik sa ove strane Jadrana, Paskvalić.

„Se mai di Borea il tempestoso honore
Non turbi i fior della tua chara Flora
Zefiro, sì che largamente ogn'hora
T'orni le tempie dell'usato honore.“⁶³⁶

⁶³⁰ *Rime volgari*, sonet 95.

⁶³¹ *Rime volgari*, sonet 96.

⁶³² Petrarca, sonet 167, 764.

⁶³³ *Rime volgari*, sonet 96.

⁶³⁴ L. Borsetto, nav. djelo, 139.

⁶³⁵ Г. Покрајач, nav. djelo, 2016, 225.

⁶³⁶ *Rime volgari*, sonet 97.

Približivši se kraju intertekstualnosti od nekoliko bukoličkih stihova u prvom dijelu italijanske pjesmarice, Paskvalićev junak, pjesnik sam, u stihove ponovo vraća „boschi oscuri“⁶³⁷ među kojima kontemplira o izabranoj ženi („Ove la Donna mia sola et sicura“),⁶³⁸ ponovo okružen bukoličkim krajolikom („Tra fresche herbette et mormoranti fiumi“)⁶³⁹ u kojem preovladavaju rijeke, bilje, ali i nimfe.

„Seguon le Nimfe i Satiri, et Silvani
Et quant'ell'è più d'ogni Nimfa bella.“⁶⁴⁰

Kolo bukoličke poezije, Paskvalić je zatvorio opisavši krug i vrativši se na početak u kojem se u bukoličkom predjelu

„(...) fra boschi tanto horrendi
(...)Le valli fra fiorir coi vaghi piedi.“⁶⁴¹

ponovo nalazi „donna crudel“. Metaforički izlazak iz pastoralnog predjela i povratak Paskvalić je opjevao u stihovima

„La patria tua gentil mentre tu siedi
(...)
Ma tu non l'odi, et mentr'hor poggi hor scendi
Le valli fai fiorir coi vaghi piedi.“⁶⁴²

gdje silazi sa proplanka i gazi po dolinama zastrtim cvijećem.

Kako smo do sada imali prilike da vidimo, većinu pjesama u Paskvalićevoj italijanskoj pjesničkoj rukovijeti čine soneti. Bokokotorskog pjesnika posebno je općinio italijanski sonet, poznat i pod nazivim Petrarkin sonet. Ova pjesnička forma, karakteristična za renesansne pjesnike, dobila je na svježini i aktuelnosti nakon Petrarkinog „Kanconijera“, međutim, sonet je nastao mnogo ranije.

Tematikom metričke strukture Paskvalićevog soneta detaljnije se u svom djelu bavila Lučana Borseto, zbog čega ćemo po ugledu na njeno numeričko obilježavanje soneta, a sa ciljem izbjegavanja nepotrebnog nagomilavanja popisivanja prvih, odnosno naslovnih stihova soneta, i mi preuzeti isti princip navođenja.

S obzirom na to da je Petrarki, kao i Paskvaliću, sonet najbrojnija pjesnička forma, odlučili smo da na primjeru soneta prikažemo podudarnost i ugledanje bokokotorskog pjesnika na njegovog italijanskog učitelja.

Sonet kao i druge pjesničke forme razlikuje svoju unutrašnju i spoljašnju strukturu. Spoljašnji oblik soneta utiče na kompoziciju djela i posjeduje svoj ustaljen slijed, razvojni put, koherentnost, punoću, težinu i zaokruženost.

⁶³⁷ *Rime volgari*, sonet 97.

⁶³⁸ *Rime volgari*, sonet 98.

⁶³⁹ *Rime volgari*, sonet 98.

⁶⁴⁰ *Rime volgari*, sonet 98.

⁶⁴¹ *Rime volgari*, sonet 99.

⁶⁴² *Rime volgari*, sonet 99.

Paskvalićev sonet, po ugledu na Petrarkin dijeli se na dva dijela. Prvi dio soneta naziva se oktava. Oktava se takođe može podijeliti na dva katrena. Drugi dio soneta naziva se sestet. I njega je po ugledu na oktavu moguće podijeliti, u ovom slučaju na dva terceta. Oktava služi kako bi se čitalac uveo u problem i upoznao sa pjesničkom realnošću, njegovim željama, stanjem njegove duše ili situacijom koja je uzrok sumnje, nezadovoljstva, patnje ili konflikta. Svrha drugog dijela soneta je da problematiku iz prvog dijela razvije, prokomentariše, a zatim i da ponudi razrješenje problema. Na taj način se dvočlanom strukturom soneta obezbjeđuje odnos iščekivanja, napetosti, pretpostavki, ali i zaključka i opuštanja. Na razmeđu prvog i drugog dijela soneta, nalazi se i kulminacijski stih, a posljednja tercina obično sadrži poentu cijelog soneta do koje se došlo raspletom. Paskvalićev sonet ima sve karakteristike italijanskog, odnosno Petrarkinog soneta: oktave koje podrazumijevaju osam stihova i sestete koje broje šest stihova, što ukupno čini četrnaest stihova od kojih je sačinjen svaki Paskvalićev sonet. Ukoliko bismo željeli da izvedemo formulu Paskvalićevog soneta mogli bismo napisati da je teza data u prvom katrenu, antiteza u drugom, a sinteza u posljednje dvije tercine svakog soneta.

Pored spoljašnje, sonet ima i unutrašnju strukturu, odnosno formu. Raspored strofa u sonetu vizuelno prikazuje dijalektičku strukturu istog, dok se akustika soneta, njegov ton i ritam jasno prikazuju kroz raspored rima. Tipična ritmička shema oktave Petrarkinog soneta je ABBA ABBA. Sestet je fleksibilniji u pogledu rimovanja, tako da se kod Petrarke često srijeće kombinacija CDC DCD (Petrarkini soneti koji prate ovu ritmičku shemu su: 12, 31, 36, 38, 46, 47, 67, 68, 69, 74, 87, 96, 99, 110, 120, 130, 136, 139, 145, 148, 158, 159, 162, 163, 165, 172, 177, 179, 180, 193, 196, 201, 204, 208, 209, 218, 219, 221, 227, 230, 231, 233, 236, 243, 246, 247, 251, 252, 273, 292, 305, 306, 328, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 351, 353, 355, 357, 361, 363, 364, 365) ili CDE CDE. Upravo su Petrarkini soneti koji prate ritmičku shemu CDE CDE najbrojniji: 1, 2, 6, 16, 18, 20, 34, 35, 45, 62, 86, 92, 98, 109, 112, 113, 114, 118, 123, 124, 131, 133, 138, 143, 144, 147, 157, 160, 161, 164, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 212, 213, 215, 216, 217, 220, 222, 224, 225, 226, 228, 229, 232, 234, 235, 240, 243, 244, 245, 248, 249, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 271, 272, 284, 288, 291, 296, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 327, 329, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 347, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 362. Ne zanemarujući obimnost Petrarkinog „Kanonijera“ (pored 29 kancona, 9 sestina, 7 balada, 4 madrigala, najbrojniji su soneti i to njih 317), a srazmjerno, u skladu sa brojem soneta u prvom dijelu „Rima“, takođe su najbrojniji Paskvalićevi soneti ritmičke sheme ABBA ABBA CDC DCD, ukupno njih pedeset i pet (1, 2, 3, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 29, 31, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 53, 54, 57, 59, 60, 63, 66, 67, 70, 72, 74, 79, 80, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 97, 103, 104, 105, 108, 120, 122, 135, 138, 140, 141 i 142). Drugi po brojnosti, njih ukupno sedamnaest (22, 23, 28, 30, 38, 45, 48, 50, 69, 81, 117, 121, 126, 127, 131, 132 i 133) su soneti koji prate ritmičku shemu ABBA ABBA CDE CDE.

Navedena metrička struktura na primjeru dva Paskvalićeva soneta (po jedan iz obje ritmičke sheme) izgledala bi ovako:

„Se per versar da gl'occhi pianto eterno,	A
Per sospirar, per lamentarsi spesso,	B
Per andar mesto, pallido et somnesso,	B
Per dar ad altri de'l suo cuor governo,	A

Se per tremar l'estate, arder il verno,	A
Per haver di pensieri il petto oppresso,	B
Per morir mille volte un giorno istesso.	B
Per non scoprir il grave affanno interno,	A

Se per sincero amor, per vera fede,	C
Per non haver orgoglio, esser humile,	D
Per sentir duol ch'ogn'altro duol'eccede,	C

Se per altrui prezzar, et sé far vile,	D
Da cor gentil si può sperar mercede,	C
Mercede havrò da voi, Donna gentile. ⁶⁴³	D

U uvodnom katrenu, rimuju se završne riječi prvog i četvrtog stiha („eterno“ – „governo“), kao i završne riječi drugog i trećeg stiha („spesso – somnesso“). Na isti način se rimuju i stihovi u drugom katrenu: (1. „verno“ sa 4. „interno“ i 2. „oppresso“ sa 3. „istesso“). Ovakav način rimovanja katrena (ABAB ABAB) naziva se alternirajuća struktura okteta.

U dvije tercine koje se nastavljaju poslije katrena, rimuju se završne riječi prvog i trećeg stiha (9. „fede“ sa 11. „eccede“, odnosno 12. „ville“ sa 14. „gentile“), dok se završne riječi u sredini ne rimuju sa ostatkom pjesme.

Primjer druge ritmičke sheme (ABBA ABBA CDE CDE) je Paskvalićeva pjesma:

„Quella mia Donna che cotanto amai	A
Si cela a me quando attendea mercede,	B
Onde fa il viso impallidito fede	B
Com'io son pien di dolorosi guai.	A

L'affilitta mente ch'altro obietto mai	A
Non hebbe, ne'l pensier smarrita siede,	B
Et la mia vista ch'altro Sol non vede	B
Cieca riman senza gl'amati rai.	A

La lingua stanca che narra in parte	C
Lo stato de'l mio cor, vinta da doglia	D
Non può ridir quel ch'io scoprir vorrei.	E

La debil man non può ritirar in charte	C
Il mio desir, perché l'ignuda spoglia	D
È meco, e l'ama mia si sta con lei. ⁶⁴⁴	E

Rimuju se: „amai“ – „guai“, „mercede“ – „fede“, „mai“ – „rai“ i „siede“ – „vede“. U sestetu se rimuju „parte“ – „charte“, odnosno „doglia“ – „spoglia“.

S obzirom na to da ritmička struktura sesteta nije kruta i nepromjenjiva, već fleksibilna i prilagodljiva, Petrarka i Paskvalić su, zadržavajući obgrljenu rimu u oktetu, mijenjali različiti sistem rimovanja sesteta. Tako sedam Paskvalićevih soneta (52, 56, 75, 98, 119, 123 i 139) odgovara velikom broju Petrarkinih soneta (3, 4, 7, 9, 10, 15, 17, 19, 21, 25, 32, 33, 39, 40, 44, 48, 49, 51, 57, 60, 64, 75, 81, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 100, 101, 103, 107, 108, 111, 115, 116, 117, 122, 132, 146, 150, 151, 170,

⁶⁴³ *Rime volgari*, sonet 54.

⁶⁴⁴ *Rime volgari*, sonet 126.

181, 211, 223, 250, 253, 283, 285, 286, 289, 290, 293, 294, 297, 298, 330, 349), koji zajedno imaju identičnu ritmičku shemu ABBA ABBA CDE DCE. U ovim sonetima, katreni su povezani jednakim, obgrljenim rimama koje se nikada ne prenose u tercete. Međutim, terceti moraju biti međusobno povezani rimama.

U nastavku je dat primjer jednog Paskvalićevog sesteta koji prati ritmičku strukturu CDE DCE.

„Sgombra la nebbia che ti chiude et serra	C
Almo mio Sol, coi i tuo' celesti rai,	D
Et scopri il santo tuo divin spetto.	E

Non so se fie ch'io ti riveggia mai	D
Lasso qual prima, et altra luce in terra	C
Non veggio, né quest'occhi han altro obietto.“ ⁶⁴⁵	E

U navedenim stihovima rimuju se završne riječi „rai“ i „mai“, ali i „spetto“ i „obietto“.

Nebrojeno je načina na koje je moguće organizovati ritmičku shemu u drugom dijelu soneta. Paskvalićevi soneti: 46, 55 i 129 ugledaju se po ritmu na Petrarkin sonet 93, a zajedno prate ritmičko rješenje ABBA ABBA CDE EDC, gdje se u drugom dijelu pjesme rimuju završne riječi devetog i četrnaestog stiha, desetog i trinaestog, odnosno jedanaestog i dvanaestog stiha. Ova rima koja se kreće od spoljašnjosti ka unutrašnjosti stiha na primjeru Paskvalićevog soneta izgledala bi kao u datom primjeru.

„Fugge la notte intanto, et la mia gioia	C
Se' n porta, et spar' il lume che m'abbaglia	D
Et io mi desto et sospirando dico,	E

Deh, s'al mio stato il sonno è tanto amico,	E
Poss'io sempre dormir, et se s'agguaglia	D
Tal sonno a morte, fa Signor ch'io moia.“ ⁶⁴⁶	C

Četiri Petrarkina soneta (13, 94, 166 i 326), odnosno ritmička forma ABBA ABBA CDD DCC bila je inspiracija za Paskvalićev sonet 78. U prvom katrenu navedene pjesme rimuju se „fiso“ – „riso“ i „mia“ – „potria“, u drugom katrenu „viso“ – „paradiso“ i „pria“ – „diria“, u sestetu „invano“ – „lontano“ – „humano“, odnosno „vista“ – „attrista“ – „vista“.

Dosta Petrarkinih soneta: 8, 24, 26, 27, 41, 42, 43, 61, 65, 76, 77, 82, 84, 102, 104, 136, 137, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 182, 183, 238, 251, 254, 255, 256, 257, 275, 276, 277, 287 spjevano je poštujući ritmičko rješenje ABBA ABBA CDC DCD. Samo je jedan Paskvalićev sonet (128) u kom se rimuju završne riječi devetog („tranquilla“), jedanaestog („sfavilla“) i trinaestog („distilla“) stiha, odnosno desetog („sereno“), dvanaestog („seno“) i četrnaestog („pieno“) stiha.

Paskvalićev sonet 26 nadahnuo se ritmičkim rješenjima Petrarkinih nekoliko soneta (5, 58, 78, 97, 140, 278, 282). Shema obgrljene strukture okteta i dva raspoređena sesteta na način: CDC CDC bila

⁶⁴⁵ *Rime volgari*, sonet 75.

⁶⁴⁶ *Rime volgari*, sonet 55.

je pogodna da se, zahvaljujući Paskvalićevoj pjesničkoj vještini, u rimu uklope: 9. „vita“ – 11. „partita“ – 12. „smarrita“ i 14. „invita“, odnosno riječi 10. „donna“ i 13. „gonna“.

Ritmičku shemu ABBA ABBA CDE DEC po kojoj su spjevani jedan Petrarčin i jedan Paskvalićev sonet prikazaćemo uporedo.

Petrarčin sonet: 95

„Così potess'io ben chiudere in versi	A
i miei pensier', come nel cor gli chiudo,	B
ch'animo al mondo non fu mai sì crudo	B
ch'i' non facessi per pietà dolersi.	A

Ma voi, occhi beati, ond'io sofferesi	A
quel colpo ove non valse elmo né scudo,	B
di for et dentro mi vedete ignudo,	B
benché'n lamenti il duol non si riversi.	A

Poi che vostro vedere in me risplende,	C
come raggio di sol traluce in vetro,	D
basti dunque il desio senza ch'io dica.	E

Lasso, non a Maria, non nocque a Pietro	D
la fede, ch'a me sol tanto è nemica;	E
et so ch'altri che voi nessun m'intende.“	C

Paskvalićev sonet: 136

„Quella passion, quell'amorosa pena	A
Et quel martir che ne'l mio cor sentia	B
È volto in rabbia, et pura frenesia	B
Ch'apertamente a disperarmi mena.	A

Né più ragion i miei pensieri affrena	A
Che'l gran dolor da'l suo sentier mi svia,	B
Né più'l mio cor di racquistar desia	B
La libertà d'ogni dolcezza piena,	A

Ma come il cieco suo furor lo guida	C
Il suo tormento et la sua doglia brama	D
De'l ben non cura, et de'l suo straccio gode,	E

Et notte, et giorni disperato chiama	D
La dispietata morte, che non l'ode	E
Ma par che de'l suo mal anch'ella rida.“	C

Iz navedenog primjera uočljivo je da se kod Petrarke po ritmičkoj shemi rimuju riječi: prva dva katrena: „versi“ – „dolarsi“ i „chiudo“ – „crudo“, „sofferesi“ – „riversi“ i „scudo“ – „ignudo“, druge dvije tercine: „risplende“ – „intende“, „vetro“ – „Petro“ i „dica“ – „nemica“. Kod Paskvalića se rimuju

sljedeće riječi: oktava: „pena“ – „mena“, „sentia“ – „frensia“ i „affrena“ – „piena“ i „svia“ – „desia“ i sestet: „guida“ – „rida“, „brama“ – „chiama“ i „gode“ – „ode“.

U prethodnim primjerima prikazali smo Paskvalićeve sonete, nastale po ugledu na ritmička rješenja Petrarkinog tzv. italijanskog soneta, u kojima se spoljašnji stihovi rimuju sa unutrašnjim stihovima strofe u oktavi, dok su rime u sestetu podložne promjenama. Međutim, postoji još jedan oblik rime u oktavama koji je bio svojstven kako Petrarki, tako i Paskvaliću. Ta se rima naziva unakrsnom i nalazimo je u početnim katrenima bokokotorskog renesansnog pjesnika. Paskvalićev sonet rimuje se po shemi ABAB ABAB CDE DCE, istoj onoj koju nalazimo u Petrarkinim sonetima 79, 314, 316. Po ovoj shemi rimom se veže svaki drugi stih u pjesmi. Unakrsna rima je prikazana na primjeru jednog Paskvalićevog soneta:

„Ogni loco m'annoia ov'io non miri	A
La bella donna de'l mio mal s'è vaga	B
Né perché gl'occhi in ogni parte giri	A
Per altro obietto il mio desir s'appaga,	B

Né può scemar un sol dei miei martiri	A
Virtù d'incanto o forza d'arte maga,	B
Sol quella ch'è cagion di miei sospiri	A
Può risanar la mia profonda piaga.	B

Come colui ch'ond'ebbe la ferita	C
Indi trovò rimedio, et indi vide	D
La sua salute ond'ebbe pria'l dolore,	E

Così, se co'l suo sguardo ella m'ancide,	D
Co'l guardo suo mi può tornar in vita,	C
Pur che pietà di me le punga il core. ⁶⁴⁷	E

U oglednoj pjesmi, u prvom katrenu oktave rimuju se riječi „miri“ – „giri“ i „vaga“ – „appaga“. U drugom katrenu rimuju se riječi „martiri“ – „sospiri“ i „maga“ – „piaga“, dok se riječi iz dva tercina rimuju na način: „ferita“ – „vita“, „vide“ – „ancide“ i „dolore“ – „core“.

Kao i kod obgrljene rime, tako su i kod unakrsne rime dvije tercine na kraju pjesme fleksibilne, što dovodi do velikog broja kombinacija moguće ritmičke sheme. Jedan od primjera je i ABAB ABAB CDC DCD koja se javlja u dva Paskvalićeva soneta 87 i 101, ali i u nekoliko Petrarkinih soneta (281, 307, 308, 310, 315, 319, 320, 321, 322).

Ritmičku shemu ABAB BABA CDE CED koju prate tri Paskvalićeva soneta (8, 71 i 77), bokokotorski pjesnik je mogao da prepozna u 279. Petrarkinom sonetu. U nastavku dajemo prikaz oktava u Paskvalićevom i Petrarkinom sonetu.

⁶⁴⁷ Rime volgari, sonet 56.

Petrarkin sonet 279:

„Se lamentar augelli, o verdi fronde A
Mover soavemente a l'aura estiva, B
O roco mormorar di lucide onde A
s'ode d'una fiorita et fresca riva, B

Là v'io seggia d'amor pensoso et scriva; B
lei che'l ciel ne mostrò, terra n'asconde, A
veggio et odo et intendo ch'anchor viva B
di sì lontano a' sospir' miei risponde:“ A

Paskvalićev sonet 8:

„Chi'l sommo ben sentir qua giù desia A
Ch'ognhor si sente nei celesti chiostri, B
Venga a vedervi, o bella Donna mia, A
E udir i dolci et chari accenti vostri. B

Vedrà miracol nuovo ai giorni nostri, B
Divina alma beltà non vista pria, A
Et ne'l vostro parlar fra perle et ostri B
Sentirà vera angelica harmonia,“ A

U navedenim stihovima, za razliku od dosadašnjih primjera, rima u drugom katrenu jeste unakrsna, ali drugačija od rime u prvom katrenu oktave. Umjesto zadnjih riječi u prvom i trećem odnosno u drugom i četvrtom stihu, kod Petrarke i Paskvalića u ovim egzemplarnim sonetima rimuju se završne riječi prvog, trećeg, petog i sedmog stiha (Paskvalić: „desia“ – „mia“ – „pria“ – „harmonia“; Petrarka: „fronde“ – „onde“ – „nasconde“ – „risponde“), odnosno završne riječi parnih stihova (Paskvalić: „chiostri“ – „vostri“ – „nostri“ – „ostri“; Petrarka: „estiva“ – „riva“ – „scriva“ – „viva“).

Postoje u Paskvalićevoj zbirci unakrsne rime koje nemaju svoj ekvivalent u Petrarkinom „Kanconijeru“. Takva je shema ABAB BABA CDC CDE iz Paskvalićevog 14. soneta, zatim shema ABAB ABAB CDE ECD iz 99. soneta, jedinstvena shema ABAB BABA CDE DEC iz narednog 100. soneta, kao i shema ABAB ABBA CDC EDE iz soneta 20. U svim navedenim rimičkim shemama primjetno je da su oktave slijedile jednu od nekoliko ustaljenih formi, dok su sesteti, zbog svoje osobenosti da su podložni promjenama različiti.

Da Paskvalić nije samo slijepo slijedio „Velikog Toskanca“, već da je posjedovao pjesničku originalnost, kao i da je načinio vidljiv otklon od metričkih rješenja svog italijanskog uzora, pokazao je u sonetima: 134 (ABBA ABBA CDE DCD); 11, 93 i 96 (ABBA ABBA CDE ECD); 25, 85 (ABBA ABBA CDC EDC); 73 i 76 (ABBA ABBA CDE CED); 24 (ABAB ABAB CDE EDC) i 17, 62, 94 i 130 (ABBA ABBA CDE DEC), za koje nema ekvivalenata u Petrarkinom „Kanconijeru“.

Sonet se nije samo formalno dijelio na dva dijela (prvi duži od 8 stihova i drugi kraći od 6 stihova), već je njegova dvočlanost, kako smo imali prilike da vidimo u gorenavedenim primjerima

uočljiva i na semantičkom planu.⁶⁴⁸ Prvi i drugi dio često su u sukobu i predstavljaju dvije različite cjeline. Očekivanje neke radnje ili stanja najčešće je bilo izraženo u dva katrena, a ostvarivanje očekivanog u dvije tercine na kraju soneta.⁶⁴⁹

Drugi dio Paskvaličeve italijanske pjesmarice koji nosi naziv „Rime diverse“ nije mnogo odstupao od navedenog pravila. Petrarka je svoje pjesništvo na narodnom uopšte smatrao manje vrijednim od onog na latinskom. Čini se da je na tragu sličnog razmišljanja bokokotorski pjesnik svojim „različitim pjesmama“ dodijelio sekundarno mjesto u svojoj italijanskoj pjesmarici.

Drugi dio sa 24 i po lista (68–91.a) značajno je kraći u odnosu na prvi. Na početku i ovog dijela zbirke spjevana je posveta, ovog puta upućena mletačkom vlastelinu, svešteniku Vinčencu Kvirinu (Vincenzo Quirini 1479–1514), a razlozi za njen nastanak nisu različiti u odnosu na onu sa početka pjesmarice. Nakon posvete kasnijem kardinalu, „Rasute rime“ objedinjuju različite političke i prigodne pjesme koje je Paskvalić, u duhu vremena kojem je pripadao, upućivao svojim prijateljima, piscima, savremenici u domovini i u Veneciji. Izuzetak čine 3 soneta na početku drugog dijela od kojih je prvi spjevan u slavu Italije, a druga dva u slavu Mletaka, kao i još jedan sonet na kraju spjevan takođe u slavu „Serenissime“. Na posljednjim stranama dat je popis pjesama naprije po alfabetском radu, a zatim i po vrstama i početnim stihovima, jer po ondašnjim običajima pjesmama nije dodjeljivan naslov. Nakon akribično popisanih štamparskih grešaka, Paskvalić je na posljednjoj strani svoje italijanske zbirke, a prije sadržaja, sačuvao sonet svog oca Franja, takođe istaknutog pjesnika, zbog čega je moguće zagovarati mišljenje da Paskvaličeva italijanska pjesmarica ima tri, umjesto dva dijela.

Posveta „presvijetlom monsinjoru“, mada sadržajno različita i značajno kraća u odnosu na posvetu Martiji Grizogono, idejno je veoma slična. Konvencionalno veličanje vrline osobe kojoj se stihovi posvećuju, kao i usiljena, zbog čega i neprirodna, afektirana skromnost pjesnika svojstvena razdoblju u kom su stihovi nastali, dodirne su tačke dviju posveta. Jednako kao i u slučaju „veoma plemenite i ljubazne“ Zadrance, Paskvalić se ponizno i milostivo obraća Kvirinu riječima: „Essendomi io dell'amor vostro, Humanissimo e cortesissimo Signor mio per infiniti (...)effetti rassicurato in modo (...)“.⁶⁵⁰ On pokušava da, veličajući osobine podržavaoca i zaštitnika svoje umjetnosti nipodaštava sebe, odnosno svoju pjesničku vještinu kako bi zazvao u svoje djelo topos afektirane skromnosti. Pišući Kvirinu o svojim stihovima, Paskvalić pokušava da ih obezvrijedi grubim opisima „(...) da me rozzamente già tessute (...)“.⁶⁵¹ Ovakve „forme skromnosti“ poznate još iz antike, nastavile su da se razvijaju u latinskoj književnosti, ali i u književnostima na narodnim jezicima.⁶⁵² Da je ovakav način pokornog i bogobojažljivog umjetničkog pristupa mogućim književnim mecenama uobičajen za *novo doba*, Paskvalić je sam zapisao u tekstu: „(...) non imitando in ciò il costume de gl'altri scrittori, liquali quando mandano in luce qualche loro componimenti, vogliono dedicarli ad un qual (...)“; ⁶⁵³ pokušavajući da negira kako čini isto iz sličnih poriva. Degradaciju sebe kao pjesnika, on nastavlja opisujući svoje pjesme kao proste i neugledne („basse et humili“) zbog čega možda ne bi trebalo da zasluže pažnju. Da su usrdno obraćanje i pjesnikovi pokušaji da čitaoce uvjeri u nerafinisanost svog „sirovog“ jezika pitanje forme, a ne nužno refleksija istinskih uzajamnih osjećanja, primjetno je iz djelova u kojima je Paskvalić ipak svjestan da njegove pjesme nose izvjesnu novinu u odnosu na do tada objavljivane, te da su mjestimično *ukrašene i mile*. Iskren razlog zbog kojeg se obraća vlastelinu Kvirinu, Paskvalić nije tajio: „(...) Spero non dimeno per tutto ciò, che sotto l'ombra de'l nome vostro, havranno

⁶⁴⁸ З. Бојовић, нав. djelo, 2003, 21.

⁶⁴⁹ Isto.

⁶⁵⁰ *Rime volgari*, posveta V. Quirini, 67.

⁶⁵¹ *Rime volgari*, posveta V. Quirini, 67.

⁶⁵² Е.Р. Курцијус, нав. djelo, 1996, 141.

⁶⁵³ *Rime volgari*, posveta V. Quirini, 67.

miglio fortuna (...)“,⁶⁵⁴ nadajući se da će se njegove pjesme svidjeti svima, nakon što su pretrpjele strogi Kvirinijev sud. U završnom pasusu svoje posvete, Paskvalić renesansno strahuje da li će ikada uspjeti da uzvрати milost koju je dobio. Zahvaljuje se ponizno i kao i ispod prve posvete u zbirci potpisuje se inicijalima imena i punim prezimenom. Na osnovu analize druge posvete, primjetno je da i ona odražava stilske konvencije dominantne poetičke paradigme koje su se preko Jadrana reflektovale i na bokokotorsko tlo. Na osnovu bljesaka italijanskih i antičkih uzora, pjesnici poput Paskvalića su stvarali originalna djela vodeći računa da ispoštuju sva bitna važeća pravila poetike na koju su se naslanjali.

Usudili bismo se da kažemo kako su pjesme drugog dijela italijanske pjesmarice Ludovika Paskvalića manje rafinirane u stilskom pogledu, međutim vrednije i znatno iskrenije zato što je u njima do izražaja posebno došla jedna od dragocjenih Paskvalićevih osobina – konkretnost. Zahvaljujući faktografskoj podlozi poetske vizije, Paskvalić je o sebi, ali i drugima ostavio malobrojne, ali za nauku značajne podatke.

Jedan od danas dragocjenih podataka, a koji se tiču identiteta bokokotorskog pjesnika, ostavio je u prvoj pjesmi drugog dijela svoje italijanske pjesmarice sam Paskvalić. Zapis koji je o sebi ostavio na koricama italijanske zbirke pjesama potpisavši se kao „Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino“ navodio je kulturne poslenike da polemišu o pitanju Paskvalićevog nacionalno-književnog identiteta, čemu nije doprinijela ni njegova riješenost da ostavi književni legat na dva za njega nematernja, odnosno strana jezika.

Zbog Paskvalićevog italijanističkog djelovanja, engleski proučavaoci njegovog djela, tačnije njegov uticaj na pojedine engleske pisce, nazivali su ga „jednim nepoznatim Italijanom“ („rather obscure“), a neki čak i Mlečaninom.⁶⁵⁵ Međutim, Miroslav Pantić⁶⁵⁶ na osnovu Paskvalićevih stihova upućenih Italiji, smatrao je da je za njega, kao uostalom i za druge humaniste, Italija predstavljala „čuvenu zemlju“ („famosa terra“)⁶⁵⁷ koju su proslavili ratnici simbolično predstavljeni u likovima Minerve, rimske boginje mudrosti i strateškog bojevanja i Marsa – rimskog boga rata („Fiorir gli studi di Minerva et Marte“),⁶⁵⁸ kao i drugi velikani duha („Felici Spirti che produce ogn'ora“),⁶⁵⁹ ali da bokokotorski pjesnik nije bio Italijan niti se ikada tako osjećao. Navedeno se može naslutiti iz prvog soneta drugog dijela italijanske pjesmarice, u kojem Paskvalić, pišući o susjednoj Italiji navodi da dolazi sa željom da upozna sve ono o čemu je do tada čitao i učio.

„(...)
Ecco ch' io vengo da lontana parte
D'un bel desio sol di vederti ardente
Et contemplar con gl'occhi apertamente
Quel c'he io già letto nell'antiche carte
(...)“⁶⁶⁰

Iz navedenih stihova prepoznajemo da je za Paskvalića Italija, mada je poznavao njen jezik, kulturu i običaje, ipak zemlja koja mu je bila nepoznata i u koju je prvi put došao onda kada se kao patricijski sin uputio na visoke škole u Padovu.

⁶⁵⁴ *Rime volgari*, posveta V. Quirini, 67.

⁶⁵⁵ L.E. Kastner, nav. rad, 156.

⁶⁵⁶ М. Пантић, nav. djelo, 1990, 19.

⁶⁵⁷ *Rime volgari*, 68.

⁶⁵⁸ *Rime volgari*, 68.

⁶⁵⁹ *Rime volgari*, 68.

⁶⁶⁰ *Rime volgari*, 68.

Drugi i treći sonet posvećeni „Serenissimi“ jedni su od rijetkih koji imaju naslov. U njima Paskvalić otvoreno iskazuje privrženost i divljenje Republici Svetog Marka, pod čijom teritorijom su onomad bile Dalmacija i Boka Kotorska. Ovim uvodnim sonetima Paskvalić se prikazuje čitalačkoj publici ne samo kao rodoljub, već i kao angažovani pjesnik koji tendenciozno, na početku drugog dijela „Rima“ iskazuje počast venecijanskom lavu sa suštinskom namjerom da kroz pružanje podrške snazi i jedinstvu čitave teritorije Mletačke republike obezbijedi i zajednički interes za odbranu od ključnog neprijatelja Turske, koja je prijetila da zauzme Kotor i ostale bokokotorske gradove.

Zbog svega navedenog, mišljenja smo da je potrebno da prihvatimo prisvajanja pjesnika Ludovika Paskvalića od strane teoretičara i historičara književnosti kao izraz priznanja pjesničke vještine i talenta, jer je književnost kao vid umjetnosti iznad podjela i razgraničenja i kao takva pripada svima. Ono što je neosporno na osnovu Paskvalićevih uvodnih pjesama, da se bokokotorski pjesnik nije osjećao kao Italijan i da je u uvodnim pjesmama drugog dijela italijanske zbirke prizvao vaskrsenje otažbine, protjerivanje neprijatelja, kraj bratoubilačkih borbi i prijeko potreban mir svojim sunarodnicima, na osnovu čega zaključujemo da je bez obzira na odluku da ne stvara na maternjem jeziku, korjenito ostao vezan za podneblje sa kojeg je potekao. Ljubav je u ovom dijelu pjesmarice doživjela je metamorfozu, odnosno, sa izabrane žene prenijela se na domovinu i prijatelje. Osnovna tema više nije ljubav već rodoljublje, što je uslovalo novi tip pjesama, tzv. prigodnice, koje su specifičan dio Paskvalićevog pjesničkog korpusa, a u kojima je bokokotorski poeta uspostavio zbirku portreta primarno vojnika i ratnika, ali i bliskih prijatelja pjesnika. Na osnovu adresenata kojima su epistole upućene mogla bi se napraviti podjela na one posvećene braniocima Paskvalićevog rodnog grada, prijateljima (pjesnicima), voljenoj ženi i Italiji. Premda je tema različita, kao i njoj prilagođen jezik, drugi dio renesansnog kanconijera neodvojivi je dio prvog i u njemu neizostavno provijava humanistički ton i književni topisi na koje smo ukazivali i u prvom dijelu Paskvalićeve pjesničke rukovijeti.

S obzirom na to da smo iz pjesama sabranih u „rasutim rimama“ upoznali pjesnika rodoljuba, čini nam se opravdanim da prvo prikažemo epistole upućene visokim zvaničnicima i vojnicima koji su svojim zalaganjem zaslužili mjesto u istoriji, ali i u Paskvalićevoj poeziji. Jer kao što je Aristotel govorio, istorija taksativno govori o onome što se dogodilo, odnosno prikazuje pojedinačno, dok književnost čuva sve ono opšte što narodu govori o onom što se moglo dogoditi.⁶⁶¹

Razloge za Paskvalićevo slobodoumlje i izrazito negativan stav prema svemu sa Istoka, potrebno je tražiti u činjenici da je čitav svoj život proveo u vrijeme zategnutih političkih odnosa između mletačkih i turskih vlasti. Na prelazu u XVI vijek, kada je bokokotorski pjesnik rođen, Mletačka republika se već nalazila u ratu koji joj je Osmansko carstvo nametnulo 1499. godine, težeći da zauzme priobalne teritorije oko mletačkih gradova koji su se pred turskim pritiskom jedva održavali. Moguće osvajanje predjela Boke Kotorske od strane Turaka, ne bi značilo samo širenje njihove civilizacije, već i religije, ali i načina življenja.⁶⁶² Stanovništvo ondašnje Boke Kotorske borilo se da sačuva integritet i slobodu uprkos najezdi sa Istoka. Mir (1502) koji je „Serenissima“ ratifikovala u maju naredne godine održavali su bogati pokloni koje su kotorski providuri odašiljali skadarskom i hercegovačkom sandžakbegu u zamjenu za obećanje turskih izaslanika da neće biti napada na gradove, uzimanje robova, stoke, plodova ili povrede posjeda. Potreba da se „živi u dobrom prijateljstvu“,⁶⁶³ odnosno da se održavaju dobri susjedski odnosi tokom nepune prve decenije XVI vijeka osiromašeno stanovništvo Boke Kotorske je osjećalo kao ekonomski teret, a sredinom XVI vijeka sindik Đustinijani nazvao ga je čak i „prećutnim haračem“.⁶⁶⁴ Da su Turcima pokloni bili jedan od bitnih uslova za održavanje mira, bilo je primjetno

⁶⁶¹ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 47.

⁶⁶² Fernan Brodel, *Mediterran, prostor i istorija*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, 96.

⁶⁶³ M. Milošević, nav. djelo, 2008, 27.

⁶⁶⁴ Isto, 28.

onda kada bi izostali. Tada bi sandžakbeg to na znanje davao prijeljama zahtijevajući ustupanje dijela teritorije Republike Sv. Marka. Kotorski providur Griti naglas je 1528. godine izgovorio ono što su njegovi sunarodnici odavno mislili, da se iz darivanja izrodila korupcija, kao i da „bez darivanja nema mira sa susjedima“.⁶⁶⁵ Nemoćan da spriječi potpuno opterećivanje kotorskih gradskih finansija, neizbježnim i politički opravdanim troškom, Griti je 1528. godine odlučio da ga barem smanji nastojanjem da produži trajanje mandata providura (umjesto dotadašnjih 16, na 23 mjeseca) čime bi se prorijedilo i darivanje.⁶⁶⁶

U ovakvoj utvrdi „ljubavi i vjere“ stasavao je Ludovik Paskvalić. Zbog toga ne čudi što se u stihovima zalaže za protjerivanje Turaka iz Boke Kotorske („Rispingi il Turco (...)“).⁶⁶⁷ U jednom od rodoljubivih soneta o povlačenju oružane flote sa Orijenta piše kao o sramu kojeg Turci neće moći da se oslobode („Da'l volto quest'infamia non ti tolle“).⁶⁶⁸

„L'Armata Occidental in fuga volta
Et d'Othoman la schiera ardata e folle
Haver la palma di vittoria tolta
Co'l viso per dolor di pianto molle.“⁶⁶⁹

S obzirom na to da mu je sloboda bila važna životna vrijednost, Paskvalić je italijanske epistole upućivao i venecijanskim zvaničnicima. Da je riječ o ljudima koji su zauzimali visoke položaje primjetno je još iz naslova u kojem je uz imena zvaničnika obično stajalo slovo S, dok je pored imena pjesnika stajalo slovo M. Jedini kome je uz ime nadodata i titula, a kojem je bokokotorski poeta posvetio pjesmu bio je italijanski, katolički patrijarh Akvileje (1529–1533) – Marko Grimani. (Marco Grimanni, 1494–1544). Godine 1537. Grimani je imenovan za admirala brodovlja venecijanske flote, odnosno Svete lige koju su uspostavili papa Pavle III zajedno sa Mletačkom republikom, carem Karlom V i malteškim vitezovima, sa jedinstvenim ciljem da se odupru turskom napredovanju. Umješnost ratovanja i umješnost mirnog poziva koji je kao crkvenjak primarno obavljao, ostavila je snažan utisak na Ludovika Paskvalića. Dva dijametralno suprotna svijeta, vješto je po pisanju bokokotorskog pjesnika Grimani ujedinio i pretvorio u umjetnost, zbog čega Paskvalić priželjkuje da se njegovo slavno ime pronese na sve strane svijeta.

„Alto Signor in cui di pari giostra
L'arte di Pace e l'arte di Battaglia
Di cui non è, chi'n piu alta fama seglia
Di virtu, nell'estate antica e nostra,
(...)
Seguite il vostro alto pensier che presto
Vedrete ogni paese e ogni regno
Dall'Indo mar à gl'ultimi Britanni.“⁶⁷⁰

⁶⁶⁵ M. Milošević, nav. djelo, 2008, 29.

⁶⁶⁶ Isto.

⁶⁶⁷ *Rime diverse*, sonet 39, 82.

⁶⁶⁸ *Rime diverse*, sonet 38, 81.

⁶⁶⁹ *Rime diverse*, sonet 38, 81.

⁶⁷⁰ *Rime diverse*, sonet 40, 82.

Humanistički ton Paskvalićevih epistola pratila je česta upotreba toposa, posebno toposa neizrecivosti, po kojem se u pohvalnim epistolama ne pronalaze riječi kojima bi se na dostojan način mogla opisati zasluga određene istorijske ličnosti.⁶⁷¹

Poseban oblik potenciranja vrijednosti ličnosti o kojoj se pjeva, postiže se pozivom na divljenje.⁶⁷² Međutim, u Paskvalićevim stihovima posvećenim Luidiju da Riva (Luigi da Riva) u kojima je izrazio posebnu zahvalnost što je Da Riva branio njegov grad od napada Osmanlija sa mora pred Kotorom, Cink⁶⁷³ je ocijenio kako je izostalo tipizirano afektirano obraćanje karakteristično za XVI vijek. Naprotiv, pjesma odiše Paskvalićevom iskrenošću. Branitelja svog rodnog grada, bokokotorski pjesnik doživljava kao novo sunce koje obasjava njegov slobodan grad.

„Che come un nuovo Sol fra noi risplende
O' Santo o' saggio o' glorioso Riva“⁶⁷⁴

Kao i nebrojeno puta do sada osjeća se stilski nedoraslim da ovjekovječi riječima Rivino ratničko umijeće („Che co'l suo lume ogni mia forza offende“) ⁶⁷⁵ i sve darove milosti i pravde koje je nebo u njega utkalo što predstavlja topos afektirane skromnosti čiji je cilj da pjesnik stekne naklonost i pažnju slušalaca.⁶⁷⁶

„Fior di Pietate e di Giustitia santa
Frutti di tutto quel ch'al ciel conduce.“⁶⁷⁷

Jedan pohvalni sonet upućen je Kristoferu Kanalu (Cristoforo Canal, 1510–1562), admiralu venecijanske flote. Kanal je odlikovan zbog svog vojničkog zalaganja u bici kod Preveza kada je doprinio korjenitoj promjeni poretka venecijanske mornarice. Zbog progresivnog iscrpljivanja ljudskih resursa koji su bili na dužnosti veslača na obalama galija mletačkog brodovlja, Kanal je predložio da se veslači za veslačku flotu nađu među osmanskim osuđenima umjesto među slobodnim ljudima iz njegove rodne zemlje. Godine 1549. postao je kapetan Jadranskog zaliva, odnosno zapovjednik flote u Jadranskom moru. Tada je njegovu vojničku vještinu imao prilike da upozna i u stihovima da je ovjekovječi i bokokotorski pjesnik. I u ovom svom sonetu, Paskvalić je utkao svoje poznavanje grčke i rimske mitologije, smatrajući da su se u liku Kristofera Kanala sjedinili grčki bog muške ljepote i rimski bog ratovanja („I seguaci d'Apollone e Marte adorna“).⁶⁷⁸ Zahvalan je Kanalu što je njegov narod spasio od sigurne smrti, odašiljući na taj način goluba mira.⁶⁷⁹

„Sottraggi à morte con sonora Tromba
I chiari Spiriti è'n guisa di Colomba
Li fai volando andar in ogni parte.“⁶⁸⁰

⁶⁷¹ E. P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 267.

⁶⁷² Isto, 268.

⁶⁷³ A. Zink, nav. rad, 259.

⁶⁷⁴ *Rime diverse*, sonet 41, 82.

⁶⁷⁵ *Rime diverse*, sonet 41, 82.

⁶⁷⁶ E. P. Курцијус, nav. djelo, 1996, 141.

⁶⁷⁷ *Rime diverse*, sonet 41, 82.

⁶⁷⁸ *Rime diverse*, sonet 42, 83.

⁶⁷⁹ Golub se u judeo-hrišćanskoj tradiciji tumači i kao simbol mira. Vidi: Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Éditions Robert Laffonts/Jupiter, Paris, 1982, 269.

⁶⁸⁰ *Rime diverse*, sonet 42, 82.

Paskvalić ga hrabri da slijedi svoju plemenitu vještinu („Segui la tua gradita e nobile arte“)⁶⁸¹ zbog koje će njegovo ime odzvanjati cijelim svijetom i nakon smrti.

„Ch'oltra ch'in vita il nome tuo ribomba
Per tutto'l mondo, anchor dopo la tomba
Sempre vivrà di te la miglior parte.“⁶⁸²

Slični iskazi varirani su nerijetko u Paskvalićevim „rasutim rimama“. Oni nisu nužno odraz iskrenog divljenja već su prilagođeni didaktičkoj orijentaciji autora. Zbog toga bokokotorski pjesnik nije štedio riječi hvale za sve koji su branili njegov rodni grad od najezda sa Istoka.

Po jedan sonet uputio je Paskvalić „Ai. S. Barozzi“ i „A. M. Urbin da Crema“. Iz stihova adresiranih na izvjesnog gospodina Barocija, o kome do sada nije bilo napisa u nauci, teško je prepoznati o kome je riječ. Gotovo čitav sonet prožet je toposom afektirane skromnosti, odnosno Paskvalićevim žalom zbog nemogućnosti da i pored volje, pronade snagu i domišljatost kako bi izrazio svoju naklonost koja mu leži na grudima.

„Mentre la voglia ad alte imprese mira
E'l poter manca, io veggio il mio diffetto
Hor che mi giova haver un bel soggetto?
Se'l basso ingegno à dietro si retira,
Et questo sol co'l mio Destin m'adira
Che fuor non posso dimostrar l'affetto.
Ch'in quattro parti mi sospinge il petto.“⁶⁸³

Ovakva klišejska skromnost potiče još iz klasične literature. Autor nas biranim izrazima (i pored velike želje, nedostaje mu snaga i on uviđa svoje mane i sl.) uvjerava u svoju nedovoljnost, neobrazovanost i neškolovani jezik.⁶⁸⁴ Svaki njegov pokušaj da u stihovima sačuva slavno ime („In pochi versi il glorioso nome“) ostao je neuspješan („Mà al fin ogni pensier riman confuso“).⁶⁸⁵ Do kraja pjesme nije jasno ni da li je Baroci bio Paskvalićev kolega po peru ili po oružju. Na osnovu analize unutrašnje strukture Paskvalićevog djela, o kojoj je sa posebnom pažnjom vodio računa, vjerujemo da je slavni Baroci bio vojnik, jer se sonet njemu posvećen nalazi među drugim pjesmama koje imaju rodoljubni karakter, odnosno posvećene su ljudima koji su se borili za odbranu Boke Kotorske, posebno mora pred kotorskim zidinama.

Premda ne raspoložemo sa više informacija o biografiji Urbina iz Kreme (A. M. Urbin da Crema), iz Paskvalićevih stihova izvjesno je da se radi o odvažnom vojniku venecijanske pomorske flote koji se posebno istakao na Kritu („Ardito Urbin ch'alla famosa Creta“).⁶⁸⁶ Nakon izvojevanje pobjede u ime i za račun „Serenissime“ Paskvalić, oslanjajući se na klasične uzore, moli Glauka – ribara iz grčke mitologije koji je nakon što je probao travu besmrtnosti postao čovjek sa perajima umjesto stopala i ribljim repom umjesto nogu i Proteja – boga mora, rijeka i prostranstva vode, da pošalje dobre vjetrove koji će Urbinov brod vratiti u njegovu domovinu.

⁶⁸¹ *Rime diverse*, sonet 42, 82.

⁶⁸² *Rime diverse*, sonet 42, 82.

⁶⁸³ *Rime diverse*, sonet 43, 83.

⁶⁸⁴ Е. Р. Курцијус, нав. djelo, 1996, 141.

⁶⁸⁵ *Rime diverse*, sonet 43, 83.

⁶⁸⁶ *Rime diverse*, sonet 44, 83.

„Et sian secondi alla tua nave i venti
Et Glauco e Protheo cò i marini armenti
La spignan tosto alla bramata meta,
Et poi c'haurai di vincitrici foglie
Ornat'ambe le tempie e di nemici.“⁶⁸⁷

Jezički vješto, služeći se metaforom kao književnim sredstvom, Paskvalić je Urbina predstavljao kao besmrtno biće za čije će ime i zasluge čuti i naredne generacije. Na taj će se način, posljedično proslaviti i ime pjesnika koji je o njemu pisao što je predstavljalo jedan od postupaka platonizma. Bokokotorski pjesnik, po uzoru na doba u kojem je stvarao zaziva prirodu, odnosno vjetrove koji bi vojnika živog vratili u domovinu. Na osnovu navedenih stihova, Paskvalić se od platonskog ljubavnika iz prvog dijela, u drugom dijelu pjesmarice prikazuje kao izraziti patriota i rodoljub.

On je četiri soneta uputio i dvojici istaknutih članova plemićke porodice iz Breše, grofovima Herkulu i Klaudiu Martinengo (Hercule e Claudio Martinengo) koji su se istakli kao vođe u službi „Serenissime“. Njihove vojničke zasluge u stihovima bokokotorskog pjesnika prepoznaju se metaforički kroz klicu sjemena boga ratovanja koje je sadržano u pripadnicima moćne italijanske vlastele („Che d'esser germe dell'arbordi Marte, E'l nobil sangue“; „e'l nobil cor da Marte“).⁶⁸⁸ Paskvalić ohrabruje grofa Herkula Martinenga da nastavi da se bavi vojničkim pozivom koji ga je proslavio i u Italiji, čineći ga najpoznatijim i najdostojnijim u svojoj domovini, zbog čega mu je osigurana besmrtna slava.

„Seguite pur il vostro bel disegno
Che com'il Sangue vostro alto et reale
Vi fa d'Italia il piu famoso et degno
Cosi questa virtù vostra immortale
V'alzerà tosto à quel felice segno
Oltra di cui fama mortal non sale.“⁶⁸⁹

Paskvalić je svjestan da stanovništvo Boke Kotorske zavisi od pojedinačnih zalaganja svakog od članova vojske Republike Svetog Marka. Život svakog vojnika zbog toga je važan. Ukoliko bi otpao jedan list ili dlaka sa glave od koje stanovništvo zavisi, njihova bi sloboda kao dobro kojem su težili, bila ugrožena. Svoju zahvalnost prema poduhvatima grofa Herkula, koji nije posustajao ni u najtežim borbama, Paskvalić je sažeo u stihovima u kojima hvali njegov neustrašivi duh koji se odupire i ne posustaje:

„Lo Spirito alhor resiste et si difende
Et si riporta alla Divina voglia
Perche sa ben, se cade d'arbor foglia
O' pel da'l capo, che da lei dipende.“⁶⁹⁰

U sonetu posvećenom mladom („Voi nella prima età la via tenente“)⁶⁹¹ grofu Klaudiju Martinengu, čiji su se preci i članovi uže porodice („vostri Zij“)⁶⁹² spasili zaborava izbavivši se svojim

⁶⁸⁷ *Rime diverse*, sonet 44, 83.

⁶⁸⁸ *Rime diverse*, sonet 48, 85.

⁶⁸⁹ *Rime diverse*, sonet 47, 85.

⁶⁹⁰ *Rime diverse*, sonet 49, 85.

⁶⁹¹ *Rime diverse*, sonet 50, 86.

⁶⁹² *Rime diverse*, sonet 50, 86.

djelovanjem iz Danteove rijeke Lete, Paskvalić apostrofira njegovo patricijsko porijeklo („De'l vostro Sangu gloroso e chiaro“), prirodnost i lijepi stil. Analizom stihova saznaje se da je mladi grof učestvovao u jednoj od najtežih bitaka, koju Paskvalić opisuje riječima:

„Quant'esser può che la stagion d'Aprile
Sia fredda piu, che'l piu crudel Genaro.“⁶⁹³

Istina je da poeziju nije potrebno prosijavati kroz sito istinitosti, jer ona kako smo naveli ranije nije istorija i ne barata faktografskim podacima. Međutim, upravo zbog svog hroničarskog načina pisanja i zbog stihova koji su na umjetnički način sačuvali sjećanja na neke od važnih istorijskih trenutaka i ličnosti, čak i kada se Paskvalićevim rimama oduzme klišejsko tipizirano i afektirano divljenje, ostaje u njima još dovoljno poveznica sa realnim svijetom i ličnostima vremena u kojem je živio i stvarao. Renesansa je takođe propagirala da se poezija mora zasnivati na istini, nije važno kakvoj, da li onoj preuzetoj od drugih pisaca metodom podražavanja uzora ili onoj samostalno otkrivenoj iz istorije ili iz života.⁶⁹⁴

Sonet naslovljen „Al. S. M. Antonio da Mula“ adresiran je na Marka Antonija da Mulu (1506–1572) kardinala i italijanskog diplomatu u službi „Serenissime“. On je potomak vlastelinske porodice Da Mula, obrazovan i vaspitan u humanističkom duhu. Zajedničko sa Paskvalićem mu je to što su visoko obrazovanje stekli na istom univerzitetu i dobili diplomu pravnih nauka. Povezuje ih i rodoljublje koje se prepoznaje u Paskvalićevom sonetu upućenom italijanskom velikodostojniku. Iz soneta se saznaje da je bokokotorski pjesnik zahvalan saradniku Karla V što je iz svoje rodne zemlje pritekao u pomoć drugoj strani Jadranskog mora.

„L'Arbor gentil che dalla gran ruina
De'l regno d'Alba il suo principio prende
E i suoi bei rami alternamente estende
Nella città de'l nostro mar Reina.“⁶⁹⁵

Osobenost italijanskog zvaničnika Paskvalić je opisao kao prožimanje hrabrosti i božanskog sjaja koji zasljepljuje svaku drugu svjetlost.

„Il suo valor (fra quanto il Sol risplende)
Pien di splendor e di beltà divina
(...)
Che co'l tuo lume ogn'altro lume abbagli.“⁶⁹⁶

Pored toposa neizrecivog divljenja, u gorenavedenim stihovima prepoznaje se i za renesansu važan spoj ovozemaljskog sa onostranim (hrabrost ojačana božanskim sjajem), ali i skup plemenitih osobina koje

⁶⁹³ *Rime diverse*, sonet 50, 86.

⁶⁹⁴ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 13.

⁶⁹⁵ *Rime diverse*, sonnet 57, 88.

⁶⁹⁶ *Rime diverse*, sonnet 57, 88.

su neizostavna dopuna fizičkoj ljepoti. U navedenim stihovima prepoznaje se hvalospjev, odnosno himnični ton, koji je bio karakterističan za bokokotorskog pjesnika.

Upravo su Marka Mikelea, takođe zvaničnika Venecijanske republike, po Paskvalićevom pisanju krasile najbolje ljudske osobine.

„Qual esse può tant'ampia e certa fede?
Qual prova tanto manifesta e chiara?
Ch'in questa età si di valor aura
Il valor vostro ogni valor eccede.“⁶⁹⁷

Ovu pjesmu je bokokotorski poeta iskoristio kako bi hvaleći zalaganje Mikelea, nenametljivo iskazao zahvalnost Mletačkoj republici čiji protektorat je garantovao sigurnu zaštitu od Osmanskog carstva.

„Qunato l'amor che tutto'l mondo vede
Che porta à voi la vostra Patria chara
La qual (come convien all'alma e rara
Vostra bontá) quel che puo dar vi diede.“⁶⁹⁸

Paskvalić je sonet završio po uzoru na Petrarku, blagosiljajući majku (Italiju) čiji je Mikele sin, odnosno hvaleći sina plemenite majke.

„O' degna Madre il si nobil Figlio
O' degno Figlio di si nobil Madre.“⁶⁹⁹

Ovo nije bio usamljen primjer. U sonetu upućenom Frančesku Pizaniju (Francesco Pisani, 1494–1570) koji je godinu dana (1548–1549) obavljao javnu funkciju u Kotoru, Paskvalić se takođe osvrće na Veneciju koja je prijateljica Boke Kotorske („Hor se Vinegia é di valor amica“)⁷⁰⁰ i čiji je Pizani dostojni plod („Et se voi sete suo piu degno frutto“).⁷⁰¹

Svoju pjesničku vještinu, umješnost i originalnost, Paskvalić je ispoljio i u stihovima dva soneta upućenih Antoniu Đustinijanu (Antonio Giustinian, 1516–1571) koji je bio ambasador Venecijanske republike u Rimu u periodu 1502–1505. godine. Da je bio predstavnik vlastele vidljivo je i u Paskvalićevim stihovima u kojima opisuju mjesto Đustinijanovog političkog djelovanja.

„Gentil Signor ch'al vostro Sangue altero
Che vien da'l ceppo Imperial Augusto
Di quel ch'à lato all'Hellesponto angusto
Resse felice il gran Roman' Impero.“⁷⁰²

⁶⁹⁷ *Rime diverse*, sonet 58, 88.

⁶⁹⁸ *Rime diverse*, sonet 58, 88.

⁶⁹⁹ *Rime diverse*, sonet 58, 88.

⁷⁰⁰ *Rime diverse*, sonet 55, 87.

⁷⁰¹ *Rime diverse*, sonet 55, 87.

⁷⁰² *Rime diverse*, sonet 51, 86.

Da su venecijanski politički poslanik i bokokotorski pjesnik bili bliski prijatelji, naslućuje se iz stihova u kojima Paskvalić hvali lepezu dobrih osobina koje su krasile Antonija Đustinijana, a koje i nisu mogle biti drugačije ukoliko se sagleda riječ skrivena u korijenu njegovog prezimena.

„Congiunto havete un cor puro e sincero
Schiuo d'ogn'opra vil d'gn'atto ingiusto;
Onde s'agguaglia al vostro nome Giusto
L'animo saldo e d'ogni parte intero.“⁷⁰³

Po renesansnom modelu čovjeka su krasile fizička ljepota i duhovna plemenitost. Renesansni čovjek je kao takav težio istini i pravdoljublju. A svoju je istinu Paskvalić sakrio u doktrinama, moralnim i filozofskim, ali i u prezimenu, u gorenavedenim stihovima, koje u svom korijenu sadrži italijansku riječ „giustizia“, odnosno pravda. Upravo je taj osjećaj pravde, pravednosti i pravičnosti bio zvijezda vodilja bokokotorskog pjesnika.

Za razliku od nas smrtnika („Noi siem preda de'l Tempo e della Morte“),⁷⁰⁴ piše Paskvalić, Đustinijan je uspio da otjera neprijatelje sa Orijenta i da rastjera sumornu i tamnu sjenku („et fugge l'ombra tenebrosa e negra“)⁷⁰⁵ koju su za sobom ostavili, učinivši da ponovo zasija sunce slobode.

„Ecco che'l Sol con le dorate corna
S'affretta à far co'l suo splendor, allegra
Questa legiarda e honorata gente.“⁷⁰⁶

Ko je bio P. Maria Balbi (Al. S. P. Maria Balbi) nismo uspjeli da osvjetlimo. Analizom Paskvalićevih stihova, izvjesno je da je bio italijanski, patricijski sin koji se pod zastavom Republike Sv. Marka borio za slobodu protiv neprijatelja sa Istoka. Za Paskvalića je najznačajnija zasluga zbog koje mu upućuje sonet to što je izborio slatku pobjedu i slobodu („Tornato in Libertà dolce e gradita“)⁷⁰⁷ zbog čega bokokotorski pjesnik o njemu piše kao o osobi zbog koje će svevišnji sigurno biti na gubitku ne bude li je odabrao za svoje carstvo nebesko, jer na zemlji ne živi nijedna jednako dobra i pobožna duša.

„Se'l Pade eterno ne'l celeste Tempio
Non v'aspettasse fra gl'eletti sui,
Non v'havrai dato in preda di colui
Ch'è suo nemico piu crudel e empio.
(...)
Non vive in terra un piu cortese e pio,
Con questi mezzi la Bontá infinita.“⁷⁰⁸

Koristeći se toposom neizrecivosti, koji u ovom slučaju ne prikazuje fizičke i moralne savršenosti voljene žene, već vojnika koji je svojim zalaganjem spasio Paskvalićev grad od najezdi i time zaslužio divljenje, za poetu rodoljuba i patriotu iz Boke Kotorske jednako su bitne kao i za platonskog ljubavnika iz prvog dijela italijanske pjesmarice.

⁷⁰³ *Rime diverse*, sonet 51, 86.

⁷⁰⁴ *Rime diverse*, sonet 51, 86.

⁷⁰⁵ *Rime diverse*, sonet 52, 86.

⁷⁰⁶ *Rime diverse*, sonet 52, 86.

⁷⁰⁷ *Rime diverse*, sonet 54, 87.

⁷⁰⁸ *Rime diverse*, sonet 54, 87.

Paskvaličevo prijateljstvo sa izvjesnim Stefanom Tiepolom (Steffano Tiepolo) kome je pjesnik iz Boke Kotorske takođe uputio prigodnicu, nije zaokupiralo pažnju istraživača, tako da o njemu dosadašnji proučavaoci Paskvaličevog djela nisu pisali. Međutim, o Tiepolu (u ovom slučaju sa jednim slovom „f“ u imenu) pisao je naučnik Đuzepe Trebi (Giuseppe Trebbi) koji ga rasvjetljava kao predstavnika stare, venecijanske, patricijske porodice čiji su predstavnici obavljali važne funkcije u glavnom gradu Republike Sv. Marka.⁷⁰⁹ Rođen je na zalasku XV vijeka (1484), a istakao se kao branilac Krfa protiv Turaka (1537)⁷¹⁰ gdje je izvjesno upoznao pjesnika Paskvalića, tada plaćenog vojnika Venecije koji je tokom sukoba na Jadranu i Sredozemlju istim poslom boravio na ostrvu, a sa kojim je, na osnovu Paskvaličevih stihova, njegovao prijateljstvo pismima odašiljanim preko mora („Cò l'altro l'onda, et con la penna amica“).⁷¹¹

U pohvalnoj pjesmi upućenoj Albertu Duimi (Al R. M. Albero Duimo) Paskvalić opisuje svoju zemlju koja je već duže vrijeme, u trenutku istorije opisanom u pjesmi, ostala bez sjaja.

„Tenne gran tempo aura é cruda Stella
Senza splendor alcun la Terra nostra
Et hor di gloria arditamente giostra
Con ogni terra piu famosa è bella.“⁷¹²

Na osnovu ranijih stihova, odnosno odabira riječi koje se u njima ponavljaju („nella città di Marte“, „rimbomba“, „nobil Tromba“ itd.) stiće se utisak da je Duima bio izaslanik boga Marsa, odnosno da je učestvovao u odbrani grada od neprijateljskog zuluma. Na osnovu Paskvaličevih stihova nesigurno je ocijeniti da li je Duima, čiji tipizirani moralni portret: učenost, dobrotu i vrlinu, hvali bokokotorski pjesnik, angažovanom poezijom, biranim riječima i skladnim stihom, jurišao na neprijatelje ili je to ipak činio oružjem.

„Sola merce di quel valor, di quella
Virtú profonda, e gran Dottrina vostra,
E di quella Bontá ch'in voi si mostra.“⁷¹³

Bez obzira na koji je način pogodovao Paskvaličevom rodoljublju, po pisanju bokokotorskog pjesnika Duima je zaslužio da njegovo ime živi hiljadama godina, slavljeno na svim stranama svijeta i nakon njegove smrti. Navedeno nije, kako smo mnogo puta do sada imali priliku da primijetimo, isključiva refleksija realnosti, već u mnogome i zadovoljavanje toposa o neizrecivosti sa ciljem da kod čitalaca izazove divljenje, ali i da nenametljivo potcrta jedno od važnih renesansnih pravila da je poezija tu da pjesniku osigura vječno ime.

„Che vi terran' anchor dopo la Tomba
Vivo mill'anni, è chiaro in ogni parte.“⁷¹⁴

Pjesma posvećena visokom zvaničniku Mletačke republike, zatvara vijenac soneta adresiranih na vojne poslanike koji su svojim zalaganjem i djelovanjem odbranili Kotor od napada sa Istoka. Nakon

⁷⁰⁹ Giuseppe Trebbi, *Tiepolo, Ermolao*, u: Dizionario biografico degli Italiani, vol. 95, Roma, Istitutedell'Enciclopedia italiana, 2019, Dostupno na: https://www.treccani.it/enciclopedia/stefano-tiepolo_%28Dizionario-Biografico%29/. Pristupljeno: 11. 2. 2021. u 13:31h.

⁷¹⁰ Isto.

⁷¹¹ *Rime volgari*, 69.

⁷¹² *Rime diverse*, sonet 61, 89.

⁷¹³ *Rime diverse*, sonet 61, 89.

⁷¹⁴ *Rime diverse*, sonet 61, 89.

rodoljubnih pjesama, Paskvalić nastavlja da upućuje sonete svojim prijateljima od pera. Prvi je sonet pohvala Kamila Draga (Camillo Drago), čiji književni legat nije sačuvan, odnosno, da je Drago bio pjesnik, saznajemo na osnovu sačuvanog Paskvalićevog soneta. U stihovima Paskvalić piše da su njih dvojica sugrađani, odnosno da je Drago sin stare vlastelinske porodice u Kotoru („(...) il vostro nido e mio“),⁷¹⁵ zbog čega ga Paskvalić u stihovima savjetuje da slijedi utabanu stazu svog oca koji je ostavio traga u njihovom rodnom gradu, te da će na taj način ime njihove porodice vječno ostati zapamćeno.

„Seguite l'orme de'l gran Padre vostro
Che co'l suo senno, è co'l valor interno
Rende famoso il basso Clima nostro,
Cosi con lo splendor vostro e Paterno
V'adornarete in questo mortal chiostro
Di doppia gloria e poi sarete eterno.“⁷¹⁶

Drugu skupinu prigodnica, u drugom dijelu italijanske pjesničke rukovijeti, činili su stihovi upućeni Paskvalićevim prijateljima od pera. Premda stihovi Kamila Draga nisu sačuvani, na osnovu riječi koje mu u sonetu upućuje Paskvalić stiže se zaključak da su posjedovali kvalitet kojim su uspijevali da kod čitalaca probude nadu da će se završiti istorijski izrazito nepovoljan period za Boku Kotorsku. Političku situaciju u kojoj su se obojica tada nalazili, Paskvalić opisuje kao mračno doba jednog surovog vijeka i neutoljive žeđi čovjeka da se pridruži bogu u boljem onozemaljskom životu.

„Drago gentil, ch'in questo secolo rio
In cui de'l ciel ogni bel lume é spento
Contra l'uso commun, sòl sete intento
A quel bon fin che l'huom congiunge à Dio.“⁷¹⁷

Iz gorenavedenih stihova prepoznaje se religiozno-filozofsko stanovište koje je Paskvalić baštiniio i u ljubavnim rimama, a po kojoj čovjek može dosegnuti potpunu sreću i zadovoljstvo samo u jedinstvu sa Bogom. Na osnovu Paskvalićevih stihova koje je uputio Kamilu Dragu saznajemo da Drago posjeduje pjesničku vještinu, te da je njegova poezija „zlatna i srebrna“.

„Seguite la Virtú ch'in voi fiorio
D'altro pregio e valor ch'oro et argento
Per cui di raro honor, raro ornamento.“⁷¹⁸

Međutim, kada se Paskvaliću oduzme poetičko-tipološka i stilska odlika prigodne poezije koja se ogledala u prenaplašenom i klišejskom upućivanju pohvala, nauka je kroz vrijeme, o stvarnim ličnostima kojima je upućivao pjesme, pronašla potvrde da su postojale, kao i da je dokumentovano moguće potvrditi i stvari iz njihovog života koje je u svojim stihovima iznio bokokotorski pjesnik.

Još jedan Paskvalićev prijatelj po peru bio je Anđelo Pegoloto (Angelo Pegolotto). Na osnovu stihova koje mu je uputio bokokotorski pjesnik krasile su ga osobine koje su mogle opravdati njegovo lično ime – anđeo.

⁷¹⁵ *Rime diverse*, sonet 53, 87.

⁷¹⁶ *Rime diverse*, sonet 53, 87.

⁷¹⁷ *Rime diverse*, sonet 53, 87.

⁷¹⁸ *Rime diverse*, sonet 53, 87.

„Sei tanto humil tanto cortese e pio
Ch'è la tua vita al tuo bel nome equale.“⁷¹⁹

S obzirom na to da smo već nekoliko puta u Paskvalićevim pjesmama imali prilike da primijetimo simbolična imena koja su u sebi nosila poruku, isto je i sa Pegolotom čije su poetsko-stilske osobine (skromnost, ljubaznost i pobožnost) pomagale i čitaocu da lakše pronađe put ka spasiocu. I u ovom je sonetu Paskvalić pisao o teškim vremenima za njegov narod i grad.

„Spirito gentil ch'in questa oscura e frale
Valle piena d'error de'l mondo rio.“⁷²⁰

Po ugledu na jedan od poznatih Petrarkinih soneta, koji je kao inspiraciju koristio i u prvom dijelu pjesmarice, Paskvalić piše da su srećni olovka i mastilo kojim Pegoloto poput hroničara piše o njihovom vremenu zbog čega je izvjesno u milosti božijoj, ali zbog čega ga cijeni i Ludovik Paskvalić.

„Felice penna e fortunato inchiostro
Con cui descrivi i suoi concetti ogn'hora
Ch'ei detta con stupor de'l secol nostro
(Cos'edli t'haggia in maggior gratia ancora).“⁷²¹

Poznati motiv, poput mnogih drugih, Paskvalić je autentično restilizovao i udahnuo mu novi život, smjestivši ga u rodoljubni kontekst za razliku od platonske zanesenosti u prvom dijelu pjesmarice. Pomenuti su olovka i mastilo umjesto sata i časa, brižljivo vodeći računa da se ne povrijedi originalna struktura i rima soneta.

Među adresatima Paskvalićevih stihova, u dosadašnjoj literaturi nisu analizirana dva soneta spjevana u slavu Kamila Bezalija (Camillo Besalio). Tragom Paskvalićevih stihova u kojima bokokotorski pjesnik o Bezaliju piše kao o čovjeku od pera, gracioznog i rijetkog dara („Mentre co'l vostro stil leggiardo et raro“), istražujući pronašli smo podatke da se radi o glasovitom italijanskom pjesniku XVI vijeka. Na osnovu Paskvalićevih rima („Al Bembo date di valor“) pretpostavlja se da je jedan od svojih soneta posvetio i venecijanskom providuru Ivanu Matiji Bembu („Al Bembo date il valor“). Nažalost, nismo uspjeli da potvrdimo naše pretpostavke. Podatke do kojih smo uspjeli da dođemo tiču se Bezalijeve biografije. Pjesnik je porijeklom iz venetskoga mjesta Portobuffole (Portobuffolè), koje se nalazi pored Koneljana (Conegliano) i Treviza (Treviso). Krajem tridesetih godina XVI vijeka prijatelji su mu posvećivali svoje literarne radove.⁷²²

Da li zbog rijetkih vrlina i mudrosti („Cos'anch'una Alma valorosa et saggia“)⁷²³ koje spadaju u tipološke opise ili zbog toga što je u stihovima veličao venecijanskog providura Bemba, Paskvalić smatra da je i Bezaliju predodređeno carstvo nebesko i da će se njegovo slavno ime pronijeti u vjekove.

⁷¹⁹ *Rime diverse*, sonet 56, 87.

⁷²⁰ *Rime diverse*, sonet 56, 87.

⁷²¹ *Rime diverse*, sonet 57, 88.

⁷²² Savo Marković, „Od Bara i Dubrovnika do Ancone: podljednja volja Prokulijana Camillova Besalia“, Hrčak, *Povijesni prilozi*, Vol. 38 No. 57, 2019. 31–69.

Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=336337 . Pistupljeno: dana: 14. 2. 2021. u 6:48h, str. 34.

⁷²³ *Rime volgari*, sonet 18, 74.

„Due strade son che guidano all stelle,
Per l'una al ciel il Bembo s'avicina
Con le penne di gloria adorne et belle
Per l'altra voi, con l'ali di Dottrina
Ite poggiando, pien di tutte quelle
Gratie ch'àpochi il ciel largo destina.“⁷²⁴

Još poetskih odlika reflektuju Paskvalićevi stihovi u kojima opisuje talenat glasovitog renesansnog italijanskog pisca, kao plamen koji se ne da pokriti („Che come fiamma non può star coperta“), zbog čega bokokotorski pjesnik smatra da treba da budu srećni njegovi savremenici, pa i Paskvalić sam, koji su u mogućnosti da ubiraju plodove Bezalijeveg talenta („Felice voi che'l frutto hormai cogliete“).⁷²⁵ Kroz ove stihove provijava i humanistički ton, odnosno jedno od pitanja koje je zaokupljalo renesansne pisce, a tiče se cilja poezije. Na osnovu Paskvalićevih stihova u koje je utkao svoje pjesničke i moralne stavove, zaključuje se da je vjerovao da hvaleći vrline, a kudeći mane, čitaocima šalje poruku kakav bi život trebalo da vode i koje bi vrline trebalo da ih krase.⁷²⁶

U renesansnom Kotoru boravio je i pjesnik Lorenzo Venier (Lorenzo Venier, 1510–1550). Bio je predstavnik italijanske vlastele. Njegov brat Domeniko okupljao je u palati na Velikom Kanalu u glavnom gradu „Serenissime“ vođe neopetrarkističkog pokreta na čelu sa Pjetrom Bombom, stricem vanrednog venecijanskog providura u Kotoru. Bila je to neformalna akademija sastavljena od eminentnih predstavnika kulturne elite toga doba. Ovom italijanskom poeti, Paskvalić je posvetio dva soneta, ne

propuštajući da slavnog Veniera spomene i u još jednoj od svojih pjesama („De'l famoso Venier hormai godette“).⁷²⁷ U stihovima pridaje značaj ulozi venecijanske plemićke porodice glasovitog pjesnika koja je doprinijela širenju kulture novog doba koja je predstavljala pandan kulturi stare Grčke i Rima, morem od Venecije do Boke i šire.

„Et dice; Alma Città ch'adombri l'onde
D'Adria co'l tuo Leon felice e santo,
In te s'annida ogni virtù, ne tanto
Hoggi s'avanza il nostro choro altronde.
(...)
Produsse altro terren, benche ritorni
Al paraggon č'antica Athena e Roma.“⁷²⁸

Širenje kulturnih uticaja, uprkos geografskoj udaljenosti, bilo je moguće zahvaljujući kosmopolitskom duhu priobalnih gradova koje je povezivao homogeni prostor mletačkih gradskih vlasti, ali i migracije obrazovanih ljudi koji su nerijetko iz kulturnih centara Republike Sv. Marka bili upućivani na službovanje u periferna područja.

Takav je slučaj bio sa još jednim predstavnikom italijanskog renesansnog književnog kruga Vinčencom Barocijem (Vincenzo Barozzi). O ovom predstavniku italijanske renesanse sačuvano je još manje podataka nego o Lorencu Venieru. I njemu je Paskvalić uputio jedan kapitol u kojem zahvaljuje Barociju i Venijeru, ljubaznim donatorima („Di render gratie al Donator Cortese“)⁷²⁹ koji su u njegovu

⁷²⁴ *Rime volgari*, sonet 17.

⁷²⁵ *Rime volgari*, sonet 18.

⁷²⁶ Z. Gavrilović, nav. djelo, 1963, 19.

⁷²⁷ *Rime volgari*, sonet 19.

⁷²⁸ *Rime volgari*, sonet 19.

⁷²⁹ *Rime volgari*, kapitol 20, 75.

zemlju upalili luču novog talasa kulture koju su donijeli iz svoje postojbine (E'intorno accendi Oltramaroni odori).⁷³⁰ Na osnovu soneta upućenih italijanskim piscima toga doba provijava Paskvalićeva iskrenost i svjesnost da je blagoslov živjeti u priobalnom gradu, makar i na periferiji zemlje u kojoj je potekao važan novi pokret u književnosti kojem je i sam svjedočio.

Dva soneta Paskvalić je uputio još jednom renesansnom piscu Nikolu Đulijanu (Nicolo Giuliano) koji je zbog svojih djela i duše, a u skladu sa poetikom doba, takođe zaslužio da njegovo ime nadvlada zemaljska ograničenja.

„(...)
L'alma gentil, Voi Giulian sarete
Famoso almo divin et Immortale
(...)
Ma d'ogn'opra gentil saggia e cortese
Et tutto quel ch'acquista eterna fama.“⁷³¹

Ne smijemo zaboraviti da su pjesnici XVI vijeka, pa tako i Paskvalić, glorifikovali i predviđali vječnu slavu, za nas danas i sasvim nepoznatim piscima. Zbog toga je Paskvalićeva zasluga što su neka od tih imena uopšte došla do nas.

Jedan sonet je posvećen Jovanu Batisti iz Barija (Giovan Battista da Bari oko 1509 – oko 1565), a na osnovu kojeg saznajemo da je pisac rođen u Italiji, jer hroničar svog doba, Paskvalić u prvim stihovima bilježi:

„Alma gentil che dalla destra sponde
De'l Seno d'Adria ou'e'l tuo charo nido.“⁷³²

U naslovu je vidljiv natpis „Nena“ (A. M. Gio. Battista Nena da Bari) koji nam ukazuje da se radi o glasovitom („Della tua gloria l'honorato grido“)⁷³³ italijanskom renesansnom autoru. Njegov prozni dialog „Il Nenno“ objavljen je u Venciji 1542. godine („Ond'al tuo Nenio applaude l'aria è l'onda“).⁷³⁴ U njemu se prati razvoj porodice i daje se prikaz plemstva, odnosno tekst o etičkim osnovama novih vladajućih klasa, a iznjedrio je i piščev poznati nadimak *Nena*.

U životopisu Batiste nije poznato da je vrijeme provodio u Boki Kotorskoj. Izvjesnije je da su se on i Paskvalić ili sreli na studijama prava u Padovi (1528) gdje je stekao titulu doktora pravnih nauka ili su se prepoznali kao padovanski studenti iz vremena rađanja novih ideja, koje su obojica uspjeli da asimiluju pišući angažovana djela i slijedeći filozofiju novog doba predvođenu reformama Pjetra Bemba. Batistino djelo je predstavljalo prvu knjigu o plemstvu napisanu narodnim jezikom, što je u ono vrijeme bilo prikladno oružje za širu raspravu u odnosu na tradicionalne oblike humanističkih promišljanja na prelazu vjekova (XV–XVI). Paskvalićevo divljenje, Batista je zaslužio i istorijskom pozadinom dijaloga, a koju je Paskvalić duboko osjećao svojom i patnjom svoga naroda. Bili su to ratovi „Serenissime“ za prevlast na Jadranskom moru. Zbog svega navedenog, Paskvalić je smatrao da Batistino djelo posjeduje besmrtni uticaj („Di quel che non hà fin, quel ch'è mortale“)⁷³⁵ zbog kojeg će vijest o njegovoj slavi

⁷³⁰ *Rime volgari*, kapitol 20, 75.

⁷³¹ *Rime volgari*, sonet 21, 77.

⁷³² *Rime diverse*, sonet 29, 79.

⁷³³ *Rime diverse*, sonet 29, 79.

⁷³⁴ *Rime diverse*, sonet 29, 79.

⁷³⁵ *Rime diverse*, sonet 29, 79.

doprijeti do svih mjesta pod suncem („Fai risonar fra quanto il Sol circonda“).⁷³⁶ Istina je da se Paskvalić služio književnim toposima, međutim, istina je i da ga je iskreno prožimalo rodoljublje i da je saosjećao sa narodima koji su poput njegovog vodili bitku za svoju zemlju.

Posljednji sonet prije dugačke kancone kojom se zaokružuje Paskvalićeva italijanska pjesmarica posvećen je pjesniku Bernardinu Grisolfu iz gradića Skija (da Schio) u blizini Venecije. U stihovima soneta Paskvalić iznosi svoj stav po pitanju književnosti na latinskom i grčkom jeziku smatrajući da oni koji slijede zvukove toskanske lire, a preziru klasične jezike nisu ništa drugo do slijepci zarobljeni u lavirintu bez vodiča.

„Spesso Chrisolfo mio mi dolsiteco
De'l grave error ch'alcune menti infosca,
Che sprezzando lo stil Latino e Greco
Seguono il suon sòl della lira Thosca,
(...)
Ch'un che quei due non ami è non conosca.
Qual senza guida in Labirinto cieco.“⁷³⁷

Navedeni stihovi predstavljaju poetički iskaz u kojem je skrivena Paskvalićeva doktrina da su latinski pisci i njihova teorijska misao, koja se bavila zakonitostima pjesništva i ovaploćivala sva važna pravila poetike, bili osnov na koji su se dobri renesansni pjesnici ugledali i oponašali ga. Dakle, za Paskvalića su klasični pisci bili vodiči i inspiracija, a poete koje nisu svoju pjesničku luču pronalazili u starim latinskim piscima, stvarali su poeziju koja je odražavala nesklad kojem je nedostajao vodič da ga usmjeri na prave pjesničke tokove i vrijednosti.

Zaključujemo da je Paskvalić odabrao da navedene stihove uputi svom savremeniku, pjesniku Grisolfu, jer je bio siguran da su istomišljenici („Perch'io mi penso e tu t'accordi meco“),⁷³⁸ odnosno da su obojica saglasni da latinski jezik poput majke na svoju ćerku prenosi energičnost i druge pozitivne osobine, kao i da je Vergilijev jezik na toskanski prenio svjetlost, zbog čega se „italiano volgare“ zahvaljujući osobinama koje je poprimio uzdigao svojom slavom.

„Della Latina al men, ch'ogni suo lume
A lei (qual Madre alla sua Figlia) apporta,
Da lei prende vigor, e già presume
Questa leggiarda Giovinetta accorta
D'alzarsi al ciel con le materne piume.“⁷³⁹

Kako smo na početku naznačili, poslanice iz drugog dijela italijanske pjesničke rukovijeti, mogu se podijeliti u tri grupe, zavisno od toga na koga su adresirane. Međutim, analizom atmosfere i tona u pjesmi, odabranih riječi i stila obraćanja, primjetno je da se i poslanice upućene prijateljima razlikuju u zavisnosti od toga da li su namijenjene dalekim ili bliskim prijateljima, sugrađanima ili sunarodnicima.

Iz Paskvalićevih stihova upućenih sugrađanima Đorđu Bizantiju, Vicku i Franju Bući, ali i Hanibalu Luciću osjeća se veći stepen prisnosti koja nije samo odsjaj poetike vremena u kojem su pjesme stvarane i nije nužno ovaploćivanje toposa neizrecivosti i skromnosti. Ove su Paskvalićeve pjesme

⁷³⁶ *Rime diverse*, sonet 29, 79.

⁷³⁷ *Rime diverse*, sonet 62, 89.

⁷³⁸ *Rime diverse*, sonet 62, 89.

⁷³⁹ *Rime diverse*, sonet 62, 89.

opipljivije, životnije i iskrenije. U njima se prepoznaje refleksija stvarnosti, istinsko prijateljstvo, razmjena ideja i stavova, kao i Paskvalićevo poznavanje književnog legata svojih prijatelja. Na osnovu svega navedenog, bokokotorski pjesnik je u svojim pjesmama iznio iskreno mišljenje o svojim prijateljima, njihovim zaslugama, ali i stvaralaštvu uopšte, zbog čega su one značajan dio njegovog pjesničkog korpusa.

Dvije poslanice Paskvalić je posvetio svom sugrađaninu, prvom neopetrarkisti sa naših prostora Đorđu Bizantiju, što je u naučne krugove unijelo pometnju i zbrku. Đuzepe Praga je nakon preštampanja Bizantijevog kanconijera teško nalazio biografske podatke o Bizantiju. Na iste je poteškoće prilikom istraživanja, odnosno nemogućnost pronalaska biografskih podataka o Đorđu Bizantiju, naišao Bakotić, zbog čega je povjerovao da se „četvorovjekovno ćutanje istorije i dokumentarne građe o njemu“⁷⁴⁰ može objasniti jedino time da je Paskvalić svoje stihove uputio starijem Trifunu, a ne mlađem Đorđu Bizantiju. Rotković je zabunu u naučnim krugovima pokušao da pojasni time da je Paskvalić živio u vrijeme kada su se pojavile „Rime volgari“ Trifuna Bizantija zbog čega bi grešku u naslovu trebalo isključiti. Paskvalić u oba soneta pjeva o učenom Bizantiju (Dotto Bizantino),⁷⁴¹ pominjući kasnije velikog Toskanca – Petrarku („il gran Tosco“),⁷⁴² Sanazara i Bemba („S'empio e poscia il Sannazar'è l Bembo“).⁷⁴³ Ranije smo pisali o Trifunu Bizantiju (1460–1540) doktoru filozofije i prava, profesoru klasičnih književnosti na univerzitetima u Bolonji i Perudi, kotorskom biskupu, piscu i pjesniku humanisti koji je ostavio zbirku pjesama na latinskom jeziku u kojoj opisuje borbe sa Turcima. Sadržaj Paskvalićevih soneta mogao se nesmetano odnositi na svestranu renesansnu ličnost ovakvog „uomo universale“.

S obzirom na to da stihove Đorđa Bizantija, za razliku od Paskvalićevih, nije krasila konkretnost, o sebi u njima nije ostavio mnogo opipljivih tragova. Zbog toga su posebno vrijedni stihovi koje je o njemu ostavio sugrađanin Ludovik Paskvalić. Na osnovu riječi kojima ga u svojim sonetima slika, cijeni i njegovu učenost, rad i marljivost („La chioma d'un ch'i vostri studi honora“),⁷⁴⁴ može se pretpostaviti da je poznao Bizantijeva zrela djela. Ili je Bizanti rano sazrio napustivši mladalački zanos ili je morao biti rođen ranije, kako bi bio u svojim tridesetima, odnosno na pola svog životnog puta po Danteu, kada o njegovoj zrelosti piše Paskvalić. Rotković⁷⁴⁵ navodi hronološku nelogičnost koja sasvim osporava ovakve pretpostavke. S obzirom na činjenicu da se u svom kanconijeru bavio jezičkim problemima, Rotković zaključuje da bi bilo nelogično da se pitanjem jezika bavio prije nego su to učinili italijanski pisci u svojim djelima. Kada se tome doda i činjenica da je njegova pjesmarica izašla kratko nakon Bembove, Rotković ocjenjuje da su u kratkom vremenskom intervalu nastala oba, dijametralno suprotna osjećanja – mladalačke zanesenosti i pokornosti grobu i to ne kao odraz proživljenosti, već kao dio tadašnje pjesničke mode. Rotković to potkrepljuje riječima da: „Bizanti nije ni dovoljno vatren kada ljubi ni dovoljno dubok kada misli“.⁷⁴⁶ Stoga se, siguran je Rotković,⁷⁴⁷ Paskvalićevi soneti odnose na njegovo cjelokupno književno djelovanje koje kod čitalaca izaziva „eterno honore“ ili je Paskvalić morao znati i za Bizantijeve spise nastale poslije 1532. godine.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ P. Ротковић, nav. rad, 1977, 675.

⁷⁴¹ *Rime diverse*, sonet 30, 79.

⁷⁴² *Rime diverse*, sonet 31, 79.

⁷⁴³ *Rime diverse*, sonet 31, 79.

⁷⁴⁴ *Rime diverse*, sonet 31, 80.

⁷⁴⁵ P. Ротковић, nav. rad, 1977, 677.

⁷⁴⁶ Isto.

⁷⁴⁷ Isto.

⁷⁴⁸ Isto, 678.

Rotković je, poredeći pjesničku vještinu sugrađana, Paskvalića i Bizantija, primijetio da se iza Paskvalićeve odabrane žene, ma koliko tipizirana, za razliku od Bizantijeve, za koju ne znamo ni da li je crna ili plava, mogu naslutiti obrisi „živog čeljadeta“. Vremenski odmak od dvije decenije između dvojice bokokotorskih pjesnika, više je išao na korist Paskvaliću, nego starijem Bizantiju. Kako je to metaforički napisao Rotković: „Bizanti je tek zatezao žice na svojoj violini, niti ih je imao dovoljno za pun zvuk niti ih je uspio uskladiti da zvuče raznoliko“.⁷⁴⁹ Iako su se obojica bokokotorskih pjesnika – Bizanti i Paskvalić napajali sa istog toskanskog i klasičnog vrela, svako je od njih u svoje „Rime“ inkorporirao na autentičan način motive iz djela svojih književnih uzora. Na primjeru kontrasta kao jedne od tipičnih formi ljubavnog kanconijera može se slikovito prikazati stilsko-jezička razlika između dvojice Kotorana. Dok se Bizanti trudio da u stihovima razdvoji vatru i led, Paskvalić je, kako smo imali prilike da pročitamo u prethodnim poglavljima ovog rada, nerijetko spajao suprotnosti („Čas u vatri zebem, čas u ledu gorim“).

Dva soneta više, tačnije četiri pjesme, Paskvalić je posvetio starijem od dvojice sinova iz kotorske vlastelinske porodice Buća – Vicku Bući (Vicenzo Bucchia). Nesiguran u svoje pjesničko umijeće, skroman po ustaljenom renesansnom modelu („Io di pensier noiosi e basi“,⁷⁵⁰ „Tanto l'ingegno mio basso e humile“),⁷⁵¹ on u svojim stihovima izražava divljenje prema propovjedniku, ali i svom sugrađaninu kojeg je, kao i mnoge druge, iznjedrila skućena i namučena Paskvalićeva rodna gruda („Questa Valle terrena angusta e torta“).⁷⁵² Koliko cijeni literarne poduhvate starijeg Buće izrazio je u stihovima u kojima navodi da bi ih slijedio, svjestan da im ne može parirati i da mu za to volja ne nedostaje, već snaga pjesničkog izraza.

„(...) Vedrai seguirmi i vostri bei sentieri:
Non che salir à par con voi mi sperì
Ma, almen che detto sie, che d'ir vi appresso
Le forze mi mancar, mà non la voglia.“⁷⁵³

U navedenim stihovima prepoznaje se poetika doba u kojem su stvarani, ugledanje na stil i retoriku pjesnikovih uzora, zbog čega se prepliću afektirana skromnost i topos neizrecivosti.

Premda je stariji Buća poznat po djelima crkvenopravnog sadržaja i teološkim spisima u kojima je demistifikovao vjerske dogme, iz Paskvalićevih soneta stiče se utisak da su mu bila poznata i druga Bućina djela u kojima je teološki pisac ipak zazivao neke druge muze, ali i Amora („Ond'hor trovato havendo in suo sostegno Musa gentil com'è la vostra“)⁷⁵⁴ što nam nedvosmisleno otkriva da su mu antička djela takođe poslužila kao pjesničko izvorište. U jednoj od pjesama upućenih svom prijatelju, Paskvalić izražava žaljenje što svojoj dragoj koja je iz nebeskog carstva poslata na zemlju:

„La Donna mia, che da'l superno Choro
Da'l Re de'l ciel in terra fù mandata,
Sòl per mostrar della beltà beata“⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ P. Ротковић, nav. rad, 1977, 679.

⁷⁵⁰ *Rime diverse*, sonet 32, 80.

⁷⁵¹ *Rime diverse*, sonet 33, 80.

⁷⁵² *Rime diverse*, sonet 32, 80.

⁷⁵³ *Rime diverse*, sonet 32, 80.

⁷⁵⁴ *Rime diverse*, sonet 34, 80.

⁷⁵⁵ *Rime diverse*, sonet 34, 80.

nije bio kadar da se obrati Bućinim prefinjenim stilom, jer bi je to učinio poznatom u cijelom svijetu, jednako kao što su Bućina djela proslavila njega.

„S'al gran valor che diè'l Motor superno,
Alla mia Donna, havessi stil simile
Fors' havrei spreme farmi sempiterno
Volendo lei fra nota à Battro e Thile.“⁷⁵⁶

Ovo su takođe poetski iskazi koji, pored toga što pjevaju o Bućinoj pjesničkoj vještini i talentu, odražavaju i Paskvalićeve poetske stavove koji se naslanjaju na njegovo bembističko zaleđe, odnosno bembističku ideju da se pjesnici vrate na skladan, jezički čist i prefinjen izraz. Isto tako, naslanjaju se i na platonističko jedinstvo, odnosno obavezu poezije da podučí, ali odabranim stilom, zbog mišljenja da je samo takva poezija koja je slijedila načela antičkih pisaca pjesnicima novog doba garantovala vječnu slavu i ime.

Poredeći sonete adresirane na Vicka Buću sa drugim poslanicama upućenim bliskim prijateljima, primjetno je da je Paskvalić najviše stihova utrošio opisujući upravo ovog svog prijatelja po peru.

„La fama de'l tuo vago e divo aspetto
Quant'io piu co'l mio stil la lodo e canto.
Mà tu Bucchia gentil che sei soggetto
A piu benigna e piu cortese Stella.“⁷⁵⁷

Obrisi fizičkih karakteristika prijatelja i ovdje su lišeni individualnosti, nejasni su i dosta tipizirani, kao i u prvom dijelu italijanske pjesmarice kada je istim riječima Paskvalić opisivao voljenu ženu (izgled nježan, ljubak i božanski). Međutim, kada se u stihovima zanemare kliširani obrasci, ipak u njima ostaje dovoljno iskrenog prijateljskog divljenja prema sugrađaninu i poeti.

„Per me direte al Signor vostro e mio
Che l'ombra de'l suo nome ogn'hor m'adombra.“⁷⁵⁸

Dvostruko manje pjesama, tačnije dva soneta, Paskvalić je posvetio i Vickovom bratu Franju Bući (Francesco Bucchia – početak XVI vijeka – poslije 1557). U historiografiji nije zabilježeno da se bokokotorski pjesnik Franjo Buća, brat pjesnika Vicka, ali i istaknutih opštinskih poslenika Trifuna i Jeronima, navodi pod hipokoristikom (Franceschetto), onako kako u naslovu prvog soneta bilježi Ludoviko Paskvalić. Mada je i on kao i njegova braća obavljao javne dužnosti (sudija 1552, vijeće umoljenih 1557), Paskvalić u stihovima hvali njegovo pjesništvo. Pretpostavlja se da je poput ostalih bokokotorskih renesansnih pjesnika pjevao na latinskom i na italijanskom jeziku međutim, njegovi stihovi nisu sačuvani. Utoliko su značajnije Paskvalićeve rime jer su one jedina potvrda pjesništva Franja Buće. O rimama i stilu svog sugrađanina, Paskvalić se izjasnio na sljedeći način:

„Il suon leggiardo gratioso e chiaro
Delle vostre purgate e terse Rime“⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ *Rime diverse*, sonet 33, 80.

⁷⁵⁷ *Rime diverse*, sonet 33, 80.

⁷⁵⁸ *Rime diverse*, sonet 35, 81.

⁷⁵⁹ *Rime diverse*, sonet 36, 81.

smatrajući ih gracioznim i čistim, dostojnim da njegovog prijatelja Buću učine slavnim i obezbijede mu mjesto među druge poznate duše. Zbog toga ga Paskvalić podstiče da nastavi sa pjesničkim radom.

„Cosi fra l'alme piu famose e prime
Sarete al mondo glorioso e chiaro,
Seguite dunque il vostro bel concetto.“⁷⁶⁰

I Franja Buću je Paskvalić smatrao vještijim pjesnikom od sebe. Činjenica je da stihovi mnogih njegovih savremenika koje je hvalio nisu sačuvali do današnjih dana, dok su njegovi stihovi i dalje predmet naučnog interesovanja kako istraživača sa ove, tako i sa druge strane Jadranskog mora.

„Perche quella virtù che falsamente
In me vi fa parer l'amico affetto,
Si vide in voi, non vana e apparente
Si come in me, mà senza alcun diffetto,
Che vi fà com'un Sol chiaro e lucente.“⁷⁶¹

Razloge za navedenu skromnost u gorepomenutim stihovima neophodno je pripisati toposu, po kojem nije bilo dovoljno da drugi o pjesniku govore kao o skromnom, već je bilo potrebno da i on sam isto naglasi kada god je u prilici, kako bi izrečene riječi ostavile jači utisak na čitalačku publiku koja je bila naviknuta na takve modele pjevanja.

Kao što smo do sada imali prilike da primijetimo, za razliku od platonskog ljubavnika Paskvalića koji se biranim stihovima u prvom dijelu italijanske pjesmarice obraća izabranoj ženi, u drugom dijelu istog kanconijera upoznali smo rodoljuba koji je poslanice upućivao muškim prijateljima: pjesnicima, vojnicima i visokim zvaničnicima. Međutim, dvije žene su našle svoje mjesto u stihovima bokokotorskog pjesnika sa muškom tematikom. Prva je izabrana žena, koja služi kao poveznica dva dijela iste pjesmarice i koja se jedini put na ovom mjestu pojavljuje u „rasutim rimama“ i to u sonetu „Se de'l tormento et aspro mio dolore“ u kojem joj se Paskvalić obraća („Tant'havesse pietà la Donna mia“).⁷⁶² Ova pjesma leksikom i stilom podsjeća na kolo soneta iz prvog dijela pjesmarice u kojima je bokokotorski pjesnik pjevao o nezapamćenoj surovosti izabrane dame („Congiunta a crudeltà mai non udità“).

Druga ženska osoba kojoj se Paskvalić obratio sa dva soneta jeste zadarska pjesnikinja Martija Grizogono. Za razliku od posvete kojom otpočinje zbirka „Rime“, u sonetima je Paskvalić renesansno apostrofirao ljepotu i pjesničku vještinu Martije Grizogono sa kojom se ni jedna druga žena ne može mjeriti, siguran da ne živi niti će živjeti na svijetu neko sličan njoj.

„Pensate o Donna à cui nulla'altra equale
Vive, ne visse mai da Gange à Tile.“⁷⁶³

Premda su navedeni stihovi odraz tipiziranog opisa i dio toposa neizrecivosti, u narednim rimama prepoznaje se iskra istinitosti na osnovu koje se zaključuje da je bokokotorski poeta bio blizak prijatelj sa plemenitom Zadrankom, odnosno da su imali prilike i da se sretnu.

⁷⁶⁰ *Rime diverse*, sonet 36, 81.

⁷⁶¹ *Rime diverse*, sonet 36, 81.

⁷⁶² *Rime volgari*, sonet 23, 77.

⁷⁶³ *Rime diverse*, sonet 58.

„Sòl 'a begl'occhi vostri, al dolce riso,
Hor che Madonna io son da voi diviso
(...)
Mostrando à me sott'il bel vostro viso
L'Alma Divina é veramente bella.“⁷⁶⁴

Pjesnik je u sjećanjima mogao da proživljava iznova trenutke susreta, svjestan da ne žive u istom gradu, odnosno da su u prilici da prijateljstvo održavaju putem pisama i pohvalnih pjesama – na daljinu.

„Non può goder, non può toccar la mano,
Ne può l'occhio mirar co'i raggi suoi
Vivo contento anchor che sia lontano
Perche presente co'l mio senso interno
Vi veggio, é sento, é sempre son con Voi.“⁷⁶⁵

Sonetni diptisi upućeni Martiji Grizogono vrijedna su dopuna plemenitih misli iskazanih u predgovoru petrarkističkog kanconijera, koji obuhvata prvu, veću polovinu Paskvaličeve objavljene italijanske zbirke, ali i vrijedno svjedočanstvo o prilikama koje su povremeno podrazumijevale istinsko prijateljstvo i susrete među pjesnicima.

Iako su pjesme u drugom dijelu italijanske pjesmarice uglavnom poslanice, jedan sonet pripada Paskvaličevom kolu bukoličke poezije. U njemu se pojavljuje pastir, odnosno kazivač Mopso. Iskaz je monološki, odnosno nema interakcije sa nekim adresentom. Pjesma započinje introduktivnim opisom koji je primjer tipičnog „locus amoenusa“.⁷⁶⁶ Pastir Mopso se nalazi u karakterističnom bukoličkom krajoliku:

„Nella stagion ch'in ciel s'aggira il Sole
Con La Donzella per le strade conte
Uscia l'Aurora fuor dell'Orizonte
Co'l grembo pien di rose et di viole
Quando fraselue inhibitate et sole.“⁷⁶⁷

na brdu Vrmac iznad Prčanja, obasjan suncem sa horizonta i okružen mirisnim ružama i ljubičicama („Mopso pastor de'l bel Vermano Monte“), gleda na zaliv, zaključujući da je sa tog mjesta godinu dana ranije („hor si rivolge un anno“) vidio tiranina sa Istoka („Io vidi mille legni da'l Tiranno dell'Oriente“), ali danas vidi to isto brodovlje kako protjerano sa kotorskih žala odlazi, ostavljajući građane drevnog grada ovjenčane palmama mira i lovorom slave („Et noi restar di Palma et Lauro cinti“). Ovo je jedna od nekoliko Paskvaličevih pjesama koja sadrži konkretan geografski pojam koji upućuje na pjesnikov kraj što joj posebno daje na autentičnosti. Planinski masiv Vrmac u Paskvaličevo vrijeme imao je važan strateški značaj. Paskvaličev sonet predstavlja refleksiju stvarnosti, jer je sa zapadne strane planine Vrmac zaista moguće vidjeti tjesnac Verige, koji je u prošlosti predstavljao prirodnu granicu Otomanskog carstva i Mletačke republike, zbog čega je i pastir Mopso bio u prilici da vidi neprijateljsku flotu kako, povlačeći se, napušta Bokokotorski zaliv. Na još jedan način se Paskvalić udaljio od svojih

⁷⁶⁴ *Rime diverse*, sonet 60, 89.

⁷⁶⁵ *Rime diverse*, sonet 60, 89.

⁷⁶⁶ E. Granulić, nav. rad. 11, Vidi: fus notu 62.

⁷⁶⁷ *Rime volgari*, sonet 16, 73.

uzora, odnosno restilizovao već poznatu temu ekloge i bavio se ljubavlju, ali ne pastirskom platonskom, već rodoljubnom orijentisanom ka voljenom gradu i rodnoj zemlji.

Upravo je zbog svoje ljubavi prema domovini, jedno od Paskvalićevih značajnih prijateljstava bilo je ono sa Ivanom Mateom Bembom (Giovanni Matteo Bembo), vanrednim providurom, odnosno vojnim komandantom, koji je bio namještenik u Kotoru imenovan upravo zbog ratne opasnosti od Osmanlija.

Mateo Bembo rođen je oko 1491. godine. O njegovoj mladosti i školovanju nema mnogo sačuvanih podataka. Zna se da je 1511. godine ušao u javni život Italije, nakon čega je njegov profesionalni put usmjeravala ljubav prema pomorskom i vojnom životu. Nerijetko je zauzimao visoke položaje u vojnoj floti Republike Sv. Marka, a česta putovanja udaljavala su ga od glavnog grada „Serenissime“. Bio je poznat i cijenjen zbog svojih vojnih vještina, a jedan manevar 1528. godine na moru spasio mu je život kada je zatečen olujom na Jadranu izgubio sve galije kojima je komandovao.

Paskvalić i Bembo upoznali su se 1538. godine kada je, nakon sukoba sa Turcima na Jadranu, Bembo poslat u Kotor kao vođa kotorske odbrane. Bembo je bio visoki zvaničnik „Serenissime“ čija je dužnost bila da zapovijeda vojnim snagama i da brine o sigurnosti grada, utvrđenja, zidina i građana. Kotor je tada bio najudaljenija tačka mletačke odbrane. Venecijanci su „Ulcinj i Bar smatrali predziđem Kotora, Kotor predziđem Dalmacije, a Dalmaciju, naravno, Venecije“.⁷⁶⁸ U tom periodu turski pomorski interes bio je da pokori obalu od Ulcinja do Herceg Novog. Bio je to značajan trenutak u historiji Boke Kotorske, a venecijanski providur Mateo Bembo imao je vodeću ulogu u njemu.

Njegove zasluge opjevao je Paskvalić u poslanici „Al. S. Gio. Matheo Bembo“, ali i u nekoliko narednih pjesama. Stilska poveznica između pjesama u prvom i u drugom dijelu italijanske zbirke vidljiva je u korišćenju toposa samounižavanja poput navedenih stihova, a koje su odraz stila koji je njegovao Ludovik Paskvalić.

„(...)
con l'inesperta penna, et basso stile
(...)
Sprezaado questi lochi humili, et bassi
(...)
La voce mia d'ogm'altro peso scarsa.“⁷⁶⁹

Paskvalić je u stihove pretočio simpatije građana Boke Kotorske koji su cijenili vojnu vještinu, ali i plemenitost venecijanskog providura Ivana Matije Bemba. Smatrali su ga božanstvom zarobljenim u smrtnom obličju koje zaslužuje da se pronese njegovo ime i slava od rijeke u Indiji do oblasti u sjevernoj Italiji („Ch'anchor da Gange à Thile“), od sjevera do zapada („(...) da'l Settentrion s'è discoperta, da venti Occidental veggai spinta“) pa u vječnost. S obzirom na to da je italijanski istraživač Kristofer Kolumbo (1451–1506) godine 1492. slučajno otkrio novi kontinent (Ameriku), u potrazi za putem za Indiju, nerijetko su pjesnici koji su svjedočili historijskom događaju u svojim pjesmama, poput Paskvalića, koristili upravo navedenu odrednicu distance. Bokokotorski pjesnik je relativno brzo refleksiju stvarnosti pretočio u svoje stihove.

⁷⁶⁸ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008, 35.

⁷⁶⁹ *Rime volgari*, 69-70.

„Spirito divin che chiuso in mortal manto
Sei vero esempio di valor superno
In questa valle à tuó gran metrihumile.
Non mi sdegnar se'l glorioso et santo
Tuo nome bramo far che viva eterno.“⁷⁷⁰

Po uzoru na obilježja kulture kojoj je pripadao, slijedeći ustaljene tipizirane opise koje je za svoju dragu koristio u prvom dijelu pjesmarice, Paskvalić opisuje i ponosnog Venecijanca („(...) quel Vento orgoglioso et repentino“), lišavajući ga individualnih karakteristika („Il biondo Apollo“). Tipizirani opis prijatelja u sebi je ovaploćivao jedinstvo kojem su težili i antički pjesnici, da fizička proporcija i ljepota tijela, prate ljepotu duše, jer se jedno bez drugog nije vrednovalo.

Završne djelove svoje kancone, Paskvalić posvećuje izražavanju zahvalnosti providuru Bembu koji je građane Kotora, poslije mnogo godina patnje („Che (...) fin dopo tant'anni“) oslobodio naleta „turskih vjetrova“, zbog čega je, po pisanju pjesnika, zasijao novi zrak svjetla i obasjao njegovu domovinu donijevši njenim stanovnicima dugo željeni mir.

„(...)
S'aroge il nuovo raggio, et nuova luce
(...)
Lume alla Partia, et pace à noi darte.“⁷⁷¹

Zbog dobra koje je Bembo donio Kotoru i njenim građanima, u drugoj po redu poslanici posvećenoj venecijanskom providuru, Paskvalić u pohvalnim stihovima pjeva o neizbježnoj slavi koja čeka ovog zapovjednika pomorske flote. U isto vrijeme, bokokotorski pjesnik svojim stihovima podučava čitalačku publiku na koji način je potrebno živjeti i kako djelovati da bi se priseglo carstvu nebeskom. Na ovaj način Paskvalić i sebi nenametljivo priprema put vjerujući da će se zahvaljujući korisnim temama o kojima piše i njegovo slavno ime pronijeti u vječnost.

„Cosi qua giù la vostra alma memoria
Durarà anchor dopo'l millesim'anno,
L'Alma la sù sera beata et diva,
O' fortunato o' ben sofferto affano
Per cui s'acquista in breve una tal gloria
Ch'in terra, è'n ciel, è sempre chiara et viva.“⁷⁷²

Do sada je bilo riječi o književnim izvorima sa kojih se napajao Ludovik Paskvalić. Primjetno je da mu je glavno uporište, uostalom kao i svim renesansnim piscima, bio petrarkizam, odnosno „Veliki Toskanac“. Međutim, primjerima smo potkrepljivali i sve druge uzore koji su inspirisali i na bokokotorskog pjesnika imali uticaj. Među njima svakako je bio i otac italijanskog jezika Dante Aligijeri. Upravo je u drugoj po redu poslanici upućenoj venecijanskom providuru Bembu, Paskvalić u pretposljednem stihu prvog kvarteta preuzeo jedan motiv iz Aligijerijevog djela. Bokokotorski humanista piše kako je ime venecijanskog providura, njegovog prijatelja, potrebno izvući iz rijeke Lete („Et ritogliendo il nome vostro à Lete“),⁷⁷³ što u prenesenom, metaforičkom tumačenju znači da je ime

⁷⁷⁰ *Rime volgari*, 69.

⁷⁷¹ *Rime volgari*, 70.

⁷⁷² *Rime volgari*, 71.

⁷⁷³ *Rime volgari*, 71.

Ivana Matea Bemba zaslužiilo da bude otrgnuto od zaborava. Premda je riječ o poetici koju je slijedio, Paskvalić je restilizacijom poznatog motiva doprinio sopstvenoj autentičnosti odvojivši se od svog uzora.

Početni stih treće u nizu poslanice posvećene Mateu Bembu podsjeća na početak Danteove „Božanstvene komedije“. Za razliku od italijanskog pjesnika, u Paskvalićevom sonetu providur Bembo usamljeno tumara šumama užasa („Mentre fra selve et solitari horrori“).⁷⁷⁴ Riječ je o književnom toposu „locus horridus“ ili kako je još u književnosti poznat kao „locus terribilis“ koji predstavlja suprotnu težu u odnosu na do sada spominjan „locus amoenus“. Prikazano mračno mjesto, koje podsjeća na opis paklenog okruženja predstavlja mjesto različitih čulnih iskustava za glavnog protagonistu Paskvalićeve pjesme. Svojom simbolikom ono je u bliskoj vezi sa narativnom situacijom subjekta u koju ga pisac smješta i sa njegovim postupcima.⁷⁷⁵ Paskvalićev odabir da se služi toposom užasa, još jedan je od pokazatelja njegovog pjesničkog stila i ukusa. Nakon prikaza tame, Paskvalić kao izuzetan poznavalac rimske i grčke mitologije u stihove umeće renesansne opise prirode – ogledala stvarnosti, anđela, ali i Jupitera koji u rimskoj mitologiji predstavlja kralja neba, munja, oluje i grmljavine kako bi održao kontrast kao jedno od omiljenih pjesničkih rješenja renesansnih pjesnika.

„(...)
L'herbe soavi, è i noveletti fiori,
Il sacro Angel che d'i Troiani amori
Félieto Giove, è la sua sposa mesta.“⁷⁷⁶

Petrarkistički herbarijum sa svježim i novim sočnim travama i cvijećem o kome je i ranije bilo riječi, prepoznaje se i u gorenavedenim stihovima. On je potvrda da su, uprkos različitoj tematici i načinu na koji se ta tematika prikazuje čitaocima, Paskvalićeve „Rime“ i „Rime sparse“ potomci istog oca, odnosno da su produkt istog pjesnika, istog vremena, istih uzora i poetike te odraz jedinstvenog stila i Paskvalićevih pjesničkih načela.

Četvrta pjesma u Paskvalićevom sonetnom vijencu posvećenom prijatelju Mateu Bembu stilski podsjeća na pjesme iz prvog dijela italijanske pjesmarice u kojima je pjesnik nerijetko razgovarao sa anđelima. U ovom sonetu Paskvalić božijem stvorenju postavlja retoričko pitanje, zašto je od svih ljubaznih duša odabrao da providur Bembo napusti svoje nebesko kraljevstvo i da se spusti na zemlju među smrtnike?

„Di mi celeste Angel per qual ingegno
Fra tanti che fuggetti à te vedesti
Spiriti gentil, il Bembo sol scegliesti
A cui scendessi da'l superno regno?“⁷⁷⁷

Čini se da je Bembo u ovoj pjesmi otjelotvorenje anđela, jer ako se prisjetimo analiza početnih stihova Paskvalićeve italijanske pjesmarice, samo su anđeli duše koje su dvojne, odnosno koje su mogle da provode vrijeme i na ovom i na onom svijetu. Njihov je zadatak bio da zalutalo stado vrata na pravi božanski put.

⁷⁷⁴ *Rime volgari*, 71.

⁷⁷⁵ Ermanno Malaspina, „Tipologie dell'inameno nella letteratura latina. Locus horridus, paesaggio eroico, paesaggio dionisiaco: una proposta di risistemazione“, *AUFIDUS*, 23/VIII, 1994, 7–22, 11.

⁷⁷⁶ *Rime volgari*, 71.

⁷⁷⁷ *Rime volgari*, 71.

U namjeri da odgovori na pitanje sa početka, Paskvalić nam u tipiziranim opisima, ne nudeći jasan moralan profil svog prijatelja, daje naznake o kakvoj se ličnosti radi: dostojanstvenoj, učenoj, lijepe unutrašnjosti, ali i lijepe spoljašnjosti što je svakako bilo neophodno za osobu (bez obzira da li je idealna žena ili vojnik), koja je cijenjena u društvu i u poeziji, jer ljepota je, kako su smatrali pjesnici, prazna ukoliko je ne upotpunjuje dobrota.

„Perche fra tutti parvemi il piu degno,
Alle parole, al volto, a i gravi gesti
Et à mill'altri segni manifesti“⁷⁷⁸

Svoj dijalog sa božanstvom, Paskvalić zaključuje riječima tipičnim za renesansne pjesnike: bokokotorski se pjesnik pita, ako se već radi o takvoj duši, zašto je svevišnji nije ostavio među smrtnike, nego je požurio da je vrati u svoje kraljevstvo nebesko?

„Et perche santo Angel (...)
(...) non li stai sempre appresso?
Mà risalti al ciel con tanta fretta?“⁷⁷⁹

Razlog se krije upravo u dvojnosti anđeoske duše koja je samo putokaz i prečica za grešnike koji još uvijek imaju vremena da se preobrate i da, okrenuvši se Bogu, dožive cjelovitu, безусловnu i bezvremensku ljubav.

Kao što je primjetno, drugi dio italijanske pjesmarice konkretniji je u odnosu na petrarkističke sonete iz prvog dijela u kojima je afektirano divljenje nerijetko bilo neutemeljeno i kao takvo predstavljalo je više odraz doba u kojem su pjesme nastale, nego odraz iskrenih, proživljenih emocija. Međutim, u petom sonetu posvećenom Mateu Bembo, Paskvalić čitalačku publiku upućuje u razloge zbog kojih mu je puk Boke Kotorske naklonjen. Pored toga što je njegova duša ispunjena vrlinama, iz stihova saznajemo koja je zaduženja, nerijetko i u pola noći, Bembo ispunjavao kako bi građanima Kotora obezbijedio sigurnost i željeni mir.

„Mentre con l'alma di virtute accesa
Il Bembo desto à mezzanotte oscura
Guardando (...) Chatarine mura
Da'l Turco stuol intento a nostra offesa.“⁷⁸⁰

Upravo su gorenavedeni stihovi Paskvalićev jasan odraz autentičnosti, jer je u svoje stihove poput istinskog hroničara vremena i prilika zarobio dio stvarnosti. Potvrdu za „crtice iz života“ koje je vješto pretočio u stihove su i zidine grada Kotora, koje Bembo nije samo čuvao od neprijateljskih napada. Iste je „usred žestine rata“ (1538–1540) doživljavao i ojačavao.⁷⁸¹ O njegovom vanrednom zalaganju prilikom gradnje kotorskih bedema svjedoči i bastion Bembo, petougaona utvrda kod sjevernih vrata grada nad koritom rijeke Škurde, koja je po venecijanskom providuru na službovanju u gradu Kotoru dobila naziv.⁷⁸²

⁷⁷⁸ *Rime volgari*, 71.

⁷⁷⁹ *Rime volgari*, 71.

⁷⁸⁰ *Rime volgari*, 71.

⁷⁸¹ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008, 40.

⁷⁸² Jovica Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Intersistem, Podgorica, 2007.

Svestranost Paskvaličeve ličnosti, znanje koje je utkao u svoje rime, pažljivom analizom uočljivi su u svakom stihu. Humanistički karakter njegove ličnosti ogleda se u poznavanju grčke i rimske mitologije, ali i hrišćanskih simbola. Golubica – simbol mira i spasenja nerijetko se kao znak pojavljuje u Paskvaličevim stihovima. U sonetu posvećenom Mateu Bembu, Paskvalić u stihovima simbolično donosi poznati biblijski motiv golubice koju je Noje tri puta puštao da leti kako bi provjerila da li se smanjio nivo vode. Golubica se dva puta vratila praznog kljuna, a pri trećem povratku u kljunu je nosila grančicu maslinovog stabla što je bio znak da je došlo do izmirenja sa Bogom i da je poplava završila. Sumerski Ep o Gilgamešu, kao i poznata biblijska priča našli su odjeka i u Paskvaličevim stihovima u vidu metafore. Golubica je sa neba sletjela na kotorske bedeme („Una Colomba à lui; da'l ciel discesa“)⁷⁸³ koje je na noćnoj straži po dužnosti čuvao providur Bembo i baš kao biblijskom liku Noju donijela je vijesti o miru u vodama pred Kotorom („Insegno (Dio mandò) d'amor et pace“).⁷⁸⁴ Golubica se kao simbol Sv. Duha, čistote i nosioca vijesti o miru,⁷⁸⁵ („Et la Colomba ch'ama pace et fede“),⁷⁸⁶ pojavljuje i u narednom sonetu spjevanom takođe u slavu Ivana Matije Bemba, premda se ime venecijanskog providura ne spominje ni u jednom od četrnaest stihova (isti je slučaj sa sonetom br. 12, 14, 15), što je jedan od načina Paskvaličeve manipulacije pjesničkom vještinom koju posjeduje. Zahvaljujući prisvojnoj zamjenici koju koristi nekoliku puta u pjesmi:

„Da'l ciel volò sopra la vostra testa
 (...)
 Con sommo honor et gloria eterna vostra
 (...)
 Et hor (vostra merce) noi semo in pace.“⁷⁸⁷

čitalac je u prilici da nasluti u slavu koje istorijske ličnosti su nastali stihovi.

Na osnovu niza Paskvaličevih soneta posvećenih providuru, čitalac je u prilici da stekne uvid u Bembovu osobenost, imajući u vidu da je on bio značajna istorijska ličnost ne samo za Kotor i Boku već i šire. Ukoliko je sažeto potrebno izdvojiti šta je za Bokelje značio venecijanski providur, pored toga što je posjedovao vrline („L'alta virtù“), besmrtni sjaj („un immortal splendore“) i sposobnost da osvjetli srca svakog bistrog uma, onda bi to najpotpunije mogli prikazati Paskvaličevi stihovi, u kojima je bokokotorski pjesnik kao stihovni hroničar vremena, događaja i ličnosti koje su obilježile njegovo vrijeme, u dva posljednja terceta Bemba opisao kao ukras i svjetlost njegovog doba.

„Gridar infin al ciel, il Bembo altiero
 Ornamento et splendor dell'età nostra.“⁷⁸⁸

Na osnovu dosadašnje analize pjesama iz drugog dijela Paskvaličeve italijanske pjesničke rukovijeti primjetno je da se djelovi među sobom razlikuju tematski i stilski. Međutim, i u „rasutim rimama“ nalaze se pjesme koje svojom renesansnom tipiziranom leksikom podsjećaju na koherentnost Paskvaličevih ljubavnih soneta. Jedinstvo iz dva različita obličja moguće je zato što su pjesme nastale u istom vremenu i ovaploćenje su Paskvaličevog pjesničkog ukusa, stila, refleksija uzora i stavova.

⁷⁸³ *Rime volgari*, 71.

⁷⁸⁴ *Rime volgari*, 71.

⁷⁸⁵ J.Chevalier, A. Gheerbrant, nav. djelo, 269.

⁷⁸⁶ *Rime volgari*, 72.

⁷⁸⁷ *Rime volgari*, 72.

⁷⁸⁸ *Rime volgari*, 72.

Pjesma kojom bokokotorski pjesnik zaokružuje zbirku „Rime“ takođe je nastala po ugledu na njegove uzore koji su svoje pjesničke rukovijeti zaokruživali ne sonetima upućenim prijateljima, već pjesmama posvećenim glavnom gradu Mletačke republike. Poput prva dva soneta spjevana nakon posvete plementitoj Zadranci, Paskvalić je odlučio da se stihovima oduži zemlji koja je štitila interese njegovog naroda nesebično pružajući vojnu i svaku drugu zaštitu, kao i zemlji iz koje je potekao preporod koji je u svojim pjesmama baštinio. Kancona naslovljena „Vinegia“ broji 107 stihova i najduža je u italijanskoj zbirci. Krasi je pjesnička iskrenost i emocija koja je proizašla na osnovu pjesnikovog životnog iskustva, a ne stvorena vještački kako bi se uklopila u stil i formu vremena u kojem je nastala. Ova kancona nesumnjivo spada u najljepše koje je jedan pjesnik sa ove strane Jadranskog mora uputio glavnom gradu „Serenissime“.

Paskvalić se Veneciji u stihovima obraća biranim epitetima: „alma città beata“, „sacra“, „divina e stupenda“. Smatra je gradom koji svojom slavom zasjenjuje svaki drugi („Ch'ogni Città con la tua gloria adombri“),⁷⁸⁹ kako u prošlosti prisjećajući se svih njenih pobjeda („(...) tue vittorie antiche“),⁷⁹⁰ tako i tokom vijeka u kojem je pjesnik iz Boke živio i stvarao. Kakav je autoritet posjedovala glavna luka „Serenissime“, Paskvalić je oslikao riječima u stihu o strahu njenih neprijatelja.

„I tuoi Nemici chiusi
Al suon de'l nome solo
Ch'al'hor andava à volo
Giaccean sepolti e per timor confusi
Tu lieta e Trifonfante.“⁷⁹¹

Kao rodoljub sa posebnim je pijetetom pisao o vojnoj floti koja je bila ključna za očuvanje slobode priobalnih područja sa ove strane Jadranskog mora.

„De'l tuo Naval superbo
Ricetto d'Arme e di spalmati Legni.“⁷⁹²

Nije zaboravio ni druge javne zvaničnike koji su svoju domovinu Italiju zamijenili drugom –Bokom Kotorskom kako bi službovali u pjesnikovom rodnom gradu, dovodeći sa sobom svoje porodice, ali i donoseći kulturu i običaje („pompe e feste“) podneblja iz kojeg su otišli, dok je o italijanskim ženama pisao kao o oštroumnim i anđeosko lijepim.

„Et delle Donne accorte e pellegrine,
O' che beltà divine
Di quei Celesti visi
D'Angelica sembianza
Per cui, la Terra, avvanza
Non pur un sol, ma mille Paradisi.“⁷⁹³

⁷⁸⁹ *Rime diverse*, kancona 63, 90.

⁷⁹⁰ *Rime diverse*, kancona 63, 90.

⁷⁹¹ *Rime diverse*, kancona 63, 91.

⁷⁹² *Rime diverse*, kancona 63, 90.

⁷⁹³ *Rime diverse*, kancona 63, 91.

Uprkos iskrenosti, u jednom segmentu svoje pjesme Paskvalić nije uspio da se sačuva od toposa afektirane skromnosti, nesiguran u svoje pjesničke sposobnosti kojima bi bio dostojan opjevati glavni grad Republike Svetog Marka.

„Hor mentre Amor m'invita
A' ragionar quando sei grande e bella,
Tu co'l favor santo,
Scogli la lingua mia, tu movi il canto,
Tu mi dimostra il passo
Di questo largo seno,
Quai lode ultime sien e quai sien prime,
Perche'l mio spirito basso
Pensando ciò vien meno,
Ch'un tanto Obietto ogni mia forza opprime,
Non cape in queste Rime.“⁷⁹⁴

Paskvalić kanconu završava stihovima u kojima opisuje lava („Sacro LEON inuitto“) – simbol Mletačke republike. Metaforički o krilatoj životinji piše kao o ocu koji brani Veneciju od napada, ali i koji je arhitektonski dekorativni motiv u mnogim gradovima koji su se nalazili pod venecijanskom upravom. Isti se znak i danas nalazi u Kotoru u kamenu otisnut na zidinama grada, pored glavnih gradskih vrata (Porta Marina) izgrađenih za vrijeme mletačke vladavine.

„Che come Padre ogn'hora
La tua Città co'l tuo favor difendi,
E' infin al mar d'Egitto
E' i termini d'Aurora
Il tuo Valor è la tua Gloria estendi.“⁷⁹⁵

Kako je narod Boke doživio venecijanski protektorat, Paskvalić je sažeo u jednom stihu („La Libertà, co'l bel Dominio eterno“), opisujući suživot sa okupatorima kao lijep jer je garantovao slobodu o kojoj su sanjali.

4.1.1. Pjesnička posveta Ludoviku da Ponteu

Jednom od prijatelja, misterioznom učitelju Lodoviku da Ponteu (Lodvico da Ponte, Ludovicus Pontanus), Paskvalić je posvetio više italijanskih pjesama, kojima se bavimo u ovom odvojenom poglavlju. On je bio značajna historijska figura kojoj je Paskvalić posvetio sonetni vijenac i jednu latinsku silvu. Da bismo mogli da prikazemo Pontanov portret prevashodno iz perspektive poetičke i stilske koncepcije pjesama koje mu je Paskvalić posvetio, neophodno je posvetiti pažnju misteriji oko njegove ličnosti koja je decenijama mučila naučne poslenike. Gotovo da nema istraživača koji se bavio likom i djelom Ludovika Paskvalića, a koji nije smatrao da bismo bolje razumjeli život i djelovanje bokokotorskog pjesnika, ukoliko bismo odgonetnuli ko je bio „putujući učitelj“ Pontano. U želji da osvijetle, kako su tada vjerovali, cijenjenog učitelja kotorske gramatikalne škole, naučnici su nerijetko

⁷⁹⁴ *Rime diverse*, kancona 63, 91.

⁷⁹⁵ *Rime diverse*, kancona 63, 91.

donosili pogrešne zaključke, a tekstove posvećene njemu završavali su riječima: „Dok se o Pontanu ne nađe još sigurnih vesti, problem njegove ličnosti ostaje i dalje otvoren“.⁷⁹⁶

Na osnovu Paskvalićevih stihova spjevanih povodom Pontanove smrti, a u kojima ga bokokotorski pjesnik nekoliko puta naziva svojim („Il mio Pontan“),⁷⁹⁷ moglo se zaključiti da su bili veoma bliski, da su određeno vrijeme proveli zajedno, kao i da su „učitelja“ krasile najbolje renesansne osobine poput božanske duše („Alma felice anzi beata e divina“),⁷⁹⁸ vrline („Quell'ardente Virtú ch'in te fioriva“),⁷⁹⁹ učenosti („Dotto Pontan“)⁸⁰⁰ i mudrog govora („Il saggio suo parlar piu volte udito“).⁸⁰¹ Ovo je paleta ustaljenih moralnih osobina koju su njegovali renesansni pjesnici, a koju je Paskvalić u većini svojih pjesama restilizovao na nov i originalan način.

„Co'l chiaro spirito, che d'ingegno et arte
Et d'altre gratie in lui da Dio cosparte
Non hebbe in terra par à i giorni nostri
Lui fra l'Alme piu serene e belle
Si specchia al Sol della bontá infinita.“⁸⁰²

Kao pravi predstavnik novog kulturnog talasa – „uomo universale“, Pontano je zbog svojih vrlina i učenosti zavrijedio da ga Paskvalić, ali i drugi pjesnici sa ove strane Jadrana, u svojim stihovima pominja sa divljenjem i poštovanjem. Paskvalić ga je izuzetno cijenio, o čemu svjedoče navedeni stihovi:

„Dite se mai salì la sú fra noi
Spirito piu chiaro, e di piu gloria degno
In fra gl'antichi, e fra i moderni Heroi,
Perche qua giù si vede à piu d'un segno
Che mai non fú ne mai serà fra noi
Un piu felice, e piu sivin ingegno.“⁸⁰³

I pored toga što navedeni stihovi predstavljaju mješavinu toposa neizrecivosti i divljenja, bokokotorski pjesnik ih je vještinom pjesničkog jezika oplemenio i učinio originalnim. I Pontano je, kao i Bembo, prikazan kao duša koja je sa zadatkom sišla sa nebesa među grešnike. Koliko ga je Paskvalić cijenio možda najbolje svjedoči da je za njega Pontano bio iznad modernih, ali i antičkih uzora. Ovaj stih posebno je značajan ukoliko se zna da je Paskvalić čitav svoj pjesnički opus izgradio oponašajući posebno antičke, ali i uzore među svojim savremenikima.

Ukoliko je potrebno da ukratko prikažemo istorijski pogrešne pokušaje identifikacije Pontanove ličnosti, taj bismo niz započeli Frančeskom Apendinijem. On je pred sobom imao rukopis Paskvalićeve latinske pjesmarice, koji sadrži jednu eklogu posvećenu Lodoviku da Ponti, a koja je predstavljala, mada znatno osiromašen dio Paskvalićevog književnog legata, izvor na osnovu kog je Apendini donio zaključak da su Paskvalić i Pontano bili rodbinski povezani – „Era pure in stretta familiarità con celebre poeta Pontano, di cui in una selva, o piuttosto egloga deplora la morte.“⁸⁰⁴ Imajući u vidu da je pred

⁷⁹⁶ M. Пантић, nav. djelo, 1990, 17.

⁷⁹⁷ *Rime volgari*, sonet 24, 77 i sonet 27, 78.

⁷⁹⁸ *Rime volgari*, sonet 25, 78.

⁷⁹⁹ *Rime volgari*, sonet 25, 78.

⁸⁰⁰ *Rime volgari*, sonet 26, 78.

⁸⁰¹ *Rime volgari*, sonet 28, 79.

⁸⁰² *Rime volgari*, sonet , 24, 78.

⁸⁰³ *Rime volgari*, sonnet 28, 79.

⁸⁰⁴ F.M.Apendini, nav. djelo, 30.

sobom imao latinsku zbirku koja mu je poslužila kao jedini izvor za prikazivanje Paskvalićevog života, stekli smo utisak da ga je sreća poslužila prilikom donošenja zaključka isključivo o prirodi odnosa Paskvalića i Pontana, te da se nije bavio pokušajem rasvjetljavanja Pontanove ličnosti. Međutim, Irena Bratičević je, iz gorenavedene Apendinijeve rečenice, zaključila da je Apendini neosnovano smatrao da je Pontano „ni manje ni više nego“⁸⁰⁵ veliki italijanski humanistički pjesnik Đovani Pontano (Giovanni Pontano, 1426–1503).

Premda je Apendinijev zaključak tačan, u naučnim krugovima ostao je po strani, vjerovatno zbog nedostatka naučno utemeljenih dokaza. Stoga su brojni istraživači rasvjetljavanje Pontanove ličnosti započinjali Kerblerovim zaključkom da bi Pontano mogao biti „isti onaj ugledni humanist onog vremena, koji se po zavičaju Bellunu nazivaše i Pontico Viruino“.⁸⁰⁶ Nekoliko podataka koje je Kerbler znao o Viruinu (godinu rođenja i smrti, da mu je majka bila Grkinja, da je bio učenik Lorenca Vale (Lorenzo Valla) iz Venecije i Batiste Guarinija (Battista Guarini) iz Ferare, te da su mu najpoznatija djela „Britannica historiae“ i „De recondita historia Italiae“),⁸⁰⁷ istraživač je pokušao da potkrijepi šturu biografske podatke u Paskvalićevim italijanskim stihovima. Najčvršći dokaz Kerbleru se činio Paskvalićev stih da je Pontano umro prije vremena („Ch'inzani tempo fú da morte spento“),⁸⁰⁸ zato što je Pontico Viruino umro sa 53. godine. Ovu tezu Kerbler je učvrstio stihovima iz Paskvalićeve latinske ekloge „In morte Ludovici Pontani“ u kojoj se navodi da je kotorski „putujući učitelj“ umro u sred svog životnog vijeka („medioque abreptus in aeuo“), „dakle sa 50 otprilike godina“ kako to proizvoljno tumači Kerbler, i to na Kipru, gdje je išao u posjetu bratu. Zbog činjenice da je majka Pontika Viruina bila Grkinja, Kerbler je smatrao sasvim izvjesnim da mu je brat živio na ostrvu, vjerujući da ovim otkrićem doprinio nauci ispravivši grešku italijanskih biografa u vezi sa pjesnikom Viruinom jer on „nije umro ni u Bolonji ni u Trevizu, nego na ostrvu Kipar, a posljednje mu učiteljsko mjesto bijaše u Kotoru“.⁸⁰⁹

Sa Kerblerovim tvrdnjama nisu se složili baron Valter Ljubibratić, ali ni Arigo Cink. Ljubibratić je smatrao da se „pisac trudi i nateže da ono, što rimator u spomenutim sonetima i u jednoj latinskoj 'silvi' veli o tom Da Ponte, dovede u sklad sa onim, što nam je poznato o tom humanisti“.⁸¹⁰

Cink je svoj sud o Pontanu započeo riječima „Chi sia questo Pontano è difficile dire“.⁸¹¹ Međutim, on smatra da su Apendini i Ljubibratić napravili grešku zamijenivši Lodovica da Pontu sa Đovanijem Pontanom. To bi bilo apsurdno jer je u vrijeme smrti glasovitog italijanskog pjesnika Pontana, Ludovik Paskvalić imao nešto više od tri godine zbog čega ga „iznenadni“ odlazak pjesnika nije mogao potresti, onako kako je naznačio u jednom od svojih italijanskih soneta.⁸¹²

Cinkov zaključak u pogledu podataka koji se detaljnom analizom mogu iscrpiti iz Paskvalićevih soneta posvećenih Pontanu sličan je zaključku njegovog prethodnika Ljubibratića. Obojica smatraju da je na osnovu stihova bokokotorskog pjesnika izvjesno samo da je Pontano bio cijenjen zbog svoje

⁸⁰⁵ I. Bratičević, nav. rad, 168.

⁸⁰⁶ Đ. Kerbler, nav. rad, 9.

⁸⁰⁷ Đ. Kerbler, nav. rad, 9.

⁸⁰⁸ *Rime volgari*, sonet 27, 78.

⁸⁰⁹ Đ. Kerbler, nav. rad, 13.

⁸¹⁰ W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, 86.

⁸¹¹ Arrigo Zink, „Đuro Kerbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i Dubrovniku (La poesia italiana del secolo XVI in Dalmazia e particolarmente a Cattaro e a Ragusa)“, n. 212, Zagabria, Accademia jugoslava, 1916, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, I (1926), 258–259.

⁸¹² *Rime volgari*, sonet 26, 78.

učenosti i zbog svog djela, odnosno da je Paskvalić oplakao njegove vrline koje bi se mogle reći „za svakog mila i vrijedna pokojnika, ako je bio obrazovan te se bavio književnim radom“.⁸¹³

Oslanjajući se na zaključke dvojice proučavalaca, kao i na jednu sažetu i ne mnogo informativnu rečenicu koju je o Pontanu u svom djelu ostavio Apendini, ostaje nejasno zbog čega su pojedini naučnici smatrali da se fraza „celebre Pontano“ reflektuje samo na italijanskog pisca Đovanija Pontana. U šturi profil *glasovitog Pontana* jednako se može uklopiti i putujući kotorski učitelj klasičnih jezika i književnosti, kao i filozofije, meteorologije i astronomije. Pored Paskvalićevih stihova posvećenih voljenom profesoru, o istom su pisali i drugi njegovi savremenici, na isti način veličajući njegovu doktrinu i vrline, što svjedoči o slavi koju je uživao među svojim savremenicima. Takođe, i sam se bavio književnošću o čemu svjedoči jedina štampana latinska pjesma od 107 distihova koju je Đorđe Bizanti (oko 1490 – oko 1560) sačuvao od zaborava uvrstivši je na kraj svog ljubavnog kanconijera „Rima amorose“ (1532). Elegija čija je tema život Bogorodice i Isusovo mučeništvo originalnog naslova „Carmen Virgini Matri sacrum“, po mišljenju Slobodana Kalezića našla se na kraju Bizantijevog djela, ne sa namjerom da bude sačuvana „već zato što je upravo takvom pjesmom Bizanti (kakvu je od mnoštva sam izabrao), kompletirao svoju knjigu i njenu poentu ili poruku“.⁸¹⁴ Ne ulazeći u razloge zbog kojih se Pontanova pjesma našla na kraju Bizantijeve pjesmarice, ona nesumnjivo svjedoči da je „putujući učitelj“ bio i cijenjeni pjesnik, te se Apendinijeva fraza o učenom Pontanu mogla bez problema odnositi i na takvog kulturnog poslenika.

Cink smatra da je i Kerbler načinio propust zamijenivši „putujućeg učitelja“ Pontikom Viruinom. U prilog svojoj tvrdnji, on navodi da se Paskvalićev stih iz latinske elegije „ante diam, medioque abreptus in aevo“⁸¹⁵ ne može odnositi na osobu koja je preminula u pedesetim godinama. Kao primjer koji potkrepljuje Cinkov zaključak navode se početni stihovi „Božanstvene komedije“ u kojoj se tridesetpetogodšnji pjesnik, na pola svog životnog puta, nalazi u mračnoj šumi („Nel mezzo del cammin di nostra vita“).⁸¹⁶

Obrazlažući presjek Kerblerovih načinjenih pogrešaka prilikom identifikacije Lodovika Pontana, Cink izražava sumnju da je Pontiko Viruino boravio u Kotoru („(...) dove ha pescato la notizia il K. del soggiorno del Virunio a Cattaro“).⁸¹⁷ On izdvaja Apostola Zena, kao najboljeg poznavaoča života i djela učenog italijanskog humaniste koji je u svojim spisima naveo da je Viruino boravio u Dalmaciji, posljednje godine proveo u Bolonji, gdje je po vjerovanjima jednog dijela biografa i umro, dok drugi smatraju da je preminuo u Trevizu, ali svakako ne na Kipru, kako je Kerbler pokušao da prikaže u namjeri da u Paskvalićevim stihovima pronade potkrepljenje svojih stavova.⁸¹⁸ Cink je uvjeren da je Kerbler pomiješao Pontika Viruina sa njegovim ocem Đorđom Pontikom (Giorgio Pontico), koji je zaista u godinama tokom XV i XVI vijeka boravio u Dalmaciji.⁸¹⁹ Takođe, prema pisanju Cinka, učitelj Pontika Viruina u Veneciji nije mogao bio Lorenzo, već Đorđe Vala (Giorgio Valla). Oslanjajući se na prethodna Zenova istraživanja, Lorenzo Vala je već deset godina bio mrtav u trenutku kada se rodio Pontico Viruino. Uprkos ispravljanju Kerblerovih netačnih navoda, identitet Ludovika Pontana je nakon Cinkovih obrazloženja i dalje ostao nepoznat.

Praga se u osvrtu na misterioznu Pontanovu ličnost usaglasio sa iznesenim kritikama Ariga Cinka na račun Kerblerovih naučno neutemeljenih zaključaka. Cinku je bila poznata jedina Pontanova

⁸¹³ W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, 86.

⁸¹⁴ C. Kalezić, nav. djelo, 1996, 13.

⁸¹⁵ A. Zink, nav. rad, 1926, 258.

⁸¹⁶ Isto.

⁸¹⁷ Isto.

⁸¹⁸ Isto.

⁸¹⁹ Isto, 259.

sačuvana elegija, na osnovu koje je Cink u Bizantijskom Pontanu prepoznao Paskvalićevog „putujućeg magistra“. Pragina istraživanja dovela su ga do ispravnog zaključka da porodica De Ponta nije postojala među kotorskim patricijskim porodicama. Međutim, Pontano iz soneta renesansnih pjesnika sa ove strane Jadrana morao je biti predstavnik ogranka istoimene venecijanske porodice koja se pod određenim okolnostima nastanila u Dalmaciji. Praga nije mogao biti siguran da li je učitelj klasičnih jezika Kotoranin. Međutim, na osnovu Bizantijskih biranih riječi koje su prethodile Pontanovoj latinskoj eklogi, Praga zaključuje kako je sasvim izvjesno da je Pontano veći dio svoga života proveo upravo u tom gradu.⁸²⁰

Bratičević smatra da su kritički stavovi Cinka i Prage, mada ispravni, u nauci ostali nezapaženi, zbog čega je „Kerbler pedesetih godina prošlog stoljeća našao utjecajne nastavljače“⁸²¹ Rista Kovijanića i Iva Stjepčevića. Oni su u sudsko-notarskim spisima arhiva u Kotoru pronašli dragocjene podatke koji potkrijepljuju zaključke o bliskim rodbinskim vezama Paskvalića sa „putujućim magistr“.

Otac cijenjenog Pontana bio je Italijan, Jakobo da Ponte rodnom iz Martinega kod Trevilja, u blizini Milana. Prvi se put u dokumentima grada Kotora spominje 23. februara 1487. godine u svojstvu ljekara u toj opštini.⁸²² Istu je funkciju, po pisanju Kovijanića obavljao sve do smrti (1523) preko dvadeset i pet godina uz kratke prekide (1437–93, 1503–23).⁸²³ Doktor medicine se vjerovatno prije 1483. godine,⁸²⁴ oženio Kotorankom plemenitog roda sa kojom je imao tri kćerke i trojicu sinova. Žene su u ono vrijeme, skoro po pravilu, bile izuzete od vršenja javnih funkcija i zaključivanja pravnih poslova, zbog čega smo u mogućnosti da u javnim knjigama ispratimo Pontanovu braću. Najstariji Frančesko, naslijedio je oca, te je kao doktor medicine 1525. godine boravio u Famagosti na Kipru koja je u to vrijeme pripadala Republici Sv. Marka.⁸²⁵ Vjeruje se da je srednji Pontanov brat Antonio bio sveštenik koji je od 1517. godine obavljao notarske i kancelarske poslove u Kotoru.⁸²⁶ Najmlađi Lodoviko, u sudsko-notarskim spisima prvi put se spominje 1512. godine.⁸²⁷ Na osnovu notarskih spisa živio je na relaciji Kotor – Korčula. Izvjesno je da je kancelar Korčule bio u godinama 1525, 1526, i 1527.⁸²⁸

Po majci, vlastelinskoj ćerki Nikoleti Jakova Paskvali, Pontano je bio Kotoranin i što je za proučavaoce još značajnije, bio je blizak rođak pjesnika Ludovika Paskvalića. Pontanova majka bila je sinovica rektora kotorske škole Nikole Trifuna Jakovova.⁸²⁹ Rotković je o ovome ostavio zabilješku u kojoj navodi da je njegov otac možda bio Italijan, ali je Lodoviko da Ponte rođen „(...) u Kotoru u kome njegov otac ima kuću i vinograde okolo. Ne bi se ljekar upustio u poljoprivredu da nije i sam tu dugo živio, makar i vinogradi bili ženina prćija“.⁸³⁰

Navedena Rotkovićeva rečenica pokazatelj je da su podaci do kojih su analizom sudsko-notarskih spisa došli Kovijanić i Stjepčević, mada izuzetno značajni, spletom neobičnih naučnih okolnosti, protumačeni na pogrešan, a time i za nauku poguban način. Naime, oni su novootkrivene podatke o

⁸²⁰ Giuseppe Praga, „Le Rime amorose di Giorgio Bisanti da Cattaro“, *Archivio storico per la Dalmazia*, 27 (1939), 7-8.

⁸²¹ I. Bratičević, nav. rad, 171.

⁸²² R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 203.

⁸²³ Ристо Ковијанић, „Књижевност Котора“, у књизи: Которска секција Друштва историчара Црне Горе 1948–1968 (споменица), Котор, 1970, 98.

⁸²⁴ Kovijanić i Stjepčević navode da nisu uspjeli da pronađu njihov bračni i mirazni ugovor kako bi tačno ustanovili godinu njihove ženidbe. Vidi: R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 204.

⁸²⁵ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 57.

⁸²⁶ Isto, 58.

⁸²⁷ Isto.

⁸²⁸ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 58–59.

⁸²⁹ Р. Ротковић, нав. рад, 1975, 112.

⁸³⁰ Радослав Ротковић, „Петраркиста Ђорђе Бизанти Которанин“, *Стварање*. Бр. 4, Титоград. 1977, 678.

porodici de Ponta nastojali da uklope u Kerblerovu sliku o Pontiku Viruinu, vjerujući da će na taj način u potpunosti rasvijetliti misterioznu ličnost putujućeg magistra Pontana koja je godinama mučila istraživače. Nije im bilo poznato ime Viruinovog oca (Giorgie), a Kerblerove navode da je Pontanova majka Grkinja, pokušali su da opravdaju činjenicom da se Grčka, ali i tadašnja Boka Kotorska, kao dio Venecijanske republike nalaze na Balkanu, te da je zamjena teza dovela do zabune. Oslonivši se na pogrešne pretpostavke, Kovijanić i Stjepčević nastavili su da tumače i prekravaju niz biografskih podataka vezanih za „putujućeg magistra“. Novootkriveni podaci o bliskim članovima Pontanove porodice, na prvom mjestu podaci o bratu ljekaru koji je zbog posla boravio na Kipru, u kombinaciji sa stihovima latinske pjesme, u kojoj Paskvalić piše da je nikad prežaljeni učitelj preminuo upravo na tom mjestu, naveli su istraživače na zaključak kako su uspjeli da isprave netačne navode iz Viruinove biografije. Oni su bili uvjereni da „koterski učitelj Ljudevita Pakvalića (...) bio zaista onaj znameniti italijanski humanistički pisac (...)“⁸³¹ koji je kako Paskvalić u svojim stihovima navodi bio vješt klasičnim jezicima, ali i meteorologiji, astronomiji i astrologiji, tako da su sasvim zanemarili činjenicu da italijanski učitelj Pontiko Viruino nije nikada službovao u Kotoru.⁸³²

Nakon što je u naučnim krugovima egzistiralo nekoliko mogućih identiteta Paskvalićevog Lodovika Pontana, godinama će se istraživači u svojim radovima naslanjati na jedan od zaključaka svojih prethodnika sa namjerom da ga upotpune i zaokruže.

Rotković je, osvrćući se na zaključke svojih prethodnika, iznio tvrdnje koje opovrgavaju stavove da se u ličnosti Paskvalićevog Pontana prepoznaje Pontiko Viruino. On sa pravom sumnja da bi lutajući magistar Pontiko Viruino dobio nadimak po gradu u Italiji, ako su arhivska dokumenta potvrdila da je rođen u Kotoru.

Uprkos Rotkovićevim zaključcima koji su, neodvojivo od Kovijanićevih i Stjepčevićevih istraživanja u kotorskom arhivu, sasvim osvijetlili Pontanovu do tada misterioznu ličnost, istraživači su i dalje insistirali na nesigurnom Pontanovom identitetu.⁸³³ I dalje ih je mučilo „ko se krije iza ovog imena: Pontiko Viruino, cenjeni humanista iz Beluna, ugledna ličnost iz Treviza Luidi da Ponte ili Lodoviko Pontan, sin Jakoba, opštinskog lekara u Kotoru, rođaka po majci pesniku Lj. Paskvaliću, koji pesmama oplakuje njegovu smrt“.⁸³⁴

Nekoliko godina u naučnim krugovima nije se moglo pročitati ništa novo u vezi sa identitetom opjevanog kotorskog „učitelja“. Pažnju naučne javnosti na problematiku Pontanove ličnosti ponovo je usmjerila novootkrivena zbirka italijanskih pjesama Hanibala Lucića (1485–1553), tačnije jedan njegov sonet koji je uputio bokokotorskom kolegi po peru Ludoviku Paskvaliću, a iz kojeg se može iščitati da je Lodoviko da Ponte rođen u Kotoru, kako su još Kovijanić i Stjepčević dokazali u svojim arhivskim istraživanjima godinama unazad.

Prve pretpostavke o Pontanovom učiteljskom pozivu izveo je Kerbler. Premda je bio u pravu, njegovi zaključci nisu mogli biti potkrijepljeni Paskvalićevim italijanskim stihovima koje je jedine Kerbler imao pri ruci kada je na osnovu njih pokušao da iscrpi podatke neophodne kako bi upotpunio tada sasvim nepoznatu biografiju bokokotorskog pjesnika. Ni u jednom od svojih pet soneta, Paskvalić direktno i nedvosmisleno o Pontanu ne govori kao o svom učitelju. Međutim, u Paskvalićevoj latinskoj eklogi on piše da ga je učeni Pontano podučavao tajnama prirode („Pontanus, qui naturae nos abdita

⁸³¹ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 57.

⁸³² Isto, 60.

⁸³³ М. Панџић, nav. djelo, 1990, 17.

⁸³⁴ Ђ. Бизанти, Љ. Пасквалић, И.Б. Болица, прир. С. Калезић, nav. djelo, 330, bilješka 5.

primum / edocuit“, 72–73), tako da je on mogao čitati nebeske znakove i predvidjeti ne samo promjene vremena već razdoblja rata i mira.

Irena Bratičević⁸³⁵ pojašnjava da su Kovijanić i Stjepčević, na osnovu Kerblerovih tumačenja, inicijal *M.* koji se nalazi u naslovu Paskvalićevih pjesama adresiranih na Pontana, ali i na mnoge druge savremenike (ukupno 12 adresenata u zbirci Rime), protumačili kao skraćenicu za riječ učitelj („magister“), umjesto kao gospodin („miser“). U prilog navedenom su arhivska dokumenta koja su proučavali Kovijanić i Stjepčević, a u kojima se Pontano nigdje ne naziva učiteljem, za razliku od drugih učitelja uz koje autori navode titule poput: „magister scholarum grammaticae“, „grammaticae professor huius maginface communitatis“, „maestro prete“, „precettore di grammatica“, „preceptor puerorum in grammatica“, „precettor publico“, „precettor di scola“ itd.⁸³⁶ Ime Ludovika Paskvalića, kako primjećuje Bratičević, Kovijanić i Stjepčević navodili su kao: „miser Lodovico“, „miser Lodovico“, „cancelier de Curzulle“, „egregius dominus Ludovicus de Ponte“, „cancelarius Communitatis Currcule“, „egregius vir dominus Ludovicus de Ponte ili dominus Ludovicus“.⁸³⁷ Međutim, *Lodoviko da Ponte* („Ludovicus Pontanus“) jedan je od prvih nastavnika iz XVI vijeka koga su Kovijanić i Stjepčević pobrojali ispod kratkog podnaslova „Nastavnici (rektori)“. Ipak, u nastavku, a po sopstvenom priznanju, u nedostatku originalnih Paskvalićevih pjesama posvećenih Pontanu, autori su se oslanjali na Kerblerova tumačenja Paskvalićevih pjesama, pokušavajući da u Paskvalićevim prisnom obraćanju „svom Pontanu“ pronađu dokaze o Pontanovoj učiteljskoj djelatnosti. Kada su iscrpili sve što im je na osnovu Paskvalićevih stihova moglo ići u korist, Kovijanić i Stjepčević su umjesto o nastavničkom djelovanju, pisali o Pontanovoj porodici i njenim istaknutim članovima.⁸³⁸ Zbog toga Bratičević smatra da bi „Pontano eventualno mogao Paskvaliću biti privatni učitelj ili naprosto netko od koga je mlađi pjesnik u neslužbenim humanističkim razgovorima mnogo toga naučio (...)“.⁸³⁹

Premda je pitanje Pontanovog identiteta osvijetljeno, podaci o njegovoj biografiji i dalje su šturi. Bratičević smatra da bi se „budućim istraživanjem korčulanskog, zadarskog, a možda još uvijek i kotorskog arhiva“⁸⁴⁰ mogli pronaći novi podaci koji bi obogatili njegov životopis. Do novih saznanja, o Pontanu je izvjesno da se bavio učiteljskim djelovanjem prije nego što je postao kancelar na Korčuli.

Dio Pontanovog životopisa koji je potkrijepljen sudsko-notarskim dokumentima jeste njegovo službovanje u opštinskoj kancelariji na Korčuli. Na osnovu Kovijanićevih i Stjepčevićevih istraživanja, Pontano je izvjesno bio u Kotoru i smatrao se građaninom Kotora 1512. godine (kada se i prvi put spominje u arhivskim spisima). Autori navode da je Pontano u rodnom gradu boravio i u periodu 1529–34.⁸⁴¹ Tačnije, u navedenim godinama njegovo ime je zabilježeno u sudsko-notarskim spisima grada uz nedvosmislenu naznaku da je u gradu Kotoru. Stjepčević i Kovijanić su istražujući pronašli Pontanovo ime i u očevom testamentu 1523. godine, međutim, tada nije jasno navedeno gdje se u tom trenutku nalazio Ludoviko da Ponte.⁸⁴²

Irena Bratičević je u korčulanskim dokumentima pronašla jednu odluku kneza M. Nadala koju je u svojstvu notara 1520. godine potpisao i te godine „pred mnoštvom plemića i građana“ objavio Ludoviko da Ponte. Na osnovu ovog podatka, Bratičević zaključuje da se sin kotorskog ljekara u svojstvu

⁸³⁵ I. Bratičević, nav. rad, 176.

⁸³⁶ Isto.

⁸³⁷ Isto.

⁸³⁸ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 55–57.

⁸³⁹ I. Bratičević, nav. rad, 176.

⁸⁴⁰ Isto.

⁸⁴¹ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003. 58–59.

⁸⁴² Isto, 58.

notara korčulanske opštine našao već 1520. godine.⁸⁴³ Da li se na istom mjestu nalazio i u narednih pet godina, teško je dokumentovano potvrditi. Izvjesno je međutim, na osnovu Kovijanićevih i Stjepčevićevih istraživanja, da je u godinama 1525, 1526. i 1527. obavljao javnu funkciju notara korčulanske opštine, jer je nerijetko tokom tih godina kao izvršilac oporuke svoga brata, a u nemogućnosti da lično prisustvuje, opunomoćio prijatelje da ga zastupaju pred sudom.⁸⁴⁴ Oporuku sa Pontanovim notarskim znakom iz 1528. godine pronašla je Irena Bratičević, što svjedoči da je na istoj funkciji bio i te godine.⁸⁴⁵

Nakon što smo prikazali razvojni put otkrivanja Pontanovog identiteta željeli bismo kratko da osvjetlimo i njegov kulturni portret, prije nego se pozabavimo analizom poetike i stilskim konceptom sonetnog vijenca koji mu je uputio rođak Paskvalić.

Zahvaljujući uvodnom pisanju Đorđa Bizantija koje je prethodilo jedinoj Pontanovoj sačuvanoj pjesmi, poznato nam je da je on pisao i prozu, koja na žalost nije sačuvana. Pontanova ekloga od 214 stihova predstavlja jedini do danas sačuvan Pontanov književni legat, što joj posebno daje na značaju. Pjesma je sačuvana u najstarijoj (1532), štampanoj, italijanskoj pjesmarici „Rime amorose“ autora sa ove strane Jadranskog mora, Paskvalićevog sugrađanina, pjesnika i patricije – Đorđa Bizantija. Pontanovoj elegiji u Bizantijevoj zbirci prethodi prozni predgovor autora naslovljen „Georgii Bizantii Praefatio“ iz kojeg se zaključuje da su dvojica pjesnika bili bliski prijatelji. Međutim, to je na žalost predodredilo i sudbinu Pontanove pjesme, koja je uglavnom analizirana sporadično i gotovo bez izuzetka u sklopu Bizantijevog italijanskog kanconijera. Kalezić je smatrao da ju je Bizanti više iz sebičnih, a manje iz prijateljskih razloga uvrstio u svoju pjesmaricu.⁸⁴⁶ Na ovaj ga je zaključak navela pomisao da Pontanova latinska religiozna elegija savršeno zatvara Bizantijevu zbirku, koja je i započeta latinskom pjesmom autora, nakon čega su se po ključu petrarkističkih kanconijera ređali sonete, kancone, balade i u Bizantijevom slučaju jedna otava.

Iskorak u dotadašnjim sporadičnim navođenjima Pontanove pjesme načinila je u svom radu Irena Bratičević.⁸⁴⁷ Ona je elegiju analizirala izuzeto u odnosu na petrarkistički kanconijer u kojem je štampana, izuzeto od petrarkističko-ljubavno-religiozne strukture u kakvoj se zbirci našla. Takođe je analizirala i Bizantijev predgovor, koji je u njenom radu štampan u cjelosti, sa namjerom da osvjetli povode i razloge koje su, po sopstvenom pisanju, naveli Bizantija da objavi djelo jednog iz kruga svojih najbližih prijatelja („(...) ego, qui omnium coniunctissime cum eo vixi“).⁸⁴⁸ Zbog svega navedenog, Bratičević je u pravu kada piše „stoga su vrijedna njegova svjedočanstva o Pontanu kao osobi i Pontanu kao autoru“.⁸⁴⁹ U daljem radu ona prenosi Bizantijeve riječi iz predgovora na osnovu kojih zaključujemo da je Pontano bio otmen i ugodan duh, posvećen porodičnim brigama, zbog čega je rijetko uspijevao da pobjegne u svijet muza. Kada je to činio, bilo da piše u stihovima ili u prozi, njegov stil se odlikovao biranim mislima i riječima. Poput mnogih svojih savremenika bio je skroman. Pjesničku vještinu nije priznavao ni sebi, „niti je odobravao kada se talentom tko hvali“.⁸⁵⁰ Zbog toga su i Pontanovi najbliži prijatelji nerijetko bili uskraćeni da ih pročitaju. Međutim, po sopstvenom svjedočenju iz predgovora, Bizanti je uspio da pronađe Pontanova skrivena djela koja ga nisu razočarala svojom dotjeranošću. Nakon što nije uspio da nagovori prijatelja da objavi latinsku elegiju, Bizanti ju je, bez znanja i prijateljevog blagoslova, otuđio i objavio u sklopu svog italijanskog kanconijera. Siguran je da će dobiti

⁸⁴³ I. Bratičević, nav. rad, 177.

⁸⁴⁴ R. Kovijanić, I. Stjepčević, nav. djelo, 2003, 58.

⁸⁴⁵ I. Bratičević, nav. rad, 177.

⁸⁴⁶ S. Kalezić, nav. djelo, 1996, 13.

⁸⁴⁷ I. Bratičević, nav. rad, 178–182.

⁸⁴⁸ Isto, 183.

⁸⁴⁹ Isto, 178.

⁸⁵⁰ Isto.

oprost, jer su njegove namjere da književno blago prijatelja koje sačinjavaju pobožne molitve ne ostane skriveno. Na kraju predgovora, Bizanti moli čitatelje da budu blagi prema eventualnim pogreškama, jer bi ih autor sam, da je imao priliku, sigurno ispravio.

Bizantijevo obrazloženje namjere da sačuva od zaborava Pontanove stihove, naučnici su zanemarili vidjevši u činu prvog bokokotorskog petrarkiste namjeru da svoju pjesmaricu zaokruži stihovima spjevanim u slavu Bogorodice, onako kako su to prije njega činili i drugi petrarkisti, a sve sa namjerom da „kompletira svoju knjigu i njenu poentu ili poruku“.⁸⁵¹ Pontanova elegija tumačena je kao završni čin preobrazbe petrarkističkih pjesnika koji su se nakon neuzvraćene ljubavi okretali božanskoj milosti. Po neizmijenjenom obrascu, naučnici su smatrali da je ovakva Pontanova elegija logičan slijed puta koji je Bizanti morao da pređe nakon četiri svoja religiozna soneta. Jedino je Saša Brajović u kratkom pregledu bokokotorskog humanističkog pjesništva o Djevici Mariji sa više pažnje pisao o Pontanovoj pjesmi smatrajući da je, iako nastala pod snažnim petrarkističkim uticajem, kao uostalom i većina pjesama u istom dobu, slobodnija interpretacija Petrarkinog originala „Vergine bella“, ali i sopstveni doživljaj firentinskog neoplatonizma.⁸⁵²

U svojoj analizi Pontanove pjesme, Bratičević je imala za cilj da pokaže kako sadržajno ova elegija ovaploćuje kasnosrednjovjekovne modele poštovanja Bogorodice i Isusa koje je baštinila kotorska sredina. Dva tematska sloja, mada isto nije primjetno u naslovu, razvijaju se i nadopunjuju kroz pjesmu, zbog čega Pontanovi stihovi nisu adresirani samo majci božijoj. Kako Bratičević zapaža, elegija započinje i završava Pontanovim molitvama koje su upućene Djevici Mariji, a koje u svom sadržaju reflektuju osnovna hrišćanska vjerovanja o njenom životu i važnoj ulozi u vezi sa spasenjem. Središnji dio latinske pjesme zauzima analogno učenje crkve, po kojem je uloga Bogorodice podređena i predstavlja sporednu ličnost koja vodi do vjernicima najvažnijeg – Isusa Hrista i pjeva o važnim događajima iz njegovog života za vjernike. Komparativnom analizom, Bratičević⁸⁵³ je utvrdila da je sin Djevice Marije kao otjelotvorenje samog vrha čovjekovih težnji opjevan i u Petrarkinom originalu. Međutim, Pontanova je elegija, za razliku od „Vergine bella“, skoro simetrično raspodijelila broj stihova (96 stihova posvećenih Bogorodici, i tek četiri stiha više adresiranih na njenog sina) na, prema njegovom mišljenju, dvije jednako važne religiozne figure. Strukturalno, u elegiji se izdvaja 15 epizoda od kojih sedam prikazuje život Djevice Marije, a tek jedan više život njenog sina. Uz Pontanove stihove nalazi se i 15 zabilješki na marginama, za koje je Bratičević⁸⁵⁴ utvrdila da se radi o svetkovinama iz crkvenog kalendara koje korespondiraju sa navedenim epizodama Pontanove pjesme.

U dugačkoj elegiji, Bratičević⁸⁵⁵ je prepoznala nekoliko motiva za koja je Pontano inspiraciju nedvosmisleno pronašao daleko od petrarkizma, u Kotoru, odnosno u ondašnjoj Boki Kotorskoj. Na kraju Pontanove religiozne pjesme, umjesto opisa najznačajnijeg datuma liturgijskog ciklusa iz života Isusa Hrista, kojim bi se zaokružila ideju o božanskom providenju, opjevan je neuporedivo manje značajan događaj iz života njegove majke: „miraculum nivis“, odnosno čudo snijega. Prema predanju snijeg je pao u godišnje doba kada mu nije vrijeme, sredinom ljeta u IV vijeku na rimskom Ekvilinu (jednom od sedam brežuljaka) i označio je mjesto gdje će biti podignuta crkva u čast Bogorodice. Po predanju od ovog je događaja nastao blagdan posvećen Djevici Mariji koji se po Gregorijanskom kalendaru proslavlja 5. avgusta. Snijeg koji se protivno prirodi javlja u prikazanom događaju iz života majke Isusa Hrista, Pontano je opjevao kao sredstvo koje ga u simboličnom smislu može očistiti od grijeha (205–206) i na taj način pripremiti njegovo srce za Marijinog sina (207–208). U ovim je

⁸⁵¹ С. Калезић, „Поетски триптих ренесансног Котора“, у: Ђ. Бизанти, Ј. Пасквалић, И. Б. Болица, нав. djelo, 13.

⁸⁵² Saša Brajović, *Bogorodičin vrt: Bogorodica i Boka Kotorska- barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*, Plato, Beograd, 2006, 101–103.

⁸⁵³ I. Bratičević, nav. rad, 2019, 180.

⁸⁵⁴ Isto.

⁸⁵⁵ Isto, 181.

Pontanovim stihovima, Bratičević prepoznala „ne samo individualne nego i kolektivne pobožnosti u lokalnoj zajednici“.⁸⁵⁶ Naime, u Boki Kotorskoj se nalaze dvije crkve posvećene Gospi od Snijega, jedna u naselju Škaljari spominje se u izvorima 1519. godine, a druga, mala na obali mora u tjesnacu Verige, još i ranije, tačnije 1469. godine. To je dokaz da se u Boki, kult Gospe Sniježne poštovao i u vremenu kada je morala nastati Pontanova pjesma.

Na osnovu analize djelova Pontanove pjesme koji reflektuju pobožnost svojstvenu njegovoj porodici i u kraju iz kojeg je ponikao, postaje jasnije da „Pjesma posvećena Djevici Mariji“ više od formalno dobro uklopljene latinske pjesme čija je jedina funkcija da zaokruži petarkističko-ljubavno-religiozni kanconijer Đorđa Bizantija. Izuzevši Pontanovu pjesmu iz tipizirane analize kojoj je godinama podlijegala, ista je uspjela da postane dio kotorskog književnog i kulturnog konteksta i da živi svoj književni život odvojeno i nepodređeno Bizantijevim stihovima. Na taj je način, kako zaključuje Bratičević „(...) kao pjesnik koji slavi svoju zemlju, svoj narod i njegove običaje – kao najkotorskiji od svih kotorskih pjesnika“ Pontano vraćen u rodni grad i milje kojem je duboko pripadao. Da li je na osnovu jedne njegove, istina dugačke pjesme, slobodnije zaključiti da je bio više Kotoranin od svih drugih bokokotorskih pjesnika koji su za sobom ostavili vredniji književni legat u kom su takođe „slavili svoju zemlju, svoj narod i njegove običaje“⁸⁵⁷ ostaje da se prosudi. Nesporno je da je kao učenjak i erudita naveo mnoge mlade pjesnike sa ove strane Jadranskog mora, ne nužno iz Boke Kotorske, ali svakako iz zemlje koja se u njihovo vrijeme zvala Republika Sv. Marka, da njegovu učenost, pjesničku vještinu i nesporni talenat opjevaju u svojim stihovima.

Jedan od njih, njegov rođak i prijatelj, Ludovik Paskvalić uputio mu je sonetni vijenac i jednu latinsku pjesmu. Sve pjesme su osmrtnice na šta ukazuje i naslov prve u nizu „In morte di. M. Lodovico da Ponte“. Iz stihova se saznaje da su pjesme spjevane nedugo nakon Pontanove smrti.

„Hor è salito ne’i celesti chiostri“.⁸⁵⁸

„Novellamente sei salita in cielo.“⁸⁵⁹

„Alteramente sei levato à volo.“⁸⁶⁰

„Nouvellamente al ciel fra voi salito.“⁸⁶¹

U navedenim stihovima primjećuje se Paskvalićeva umješnost da jednu ideju publici prikaže na nekoliko različitih načina ne oduzimajući od ljepote i jasnoće poetskog izraza. Insistiranje da se u svakom sonetu iznova napomene da je Pontano skorije napustio ovaj svijet ima i svoju funkciju, da podsjeti publiku na nenadoknadiv gubitak i da stihove učini životnijim i bližim realnosti. Zbog kratkog vremenskog odmaka u kojem su nastale Paskvalićeve pjesme, u njima se pored klišejskog patosa, ipak osjeti iskrena sjeta i tuga za bliskim prijateljem i članom porodice. Koliko su bili bliski saznaje se iz prvog stiha prvog soneta, u kojem se bokokotorski pjesnik Pontanu obraća riječima „Il mio Pontan“. Izvjesno je da afektirano obraćanje i vještački stvarana bliskost između pjesnika i istorijskih i kulturnih poslenika kojima se obraća ili kojima posvećuje pjesme nije novina niti otklon od poetike i uzora međutim, autentične su riječi kojima se Paskvalić služi kako bi iskazao tu bliskost, brižljivo vodeći računa da ne naštetiti strogoj formi i rimi soneta. Takođe, to da pjesnici slave ličnosti o kojima pjevaju, isto nije novina već odlika poetike. Na taj su način priželjkivali i sopstvenu slavu. Pored toga što u stihovima slavi Pontana, Paskvalić iznosi i svoje stavove o pjesništvu, ali i o životu. Njegovo rodoljublje i patriotizam pažljivom čitaocu ne

⁸⁵⁶ I. Bratičević, nav. rad, 2019, 181.

⁸⁵⁷ I. Bratičević, nav. rad, 2019, 182.

⁸⁵⁸ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁵⁹ *Rime sparse*, sonet 25, 78.

⁸⁶⁰ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

⁸⁶¹ *Rime sparse*, sonet 28, 79.

promiču. Tako je u stihu „De'l mondo ingombra ogni lontana parte“⁸⁶² Paskvalić izrazio zadovoljstvo što je jedan takav erudita upravo njegov sugrađanin, a ne tuđin „iz daleka“. Paskvalić jeste pisao na stranim jezicima, međutim, koristio je svaku priliku da pohvali i svijetom pronese glas o svojim. Izvjesno je da su riječi kojima Paskvalić opisuje Pontana više odlika poetike u kojoj su nastale i mješavina toposa neizrecivosti i divljenja, a manje istinska preslika realnosti.

„Co'l chiaro spirito, che d'ingegno e arte
Et d'altre gratie in lui da Dio cosparte
Non hebbe in terra par à i giorni nostri.“⁸⁶³

Premda iza tipiziranih opisa Pontanove čiste duše u kojoj se ogleda beskonačna dobrota („Si specchia al Sol della bontà infinita“)⁸⁶⁴ i vrline („Et per la sua virtute à Dio gradita“),⁸⁶⁵ ne prepoznajemo osobu „od krvi i mesa“, ipak su Paskvalićevi stihovi upućeni Pontanu iskreniji u odnosu na dosadašnje opise prijatelja kojima je takođe posvećivao pjesme. Vidljiviji je njegov uloženi trud da poznate topose restilizuje dajući im pečat originalnosti, na taj način odmaknuvši se od svojih uzora. Umjesto da sonet završi željom da se Pontanovo ime pronese u vječnost, kako je nerijetko činio u pjesmama posvećenim prijateljima vojnicima i pjesnicima, Paskvalić prvi sonet završava stihovima koje odišu poetikom vremena u kojem su nastali i podsjećaju čitaoce da će carstvo nebesko zaslužiti samo oni koji su na zemlji živjeli uzorno, ali koje je bokokotorski pjesnik autentično restilizovao dajući im na svježini i originalnosti poetski napisavši da je plodove svog uzornog življenja, Pontano pobrao na kraju svog životnog puta.

„Il frutto coglie al fin di tutte quelle
Opre gentil che l'adornaro in vita.“⁸⁶⁶

U drugom po redu sonetu, Paskvalić detaljnije razrađuje stihove kojima je završio prethodnu pjesmu. To je još jedan pokazatelj sa koliko je pažnje bokokotorski pjesnik koncipirao svoju pjesničku rukovijet vodeći računa o poretku pjesama u njoj. Pontano je prikazan kao srećna, odnosno božanska duša („Alma felice anzi beata e diva“)⁸⁶⁷ koja je zaslužila carstvo nebesko jer je život provela bezgrešno („Di merti carca, e d'ogni vitio priva“).⁸⁶⁸ To je istovremeno i poruka koju pjesnik putem stihova prenosi publici, a koja je ovaploćivala poetiku renesanse čiji je cilj da poduči čitaoce. Naredni Paskvalićevi stihovi nagovještavaju da će zbog svojih djela Pontano na onom svijetu nastaviti da ubira plodove i da će ga upravo taj zalag koji je ostavio na zemlji u smrti učiniti življim i prisutnijim nego za života.

„Quell'ardente Virtù ch'inte fioriva
Mentr'eri anchor fuggettaal caldo e gelo,
Produce hor frutto da'l secondo stelo
Che ti fà in morte piu ch'in vita viva.“⁸⁶⁹

⁸⁶² *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶³ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁴ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁵ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁶ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁷ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁸ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁶⁹ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

Da se ne radi samo o zadovoljavanju toposa, već da Paskvalić pjeva o značaju koji Pontanov književni legat ima, potvrđuju naredni stihovi:

„Hor puoi veder le lode tue cosparte
Per l’universo andar volando intorno
Co’l chiaro suon delle tue dotte charte
(...)
Il nome di Pontan, in ogni parte
Di fama eterna, e vera gloria adorno.“⁸⁷⁰

Imajući u vidu da je do danas sačuvana samo jedna Pontanova pjesma, a na osnovu pohvala koje je mu je uputio Paskvalić, stiže se utisak da je bokokotorski pjesnik znao za još neka Pontanova djela ispisana na italijanskom ili latinskom jeziku. O tome je pisao Radoslav Rotković: „(...) kad Paskvalić navodi da toga da Ponte djela čine 'življim u smrti nego za života', ne znači da i ovaj da Ponte nije nešto vrijedno napisao“.⁸⁷¹ Ukoliko se prisjetimo da je u predgovoru objavljivanja jedine za sada sačuvane Pontanove elegije Bizanti naveo koliko je obiman i kvalitetan njegov književni legat, čini se da je Paskvalić bio u pravu i da nam je kao i mnogo puta do sada svojom hroničarskom preciznošću ostavio podatke o pjesnicima i o vremenu u kojem je sam živio. Rotković stoga sa pravom zaključuje da je izvjesno kako je kotorski Pontano nesumnjivo bio vrijedan slave koju su mu savremenici u stihovima predviđali, uprkos za renesansu karakterističnom običaju o prenatlaženim pohvalama.⁸⁷²

Uprkos upečatljivim restilizovanjima poznatih motiva, vještom pjesničkom jeziku, oplemenjivanju pjesama geografskim elementima, ljudima i pojavama karakterističnim za Boku Kotorsku i odmaku od uzora i poetike XVI vijeka, Paskvalić nije sasvim mogao da se udalji od ustaljenih poetičkih modela koji su poeziji renesanse garantovali uspjeh kod čitalaca. Neizostavno afektirano izražavanje emocija, patnje, bola, muke i lamenta nad sopstvenom sudbinom:

„Lasciando me pien di tormento e duolo
(...)
Mi tieni in vita sconsolato e solo.“⁸⁷³

„Perche’l morir de’l mio Pontan mi dolse
Ch’inanza tempo fu da morte spento
Mi lamenti di Morte (...).“⁸⁷⁴

koje se pojavljivalo i u prvom dijelu Rima, a koje je izazivala neuzvrćena ljubav izabrane žene, u ovom je drugom dijelu iste pjesničke rukovijeti promijenilo svoje izvorište, ali ne i oblik. Pjesnik i dalje, poput njegovih klasičnih i renesansnih uzora vjeruje da je smrt dobra, jer će ga spasiti muka iz života („Sperando uscir per morte di tormento“).⁸⁷⁵ Patnja zbog iznenadne smrti („Per la tua accerba e repentina morte“)⁸⁷⁶ učenog Pontana („Dotto Pontan“)⁸⁷⁷ imala je za cilj da izazove sažaljenje čitalačke publike

⁸⁷⁰ *Rime sparse*, sonet 24, 78.

⁸⁷¹ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 112.

⁸⁷² Isto.

⁸⁷³ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

⁸⁷⁴ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

⁸⁷⁵ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

⁸⁷⁶ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

⁸⁷⁷ *Rime sparse*, sonet 26, 78.

zbog emotivnog stanja u kojem se nalazi glavni protagonist djela („Che vivo sempre con la morte in Seno“).⁸⁷⁸

Sonet kojim Paskvalić zaokružuje sonetni vijenac posvećen voljenom Pontanu spjevan je po uzoru na završne sonete u prvom dijelu iste italijanske pjesničke rukovijeti, a u kojima lirski subjekat upućuje molbe spasitelju. Za razliku od prvog dijela u kojem se bokokotorski pjesnik preko svog lirskog subjekta obraća kralju neba („O Christo Re de’l ciel...“)⁸⁷⁹ molbom da spasi njegovu zemlju od najezda sa Istoka (što je bila svojevrsna poveznica sa rodoljubnim pjesmama iz drugog dijela), u ovom se sonetu Paskvalić moli za spasenje Pontanove duše.

„Anime Sante gratiose e liete
Ch’all’ombra de’l Pontan à Dio gradito
Per gratia o per virtú congiunte sete.“⁸⁸⁰

Tipizirani opis fizičkog izgleda uz nadopunu takođe tipiziranih opisa moralnih osobina nalazimo i u drugom dijelu italijanske pjesmarice. Sada se ti opisi ne odnose na izabranu ženu, već na prijatelja. Paskvalić nam prikazuje renesansnog čovjeka, koji bi da ne znamo iz soneta da je to Pontano, mogao biti bilo koji drugi prijatelj bokokotorskog pjesnika u kome su se sjedinile sve pozitivne osobine kako bi ga načinile kompletnim kao ovaploćenje poetičkih načela književnosti renesansnog doba koja je ljepotu bez dobrote smatrala praznom.

„Il saggio suo parlar piu volte udito
Et la bontà (...)
Spirito piu chiaro, e di piu gloria degno.“⁸⁸¹

Kao što su riječi izabrane žene u prvom dijelu „Rima“ bile klišejski slatke, tako je i Pontanov govor mudar i isto se kao i govor u prvom dijelu spominje rijetko. Sonet se završava toposom neizrecivosti kojeg je Paskvalić restilizovao napravivši otklon od tipskog pjevanja.

„Dite se mai Sali la su fra voi
Spirito piu chiaro e di piu gloria degno
(...)
Che mai non fù ne mai ferà fra noi.“⁸⁸²

Do druge polovine XX vijeka, u ne tako dalekoj prošlosti, vjerovalo se da su sve pjesme Ludovika Paskvalića pronađene. Međutim, 1961. godine Milica Popović je u Veneciji u biblioteci Marčana iz rukopisa prepisala do tada nepoznate pjesme bokokotorskog humaniste. Pod signaturom M SS Ital. Cl. 9. N. 291, Provenienza Morelli 338, coll. 6320, nalazilo se šesnaest italijanskih soneta i jedna stanca koje po svom karakteru predstavljaju nadopunu prvoobjavljene italijanske pjesmarice.⁸⁸³ I ove Paskvalićeve pjesme, spjevane u njegovom rodnom gradu, snažno utemeljene na petrarkističkom „lamenu“ sa dodatkom dolčestilnovističkih osobnosti, slavile su izabranu gospu, odnosno težile da ovozemaljsku ljubav zamijene vječnom, božanskom kao krajnjim oblikom purifikacije ljudske duše.

⁸⁷⁸ *Rime sparse*, sonet 27, 78.

⁸⁷⁹ *Rime volgari*, sonet 145, 194.

⁸⁸⁰ *Rime sparse*, sonet 28, 79.

⁸⁸¹ *Rime sparse*, sonet 28, 79.

⁸⁸² *Rime sparse*, sonet 28, 79.

⁸⁸³ M. Popović, nav rad, 2015, 345.

Međutim, i u ovim se pjesmama Paskvalić udaljio od svoje petrarkističke muze snažnim izražavanjem lokalnog kolorita.

O tome kako su ove Paskvalićeve pjesme dospjele u venecijansku biblioteku, Rotković je prativši trag bibliografske bilješke zaključio da je vjerovatno izvanredni providur Paskvale Čikonja koji je za vrijeme svog službovanja u Kotoru bio obavezan da svojoj vladi u Mletke dostavlja izvještaje o Šćepanu Malom, tadašnjem vladaru Crne Gore nepoznatog porijekla koji je uspostavio apsolutnu vlast u periodu 1768–1773, prilikom jednog odlaska sa sobom odnio i druge vrijedne rukopise i prepise, među kojima i ove italijanske Paskvalićeve pjesme.⁸⁸⁴

Pjesma „Frondose quercie, et pallidete olive“, ljubavni je sonet u kojem bokokotorski pjesnik renesansno pati zbog neuzvraćene ljubavi, prenaglašeno slikajući riječima, kao i u objavljenom italijanskom kanconijeru, patnje okrutne sudbine („crudel destin“) jedinog ljubavnika koji tako mučno strada.

„Daite s'alcun al mondo visse mai
Dopo che chiaro il di, la notte oscura,
In tanto affanno, in tante pene e quai.“⁸⁸⁵

Sonet prigodnog karaktera u kome Paskvalić opjevava vrline svog prijatelja, upućen je providuru Mateu Bembo čime je od ranije poznat sonetni vijenac nadopunjen još jednom italijanskom pjesmom.

„Il Bembo ognor n'essorta co'l su' ecempio
E di virtute al sacrosanto tempio
Dimostra di salir a noi la strada.“⁸⁸⁶

Paskvalić mu zahvaljuje što ih je za vrijeme službovanja u Kotoru sačuvao od turskog zuluma.

Pored toga što je Mateo Bembo stanovnicima Boke Kotorske svojim ličnim i profesionalnim zalaganjem osigurao mir, za renesansnu književnost Boke značajne su i njegove epistole koje je razmjenjivao sa učenim Venecijancem Pjetrom Bembom (1470–1547) – učenjakom, tumačem platonskih teza o ljubavi i ljepoti i teoretičarom jezika koji u rime uvodi podražavanje Frančeska Petrarke.⁸⁸⁷

Stariji Bembo ostavio je traga na italijansku, a posredno i na bokokotorsku književnost kao jezikoslovni reformator. Isprepletanost Pjetra Bemba i bokokotorskih pjesnika trajno je obilježila renesansnu književnost na ovim prostorima, nezaobilazeći i glavnog učesnika promjena pjesnika – Ludovika Paskvalića. Između Bembovog kanconijera (1530) i prve zbirke pjesama koja je podražavala bembističke ideje, a koju je napisao poeta iz Kotora (Bizanti) prošle su samo dvije godine. Na ovaj je način, prije nego je našao sljedbenike u svojoj rodnoj zemlji, Bembo u Kotoru stekao poštovaoce koji su anticipirali njegova gledišta i baštinili ih u svojim djelima. Naslonjen na Petrarku, što se prepoznaje u njegovim „Prozama o narodnom jeziku“ („Prose della volgar lingua“, 1525) gdje je dat programski i teorijski manifest jezičkom i stilskom oponašanju „Velikog Toskanca“, za Bemba bi se moglo reći da pripada drugoj fazi petrarkizma, odnosno da je u modernom shvatanju petrarkolog.⁸⁸⁸ On je dao važan

⁸⁸⁴ P. Rotković, nav. rad, 1975, 117.

⁸⁸⁵ M. Popović, nav. rad, 2015, 351.

⁸⁸⁶ Isto.

⁸⁸⁷ E. Garen, nav. djelo, 1982, 149.

⁸⁸⁸ Z. Bojović, nav. djelo, 2003, 17.

prilog povratku na Petrarkin normativan i jedinstven, istančan ukus jedne velike književne kulture, a refleksije tog odraza primjetne su i u italijanskoj pjesmarici Ludovika Paskvalića.

Kao dobar poznavalac i jezika i društvenih prilika, Paskvalić je kao pjesnik drugačiji zavisno od jezika na kojem piše. Kako je jezik na kojem je stvarao različit, tako su i teme o kojima je pisao raznorodne, a razlike između njegovog italijanskog i latinskog pjesništva velike su i značajne.

U pjesničkoj rukovijeti na italijanskom jeziku koja predstavlja nikad zadovoljen zahtjev za ravnotežom iznad svakog ljudskog nespokojstva, Paskvalić je prikazan kao liričar čije su teme, izraz i postupak ujednačeni, uopšteni i nekonkretni.⁸⁸⁹

U ostalim ljubavnim pjesmama iz novootkrivenog vijenca italijanskih Paskvalićevih soneta primjetno je afektirano lamentiranje nad ljubavnim jadima i unutrašnjem nezadovoljstvom i bolom lirskog subjekta.

„Ma ne'l foco entrarei, et nel'inferno
Et s'altro loco è più noioso et strano
Tant' è la forza del mio mal interno.“⁸⁹⁰

Lirski narativ obiluje tipiziranim opisima patnje („affani“, „sospiri“, „crudel tormento“, „mi strugo et sfaccio“) karakterističnim za renesansne pjesnike, a svi stihovi upućeni su jednoj odabranoj ženi („Madonna“) surovog ponosa („suo crudel orgoglio“),⁸⁹¹ čije se ime ne spominje, a koja je uzrok pjesnikovih besanih noći i unutrašnjeg nemira („Tu che turbi il mio sonno, e la mia pace“).⁸⁹² Opis žene lišen je jasnih obilježja te obiluje klišejskim opisima poput: „begl'occhi“, „bianche man“, „donna gentil“ i sl. Kao i u sonetima iz prvoobjavljene italijanske pjesmarice, tako i u naknadno pronađenim pjesmama prepoznaje se kontrast kao omiljena stilska figura renesansnih pjesnika (hladne vode rijeke Po i Nila ne mogu ugasiti plam u grudima nesretnog pjesnika):

„E i maggior fiumi che la fama honora
Il Po LA Tana. L'Istra, e'l Nik d'Egitto
Non potrian spegner de 'l mio petto affitto
Il grave incendio che mi strugge ogn'hora.“⁸⁹³

kojeg Amor goni čas ledom čas vatrom živom („Mi pinse Amor con giaccio e fiamma viva“).⁸⁹⁴

I ovi Paskvalićevi stihovi baštine jednu od poetičkih orijentacija renesansnih pjesnika, a to je ugledanje na antičke uzore („Che da gl'antichi per virtù s'adora“).⁸⁹⁵ Klasične muze bile su inspiracija za pojedine ljubavne stihove i među naknadno otkrivenim Paskvalićevim pjesmama. Da su Tibul i drugi učeni pjesnici poznavali izabranu gospu bokokotorskog humaniste, sve bi ženske likove u njihovim pjesmama zamijenila lijepa Kotoranka.

⁸⁸⁹ Ђ. Бизанти, Љ. Пасквалић, И.Б. Болица, прир. С. Калезић, нав. djelo, 9.

⁸⁹⁰ Isto, 352. Sonet „Se fusse ch'amor s' estingue e smorza“.

⁸⁹¹ Isto, 353.

⁸⁹² Isto, 352.

⁸⁹³ М. Поповић, нав. рад, 2015, 353.

⁸⁹⁴ Isto, 353.

⁸⁹⁵ Isto.

„Se fusse stata al mondo al tempo ch'era
Tibullo et gl'altri dotti, ognun havria
Di lei sola contando, et ella saria
Non Delia et Cinthia di gran fama altiera.“⁸⁹⁶

Paskvalić o svojoj dragoj pjeva kao da je ljepša od Afrodite, majke trojanskog junaka Eneja, ali i od svih najljepših žena što ih Atina i Grčka imaju, a što predstavlja topos neizrecivosti.

„La bella madre del pietoso Enea
Ritrando tutto il bel delle più belle
Cingue: ch'Athene, et tutta Grecia havea.
Voi fiste stata al paragon con elle.“⁸⁹⁷

Paskvalićevi naknadno otkriveni stihovi su istovremeno snažno obojeni lokalnim koloritom, karakterističnim za bokokotorskog pjesnika. On u klišejske i bezlične opise predjela koji bi se prikazani na takav način mogli uklopiti u prirodu bilo koje zemlje ipak navodi Jadransko more –podneblje kojem korjenito pripada.

I među ovim stihovima se pronašla pjesma upućena Amoru koji je lancima zavezao pjesnikovo srce.

„Amor che nel mio petto alberghi et stai
E dentro tutto mi consumi et stracci
Et con mille cathene, et mille lacci
Il cor e l'alma insieme avolto m'hai.“⁸⁹⁸

Paskvalić se bogu ljubavi obraća direktno postavljajući retorička pitanja i zahtijevajući odgovore, odnosno oslobođenje.

„Eh dimi quel che solo intendi e sai
Fiè mai quel di che quindi mi dislacci?
O vivrò sempre in questi amari stracci
Senza trovar alcun ristoro mai?“⁸⁹⁹

U Paskvalićevom stvaralaštvu na italijanskom jeziku opisana ljubav je platonska, pjesme su plod mladalačke ljubavi, zbog čega nisu nužno prikaz konkretne životne realnosti, već refleksija pjesničke ideje, odnosno težnje za zadovoljenjem poetike koja je normativna i zasniva se na principu „imitatio“. Portret ženske ljepote takođe ostaje u granicama klišea, tako da o izabranoj gospi ne znamo mnogo više do blijedog lica, plave kose, nježnih ruku, rumenih usana koje kriju nisku bisernih zuba. Paskvalićeva dragana posjeduje opštu i za to vrijeme univerzalnu ljepotu, za čiju je građu bokokotorski pjesnik tehniku preuzeo od italijanskih rimatora zbog čega se nerijetko stiče utisak da je „donna“ živjela u mašti, a ne u stvarnosti koja je okruživala pjesnike. Pjesnik je imitirao svoje uzore i u pogledu pjesničkih formi, te je umjesto grubih narodnih, koje obiluju iskrivljenim stilom i skrnave elegantne antičke forme, prednost

⁸⁹⁶ M. Popović, nav. rad, 2015, 355.

⁸⁹⁷ Isto, 356.

⁸⁹⁸ Isto.

⁸⁹⁹ Isto.

dao sonetu.⁹⁰⁰ Zbog toga što je prošao školu Bembovog purifiziranog petrarkizma, dosljedno baštineći ideje novog doba, pojedini naučnici su Paskvalića doživljavali kao pukog imitatora, kome je neosporan urođeni kvalitet ometala poezija za koju nam se čini da nam je od nekud poznata, „bez prave boje i mirisa, za koju osjećamo da klija iz glave i razuma, a ne iz srca“.⁹⁰¹ Cink smatra da je poezija tog perioda larpurlartistička, odnosno da je postojala samo u svrhu umjetnosti, zbog čega je u njoj teško razdvojiti pjesničku fikciju, nadahnutost muzama i modelima od istine. On zamjera Kerbleru što je vjerovao u istinitost i originalnost Paskvalićevih stihova, zanemarujući faktore koji ukazuju na to da je ona samo besprekorna kopija Petrarkinog modela.⁹⁰² Flaminijevu rečenicu u kojoj sublimira negativan stav o književnoj vrijednosti petrarkista sa ove strane Jadranskog mora „Non un pensiero nuovo, non un tratto originale, non un raggio di viva luce di poesia là dentro“,⁹⁰³ nerijetko su citirali ili parafrazirali autori koji su smatrali da Paskvalić ne spada među pjesnike koji su dovoljno dobri da bi bili poznati u značajnoj italijanskoj književnosti, ali i da zbog nedostatka originalnosti nemaju zasluga ni za svoju domaću književnost.⁹⁰⁴ Ljubibratić smatra da Paskvalićeve pjesme nije moguće analizirati jer u njima nema iskrenosti, a gdje nema iskrenih osjećanja tu nema ni prave poezije, već puke konvencionalnosti i nategnutosti.⁹⁰⁵

Međutim, Ljubibratić zaboravlja da Paskvalićeva dragana ima ime i druge lične karakteristike. Ona nije umrla poput Petrarkine Laure, niti ju je ostavio lirski subjekat, već se ona zaljubila u drugog, a takav razvoj fabule nije bio svojstven vremenu i književnosti iz koje je bokokotorski pjesnik crpio inspiraciju. Istog su stava Franić i Prosperov koji zaključuju da je uprkos imitaciji Petrarke, Paskvalić uspijevao da postigne visok stepen individualnosti i sasvim privatnih metafora.⁹⁰⁶

Unutrašnja struktura djela uslovljena je stilskim i kulturološkim karakteristikama sredine i doba u kojem je djelo nastalo, zbog čega je nesporno da Paskvalićeva italijanska zbirka predstavlja asimilaciju Petrarkine i Bembove poetike koja se odlikuje biranošću jezika, formalnom mjerom i elegancijom lirskog izraza, ali i prikazom ljubavi koji je lišen misaono-psihološke ozbiljnosti, zbog čega je nerijetko doživljavana kao lirika univerzalnog karaktera. Evidentno je i da se Paskvalićeve „Rime“ pamte po pjesničkoj vještini što govori o snazi pjesničkog izraza i neospornom talentu bokokotorskog pjesnika. Paskvalić je zaslužio divljenje zbog čistote toskanskog narječja, jezika koji mu nije bio maternji, elegantne sažetosti izraza, tečnosti, muzikalnosti stiha, dotjeranosti fraze i rafinirane poetske sintakse. Talenat pjesnika iz Boke Kotorske pored temeljnog školovanja, uvidio je i Kerbler, ne štedeći pohvale upućene Paskvalićevim italijanskim „Rimama“. Kerbler zaključuje da se bokokotorski pjesnik namučio dok svoje stihove nije uobličio tako da budu savršeni, glatki i pitki, ne ostavivši za sobom ne mnogo, ali svakako kvalitetna dijela.⁹⁰⁷ On takođe smatra da se Paskvalićeva italijanska poezija isticala zaokruženošću pjesničkih misli, kao i da je poeta bio vješt u slikanju pojava.

Paskvalićev kanconijer vrijedno je djelo bokokotorske književnosti u kojem je forma soneta dovedena do savršenstva, a po biranoj lirici sonete je moguće porediti sa učenom italijanskom lirikom XVI vijeka. Nemeć je jedinu za života objavljenu Paskvalićevu zbirku ocijenio kao „najopsežniji i najcjelovitiji pjesnički opus pisan talijanskim jezikom nastao na istočnoj obali Jadrana“.⁹⁰⁸ Imitatorstvo

⁹⁰⁰ Г. Покпаян, nav. djelo, 2012, 43.

⁹⁰¹ A. Zink, nav. rad, 1926, 256.

⁹⁰² Isto, 257.

⁹⁰³ Francesco Flaminio, *'Il Cinquecento' u Storia della letteratura italiana*, Dottor Francesco Vallardi, Milano, 1898, 203.

⁹⁰⁴ J. Torbarina, nav. rad, 1934, 339.

⁹⁰⁵ W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, 82.

⁹⁰⁶ Viktorija Franić-Tomić, Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, HSN, Zagreb, 2015, 151.

⁹⁰⁷ Đ. Kerbler, nav. rad, 15.

⁹⁰⁸ Krešimir Nemeć, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000, 555.

u pogledu odabira pjesničkih vrsta, soneta na prvom mjestu, koje su zamjerali Paskvaliću, Nemeć je odagnao primjećujući da je udio strambotističkih stilema u italijanskim pjesmama značajno veći u odnosu na druge kanconijere bembističke orijentacije, odnosno da je Paskvalić izrazom bliži stilnovistima.⁹⁰⁹ Gračioti smatra da Paskvalićevo italijansko djelo spada u „poche ma non banali poesie“.⁹¹⁰

Za razliku od pojedinih autora⁹¹¹ koji su smatrali da je drugi dio Paskvalićeve italijanske pjesmarice superiorniji u odnosu na prvi, Ljubibratić je posebno izvještačenim smatrao Paskvalićeve pjesme upućene poznanicima i prijateljima,⁹¹² zanemarujući činjenicu da su one bile ovaploćenje poetike, a ne preslika realnosti. Međutim, Paskvalić je obezbijedio slavu, ako ne bogatstvom novih motiva, a onda izvjesno jasnoćom i preglednošću lirske fraze, čistotom jezika i glatkim stihovima. Zbog svega navedenog, Vratović⁹¹³ zaključuje da su u Paskvalićevim prigodnim pjesmama i u ljubavnim elegijama prisutni tragovi stilizacije doživljaja, što je nasljeđe rimskih elegičara od kojih je Paskvalić učio vještinu pjesništva, međutim, to nikada ispod razine ne spušta njegov opšti ton u pjesmama. Zbog toga kompozicije bokokotorskog pjesnika odišu prirodnošću, a poeta tečno vodi lirsku temu i zadržava skladan ritam u nizanju pjesničkih slika. Paskvalić je to postigao odreknuvši se poezije pisane na narodnom jeziku, ne lišavajući stihove elegancije koja se postizala čistotom i biranim riječima italijanskog jezika.

Upravo je Pjetro Bembo uspio poeziji da vrati ugladenost forme kroz obnovu Petrarkinog stila i ideologije, ali i potiskivanjem pjesama grubih i naivnih pučkih metričkih oblika i neugladenih književnih formi poput: strambota, balada, kapitola i sl. Njegova zbirka „Rime“ bila je neka vrsta manifesta povratka na plemenite forme i čistotu pjesničkog izraza. Digao je glas protiv pjesnika koji su preuzimali Petrarkinu formu, grubo odstupajući od prikladnog sadržaja. Bembo se gnušao nepotrebnog kićenja, zbog čega je pisao samo kultivisane i rafinirane sonete, kancone i sestine.⁹¹⁴ Možda Bembo nije posjedovao umjetničku snagu da naslijedi Petrarku, međutim nepogrešivo je pogodio ukus kulturne publike zbog čega je bio prihvaćen kao vođa novog pokreta.

Iz sačuvane korespondencije rodonačelnika bembističkog pokreta upućenog pred kraj mjeseca juna 1538. godine,⁹¹⁵ providuru Kotora, saznaje se da se stric veoma interesovao za život svog rođaka na „krajnjem jugu Dalmacije“, ali i da se nerijetko kod svog nećaka zauzima za pojedine prijatelje i poznanike.⁹¹⁶ Prepoznat kao vješt vođa odbrane, ali i pravičan i na usluzi u ophođenju sa građanstvom, Mateo Bembo nerijetko je bio predmet pohvalnih pjesama koje je sa posebnim pijetetom čitao njegov stric Pjetro Bembo. Neposredno i direktno uputio je stariji Bembo priznanje o vrijednosti dalmatinske poezije na osnovu pročitanih soneta koje mu je iz Zadra poslao nećak, a koje je u njegovu čast i u čast njegovog strica spjevao Đovani Detrika.

⁹⁰⁹ K. Nemeć, nav. djelo, 555.

⁹¹⁰ Sante Graçioti, „Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI-XVII“, u: *Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud*, Olschki, Firenze, 1983, 321–341, 333.

⁹¹¹ Bakotić, Rafaeli i Ljubić

⁹¹² W. Ljubibratić, nav. rad, 1916, 83.

⁹¹³ Vladimir Vratović u „Pet stoljeća hrvatske književnosti“ *Hrvatski latinisti*, knjiga I, Matica Hrvatska: Zora, Zagreb, 1969, 572.

⁹¹⁴ З. Бојовић, nav. djelo, 2014, 95–96.

⁹¹⁵ M. Popović, nav. rad, 2015, 347. fus nota 199.

⁹¹⁶ Isto, fusnota 200.

„Ho veduto con singular piacere mio le rime del valoroso M. Gio. Batista Tetrico gentilhuomo di cotesta città, dico il due sonetti a boi li due scritti a me, i quali gli uni e gli altri molto belli e molto eccellenti. Ne io per me avrei mai creduto che di quelle bande potteresser venire di cosi rare cose di questa qualità.“⁹¹⁷

Premda je Pjetro Bembo bio upoznat sa pjesničkom aktivnošću renesansnih poeta Boke Kotorske, jer je u vrijeme službe providura Matije Bemba u Kotoru boravio i Lorenzo Venier, pripadnik poznate venecijanske porodice u čijoj se palati na Velikom kanalu Pjetro Bembo sastajao sa svojim učenicima i sljedbenicima, stariji je Bembo dosta rezervisano i posredno, izbjegavajući da pomene imena, u svojim epistolama pisao o pjesničkim vještinama bokokotorskih savremenika svog nećaka. Popović smatra da mu „to svakako nije išlo baš mnogo u prilog, možda baš zato, što je taj poezija bila dobra i na nivou ondašnje bolje italijanske poezije“.⁹¹⁸ Kada je i pisao o poeziji pjesnika sa ove strane Jadrana, Pjetro Bembo je smatrao da je za njen uspjeh zaslužan njegov nećak koji je svojim junaštvom podstakao pjesnike da i u krajevima daleko od Italije napišu vrijedne stihove.

„Ho visto li sonetti, e il epigrammi fatti in laude vostra gl'uni e fli altri sono egualmente belli. Maravigliorni bene, che in quelli loughi siano cosi belli ingegni ma conosco la virtù vostra è quella che gli sveglia, e accende, e fa che cantino di lei in versi e in prosa, del che mi rellegro con voi.“⁹¹⁹

Popović smatra da je pohvala iz pisma Pjetra Bemba upućena poeziji Ludovika Paskvalića koji je bio veliki prijatelj njegovog nećaka, odnosno sonetima pohvalnog karaktera u kojima je isticao podvige, hrabrost i pronicljivost kotorskog providura, zbog čega je izvjesno da je Pjetro Bembo bio upoznat sa stihovima bokokotorskog pjesnika. Potkrijepljenja za svoje tvrdnje, Popović nalazi u pismu koje je Pjetro uputio Mateu, a u kojem ga izvještava o njegovim slavnim podvizima o kojima je saznao iz razgovora sa Tripunom Dragom.

„Trifon Drago è venuto un di questi giorni a trovarmi, ed è stato meco più di due ore, con tanto mio diletto e piacere, quanto più si possa dire, ed il suo regionamento non è stato d'altro che della persona vostra, principando dal primo di che giungeste a Cattaro fino all'ultimo.“⁹²⁰

Nastavak pisma dat je akribički i sa detaljima na način kako je događaje opisao bokokotorski pjesnik u svojim sonetima, odnosno kao da je Pjetro Bembo svoju epistolu sačinio po uzoru na Paskvalićeve sonete.⁹²¹

Zbog svega navedenog, Popović vjeruje da se i ono malo što je Pjetro Bembo izrekao o pjesnicima sa ove strane Jadrana najviše odnosi upravo na pjesničku vještinu Ludovika Paskvalića.⁹²²

O značaju koji su italijanski stihovi bokokotorskog renesansnog Orfeja imali svjedoči i to što su bili inspiracija kulturnim poslenicima i nakon njegove smrti. Muzikalnost i ritmičnost u pažljivo spjevanim strofama, prepoznala su tri italijanska kompozitora, koji su odlučili da pojedine Paskvalićeve sonete, nakon njegove smrti, uvrste u svoje muzičke zbirke. Na ovaj način je sonetni vijenac, tačnije ukupno pet pjesama bokokotorskog pjesnika dobilo renesansnu muzičku liniju, odnosno podlogu što

⁹¹⁷ M. Popović, nav. rad, 2015, 348. fus nota 204.

⁹¹⁸ Isto, 348.

⁹¹⁹ Isto, 349, fus nota 205.

⁹²⁰ Isto, fus nota 207.

⁹²¹ Isto, 349.

⁹²² Isto, 350.

svakako predstavlja svojevrsnu potvrdu o recepciji Paskvalićevog italijanskog djela koje je bilo cijenjeno i čitano i nakon njegove smrti.

Paskvalićevi uglazbljeni stihovi omaž su njegovoj pjesničkoj vještini u pogledu strofe i metrike. Da je za isto potrebna umješnost, potvrda su dubrovački pjesnici koji su preuzeli unutrašnja poglavlja italijanskih petrarkističkih kanconijera, međutim nisu bili dosljedni kada se govori o formi u užem spoljašnjem značenju.⁹²³ Bez strogog poštovanja forme, klasičan sonet nije moguć. Pravi oblik Petrarkinog soneta lako se uklapao u Paskvalićev metrički sistem i tradiciju pjesničkog izraza i jezika. Sonet, mada strogo ograničen sukcesivnim parovima dvostrukih rima, pružao je bokokotorskom pjesniku mogućnost da pokaže svoju pjesničku vještinu koja je rezultirala odgovarajućim ritmom i melodijom pjesme, koje su zbog toga bile pogodne za pjevanje uz odgovarajuću muzičku podlogu što su iskoristila trojica italijanskih kompozitora.

Međutim, čini se da su uglazbljeni stihovi našeg renesansnog pjesnika prošli skoro nezapaženo na italijanskom i uopšteno evropskom muzičkom podneblju. Vrlo kratko i šturo spomenuti su u djelu⁹²⁴ iz osme decenije XX vijeka u nekoliko rečenica na osnovu kojih nam je poznato da je zbirka pjesama koju je Paskvalić (Paskalić kako ga navode u djelu) posvetio Zadranci plemenitog roda, zainteresovala trojicu italijanskih kompozitora. Nepravdu je ispravio Enio Stipčević,⁹²⁵ objavivši naučnu studiju o kompozitorima koje su inspirisali stihovi najboljeg bokokotorskog renesansnog pjesnika.

Najmanje podataka poznato je o milanskom kompozitoru Kamilu Peregu (Camillo Perego, oko 1530 – oko 1595) koji je u svoju štampanu zbirku četvoroglasnih madrigala pod nazivom „Madrigali a Quattro Voci, novamente a lui composti, corretti et posti in luce“ (Venecia, 1555) napisao muziku za dvije Paskvalićeve pjesme. Prva je madrigal pod nazivom „Io vegg’apertamente“, a druga je sonet „S’io fuss’in cielo fra l’anime beate kao prima parte“ i sonet „Perchè sol contemplando il vostro viso kao seconda parte“. Premda Stipčević nije imao prilike da konsultuje navedenu Peregovu zbirku, poznato mu je da se u njoj pored Paskvalićevih soneta nalaze i uglazbljene pjesme Bernarda Tasa, inspiracije svih renesansnih pjesnika, odnosno Petrarke, a da je najveći dio zbirke posvećen melodijskim linijama koje prate stihove pjesnika Luidija Kasola (Luigi Cassola).⁹²⁶

Čini se da je Paskvalićev madrigal koji je Perego odabrao da upotpuni muzičkom podlogom bio i napisan sa ciljem da se pjeva uz muziku, jer je njegova melodičnost i ritmičnost vidljiva na osnovu trojake rime i to u šemi aBaBaBcC, odnosno završne riječi 1, 3 i 5 („apertamente“ – „ardente“ – „mente“), odnosno 2, 4 i 6 („poco“ – „foco“ – „loco“) i krajnjih 7 i 8 („eterna“ – „scerna“) stiha se rimuju. Ovaj madrigal pripada tzv. prvoj fazi „ljubavnog romana“ u kojoj je bokokotorski pjesnik sasvim pod uticajem patosa zbog neuzvraćene ljubavi, u skladu sa književnim toposom potpuno nemoćan da prevaziđe vatru koja ga razdire i zbog koje sasvim izgara. Za razliku od madrigala, sonet koji je kompozitor podijelio na dva dijela odvojivši katrene od završnih tercina, pripada zrelijem dobu lirskog subjekta iz Paskvalićevog italijanskog kanconijera. Tu, protagonista soneta, vođen perom bokokotorskog poete koji se napajao sa klasičnih izvorišta, a u skladu sa vremenom u kojem su nastale pjesme, počeo je da shvata da je jedina vječna ljubav božanska. Na putu tranzicije od materijalnog ka duhovnom, podražavajući tipizirane sheme razvoja ljubavi, lirski subjekat se obraća duši izabrane žene, a što je motiv koji su koristili renesansni pjesnici kako bi im ona koja jedina ima privilegiju da boravi nesmetano i na ovom i na onom svijetu pomogla da lagodnije prihvati tranziciju. Melodičnost i pjevljivost soneta

⁹²³ З. Бојовић, nav. djelo, 2003, 18.

⁹²⁴ Katelijne Schiltz, ured. *A Companion to Music in Sixteenth-Century Venice*, Brill, Leiden, 1974, 495 i 548.

⁹²⁵ E. Stipčević, nav. rad.

⁹²⁶ Isto, 71.

najlakše je prikazati kroz četiri rime i to u shemi ABBA ABBA, odnosno CDC DCD, kako ih je podijelio Perego.

Pet godina kasnije, tačnije 1560. godine, Frančesko Menta (Francesco Menta, djelovao 1560–1577) porijeklom Flamanac koji se u mladosti preselio u Italiju, u svoju je zbirku četvoroglasnih madrigala uvrstio takođe dvije Paskvaličeve pjesme. Prva je kancona pod nazivom „Due grazie alme“, a druga je sonet „Udi madonna“. Na ovaj način je i Menta odabrao pjesme iz različitog ciklusa Paskvaličevog „ljubavnog romana“. Iz dugačke kancone od 5 strofa i 10 stihova koja se rimuje po shemi ABBA.AccADD, Menta je u svoju zbirku pod nazivom „Madrigali a quattro voci“ koja je objavljena u Rimu uvrstio samo prvu strofu o kojoj Paskvalić pjeva o renesansnom toposu žene koja je, u skladu sa književnim toposom, bila cjelovita samo ako je fizičku ljepotu pratila i ona duhovna, odnosno ako su „Bellezza et Honestate insieme unite“: U sonetu koji je Menta odabrao da uglazbi izabrana Paskvaličeva žena od „anime“ se transformisala u „madonnu“, a rima je identična kao i u sonetu koji je odabrao kompozitor Perego.

Samo jednu Paskvaličevu pjesmu uvrstio je Đovani Batista Pače (Giovanni Battista Pace, djelovao 1585–1591) u svoju zbirku pod nazivom „Il primo libro de madrigali a cinque voci“, a koja je posvećena dubrovačkom konzulu u Bariju – Matiji Buniću.⁹²⁷ Iz dugačke sestina pod nazivom „Amor fra boschi“, Pače je izdvojio samo jednu, prvu u nizu strofu. Interesantno je da ova pjesma, za razliku od prethodnih nema uobičajnu rimu, već se riječi u njoj odnose prema shemi ABCDEF.

Prikaz italijanističke djelatnosti bokokotorskog pjesnika dali smo kroz prethodno poglavlje. Njegova latinska zbirka, drugačija po pjesničkom senzibilitetu, oslikava Paskvalića direktnije i iskrenije kroz prizmu njegovog snažnog rodoljubnog zanosa, odnosa prema prijateljima, ali posredno pruža uvid u historiografsku nit vremena u kojem je živio i stvarao.

4.2. Latinska pjesnička rukovijet

Objavljivanje druge pjesmarice pisane na Vergilijevom jeziku, bokokotorski pjesnik nije dočekao. Ona je objavljena posthumno 1551. godine zahvaljujući trudu i zalaganju njegovog prijatelja Ludovika Dolčea.

Na koricama originalnog izdanja uočljiv je štampani pjesnikov latinski potpis (Ludovici Pascalis), potpuni naziv pjesmarice „Carima“ (Iulii Camilli, Molsae et aliorum illustrium poetarum Carima), ali i ko su još trojica pjesnika čije su se pjesme našle među koricama Paskvaličeve zbirke (Ad illustriss et doctiss Marchionem Auriae Bernardi, Num Bonifatium).

Paskvaličeva latinska pjesmarica, znatno kraća i nastala kasnije u odnosu na prvo objavljenu, čini se kao nastavak drugog dijela „Rima“, jer sadrži pjesme posvećene prijateljima, aluzije na političke događaje, ali i one iz kojih se pažljivom analizom prepoznaju pojedini biografski detalji iz burnog pjesnikovog života. Sa samo 56 listova i ukupno 34 Paskvaličeve pjesme, latinska zbirka je podijeljena na četiri knjige, odnosno na četiri ciklusa. Silve – duže pjesme u heksamentrima nalaze se u posljednjem ciklusu, dok prethodna tri obiluju elegijama. U uvodnom dijelu i ove Paskvaličeve pjesmarice, a po običajima renesansne poetike, nalazi se posveta. Ovu posvetu, za razliku od dvije prethodne nije napisao Ludoviko Paskvalić. Pismo upućeno Ivanu Bernandinu Bonifaciju (1517–1597), italijanskom humanisti i sakupljaču knjiga, koji je kao pristalica reformacije bio prognan, te život proveo u izgnanstvu putujući po Evropi, u Paskvaličevo je ime i za njegov račun napisao njegov prijatelj Lodoviko Doče. U svom

⁹²⁷ E.Stipčević, nav. rad, 72.

pismu, Dolče pominje svog učenog prijatelja Paskvalića i daje podatke o njegovoj smrti nakon čega se nižu Paskvalićeve elegije.

Prva poslanica uvodnim motivom naslanja se na simbol lava opjevanog u posljednjoj kanconi italijanske zbirke u pjesmi posvećenoj Veneciji. Na ovaj nam način Paskvalić pokazuje sa kojom je pažnjom vodio računa o unutrašnjoj organizaciji pjesmarica i o poretku pjesama u njima. Ni jedan odabir nije bio ishitren, već planiran kako bi se uprkos raznorodnosti jezika i stila, ipak zadržalo jedinstvo forme. Pjesma je posvećena starinama bokokotorskog pjesnika, odnosno njegovom prijatelju Marijanu Bizantiju. Paskvalić u uvodnom dijelu pjeva da je pod krilatim venecijanskim lavom u njegovoj zemlji vječno proljeće koje im je omogućila milosna Mletačka republika.

„Hic uer perpetum rapidiq; sub igne Leonis
Nutrit odoriferas terra benigna Rosas.“⁹²⁸

Na primjeru izdvojenih egzemplarnih stihova, primjetno je kako je Paskvalić diplomatski vješto balansirao između činjenice da je stvarao na nematernjim jezicima, ali da je koristio svaku priliku da u stihovima pokaže koliko je korjenito vezan za Boku Kotorsku i svoj narod. Nižući rime u svojim pjesmaricama, svjestan da je Boka Kotorska iako u sastavu „Serenissime“, slobodnija više nego što bi ikada bila pod Turcima, bokokotorski pjesnik ne propušta priliku da svoju zahvalnost i zahvalnost svog naroda kome je garantovan mir iskaže Republici Sv. Marka.

U nastavku pjesme Paskvalić piše Bizantiju kako ga ne privlače poslovi gradske uprave, niti uživa u sudnici u razrješavanju pravnih problema „svadljiva puka“ kako to čini njegov sugrađanin, već da uživa u prirodi. Priroda i proljeće ponovo su ogledalo stvarnosti, odnosno emotivnog stanja lirskog subjekta. Većinski dio poslanice pastoralni je opis prirode: livade pune cvijeća, bogati usjevi njiva, zreli plodovi, razdragana jarad, pčele koje su pune cvjetnog nektara, ali i za eklogu karakteristične nimfe i grčki bogovi (Apolon, Itis, Zevs i itd.) koji mirom ispunjavaju pjesnikovu dušu. Sve navedeno književni je topos idealnog mjesta koje pruža utočište i sigurnost, „locus amoenus“. Ovakav pejzaž zapravo je preslika pjesnikovog stanja duha i svijesti. U deskripciji prirode, Paskvalić slika i svoje karakterne osobine. Za razliku od italijanske pjesmarice u kojoj se skromnost reflektovala isključivo u kontekstu sumnje u sopstvenu pjesničku vještinu, u poslanici adresiranoj na Bizantija, Paskvalić iste stavove opjevava na drugačiji način, pišući da on ne žudi za velikom divljačju, već da je njegovo srce sasvim zadovoljno i manjim ulovom, odnosno skromnijom slavom. U Paskvalićevim stihovima prepoznaju se i njegovi antički uzori.

„Sylvani, fauniq; agiles, Dryadesq; puelle,
Mixtaq, Naiadibus flumina cana fuis:
Extremumq, agmen Choreae longo ordine ducens.“⁹²⁹

Međutim, renesansni duh u Paskvaliću čeznuo je da njegova djela pronesu njegovo ime i nakon smrti i da ostanu za vječnost. Dolje navedeni stihovi refleksija su poetike na koju se Paskvalić naslanjao, a koja je smatrala da će dobro djelo nesumnjivo živjeti vječno, a sa njim i njegov autor.

„His ego nam studijis contingam nomine coelus
Famaq, post cineres nostra perennis erit.“⁹³⁰

⁹²⁸ *Carmina*, 5.

⁹²⁹ *Carmina*, 6.

⁹³⁰ *Carmina*, 6.

Izabrana Paskvalićeva žena poput lajtmotiva pojavljuje se i u drugoj pjesmi latinske pjesničke rukovijeti. Za razliku od petrarkističkih ljubavnih soneta iz italijanske zbirke u kojima je njeno ime bilo nespomenica, „donna“ je doživjela literarnu reinkarnaciju u latinskoj pjesmarici i oživjela pod imenom Silvija, dajući iluziju da se na taj način riješila nejasnih, tipiziranih, a time i vještački stvorenih fizičkih karakteristika njenog postojanja. Poput imena, sve je u Paskvalićevoj latinskoj ljubavnoj poeziji opipljivije i iskustvenije, uglavnom lišeno tereta renesansnog tipiziranja. Premda je u dubravi (zelena šuma – karakterističan simbol za petrarkiste sa ove strane Jadrana),⁹³¹ okružen nimfama, Paskvalić je ipak nemoćan da napravi otklon od afektiranog prikaza pjesničke patnje koju niko i ništa ne može da ublaži, osim voljena Silvija, njegova nada i zvijezda vodilja.

„Non facit ad nostras agrestis fistula curas,
Iuncta nec argutae consona verba lyra.
Sola meos sternim praedata es Sylvia sensus,
Maxima nec sine te regna tenere uelim.
At, tua dum cupidis complectar colla lacertis,
Tristia non renuam quaeq e acerba pati.
(...)
Tu mea spes sola es, tu lux mea, deniq vitae
Ardorisq mei Terminus unus erit.“⁹³²

Paskvalićev odabir riječi, ton i stil pjevanja u latinskoj zbirci iskreniji su i uvjerljiviji nego u „Rimama“. Za razliku od platonističke zanesenosti i prikaza ljubavi koji su oponašali renesansni pjesnici, čini se da je poznavanje grčke mitologije bilo inspiracija bokokotorskog pjesnika u stihovima na latinskom jeziku. Opisujući na koji će način i kuda slijediti odabranu ženu, Paskvalić je prikazao rijeku zaborava, ali i lavež Kerbera koji užasava sjene na ulazu u pakao, Sizifa i njegov uzaludni napor, Tantara, Veneru i elizijska polja koja su u mitologiji predstavljala plodne poljane na kojima su pravednici i ljubimci bogova uživali u onozemaljskom životu. Za razliku od ljubavi kakva je prikazana u italijanskoj pjesmarici, u latinskoj pjesničkoj rukovijeti Paskvalić moli Silviju da im na ovoj zemlji ni jedan dan ne prođe bez milovanja kako ih nakon smrti ne bi mučila sumnja da su uzalud proveli vijek. U ovim Paskvalićevim stihovima se prepoznaje motiv „carpe diem“. Na ovaj način nježna platonistička ljubav, skoro pa prikazana bez fizičkih dodira, poprma obrise senzualne.

„Tempora praecipiti praeteritura fuga,
Flebitis, haud ullo quod fit reparabilis aeuo,
Si qua dies vitae fluxerit huius iners.
Dum licet hic igitur charos iungamus amores:
Nulla'q; iam nostris lusibus hora uacet,
Ne mihi, neue tibi, post funera, segniter olim
Temporis elapsi sit memnisse dolor.“⁹³³

Za razliku od senzibilnog lirskog subjekta kakvim se Paskvalić prikazao u „Rimama“, bokokotorski pjesnik je u latinskoj zbirci manje očaran idejom o vječnom životu bezgrešnika, ne smatrajući da je ovozemaljski život samo „dolina plača“ kako bi se zaslužilo carstvo nebesko, već da je i u njemu potrebno uživati, što je bila jedna od karakteristika novog doba kome je pripadao.

⁹³¹ Rafo Bogišić, *Hrvatski petrarkisti*, Školska knjiga, Zagreb, 2007, 224.

⁹³² *Carmina*, 7.

⁹³³ *Carmina*, 8.

Elegija posvećena Mariju Brutu (Marium Brutum) primjer je Paskvalićevog poznavanja grčkog jezika, kulture i mitologije, ali i ljubavi prema sopstvenoj zemlji i narodu koja ga nikada nije napuštala. Da su Paskvalić i Brut bili bliski prijatelji zaključuje se na osnovu riječi koje mu upućuje, zabrinut da li je Brut pod teretom briga svakodnevnog života zaboravio na starog prijatelja ili se metaforički napio vode iz rijeke Lete koja je učinila da zaboravi svoju prošlost.

„Esquid adhuc inter tantarum pondera rerum
Paschalis memorem te facit elle tui?
Si penitus ueteris non es oblitus amici,
Nec tua lathaeus pectora torpor habet.“⁹³⁴

Premda je ličnost Marija Bruta i danas sasvim nerazjašnjena, iz Paskvalićeve pjesme izvjesno je da su zemljaci, kao i da se radi o latinskom epskom i lirskom pjesniku koji se u vrijeme pisanja elegije nalazio u Padovi na mjestu sudije. O njegovim „učenim pjesmama“ Paskvalić se pohvalno izjasnio smatrajući da su ravne Homeru i Tibulu, odnosno da bi se mogle takmičiti i sa grčkim piscem elegija Filetom sa Kosa što je dokaz koliko ih je cijenio, ako znamo da su mu upravo klasični pjesnici poslužili kao pjesničko izvorište.

„Scripta cotburnati uideor uersare Maronis,
Aut Colophoniaci nobile Vatis opus.
Quis tua scripta negat culto certare Tibullo?
Cum'q; Phyletaeis vivere digna modis.“⁹³⁵

Razlog zbog kojeg Paskvalić prijatelju upućuje stihove nije pohvala njegovih pjesama, već molba za povratak starijeg poete na očinsko tlo. Iz uvodnih rečenica poznato je da je prebivalište Bruta u trenutku kada mu sugrađanin upućuje elegiju sjeverna Italija koju Paskvalić pjesnički navodi starim nazivom Euganija, odnosno univerzitetski grad Padova, koju je po predanju, nakon pada Troje, osnovao trojanski junak Atentor kada je krenuo preko Trakije za Italiju.⁹³⁶

„Tu uerò, Euganea quà lapsus ab arce Timaune,
Fundit in Illyricos ora nouenna sinus,
Incolis antiquam Troiani Anthenoris urbem.“⁹³⁷

Paskvalić poziva prijatelja da svu mudrost koju je sakupio kroz godine još iz mlađih dana poput: crkvenih učenja Tome Akvinskog (1225–1274) poznatog teologa i aristotelovca, odnosno učenja grčkog filozofa Krisipa iz III vijeka stare ere, korisnih pouka atinskog filozofa Aristotela iz Stogira (384–322) učitelja Aleksandra Makedonskog, ujedini sa rječitošću starih Rimljana koju Paskvalić prepoznaje u njegovim pjesmama i vrati svojoj zemlji i svom gradu koji teško podnosi Brutovo oklijevanje i odlaganje povratka.

„Sed iam tempus adest patrijis te reddere terris
Summàq; iam Patriae soluere uota tue.
Absentem quae saepe suum suffpirat Alumnum,
Téq; dolet tantas ducere Brute moras.“

⁹³⁴ *Carmina*, 8.

⁹³⁵ *Carmina*, 8.

⁹³⁶ Ш. Шоње, у: *Књижевност Црне Горе од 12. до 19. вијека* (Б. Бизанти, Љ. Пасквалић, И. Б. Болица), Обод, Цетиње, 1996, 336.

⁹³⁷ *Carmina*, 8.

Tolle moras igitur, nostrasq; reuertere in oras.“⁹³⁸

Pjesma koju je Paskvalić spjevao povodom dana svog rođenja („De natali die“) pomogla je istoričarima književnosti da upotpune mozaik njegovog bogatog života, o kome nije bilo mnogo arhivskih podataka. Iz pjesme se saznaje da je spjevana nakon što se iz zarobljeništva u Africi vratio u očinsku zemlju, na dan svog dvadeset i petog rođendana.

„Am'q; meae quintum uitae clauden
Tia lustrum
Natalis redeunt annua sacra mei.
(...)
Nunc Dijs auspibus patrijs iam redditus oris.“⁹³⁹

S obzirom na to da je Paskvalićeva prigodna poezija jedini izvor saznanja o biografskim slojevima njegovog života, vrijedno je analizirati pjesnikovu reminiscenciju na dane provedene u Libiji. Prisjećajući se zarobljeničkog perioda, Paskvalić navodi da su ga okovanog držali maurski gusari te da su mu varvari nerijetko kidali tijelo bičući ga. Dok se prisjeća nemilih scena koje je kao sužanj Numidana doživio u Arabiji, Paskvalić ipak upečatljivo prikazuje patnju – ledeni znoj protiče njegovim tijelom i koče se dlake na njegovoj glavi.

„Ah grauis illa dies, qua uiucula dura coactus,
Torta'q; Barbarica verbera ferre manu.“⁹⁴⁰

Na osnovu stihova saznaje se da su pjesnikove molbe o spasenju brzo uslišene i da je za njega plaćen otkup. Nakon povratka na slobodno tlo svoje zemlje, a povodom svog rođendana, rodoljub Paskvalić moli bogove za mu ispune jedniu želju – da mu omoguće da mirno živi u svojoj zemlji i u svom domu („In patria liceat vivere posse mea“).

U još jednoj elegiji, hroničar svog vremena Paskvalić koristi refleksije stvarnosti, odnosno geografska obilježja svoga kraja kao svojevrsan pečat autentičnosti. Pjesma upućena Ivanu Boni (1520–1572) sazdana je na kontrastima gdje pjesnik usred snijega koji je pokrio obale Jadrana gori kao *Arapin nag*, kao što žari Sirius kada se diže nebom, kao što gvožđe pršti u Enejskom brdu itd. Kontrasti poput ovih (snijeg/led – žar) poznati su nam još iz Paskvalićeve prve jezičke rukovijeti. Zajedno sa ponavljanjem istih riječi oni doprinose upečatljivosti kontrastne slike, tonu i ritmičnosti pjesme, kao i stvaranju napete atmosfere u istoj. Razlog zbog kojeg bokokotorski pjesnik upućuje elegiju njegujući na taj način bliske odnose sa sugrađaninom, takođe pripadnikom stare kotorske patricijske porodice, saznaje se u drugom dijelu pjesme.

Ljubavni jadi razlog su nastanka pjesme. U istoj se prepoznaje snažan klišejski prikaz pjesnikove patnje zbog neuzvraćene ljubavi što nas podsjeća na Paskvalićev ljubavni kanconijer. Ponovo se u pjesmu uvodi mrkla noć, uzdasi, suze i bol kojoj utjehu po uzoru na renesansne pjesnike može donijeti samo smrt. Tipski prikaz patnje doprinosi stvaranju pogodne atmosfere kako bi stihovi izazvali sažaljenje čitalaca. Međutim, razlika u doživljaju, odnosno svrsi smrti iz Paskvalićevih italijanskih soneta u odnosu na ovu latinsku elegiju, prepoznaje se u otklonu od božanskog otkrovenja. Odnosno, pred kraj elegije upućene

⁹³⁸ *Carmina*, 9.

⁹³⁹ *Carmina*, 9.

⁹⁴⁰ *Carmina*, 9.

Ivanu Bonu, smrt neće donijeti preobražaj zemaljske u božansku, jedinu vrijednu ljubav. Naprotiv, Paskvalić pred kraj elegije kori prijatelja svjestan da smrt ne može donijeti razriješenje problema.

„Forsitan e mortem frustra imploravit inanis
Spes mea; quum nullam mors dare possit opem.
Forsitan e nobis idem post funera sensus
Permanet, extremam qui fuit ante diem.“⁹⁴¹

Značajno je Paskvalićevo svjedočanstvo o pjesniku Boni kome se obraća kao „dici svoga roda, najljepšem od svih mladih pjesnika“ koji je izvjesno slavu uživao još za svojih mladih dana („Bonna, iubar patriae, iuuenum pulcherrime, sed qual“).⁹⁴² U posljednjem stihu pjesme, Paskvalić otkriva svoje namjere, u želji da njegovi ljubavni jadi i opisan način kako kroz njih prolazi, posluže njegovom prijatelju kao primjer kako bi trebalo u ljubavi birati i držati se, a što je bio jedan od osnovnih motiva renesansne književnosti – da čitaocima služi kao poduka.

Još jednu epistolu pod naslovom „Ad Eundem“, bokokotorski pjesnik je uputio svom sugrađaninu Ivanu Boni Bolici. U njoj Paskvalić odgovara na poslanicu svog prijatelja koji ga kudi zbog ljubavnog jadikovanja. Paskvalić ne štedi pohvale za pjesme koje mu je uputio sugrađanin. One mu pružaju utjehu, ali u njemu izazivaju i ponos, te bi se, pjeva Paskvalić, zbog svoje umjetničke vrijednosti mogle uporediti sa pjesmama grčkog pisca elegija sa Kosa.

„Quae mihi misisti duclissima carmina,
Nostris Solamen tribunt non mediocre malis;
Carmina quae coo possint certare Phyletae
Carmina, quae moriens uix imitetur Olor.“⁹⁴³

Za razliku od prigodnica iz „rasutih rima“ u kojima je skoro svakom svom prijatelju predviđao vječnu slavu i koje zbog toga djeluju kao zadovoljenje književnih toposa, a ne refleksija iskrenog prijateljstva, pohvale koje Paskvalić upućuje u latinskoj pjesmarici konkretnije su, a zbog toga se čine i iskrenijima. Svom sugrađaninu, kako smo imali prilike da vidimo u gorenavedenim stihovima, Paskvalić opipljivo vrednuje pjesnički talenat, poredeći ga sa uzorima svih renesansnih pjesnika, odnosno sa antičkim klasicima i to ne uopšteno, već vrlo konkretno. Hvaleći svog prijatelja po peru, Paskvalić progovara o sopstvenim uzorima, stilu i poetici koju se trudio da podražava. Mlađem sugrađaninu, Paskvalić zamjera nedostatak empatije, jer njegovo mlado srce još uvijek nije zaposjeo Kupidon, zbog čega olako savjetuje prijatelja da se okane ljubavnih ludosti.

„Qui ualet, heu facile sitienti consulit aegro,
Abstineat gelidis ut patienter aquis.“⁹⁴⁴

Značajan je kraj Paskvalićeve pjesme u kojoj prijatelju pojašnjava da je lakovjeran ako misli da su antički pjesnici u svojim djelima reflektovali isključivo istinu i empirijski proživljene ljubavne boli. Ovo je poetički iskaz koji nam pokazuje da se bokokotorski pjesnik naslanjao na Aristotela koji je smatrao da poezija nije puko preslikavanje stvarnosti, već stvaralačka transpozicija realija. U želji za vječnim

⁹⁴¹ *Carmina*, 11.

⁹⁴² *Carmina*, 11.

⁹⁴³ *Carmina*, 11.

⁹⁴⁴ *Carmina*, 11.

imenom i sam je, kazuje u svojoj pjesmi Paskvalić, nerijetko, pa čak i u pismu upućenom Bolici, izmišljao i kitnjastim neistinama bogatio svoje rime kako bi mu djelo dobilo na ljepoti i zadovoljilo tipiziranu formu vremena u kojem je nastalo.

„Innumeri, quorum sunt nota poemata uates,
Quos sacer aerni nominis urit amor;
Fingere multa solent, e ueris iungere falsa,
Illicet ut uarium pulchrius extet opus.
(...)
Me quoq; qui uatum veneror vestigia, saepe
Cogit Apollineus fingere multa calor;
Et nunc tam duros tibi sum mentitus amores.“⁹⁴⁵

Proučavaoci Paskvalićevog djela će ove stihove uvijek pominjati kada im se učini da je u svojoj posmrtno objavljenoj zbirci poezije bokokotorski pjesnik drugačiji, konkretniji i iskreniji.

U prethodnoj poslanici upućenoj Bolici, Paskvalić je po sopstvenom pjevanju, nadogrudio istinu ne samo kako bi se približio tipiziranom renesansnom opisu ljubavi, već i kako bi ta pjesma poslužila njegovom mlađem sugrađaninu Bolici da se opreznije nosi sa ljubavnim nedaćama, što svakako jeste bio jedan od ciljeva poezije i očekivanje koje su čitaoci imali od djela nastalih u novom dobu.

Jednu od poslanica Paskvalić upućuje bolesnom prijatelju Kamilu Dragu, sinu stare kotorske patricijske porodice. Međutim, podatak da je Kamilo Drago („culte Camille“)⁹⁴⁶ bio pjesnik poznat je samo njegovom savremeniku Paskvaliću, odnosno njegov književni legat nije sačuvan. O tome saznajemo iz Paskvalićeve pjesme u kojoj moleći bogove da vrate zdravlje njegovom prijatelju, istog predstavlja kao osobu koja se nadahnjuje muzama, a zatim svoja djela metaforički prinosi nebeskom oltaru, zbog čega zaslužuje milost.

„Hic uacat Aonidum studijs faelicibus, e te
Et tua securus sacra beata colit
Dignus hic est igitur (si te tua sacra colentis
Cura monet) docta cui medeare manu.“⁹⁴⁷

O prijateljstvu dvojice patricijskih sinova najbolje svjedoče stihovi u kojima Paskvalić obrazlaže da mu ne bi predstavljalo problem da se izloži svakom usudu, odnosno da na bilo koji način doprinese ozdravljenju svog prijatelja.

„Et certe, si uel precibus, uel uribus ullis,
Arte tibi aut aliqua ferre ualeret opem;
Pro te non fugeret quaecunq; pericla subire,
Dum tibi prima foret restituenda salus.“⁹⁴⁸

Jedna od rijetkih ljubavnih pjesama u latinskoj zbirci posvećena je ogrlici izabrane gospe („De monili dominae“) i motivom podsjeća na poznati Petrarkin sonet posvećen Lauri. Inspirisan Petrarkinom idejom, u pjesmi se prepoznaju afektirani lirski osjećaji koji više odgovaraju zadovoljavanju pjesničke

⁹⁴⁵ *Carmina*, 11.

⁹⁴⁶ *Carmina*, 12.

⁹⁴⁷ *Carmina*, 13.

⁹⁴⁸ *Carmina*, 12.

forme, nego istinitom proživljenom osjećanju kome se vjeruje, kakvima je nerijetko obilovala prva Paskvalićeva objavljena zbirka pjesama „Rime“.

Ogrlica koja je morala proizaći iz raja krase vrat izabrane drage lirskog subjekta. Koliko su jake emocije koje prema svojoj dragoj riječima slika pjesnik, prikazano je metaforički kroz sreću i zadovoljstvo predmetnog nakita koji je po pisanju bokokotorskog pjesnika morao biti vredniji nego dragulji što ih skrivaju zemlja i mora što svakako predstavlja topos neizrecivosti.

„Nam, quae pontus alit, quae tellus gignit e Aer,
Illa ego non tanto munere digna putem;
Quàm tua sors faelix e forte beatior omni.“⁹⁴⁹

Pjesnik zavidi ogrlici – dok se spušta na bijeli dlan ili na grudi, čeznuvši da poprimi razne oblike („O' mihi si liceat varias assumere formas“)⁹⁵⁰ i na taj način bude u mogućnosti da bude i sam ogrlica svoje gospođe.

Jedna od upečatljivih stilskih karakteristika Paskvalićevog stvaralaštva su realije, odnosno događaji iz svakodnevnog života, riječi i pojave koje nose kulturološku komponentu, refleksiju lokalnog i nacionalnog. Takve su dvije pjesme (*Martinjske igre* – „Martinales lusus“ i *Martinje* – „Martinalia“) koje je bokokotorski pjesnik spjevao povodom proslave Martinja koje se u Italiji obilježava na kraju poljoprivredne sezone jedanaestog dana novembra. U njima se prepoznaje refleksija pjesnikovih mlađih dana ali i običaja koji se vezuju za tradicionalnu proslavu degustracije mladog vina. U pjesmi pod nazivom svetkovine, Paskvalić ističe da je njegova mladalačka dob prikladna za učestvovanje u burnim i razuzdanim zabavama ogranzovanim povodom Sv. Martina, a da sijede vlasi i drhtave noge teško mogu držati korak sa zabavom povodom degustracije mladog vina iz punih vrčeva. Zbog toga se vjeruje da su ove pjesme nastale za vrijeme njegovih studijskih dana provedenih u Padovi.⁹⁵¹

„Dum uacat ad faciles blanda iunenta iocos
Nam citò de notro spargentur uertice cani,
Nec poterunt tremuli membra leuare pedes.
Non dabitur laetas cantu traducere noctes,
Fallere nec uarijs tempora tarda iocis.“⁹⁵²

U pjesmi pod naslovom „Martinjske igre“ Paskvalić baštini jednu od karakteristika renesanse, koja se oslanjala na tradiciju drevnih predaka („Ut nihil antiquis inuideamus ausi“).⁹⁵³ U danima proslave mladići i djevojke pohode grad, radost i pjesma su posvuda, na igru omladinu tjera vinski sok, baklje se pale u noći gradom, karta se, a od instrumenata čuju se talambasi, rogovi, trube i čegrtaljke. Pjesma je svjedočanstvo o pjesnikovoj burnoj i raskalašnoj mladosti za koju se vjeruje da ju je provodio u Padovi, ali i o ondašnjoj kulturi i običajima.

Još je jedna pjesma („Liber the rosa argentea“) napisana u petrarkističkom stilu sa obiljem ljubavnih emocija. U njoj se Paskvalić simbolično obraća kraljici cvijeća – ruži, simbolu ljubavi i ljepote. Ruža je u petrarkističkoj poetici predstavljala apostrofiranje izabrane žene. Ovaj način obraćanja bio je prirodan i logičan izbor ukoliko se prisjetimo da je Paskvalić, kao i većina renesansnih pjesnika pjevao

⁹⁴⁹ *Carmina*, 13.

⁹⁵⁰ *Carmina*, 13.

⁹⁵¹ Ш. Шоње, nav. djelo, 1996, 335.

⁹⁵² *Carmina*, 14.

⁹⁵³ *Carmina*, 13.

iz tzv. maskuline perspektive.⁹⁵⁴ Prema antičkoj mitologiji ruža je simbol vječne ljubavi. U hrišćanstvu ovaj je simbol uobličen kroz prizmu božijeg otkrovenja, pa je tako „kraljica cvijeća“ simbol nebeske ljubavi.⁹⁵⁵ Paskvalić je sjedinio i pomiješao antičke i hrišćanske simbole, pa je tako ruža predstavljala prikaz izabrane drage koja je u sebi sjedinila božansku milost i dobrotu i ovaplotila je u materijalnoj formi. Ove primarno filozofske ideje našle su plodno tlo u renesansnim traktatima o univerzalnoj harmoniji svijeta po kojima je upravo Bog svoje sveprisustvo omogućio posredstvom slanja cvijeta na zemlju među smrtnike sa namjerom da produhovi fizički svijet.⁹⁵⁶ O tome pjeva bokokotorski pjesnik, metaforički pišući o ruži koja odolijeva svim prirodnim nepogodama (sopstvenom oštrom trnu, suncu, studeni i kiši). Poznati renesansni motiv cvijeta, Paskvalić je restilizovao i učinio ga autentičnim. Iskrena emocija lirskog subjekta odoljela je svim preprekama, a ruža je u ovoj Paskvalićevoj pjesmi dobila čovjekovu pomoć da preživi vječno utjelotvorena u plemenitom metalu – srebru. Na taj je način pjesnik simbolično zarobio ljubav prema voljenoj gospi, ali i sačuvao njenu ljepotu i mladost.

„At tu dulce mei me, floscule munus amoris,
Fac memorem Dominae nocte, dieq; meae.“⁹⁵⁷

Još je jedna pjesma posvećena Silviji („De Sylvia“). Za razliku od do sada analiziranih ljubavnih pjesama u kojima je ljubav prikazana naivno, bezlično, neuvjerljivo i tipizirano, u ovoj se znatno kraćoj pjesmi Paskvalić izrazio konkretnije, strastvenije zbog čega i uvjerljivije. U italijanskoj zbirci, pjesnik je vodio računa da nikada ne da previše detalja, odnosno čitalac je nerijetko bio sumnjičav u vezi sa vrstom odnosa koji su kroz pjesme razvili lirski subjekat i tada bezimena gospa. U ovoj latinskoj pjesmi Paskvalić je detaljno opisao konkretne trenutke nježnosti, ne ostavljajući prostora da čitalac bude zbunjen prirodom odnosa. Uzimajući u obzir da je Paskvalić sam u jednom od svojih pisama prijateljima svjedočio da njegove pjesme nisu uvijek odraz realnog iskustva, detaljnom analizom njegovih rima nije moguće ne primijetiti da se prikaz ljubavnog zanosa razlikuje u dvijema zbirkama bokokotorskog pjesnika.

„Um mihi se facilem nuper mea Sylvia praebet,
Implicat e niveas per mea col la manus;
Mutuq; apprehensis coniungi mus oscula libris.“⁹⁵⁸

Ljubavni zanos koji subjekat osjeća nakon poljubaca koje razmjenjuje sa „njegovom“ Silvijom nije više lišen senzualnosti i u funkciji zadovoljenja pjesničke forme, kako je to bio slučaj u „Rimama“, već je puteniji i manje platonski. Takav vidno drugačiji prikaz emocija doprinosi uvjerljivosti kod čitalaca, a istoj manipulaciji doprinosi i Paskvalićevo pjevanje da se ljubavno zadovoljstvo koje protagonista osjeća reflektovalo i na njegovu dragu, zbog čega je osjećanje o kojem se piše zaokruženo i potpuno.

„Obstupere mei mira dulcedine sensus,
Nec stetit in proprio spiritus ipse loco:
Immo libens summum peruenit ad usq; labellum,
Seq; parat tacita proripere inde fuga,
(...)
Interea parilem uim lux mea sensit amoris,

⁹⁵⁴ С. Петаковић, nav. rad, 134.

⁹⁵⁵ Isto.

⁹⁵⁶ Isto, 135.

⁹⁵⁷ *Carmina*, 15.

⁹⁵⁸ *Carmina*, 15.

Seq; anima uisa est destitute mori.“⁹⁵⁹

Na taj način sjedinjeni tijelom, njihove duše misle iste misli, da je pjesnik bolji dio svoje drage, odnosno da je ona njegova bolja polovina („Sumq; ego pars melior illius, illa mei“).⁹⁶⁰ Sve navedeno ima zaleđe u platonističkoj filozofiji, odnosno u predstavi o prvobitnom biću u obličju muškarca, sa dušom kao besmrtnim i tijelom kao njegovim smrtnim dijelom. Prema platonističkoj filozofiji, koja je zastupala reinkarnaciju duša,⁹⁶¹ žena je nastala, kao druga generacija, cijepanjem muškarca i to onog čija duša nije uspjela da vlada emocijama i živi srećan život.⁹⁶²

Vijenac ljubavnih pjesama, ali i prvi ciklus latinske zbirke zaokružila je pjesma posvećena Mjesecu („Ad Lunam“). I u ovoj se pjesmi Paskvalić hiperbolično obraća zemljinom prirodnom satelitu, lamentirajući nad svjetlošću kojom obasjavaju zemlju Mjesec i njegov brat Sunce. Zbog specifičnosti latinskog jezika, odnosno zbog činjenice da se rodovi određuju u zavisnosti od deklinacije kojoj pripadaju, Mjesec je suprotno pravilima našeg jezika božica, a Sunce je njen brat. Premda se divi svjetlosti kojom „sestra i brat“ pretvaraju dan u noć, pjesnik izražava želju da noći vječno protiču bez boginje, a dani bez svjetlosti njenog brata, kako bi on mogao uživati neotkriven u vječnoj ljubavi. Za razliku od italijanske pjesničke rukovijeti, kada je bokokotorski pjesnik priželjkivao noć i smrt kako bi ga lišila bola zbog neuzvraćene ljubavi, u gorenavedenoj pjesmi primjetno je kako je ljubav lirskog subjekta doživjela transformaciju u Paskvalićevoj latinskoj pjesmarici, odnosno kako na različite načine o istoj temi ljubavi pjeva renesansni pjesnik u zavisnosti na kom jeziku se obraća publici.

Drugi ciklus latinske zbirke otvara emotivan oproštaj pjesnika sa prijateljima iz djetinjstva. „Ad amicos“ je jedna od pjesama koja nenametljivo i indirektno otkriva pojedinosti iz pjesnikovog života. U početnim stihovima, Paskvalić se prikazuje kao osoba koja drži do svojih prijateljstava. Naime, ova elegija potvrđuje da pohvalne pjesme upućene prijateljima u italijanskoj zbirci „Rime“ nisu samo izraz formalnog poštovanja, već iskreni osjećaj privrženosti prema prijateljima iz djetinjstva sa kojima ga je ljubav vezala za vječnost.

„Quos mihi adhuc teneris aeterno faedere ab annis
Una semel iunxit tempus in omne fides.“⁹⁶³

Oproštaj je potaknut pjesnikovim dobrovoljnim odlaskom na Krit kako bi bio vojnik Mletačke republike. Moli prijatelje da požele sreću i njemu, ali i misiji na koju odlazi.

„Quò mea me fortuna uocat: uos omine laeto,
Laeta mihi, e nostrae dicite uerba uiae.“⁹⁶⁴

Ne oprašta se bokokotorski pjesnik samo od prijatelja, on pozdravlja ilirske šume, brda i sve rijeke koje su poznate, kako pjeva u stihovima, po njegovim pjesmama („Et uos Illirides sylvae, montesq“; „valete, cunstaq“; „carminibus flumina not a meis“) u nadi da će ga povoljni vjetrovi nakon izvojevine pobjede

⁹⁵⁹ *Carmina*, 15.

⁹⁶⁰ *Carmina*, 15.

⁹⁶¹ Pavel Gregorić, „The First Humans in Plato’s Timaeus“, *Croatian Journal of Philosophy*, XII, 35, 2012, 183–198, 184–185.

⁹⁶² Isto, 187–188.

⁹⁶³ *Carmina*, 16.

⁹⁶⁴ *Carmina*, 16.

nad neprijateljem sa Istoka vratiti očinskoj zemlji.⁹⁶⁵ Pod Ilirijom, Paskvalić podrazumijeva priobalno područje na ovoj strani Jadrana, odnosno svoju rodnu Boku Kotorsku.

Nakon što se kolektivno pozdravio sa prijateljima, Paskvalić podužu poslanicu adresira na Eugena Buću („Ad Eugenium Bucchium“) kotorskog pjesnika latinistu čije je pjesništvo poznato samo po svjedočenju njegovog savremenika Ludovika Paskvalića („Ille tuae cultor virtutis (...)“).⁹⁶⁶ Analizom ove pjesme, upućene po Paskvalićevim stihovima svom najdražem prijatelju („Et te dulcis amice meo gratissime cordi“),⁹⁶⁷ moguće je popuniti mozaik Paskvalićevog života koji ne obiluje mnoštvom biografskih podataka. Pjesma je spjevana za vrijeme zimskog perioda i snijega na Kritu, mada se bokokotorski pjesnik nada da će poslanicu moći lično da uruči svom prijatelju na povratku u domovinu.

„Hanc (sifata sinent)citò perferet ipse salutem,
Quam modò Gnosiaco mittit ad orbe tibi.
Me tenet ignotis tellus Saturnia campis
Hic, ubi perpetuas sustinet Ida niues.“⁹⁶⁸

Svom starom prijatelju Paskvalić opisuje Krit, istinski žaleći zbog razrušenih zidina, odnosno golog kamenja na mjestu gdje je nekad bio drevni grad Knos. Njegovu istančanu pjesničku dušu duboko potresa da mjesto sa kojeg je Minos pred pukom izricao pravdu sada zaposijedaju volovi i obrađuje plug.

„Vidimus e muros, ruinosaq; saxa iacere
Hic, ubi Gnosiacae iam locus urbis erat.
Et centum populis ubi Minos iura ferebat
Nunc uersant ualidi rastra, e aratra bones.“⁹⁶⁹

Premda poznavalac i podražavalac antičkog jezika i kulture, Paskvalić je prije svega bio rodoljub. Zbog čega svom prijatelju piše kako bi se radije divio golim liticama Lovćena i mirnim riječnim tokovima svoga kraja, uživao u milim prijateljima, nego li promatrao stari sjaj nekadašnjih careva.

„Non tamen est tanti nobis, tot regna, tot urbes
Mirari e ueterum tot monumenta Ducum,
Ut non plus mihi sit Patrij iuga nuda Leontis,
Bithynniq; humiles cernere fontis aquas.“⁹⁷⁰

U pjesmi Paskvalić moli bogove mora i nebesa da ga vrata na očev prag, međutim spominje da ga tamo čekaju majka i sestra, zbog čega se zaključuje da mu je otac preminuo prije njegovog boravka na Kritu.

„Exciptiunt humiles numina si qua preces;
Reddite me acharae matri, charaeq; sorori,
Quae pia pro nostra uota salute ferunt.“⁹⁷¹

⁹⁶⁵ *Carmina*, 16.

⁹⁶⁶ *Carmina*, 17.

⁹⁶⁷ *Carmina*, 17.

⁹⁶⁸ *Carmina*, 17.

⁹⁶⁹ *Carmina*, 17.

⁹⁷⁰ *Carmina*, 17.

⁹⁷¹ *Carmina*, 18.

Ova Paskvalićeva poslanica je iskrenija, a zbog toga i drugačija u odnosu na dosadašnje koje je uputio bliskim prijateljima. U njoj je predano opjevao bliskost sa prijateljem na način kako to nije učinio ni u jednoj od svojih pjesama upućenih bliskim prijateljima. Da je prijateljstvo uzajamno, potvrđuju stihovi u kojima Paskvalić fizičku udaljenost od prijatelja nadomješta ponovnim iščitavanjem pisma koje mu je uputio Buća, a koja mu pružaju utjehu, mir, spokoj za kojima je vadio u tuđini, podsjećajući ga na očinsku zemlju.

„Et modo scripta tua repetitur Epistola dextra,
Qua nihil hic nobis gratius esse potest.
Hanc semel atq; iteru, hanc terq; quaterq; reuoluo;
Quoq; magis relego, hoc magis usq; placet.
Gratia magna tibi, mihi tu solatia preabes,
Unica tu mentis pax, requiesq; meae.
Tu licet in gelidae degentem uallibus Idae,
In medio patriae me tamen esse facis.“⁹⁷²

Poslanica upućena Marijanu Bizantiju („Ad Marianum Bizantium“) takođe je spjevana u tuđini, u gradu Retimnu, tokom hladnih zimskih mjeseci. U pjesmi su opjevani dani onako kako ih provode plaćeni vojnici Mletačke republike, ali i neprijatelj koji nezaustavljivo napreduje ne plašeći se ni studeni ni otpora.

„Conteritur muris e circumqua; struendis
Aggeribus, magna sedulitate dies.
Nox verò excubijs hac illa in parte locandis,
Et plana est vario quaelibet hora metu.“⁹⁷³

Pored straha koji osjeća, na osnovu opisa u pjesmi zaključuje se da je Paskvalić u Retimnu obavljao dužnost zapovjednika noćne straže. Rodoljublje u njemu tjera ga na pisanje poslanice sa namjerom da obavijesti prijatelja u rodnom gradu da se varvarska vojska, nakon što je pokorila mnoge obližnje gradove i zemlje i opsjela pučinu Egejskog mora, uputila da napadne i pjesnikov rodni kraj.

„Barbarus Aegaeas obsidet hostis aquas.
Auc cessit sozros: cessit perterrita Naxos,
Et quondam niueo marmore clara Paros,
Et, quae Myrmidonaes sacrae de stipite quercus
Progenuit, comites fortis Achille tuos,
Innumeraeq; aliae, quas longum est dicere terrae,
Quas pater immensis Aegeus ambit aquis.
Tum latè Aegae domitis cultoribus undae
Iom parat in nostros uertere signa lares.“⁹⁷⁴

Pjesma duga 198 stihova „In Caroli Caesaris Pannonicam expeditionem“ predstavlja političku satiru. U njoj bokokotorski pjesnik postupno pjeva o ratnim zbivanjima tridesetih godina XVI vijeka, kada je centralna figura zapadnog hrišćanstva car Svetog rimskog carstva i kralj Španije – Karlo V (1516–1556).

⁹⁷² *Carmina*, 17.

⁹⁷³ *Carmina*, 18.

⁹⁷⁴ *Carmina*, 18.

Otkako su Turci 1453. godine zauzeli Konstantinopolj, hrišćanski svijet je bezuspješno pokušavao da se ujedini kako bi se odbranio. Kada je opasnost bila velika, konačno je uspostavljena Sveta liga, a o čemu na početku pjesme, u stihovima slikajući razloge zbog kojih je došlo do panonske ekspedicije cara Karla V, pjeva Paskvalić. Sloboda Bokelja ugrožena je strahotnim gnijevom Orijenta koji je imao namjeru da sruši moć cijelog Zapadnog svijeta.

„Aurea lethifero libertas obruta ferro
Corruit, indignum ferre coasta iugum;
Incessitq; animis regnandi saeua libido,
Quae secum fraudes, que mala cuncta tulit.“⁹⁷⁵

Paskvalić u stihovima pojašnjava da nezajažljivom neprijatelju sa Istoka nije bilo dosta što je pokorio istočne zemlje, kao ni to što mu robuje libijski kraj, ili što je pod svoju vladavinu prisvojio mnoga evropskih mjesta, te da ne postoji „međaš nijedan“ koji bi mogao označiti kraj željama za proširenjem granica. Na ovaj se način Paskvalić ponovo prikazuje kao hroničar svog vremena, ali i svjetske istorije.

„Sed nuoa bella parat, neq; limite terminat ullo
Imperij fines quos velit esse sui.“⁹⁷⁶

Dvoglavi orao („Proxima quum geminae signa videbit Avis“)⁹⁷⁷ iz Paskvalićevih stihova predstavljao je simbol Svetog rimskog carstva, čiji je predstavnik papa, zajedno sa carem, Venecijom i Austrijom stvorio Svetu ligu naroda koja se usprotivila turskoj okupaciji. Druge države poput: Malte, Vojvodstva Savojskog, Velikog vojvodstva Toskane, Kraljevine dvije Sicilije, Republike Đenova, kao i gospodstva centralne Italije, pomagale su Svetu ligu u okviru svojih mogućnosti.

Tu su hrabru vojsku Svete lige, na osnovu Paskvalićevih stihova, činili: plemstvo primorskog italskog tla, slavna imena, tuščanska mladež i drugi, a njihova je ujedinjena i hrabra borba Paskvalićevom narodu donijela najvredniji dar za kojim su čeznuli – mir.

„Salve inuicte Leo, Venetique perenne Senatus
(...)
Per te parta quies, nostris Mars exulat oris,
Et procul à terris stant mala cuncta tuis:
(...)
Hic segura quies, placidisque obnoxia curis.“⁹⁷⁸

Ova pjesma je pokazatelj jasnih razloga zbog kojih se bokokotorski pjesnik, zajedno sa svojim sugrađanima, osjećao dužnim da „Serenissimi“ i njenom narodu iskazuje počast. Njihov je nasavladivi krilati lav, kako je prikazano u gorenavedenim stihovima, odagnao nemire rata sa obala Jadranskog mora i stvorio preduslov za bezbrižan život i rad.

„Et tibi pro meritis redduntur honores,
Qui tribuis populis talia dona tuis.“

⁹⁷⁵ *Carmina*, 19.

⁹⁷⁶ *Carmina*, 19.

⁹⁷⁷ *Carmina*, 19.

⁹⁷⁸ *Carmina*, 22.

Ergo ades, et placida alarum que protegis umbra.⁹⁷⁹

Poslanica upućena prefektu papinskog brodovlja, Marku Grimaniju („Ad Marcum Grimannum clas sis pontificiale praefectum“) posjeduje elemente ode i prigodnog pjesništva jer Paskvalić u svoje ime i u ime svog naroda iskazuje zahvalnost zapovjedniku mletačkog brodovlja zato što je uspio da sačuva hrišćanstvo na prostorima Jadranske obale.

„Christi Sancta fides cunctas spargetur in oras,
Quas uagus igniuomis Phaebus oberrat equis:
Unus Pastor erit, uno qui claudet ouili
Innumeros christi sub pietate greges.“⁹⁸⁰

Hroničarski karakter bokokotorskog pjesnika vidljiv je u stihovima u kojima publiku informiše o tome ko je bio Marko Grimani – držač uzda velike sile i snage, koji je zadao veliki strah varvarskom neprijatelju i koji je svojim vještinama upravljanja zapanjio sve koji se nalaze pod okriljem krilatog lava.

„At vos qui tantae versatis molis habenas
(...)
Cuius honorata tellus stupet Itala fama
Et tremit insolito Barbara terra metu;
Quo duce ad extremos penetrare uidimus ortus.“⁹⁸¹

Još jednom prefektu mletačke flote Paskvalić je uputio poslanicu („Ad Venetae classis praefectum Vincentium Capellum“). Vinčenco Kapelo, poput Grimanija, takođe je bio dika jadranskog priobalja i imao je najvišu vlast nad krilatim lavom Republike Sv. Marka. I njemu se kao i prethodnicima, Paskvalić zahvaljuje što je upravo pod Kapelovim vođstvom barjak pobjede mletačkog lava spasio njegovu zemlju od varvarskih najezda.

Poslanica upućena fra Klementu Ranjini (1482–1559) dubrovačkom filozofu, teologu i diplomati, potomku stare patricijske dubrovačke porodice vrijedan je dokaz da je Ranjina bio čitan i cijenjen za života. Na početku pjesme, bokokotorski poeta pokazuje poznavanje italijanskog jezika, pominjući Arahne koja je bila vješta prelja po predanju pretvorena u pauka.⁹⁸² Tri pauka nalazi na grbu dalmatinskog pjesnika, a Paskvalić piše da mu je blisko i poznato njihovo značenje, misleći pri tom da prezime Ranjina dolazi iz italijanskog jezika, a da je pauk na italijanskom „ragno“. Analizom ostatka pjesme zaključuje se da je Ranjina, iako mlad, bio veoma cijenjen među savremenici, da su njegova djela poznata u Dalmaciji i da svojom mudrošću nadvisuju sva ilirska mjesta.

„Nec minus e patriae nobilitate tuae;
Quae super Illyricas longé caput extulit urbes,
Quas circum placidis Hadria lambit aquis:
Pertuliat ad nostras non mendax nuntius aures
Te virtute tuum iam superasse genus.“⁹⁸³

⁹⁷⁹ *Carmina*, 22.

⁹⁸⁰ *Carmina*, 23.

⁹⁸¹ *Carmina*, 24.

⁹⁸² Ш. Шоње, nav. djelo, 1996, 337.

⁹⁸³ *Carmina*, 25.

Paskvalić moli prijatelja da mu pošalje svoje spise, siguran da će postati slavan u cijelom svijetu i da će steći priznanja za ono što drži skriveno.

„Ergo age, quae nostras volitant tua scripta per oras
Non minus ad geminos digna valore polos.
(...)
Multa etenim capies neglectae per aemia laudis.“⁹⁸⁴

Stih „Sentiat Illiricos Itala terra sonos“⁹⁸⁵ posebno je intrigirao naučne poslenike jer je u njemu rodoljub Paskvalić poželio da Italija čuje ilirske muze. Uprkos tome što je, u okviru za sada poznatih izvora, sam stvarao na maternjim jezicima, u ovim se stihovima dodatno prepoznaje patriotizam bokokotorskog poete. Isti onaj koji se iščitava i u stihovima koje je bokokotorski pjesnik uputio dubrovačkom petrarkisti Dinku Ranjini, ohrabrujući ga da svoje stihove objavi na maternjem jeziku. Paskvalić je nerijetko upućivao pohvale tuđem pjesničkom talentu. Na taj je način iznosio i sopstvene stavove o pjesništvu uopšte. Ranjinine pjesme smatrao je posebno vrijednim zbog čega ga je i savjetovao da ih objavi, što je Ranjina i učinio. Imajući u vidu da se Ranjina danas smatra jednim od najboljih dubrovačkih renesansnih pjesnika, značajno je da je kvalitet njegovih rima prepoznao i njegov savremenik Paskvalić. S obzirom na to da je bokokotorski poeta poznavao svoje italijanske uzore, činjenica da „ilirske muze“, odnosno prijatelje sa ove strane Jadrana ohrabruje da svoje pjesništvo predstave publici, ukazuje na to da je u njima prepoznao pjesničku vještinu dostojnu da se približi italijanskim uzorima.

Paskvalić se pohvalnim slovom izjasnio i o knjizi fra Dominika Buće (1480–1560). Ovom je pjesmom Paskvalić zaokružio drugi ciklus elegija u njegovoj latinskoj pjesmarici. O kojoj je tačno Bućinoj knjizi riječ, ne navodi se u stihovima. Izvjesno je međutim, da je riječ o jednom od teoloških djela kotorskog domenikanca prepoznatog kao demistifikatora božanskih dogmi, kako pjeva Paskvalić, koje je on tumačio na plebsu razumljiv način.

„Dogma salutiseri que cecinere Dei:
In quibus humanis coeli doctrinafiguris.“⁹⁸⁶

Paskvalić se pozitivno odredio spram Bućinog djela nadahnutog eterskim muzama, hrabreći čitaoce da je dominikanac dobar vođa svog puka, te da će uz njegove besjede pojedinac hodati sigurno i kada je sam, Bućine će riječi ušima čitalaca donijeti lijek jer on ne manipulira riječima, kako to nerijetko čine ljudi od pera. Njihova je svrha, shodno književnoj poetici, da narod poduči životu.

Prva elegija trećeg ciklusa opisuje pjesnikov povratak sa Krita („In reditu ex Craeta“). U njoj se Paskvalić prikazuje kao nostalgični rodoljub, kojem su, tek što je krenuo sa obala Krita, prestale sve njegove brige i srce mu obuzima milina pri pomisli na očinsko kopno i kućni prag.

„Exorata meis uenerunt tempora uotis,
Et requiem curis impositura meis
(...)
Iam mihi nescio quid laetum sub corde resultat

⁹⁸⁴ *Carmina*, 26.

⁹⁸⁵ *Carmina*, 26.

⁹⁸⁶ *Carmina*, 26.

Et reficit sensus gratior aura meos.“⁹⁸⁷

Željan je prijatelja i čini mu se da već vidi brda voljene zemlje, zalive, more, jer samo je jedna njegova domovina – Ilirija („(...) Ilirijo, kraj, srcu mu najveća slast“).⁹⁸⁸

O Kritu saznajemo da na njemu više nema negdašnjeg sjaja, a do kraja pjesme Paskvalić akribično popisuje kuda je potrebno morima proći prije nego što konačno baci konope na *škrape* domaćeg kopna.

Pjesma naslovljena „Ad amnem Gurdum“ nije upućena vrelu Gurdić koje se nalazi u blizini južnih gradskih vrata u gradu Kotoru, kako bi se očekivalo iz naslova. Naprotiv, pjesma je ljubavna, adresirana odabranoj ženi Silviji, a izvor je bokokotorskom pjesniku pomogao da, pjevajući o njegovoj specifičnosti,⁹⁸⁹ ljubavni stihovi u latinskoj zbirci dobiju na istinitosti, uvjerljivosti i konkretnosti.

„Dic mihi: sic uitreis nunquàm desertus ab undis
Semper eas solita Gurde per arua via:
(...)
Nec fera te rapidis exhauriat ignibus aestas.“⁹⁹⁰

Pjesma nastala po Paskvalićevom povratku sa Krita, ovaploćuje ljubavnu liriku koja je čvršća i opipljivija u odnosu na platonske sonete prvoobjavljene pjesničke rukovjeti. Međutim, kontrast kao omiljena stilska figura renesansnih pjesnika uočljiva je i u ovoj Paskvalićevoj elegiji.

„Num tua concipiut insuetas flumina flammis?
Tu quoq; num gelidas ureris inter aquas?“⁹⁹¹

Uz ljubavnu liriku, neizostavan je i tipizirani opis ženske ljepote, odnosno prikaz žene: slatkog govora („dulci lingua“), plave kose („coma flava“) i sniježnih ruku („niveae manus“),⁹⁹² kao i prenaglašen lament lirskog subjekta koji snagu može pronaći samo u svojoj voljenoj ženi. Sve navedeno poznato nam je još od ranije, iz prvoobjavljene Paskvalićeve pjesničke zbirke, kao književni topos koji je bokokotorski pjesnik slijedio.

Paskvalićevo poznavanje klasičnih jezika i književnosti, ali i njegova nadahnutost klasičnim grčkim i latinskim muzama primjetna je u drugom dijelu pjesme u kojem bokokotorski pjesnik poredi Ovidijeve, Katulove, Tibulove junakinje sa nenadmašnom ljepotom svoje Silvije.

„Digna nec ex priscis demum foret ulla puellis,
Ablueret niueos quae tibi vita pedes.“⁹⁹³

Kroz popis klasičnih pjesnika i njihovih djela, Paskvalić ostavlja zapise o svom književnom ukusu, pravcu i stilu.

⁹⁸⁷ *Carmina*, 27.

⁹⁸⁸ Prevod: Š. Šonja, nav. djelo, 296.

⁹⁸⁹ Vrelo Gurdić spada u tip izvora estavela koje zimi djeluje kao izvor, a ljeti (nakon dugih suša) pretvara se u ponornicu i presušuje na nekoliko dana.

⁹⁹⁰ *Carmina*, 28.

⁹⁹¹ *Carmina*, 28.

⁹⁹² *Carmina*, 29.

⁹⁹³ *Carmina*, 29.

Kratka pjesma „Vindemia“ za temu ima veseo događaj iz života naroda – berbu grožđa. Ova radosna svetkovina se obilježava svakog ljeta („Festa semel toto haec nobis celebrantur in anno“)⁹⁹⁴ uz radosnu pjesmu ljudi koja odzvanja šumom, smijeh i pune vrčeve pića bogova. Imajući u vidu da je svetkovina o kojoj Paskvalić pjeva refleksija istinitog događaja, nedostaje hroničarske konkretnosti i uvjerljivosti koju je bokokotorski pjesnik prikazao u svojim drugim pjesmama. Iza niskih hridi koje u šume vraćaju eho radosnih pojanja nije moguće sa sigurnošću prepoznati o kojem je kraju riječ. Uprkos klišejskim opisima koji bi se kao takvi mogli uklopiti u mnoga priobalna mjesta, važnost svetkovine i njenu draž Paskvalić je pjesmom uspio da sačuva od zuba vremena i zaborava.

Stilizacijom pjesme „Ad poetam barbarum“, Paskvalić se naslanjao na dugovjekovnu tradiciju satiričnog pjesništva čije je uporište u rimskoj tradiciji.⁹⁹⁵ Jedna od prepoznatljivih tipoloških odlika satiričnog pjesništva posebno je istaknuta u ovoj pjesmi, a predstavlja oštro kritikovanje poroka savremenika. Pored pokude univerzalnih obrazaca devijantnog ponašanja, jer je više orijentisan na univerzalne nego na pojedinačne manjkavosti, Paskvalić je u ovoj pjesmi na umu ima konkretnu ličnost, što doprinosi osobenom tonu njegovih stihova. U ovim se stihovima bokokotorski poeta neposredno obraća sirovom pjesniku koga naziva još i ludim („insane Poeta“).⁹⁹⁶ Kog poetu je kudio, nije jasno iz stihova, jer je njegov identitet sakriven iza vješto uklopljene Paskvalićeve satire koju odlikuje prepletanje humora i ironije koja je povremeno pojačana sarkazmom. Izvjesno je međutim, da su ga na pokudu naveli stihovi prepuni *barbarske oholosti i bučnih riječi*.

„Dum tua Barbarico passim turgen tia fastu
Miror, e attonita carmina fron te lego,
Quis deus huic inquam tantos in flauit hyatus?“⁹⁹⁷

Kritika zbog nemarnog stvaralaštva u književnosti poznata je još od Horacija koji je Luciliju prebacivao zbog sastavljanja „tvrdih“ stihova.⁹⁹⁸ Kao predstavnik renesanse sa ove strane Jadrana, Paskvalić je i sam bio pjesnik vješt riječima, posebno nadahnut klasičnim muzama, zbog čega ga uznemiruju pjesme sirovog pjesnika koje *posrću i glupo zvuče, crnje i od same smole*.

„Ipse deus picea tegitur ferrugine: fic sunt
Et tua plus nigra carmina nigra pice.
(...)
Sic titubant, stultumq; sonant, tua carmina; nec pes
Ipse, nec officium mens facit ipsa suum.“⁹⁹⁹

Kroz satiru, Paskvalić je na implicitan način pjevao o neophodnosti stilske ugladenosti kojoj je i sam težio. Nije mu se dopadala naglašena izvještačenost pjesničkog izraza koje je djelo nepoznatog pjesnika udaljavalo od pjesničke čistote. Zato je bokokotorski pjesnik u satiričnom obraćanju vidio prirodnu moralnu reakciju da se kao pojedinac obračuna sa stilskim defektima *sirovog pjesnika*. Premda čitaoci nemaju prilike da se upoznaju sa sadržajem pjesama *sirovog pjesnika*, Paskvalić se o njihovom kvalitetu izrazio metaforički, poredeći književni legat nama neznanog pjesnika sa Vergilijem i Homerom, svojim klasičnim uzorima. Paskvalić im zamjera odsustvo skromnosti koja je karakteristika renesansnih

⁹⁹⁴ *Carmina*, 30.

⁹⁹⁵ Славко Петаковић, *Сатира и сатирично у дубровачкој поезији просветитељства*, Графичар, Севојно, 2019, 7.

⁹⁹⁶ *Carmina*, 31.

⁹⁹⁷ *Carmina*, 30.

⁹⁹⁸ С. Петаковић, nav. djelo, 13.

⁹⁹⁹ *Carmina*, 31.

pjesnika, pa i njega samoga, te nadmenost poetske naracije pred kojom bi se posramili i velikani klasične književnosti.

„Sit tibi Virgilius, tibi sit collatus Homerus:
Virgilius stupidus, bardus Homerus erit.“¹⁰⁰⁰

Međutim, bokokotorski poeta sarkastično hrabri neznanog pjesnika da nastavi sa pjevanjem hladnih rima kako bi trgovci njima mogli zamotati tamjan i ljuti biber.

„Condere Trinnacrio carmina digna Deo;
E quibus intortis uenalia thura cucullis
Induat e crispum pharmacopolla piper.“¹⁰⁰¹

Paskvalić kako smo imali prilike da vidimo u gorenavedenim primjerima ne odobrava devijantno ponašanje „sirovog“ pjesnika, jer ono potire sistem vrijednosti kojem teže renesansni pjesnici među kojima je i on sam. Bokokotorski poeta u stihovima suptilno afirmiše pozitivna načela poezije koje i sam ovaploćuje u svojim djelima kako bi na taj kontrastan način prikazao raskorak između dva načina, a sve sa osnovnim ciljem koji poezija ima, a to je da služi kao poduka, odnosno kao „korektiv zajednice i oslonac njenog vrednosnog sistema“.¹⁰⁰²

Jednu elegiju Paskvalić je uputio izvjesnom Filipu Fabriciju („Ad Philippum Fabritium“) svom prijatelju i virtuozu na citari čije su skladne harmonije mogle da udahnu novi život u umorno tijelo („Et solitus redijt per mea membra vigor“).¹⁰⁰³ Pored toga što Paskvalić hrabri svog prijatelja da poput novog Orfeja („Hic nouus est Orpheus (...)“)¹⁰⁰⁴ nastavi da piše muziku za vječnost, ova je elegija značajna jer reflektuje poznavanje antičke kulture, posebno mitskih junaka koje je bokokotorski pjesnik pažljivo birao kako bi komplementirali pjesmu čiji je lajtmotiv muzika. U prvom dijelu elegije, poredeći koliko mu zadovoljstvo pružaju prijateljeve note, Paskvalić pominje grčkog boga vjetera Zefira, kao i pjev Filomele – žene trakijskog kralja Tereja koja je prema legendi, a zbog zle sudbine pretvorena u pticu. Njeno tužno oplakivanje sina svoje sestre Prokne, kao i pjev grčkog boga Zeusa koji u obličju labuda zavodi Ledu, spartansku kraljicu, milozvučan je kao stihovi pjesnika i muzičara na citari Ariona sa ostrva Lezbosa ili zvukovi svirača Amfiona i kralja Tebe. U drugom dijelu pjesme, opisujući kvalitet prijateljevih nota, Paskvalić nastavlja sa prikazivanjem antičke kulture pjevajući da je Fabricijeva citara moćna da ukroti furije, da umiri Kerbera, da Sizif odloži svoj kamen i da se druge mitske ličnosti umire.

„Mitescent Furiae, claudet tria Cerberus ora,
(...)
Liber erit Tytius, comprehendet Tantalus undas,
Sisyphus in summo colle reponet onus:
Nec rota raptabit miseros Ixionis artus,
Nec toties Stygias urna resumet aquas:
Suauius haud summo (sit fas mihi dicere) caelo
Delius immensum personat ante Iouem.
At tibi pro tali faciles sint munere Divi:
Audiat has placida Iupiter aure preces.“¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁰ *Carmina*, 30.

¹⁰⁰¹ *Carmina*, 31.

¹⁰⁰² С. Петаковић, нав. djelo, 19.

¹⁰⁰³ *Carmina*, 31.

¹⁰⁰⁴ *Carmina*, 32.

¹⁰⁰⁵ *Carmina*, 32.

Paskvalićevo oslanjanje na antički svijet pokazatelj je mjere ukusa. Njegovo uvođenje antičkog svijeta govori da mu je na umu bila obrazovana publika koja je u stanju da razumije reminiscencije zbog čega se može govoriti o duhovnom elitizmu ovog bokokotorskog pjesnika i uzvišenosti njegove pjesničke rukovijeti uopšte.

Dugačku pjesmu od stotinu i sedamdeset sedam distiha Paskvalić je uputio svom prijatelju Jeronimu Bartučeviću kao utjehu povodom smrti supruge („Ad Heronymum Bertutium Atticum consolatio in morte coniugis“). Hvaraninu je dvije poslanice, prvu 1552. i drugu četiri godine kasnije (1556) uputio još jedan prijatelj po peru – Petar Hektorović, koji je sredinom XVI vijeka glavni kulturni poslenik Dubrovačke republike pored Bartučevića kojem je važnost u književnim krugovima obezbijedilo i papsko odlikovanje viteza zlatne ostruge 1547. godine.¹⁰⁰⁶ Književne i intelektualne veze renesansnih pjesnika sa ove strane Jadrana vrijedna su zaostavština iz koje je uporednom analizom moguće shvatiti koje su bile centralne ličnosti novog književnog perioda, koje su književne ideje preovladale, kao i koje su intelektualne preokupacije pjesnika novog doba. Odnos i položaj književnika moguće je iščitati iz poslanica. Neophodno je naravno voditi računa o konvencijama vremena i konvencijama književnih formi. Jasno je da su se prijatelji jedni drugima obraćali i kako bi stvorili most prema novoj književnoj publici. Hvaranin Bartučević (kraj XV vijeka – oko 1560) poznat pod antičkim atributom Atik („Atticus“) bio je pripadnik vlastelinske porodice, učitelj gramatike i direktor gradske škole u rodnom mjestu, sudija, ali i humanistički pjesnik. Rime koje mu Paskvalić posvećuje služe kako bi pružile utjehu, kako prijatelju tako i čitaocima, ali i kao prilika da se Paskvalić predstavi mladim pjesnicima.

Paskvalićeve pohvale su hiperbolične zbog čega svog prijatelja uzdiže do visina najvećih autoriteta u skladu sa poetikom vremena u kojem su pjesme nastale i na poetiku antičkih uzora na koju se Paskvalić naslanjao. Međutim, u stihovima bokokotorskog pjesnika osjeća se i zadovoljstvo zbog toga što je pojedinac sa ove strane Jadranskog mora latinskim stihovima pronio glas svog zavičaja i sebi obezbijedio vječnu slavu. To se svakako očekivalo od dobrih djela, da proslave kako onog o kome se pjeva, tako i autora stihova.

„Attice, Romuleae quem summa peritia linguae
Pene facit magno cum Cicerone parem;
Cuius rarus honos, vulgatáq; gloria lumen
Astruit Illirico non mediocre solo.“¹⁰⁰⁷

Uprkos književnim toposima, poslanice je krasio i dominantan autobiografski ili u ovom slučaju biografski element, ali su one pružale mogućnost za iskazivanje stavova, mišljenja o životu, društvu i književnosti uopšte. Središnji dio pjesme zauzima Paskvalićeva utjeha upućena prijatelju zbog gubitka supruge. Bliskost sa Hvaraninom reflektuje se u stihovima u kojima saosjeća sa starim prijateljem.

„Legimus assiduis tua carmina plena querelis,
Elicit è medio quas tibi corde dolor;
Congiugis extinctae dum tristia funera defles,
Abstulit à thalamo quam fera parca tuo.
Me quoq; crede tui partem sentire doloris:
Hoc tuus ex ueteri faedere poscit amor;

¹⁰⁰⁶ Aldo Čavić, „Hrvatska renesansna intelektualna polja“, *Tabula*
Dostupno na: <http://doi.org/10.32728/tab.17.2020.3>, Pristupljeno: 26. 10. 2021, u: 20:10h, 81.

¹⁰⁰⁷ *Carmina*, 32.

Qui non illachrymat, flentem dum cernit amicum,
Nescit Amicitiae sibi iura uelint.“¹⁰⁰⁸

Utješnim stihovima preovladava reminiscencija grčkih i rimskih primjera silaska u Had, počevši od Orfeja do Eneje, zatim slijedi racionalno relativiziranje, a na kraju bokokotorski pjesnik nudi utjehu podsjećajući svog prijatelja, ali i čitaoca, da je neminovnost života upravo u smjeni tužnih i vedrih događaja jednako kao što se smjenjuju i godišnja doba.

Pjesma se zaokružuje podsjećanjem prijatelja na njegovu obavezu da se posveti pjesništvu i da od sebe odagna žal koja ga u tome sputava, jer njegova je obaveza da kao dika dalmatinskog kraja pronosi luču što dalje u vječnost.

„Tristia nulla decent, sed gaudia laeta poetam,
Flumina Gorgonei qui semel hausit equi.
Tu sacer es templi Aonidum, Phaebiq; Sacerdos,
Qui tua castaliis ora ragauit aquis.
Te risus cantusq; decent, lususq; perennes,
Te decet e laetos semper habere dies.
Ergo age, Dalmaticae rarum decus Attice gentis,
Discute iam mentis nubila nigra tuae.
Aspice quid deceat uatem, quid deniq; tantum.“¹⁰⁰⁹

U završnim stihovima Paskvalić reflektuje svoje stavove iznijete na početku pjesme (supruga ohrabruje pjesnika da se okane žalovanja i da slijedi zvjezdani sjaj renesansnog pjesnika):

„Parce meam tristi gemitu turbare quietem,
Et sine me placida pace perenne frui :
Haec tua nanq; meam turban suspiria pacem,
Rumpitur hoc querulo nostra dolore quies.
Sed, si tantus amor, si te iuuat Attice nostro
Connubio aeternos continuare dies;
Viue pius, nostraeq; sequens uestigia vitae,
Carpe salutiferas uersus ad astra vias.“¹⁰¹⁰

Jednu ljubavnu pjesmu u latinskoj zbirci uobličio je Paskvalić, po ugledu na trubadursku poeziju u formi dijaloga između dvoje ljubavnika: mladića i djevojke. Kroz dijalog dvoje zaljubljenih poeta reflektuje sopstvene stavove o ljubavi, ali i odlike novog vremena koje je te stavove iznjedrilo i oblikovalo. U prvom obraćanju mladić pita odakle djevojci fizička ljepota koja je krasi: svjetlost u oku, eban na obrvi, zlato u kosi, široko čelo, korali i slatki med na rumenim usnama, glatke grudi i mirisni dah. U djevojkinom odgovoru na svako pojedinačno pitanje mladića reflektuje se Paskvalićevo oslanjanje na klasične muze. Lik djevojke pojašnjava da ju je bog ljubavi Amor sasvim ukrasio („Imbuit, his totam me decorauit Amor“)¹⁰¹¹ uz pomoć korala iz sicilijanskog mora, bisera iz Crvenog mora, meda sa cvijetnog brda Hibla na Siciliji, mirisa sa mitskog ostrva Pankaja na istočnoj obali Arabije i sl. Mladić je nezadovoljan odgovorom, a po uzoru na tradiciju koju je baštinila renesansa poželio je da se djevojka

¹⁰⁰⁸ *Carmina*, 32.

¹⁰⁰⁹ *Carmina*, 35.

¹⁰¹⁰ *Carmina*, 35.

¹⁰¹¹ *Carmina*, 36.

oslobodi svih darova, odnosno da povrati sve i zadrži svoju prirodnost i da mu nakon toga kaže šta joj je preostalo.

„Tu quoq; quod dederas gratias rursus, habe;
Redde suas Veneri ueneres; sua munera Amori:
Et tibi residuum dic mihi numquid erit?“¹⁰¹²

Djevojka pojašnjava da je jedino što je po rođenju dobila, sasvim u nesaglasju sa novim dobom u kojem je vrlina žene i dalje njena krotkost i dobrota, surovost koja joj pomaže da ne bude savladana i da se osjeća sigurno.

„Haec mihi sola sat est, ne uincat ad hostibus ullis;
Et tutam feritas me mea sola facit.“¹⁰¹³

Lirski subjekat shvata da sve što njegovu izabranu ženu krasi nisu njene prednosti, već da je njena samo odbojna surova ćud koju nije spreman da prihvati. Djevojka ga kori, pozivajući ga da se oslobodi vanjštine koja je prolazna, već da prednost da duhovnom u njoj, a njena će duša poprimiti oblik spram ljubavi kojom je mladić obaspe. Elegija se završava u renesansnom tonu, tako što mladić od sebe tjera požudne želje i spoznaje duhovnost kojoj bi trebalo težiti, a koja je svojstvenija Paskvaliću više kada pjeva na italijanskom, nego kada pjeva na latinskom jeziku.

Četvrtu knjigu, odnosno četvrti ciklus u latinskoj pjesmarici, Paskvalić je po ugledu na rimskog pjesnika prvog vijeka nove ere Publija Papinija Stacija nazvao „Silvae“. Razlika između Paskvalićeve i zbirke pjesama rimskog pjesnika, koja je predstavljala pjesmaricu lirskih rima u pet knjiga, a čiji je naslov odabran sa namjerom da naznači pjesme različitog metričkog oblika, ogleda se u tome što je u ovom dijelu Paskvalić spjevao samo pjesme u heksametrima.

Pored političko-rodoljubne pjesme „Ad Galliae regnem reliquosque principes christianos“ kojom započinje posljednji ciklus latinske pjesničke rukovijeti bokokotorskog pjesnika, nalaze se još i tri pjesme sličnog karaktera, zatim jedan epigram koji predstavlja uvod dužoj pjesmi o mitskoj Koritskoj pećini, slijedi joj opis grada Kotora i završna pjesma spjevana povodom smrti prijatelja Pontana.

Pjesma „Ad Galliae regnem reliquosque principes christianos“ predstavlja političku satiru, odnosno žustro ustajanje u odbranu rodoljublja. Odabir bokokotorskog pjesnika da se u pjesmama izrazi satirično ukazuje nam na njegovo oslanjanje na srednjovjekovnu poetiku, kada je satira začeta.¹⁰¹⁴ Paskvalićev predmetno-tematski kriterijum da piše političku satiru, potvrda je da je bio upoznat i sa djelima drugih pjesnika, savremenika poput Dubrovčanina Antuna Sasina (1517–1595) i Mavra Vetranovića (1482–1576) renesansnih književnika koji su spjevali pjesme sličnog sadržaja. Vetranovićev dominantni oblik pjesničkog stvaralaštva, poput mnogih dubrovačkih književnika bila je satira.¹⁰¹⁵ Mi joj posvećujemo dužnu pažnju, jer je njena izvanknjiževna funkcija veoma značajna. Godina nastanka ove pjesme ne može se sa sigurnošću utvrditi. Međutim, izvjesno je da je nastala u trećoj i četvrtoj deceniji XVI vijeka, odnosno u doba velike evropske krize što je i izazvalo satiru u Paskvalićevim stihovima. Savremeni događaji kojima je bio neposredni svjedok i koji su neminovno imali uticaj na njegov život i na život njegove porodice, prouzrokovali su da bokokotorski pjesnik piše o jednoj od omiljenih tema tadašnje

¹⁰¹² *Carmina*, 36.

¹⁰¹³ *Carmina*, 36.

¹⁰¹⁴ С. Петаковић, нав. дјело, 7.

¹⁰¹⁵ *Isto*, 32.

političke satire, a to je „napredovanje Turaka zbog nesloge kršćanskih vladara“.¹⁰¹⁶ Aktuelnu istorijsko-političku temu Paskvalić modeluje na način da od adresata zahtijeva direktan angažman po pitanju opjevanog političkog problema, što se može nasloniti na humanističku ideju o mogućnosti promjene svijeta pojedinačnim djelovanjem.

Paskvalić u svojoj pjesmi pjeva o kralju Galije i ostalim hrišćanskim vladarima. Veliki dio posvećen je upravo francuskom kralju Franju I (1515–1547) koji nije odmah pristupio Svetoj ligi, a sam je nerijetko ratovao sa Karlom V jer mu je smetao i veliki ugled koji je uživao Karlo V kao car Svetog rimskog carstva. Upravo ga Paskvalić u svojim početnim stihovima moli da se okane mržnje i obuzda želju za osvetom ili da je bar odgodi do nekih boljih vremena.

„Qui terrarum magnas moderaris habenas
(...)
Summissa te voce rogat. Iam parce furori,
Parce odijs, iramq; animo depone receptam;
Et iam, si qua tuam (licet aequa iniuria) mentem
Versat adhuc, dirum uindictae dulcis amorem
Comprime, vel saltem potiora in tepora differ:
Nec tibi sit tanti saeuo indulsisse dolori.“¹⁰¹⁷

Paskvalić francuskog kralja podsjeća da dok bi njega morila srdžba, varvarske bi čete pred njegovim očima počinile zločine ne samo takve kakve vrijeme ne bi moglo da izbriše, već bi i sam kralj bio lično i izvor i uzrok takvog stradanja („Ipse caput, tantiq; unus sis causa furoris“).¹⁰¹⁸

Ovu pjesmu karakteriše Paskvalićevo direktno obraćanje, zatim jezički registar koji sadrži oštar ton kojim se postiže ozbiljnost i nagovještava moguća kazna ukoliko se ne učini ono što se u pjesmi osuđuje. Zbog svega navedenog, ova bi Paskvalićeva pjesma pripadala juvenalovskoj skupini satiričnih pjesama, kojoj su pripadale i Vetranovićeve rime.¹⁰¹⁹

Stihovi u kojima Paskvalić direktno i nedvosmisleno upućuje na ilirsku zemlju i krvave zidine obližnjeg grada Herceg Novog, pokazatelj su da je svaka politička pjesma bokokotorskog pjesnika nedvosmisleno i rodoljubna.

„(...) Age respice fines
Illyricos, quanto furiarum turbine perflat
Thracia saeva Phalanx; quanto foedata cruore
Circumqua; Novi videantur maenia Castris.“¹⁰²⁰

Motiv prolaznosti materije Paskvalić je u ovoj pjesmi kontrastno suprotstavio slavi vladara i krvavim zidinama Herceg Novog koje su simbol rata, ubijanja i stradanja. Pjesnički subjekat kroz stihove iznosi svoje životne stavove i načela koja je izgradio na klasičnim tekstovima, a to je da briga za materijalno, slavu i moć uzrokuje ratovanje i prolivanje nedužne krvi. Paskvalićeva nemoćnost ogleda se u tome što on ne zapovjeda, on moli vladare da se urazume.

¹⁰¹⁶ Ivana Vidinović, „Satiričko pjesništvo Mavra Vetranovića“, Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:744764>.
Pristupljeno: 26. 10. 2021. u 21:15h, 27.

¹⁰¹⁷ *Carmina*, 37.

¹⁰¹⁸ *Carmina*, 37.

¹⁰¹⁹ I. Vidinović, nav. rad, 16.

¹⁰²⁰ *Carmina*, 38.

Istorijski kontekst o kojem pjeva Paskvalić odnosi se na Hajrudina Barbarosu koji je u periodu između 1525. i 1540. godine neprestano napadao obalu južne Italije, zapadne Grčke i predjele Boke Kotorske.¹⁰²¹ Iako je zapovjednik flote, Đenovljanin, Andrea Dorijs 1538. godine, nakon poraza kod Preveze, oslobodio Herceg Novi, isti je već sljedeće godine pao u ruke neprijatelja – Turaka.¹⁰²² U teškom porazu kod Preveze, Barbarosa je porazio udruženu hrišćansku armadu¹⁰²³ što je sultanu osiguralo premoć u istočnom dijelu Mediterana kojoj niko neće moći da stane na put sve do bitke kod Lepanta (1571. godine).

Prije nego je uvidio kolika opasnost prijeti i njegovom narodu od sultanove vojske, Franjo I, odnosno kako ga u pjesmi naziva Paskvalić „kralj sa Jelisejskih polja“ (Crede e Elysiis unum te poscare campis)¹⁰²⁴ je paktirao¹⁰²⁵ sa kasnijim zajedničkim neprijateljima ujedinjene hrišćanske vojske. I nakon pristupanja Svetoj ligi, Franjo I nije bio istrajan zbog čega mu je i Paskvalić posvetio nekoliko stihova pred kraj ove poslanice u kojima ga, zajedno sa papom i Venecijom, moli da zaboravi na pređašnje nesuglasice i da se ujedini sa hrišćanskim narodom u odlučnoj borbi protiv Turaka.

„Tu quoq; qui victor superas expandis ad auras
Victrices Aquilas Caesar, tua signa, per undas
Occiduas, e regna novi tibi subdita mundi,
Quicquid id est, tatas penitus qd'mulceat iras,
Cognato concede tuo non multa petenti
Mansuramq; diu tandem componite pacem.“¹⁰²⁶

Stihovi ove Paskvalićeve pjesme izrazito su značajni, jer oni prikazuju značajnu razliku između bokokotorskih i dubrovačkih pjesnika. Premda su i Paskvalić i Vetranović pjesnici sa ove strane Jadranskog mora i obojica su pisali političku satiru, činjenica da je Boka Kotorska u periodu o kome se pjeva bila pod zaštitom Mletačke republike, a da je Dubrovnik bio samostalna republika, jasno se reflektovala u njihovim pjesmama. Dubrovački pjesnici, za razliku od svojih kotorskih prijatelja po peru nisu smjeli otvoreno da pjevaju protiv Turaka. Razlog tome je plašljivost dubrovačkih pjesnika da bi njihov humor i ironija mogli biti cenzurisani, jer su vlasti „pazile na moral građana“.¹⁰²⁷

Kratak epigram posvećen istoričaru Emilijanu Sheniju iz Pjaćence („Ad Emilianum Schaenium Placentinum“) svojevrsan je uvod pjesme koja mu slijedi. Analizom sadržaja epigrama stiže se utisak da su i on i pjesma koja mu slijedi nastali za vrijeme Paskvalićevih vojničkih dana na Kritu.

„Accipe, quae gtristis inter feramurmura belli
Pangimus, e raucas Martia signa tubas.“¹⁰²⁸

¹⁰²¹ Marko Jačov, *L'Europa tra conquiste ottomane e Leghe Sante*, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, 32.

¹⁰²² Isto, 31

¹⁰²³ Do saveza hrišćanskih vladara je došlo nakon što je Sulejman II dva puta prijetio Beču (1529. i 1532. godine), zbog čega je Karlo V uspio da privoli francuskog kralja Franja I (1515–1547) da se novoformljenom zajedničkom vojskom usprotive napadima sa Istoka.

¹⁰²⁴ *Carmina*, 38.

¹⁰²⁵ Francuska je čak od 1543. godine turskim galijama koje nisu mogle da se vrte u Carigrad omogućavala zimovnik u luci Tulon.

¹⁰²⁶ *Carmina*, 39.

¹⁰²⁷ I. Vidinović, nav. rad, 7.

¹⁰²⁸ *Carmina*, 40.

Pjesma „De specu corythio silva“ prikazuje Paskvalića u svjetlu renesansnog pjesnika koji ovaploćuje sve važne odlike novog doba, posebno vjerujući da je priroda istina i da bi pjesnici na nju trebalo da se ugledaju („Naturam artificem caecis spectacula terris“).¹⁰²⁹ U dugoj pjesmi, on nerijetko putem sinonima ili metafora ukazuje na svoje latinske muze, pjevajući simbolično o topolama koje predstavljaju Helijade, kćerke boga Helija koje su nakon bratovljeve smrti (Faeton) pretvorene u listopadna stabla iz porodice vrba ili koristi mitsko ime rijeke Pad, opisujući je u stihovima kao rijeku slavnog Eridana vođe, paunovi su za Paskvalića „šarene pice Junone“ itd. Iz pjesme o Koritskoj pećini, pored renesansnih opisa iste, saznajemo da je nastala, dok „umorni Mars spava“, odnosno za vrijeme rijetkih trenutaka predaha od najezda Barbarose na obale Krita, tokom one iste hladne zime, pune leda, grada i bure o kojoj je Paskvalić već pjevao u jednoj od svojih prethodnih pjesama. Premda se do sada Paskvalić prikazao kao hroničar svog vremena, ljudi i događaja, primjetno je da u ovoj pjesmi, nedvosmisleno referirajući na špilju u Kilikiji koja se zove „Corycus“, u svojim stihovima on navodi „Corythium“ posebno ističući da je baš tako zovu urođenici na vlastitom jeziku („Corythium indigenae patrio cognomine dicunt“).¹⁰³⁰

Pjesma o savezu između hrišćanskih vladara („In Foedus ictum inter principes christianos“) pripada ciklusu političko-rodoljubnih Paskvalićevih pjesama u kojoj se spominju: zlatokosi lav, italska mladost, hispanske vođe, narodi Rajne i dr. već ranije spomenuti koji su sačinjavali jaku Svetu ligu koja se uspješno usprotivila Sulejmanu II u istočnom Mediteranu. Od 38. stiha navedene pjesme, Paskvalić implicira na pobjedu udružene zapadne vojske u borbama pod Bečom, kada je konačno spriječena dalji prodor Turaka u srednju Evropu.

Kao hroničar istorijskih događaja, Paskvalić pjeva o praksi afričkih gusara koji su nerijetko plijenili primorska mjesta u zapadnom Sredozemlju, među prvima priobalje, ali i polja Španije i Italije, ne mareći za vjeru i prezirući svaku pravdu.

„Barbarus, haud fidei memor, e rectuq; piumq;
Spernit; e incautos neglecto foedere pacis
Aggreditur Venetos, Phaeacumq; obsidet arces,
Et late ferro populatur e ignibus agros,
Quodq; potest genus oe mali Phaeacibus infert.“¹⁰³¹

Najopasniji, kako je primjetno iz Paskvalićevih stihova, bio je Hajrudin Barbarosa, sultanov vazal, imenovan 1534. godine za admirala osmanlijske flote.

Kralj kojeg je Barbarosa zajedno sa njegovom vojskom istjerao iz zauzetog Tunisa:

„Atq;hinc ingentes ubi erant Carthaginis arces
Haud procul, antiquum sub prodicione Tunete
Occupat, e patrio pulsum fecedere regno
Cogit, amicitiae praetenso nomine Regem,
Et longa exilia, e longinquas quaerere fedes.“¹⁰³²

bio je vladar Mulaj Hasan, saveznik Karla V. Nakon ovakvih ratnih okolnosti, Paskvalić pjeva o caru koji je odmah prikupio lađe i ujedinjenom snagom izbacio osvajače iz cijelog libijskog kraja.

¹⁰²⁹ *Carmina*, 41.

¹⁰³⁰ *Carmina*, 41.

¹⁰³¹ *Carmina*, 46.

¹⁰³² *Carmina*, 46.

„Non tulit hoc Caesar, subito sed coparat omnis,
Quas habet in ditone rates, citusq; relatu
Eijcit infestos Lybicus de finibus hostes.“¹⁰³³

Tom je prilikom (1535. godine), nakon predaje varvarske vojske, Barbarosa pobjegao u Alžir.

Na osnovu gorenavedenih stihova, ali i nekih ranijih, prethodno analiziranih koji se objedinjeni nalaze u latinskoj pjesničkoj rukovijeti, primjetan je dokumentarni sloj koji Paskvalić dodaje svojim djelima. Ukoliko publika sa dužnim oprezom kroz sito istinitosti prosijava Paskvalićeve ljubavne pjesme sabrane u prvoobjavljenoj zbirci, izvjesno je da se naspram njih, latinska zbirka doživljava iskrenijom zbog istorijske podloge koju je moguće ispratiti u savremenoj istorijskoj literaturi. Kao hroničar svoga vremena, bokokotorski pjesnik u stihovima čuva istorijske ličnosti i pojave kojima je neposredno svjedočio. I pored nezaobilazne subjektivnosti koja krasi književna djela i time ih odvaja od istorijskih, čitalac je u mogućnosti da nasluti kakav stav pjesnik zauzima prema postupcima junaka u njegovim pjesmama, a koji su istorijske ličnosti. Upravo se zbog faktografskih elemenata Paskvalićevih pjesama on može smatrati hroničarem svog vremena.

Političko-rodoljubnu pjesmu Paskvalić je uputio i prefektu papske flote Marku Grimaniju („Ad pontificiae classis praefectum Marcum Grimannum“). Istom je akvilejskom patrijarhu bokokotorski pjesnik uputio i četvrtu po redu pjesmu u drugom ciklusu ove latinske pjesničke rukovijeti. Posebnost ove u odnosu na druge pjesme ovog ciklusa, jeste pripovijedač, mitski morski bog Protej kroz čiji lik, Paskvalić proriče buduće istorijsko-političke događaje. Kao rodoljub, on kroz svog glavnog junaka predviđa srećan ishod bitaka, pišući da će sve željene luke biti dobijene, bez pretrpljene štete, odnosno da će se i nad Kotorom i nad obližnjim Herceg Novim vijoriti zastave sa zlatnim lavom, nakon što se varvarske vojske od straha i bez borbe razbježe.

„Ascriuij, qui continua obsidione solutus
Securos tandem poteris iam carpere somnos
Iam video volitare Novi sub moenia Castri
Victrices Aquilas, e fului signa Leonis.
(...)
Moenia ad ipsa rates, depulsosq; impete primo
Linquere desertos hostes sine vindice muros.“¹⁰³⁴

Na ovaj način je Paskvalić, hrišćanskoj armadi pod vođstvom Andree Dorije, koja je nakon poraza kod Preveza (1538. godine) uputila svoje lađe ka obalama Grčke i Albanije sa namjerom da dođe do Boke Kotorske i osvoji Herceg Novi, predvidio pobjedu. Patriota i rodoljub, Paskvalić zaliv svog rodnog grada opisuje kao najljepši na Jadranskoj obali u kojem je mnogo čestitog svijeta, a kao takvim diči se Kotorom i svekoliki ilirski kraj.

„Ascriuij per amena sinus loca, verbere crebro
Findere aquas, letisq; ipsam cum plausibus urbe
Ire salutatum, qua non praestantior ulla
Tollitur Hadriaci sinuoso in littore ponti.
Virtutumq; virumq; ferax; quibus Illiris ora.“¹⁰³⁵

¹⁰³³ *Carmina*, 46.

¹⁰³⁴ *Carmina*, 48.

¹⁰³⁵ *Carmina*, 48.

Ratna i politička tematika javljaju se u obje Paskvalićeve zbirke: svedenje u italijanskom ljubavnom kanconijeru i izraženije i zastupljenije u latinskim pjesmama. Odluka bokokotorskog renesansnog pjesnika da na dva različita jezika pjeva o istoj tematici značajna je, jer na osnovu nje stičemo uvid o važnosti koju je za njega imala ova tema. Obraćajući se na dva za njega nematernja jezika, Paskvalić razmišlja i o publici do koje će doprijeti njegove pjesme, razmišlja o njihovom obrazovanju i mogućnosti da i oni razumiju važnost tematike koja je u centru njegovog pjesničkog interesovanja kao rodoljuba svjesnog neophodnosti političkog angažmana kulturnih poslanika, ali i kao plaćenog vojnika koji se nije libio da pero zamjeni oružjem u odbrani svog naroda i domovine.

Pjesma upućena pjesniku Đorđu Bizantiju mogla bi se po svojoj sadržini podijeliti na dva dijela. Znatno kraći, uvodni dio predstavlja renesansnu pohvalu upućenu prijatelju kome Paskvalić u svojim stihovima predviđa veliku slavu: „(...) Satiri, Drijade nimfe o tebi će pjevati pjesme. Gajevi svi i žbunje do zvijezda će slaviti tebe“.¹⁰³⁶ Pored afektirane skromnosti spram sopstvenih stihova (uobičajnog književnog toposa), Paskvalić najavljuje Bizantiju priču koju će mu ispričati, a koju u duhu bukoličke poezije, „usred okrilja noći, dok su vjetar i valovi mirni“¹⁰³⁷ priča Vitilije – jedan od morskih bogova i prorok, dok ga u potaji slušaju nimfe. Ta je priča, prelomljena kroz Vitilijevu prizmu, drugi, sadržajno odvojen i znatno veći dio ove Paskvalićeve poslanice. On predstavlja legendu o nastanku grada Kotora, odnosno Ascrivijuma, kako ga u duhu renesansnih arhaiziranja naziva bokokotorski pjesnik. Napisana je, kako pjesnik navodi, u dalmatinskom gaju tokom zimskih dana.

Prvobitno naselje njegovog rodnog grada, po Paskvalićevom pisanju, osnovale su izbjeglice iz Askre. Askrivijska mladež je ostavila domovinu i lutala svijetom, dok nije preko Sicilije došla u Kotor i nazvala ga Askrivijum. Preobražaj koji je doživio naziv imena Paskvalić obrazlaže zaboravnošću potomaka, odnosno time da Kotor znači „stisnuto mjesto“ odnosno gradić kojeg okružuju vrela i rijeke. Legendarno-istorijski slojevi koji se prepoznaju u Paskvalićevom pjesništvu u njega se ulivaju kroz narodni folklor i narodno pjesništvo na njegovom maternjem jeziku.

Analizom pjesme, primjetno je da su na njega najsnažniji uticaj ostavili nebo i more, dvije velike prirodne sile, koje u međusobnom reflektovanju pokazuju najveću snagu kojoj se divio.

„Prostrano nebo što sija od mnogih šarenolikih zvijezda,
Stalnim kretanjem svojim podržava toliku masu.
Velika sila mora kroz prazne bezdane zemlje
Ogromne izbija vani i ispod pećina šupljih. Tako se okean rađa (...)“¹⁰³⁸

Rotković¹⁰³⁹ zaključuje da je Paskvalić tako dobro opisao zaliv zato što je u skladu sa bukoličkim preokupacijama koje su izražene posebno u ovoj njegovoj pjesmi izlazio na Lovćen i sa njegovih vrhova opisivao ono što je vidio, a što je ljudskom oku koje se nalazi u podnožju, odnosno u unutrašnjosti zaliva bilo neuhvatljivo. Rotković je vjerovatno u pravu, jer vrhove Lovćena Paskvalić spominje u svojoj pjesmi („(...) i Lovćen gdje se od ledenog sjaji vrhunca“).¹⁰⁴⁰ Međutim, i u drugim opisima Paskvalić je potvrdio da je i sam ponikao iz tog grada, empirijski svedočivši prirodnim pojavama koje su i danas vidljive u brdima nad gradom. Tako i danas nakon obilnih kiša, u šiljama nad Kotorom kulja voda sa planina, koja se, kako je opisao i Paskvalić slatka voda miješa da morem i „na taj način (more) slanoću napušta svoju“.¹⁰⁴¹ Nisu ni nimfe skrivene pred špiljom slučajne u ovoj pjesmi. Ovaj grad u podnožju

¹⁰³⁶ Iz *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, prevod Šimun Šonje, 311.

¹⁰³⁷ Isto.

¹⁰³⁸ Isto, 312.

¹⁰³⁹ R. Rotković, nav. rad, 1987, 50.

¹⁰⁴⁰ Iz *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, prevod Šimun Šonje, 312.

¹⁰⁴¹ Isto.

Lovćena pored toga što je omeđen vodom, omeđen je i raznim legendama o svom postanku, koje nerijetko uključuju vile, nimfe i druga mitska bića, a priče o nastanku Kotora, neizostavno je u svojim dječaćkim danima slušao i bokokotorski pjesnik.

Opis grada Kotora, pored Paskvalića napisao je još jedan bokokotorski pjesnik – Ivan Bona Boliris. Njihove su pjesme sasvim različite, međutim zajedničko im je oduševljenje zavičajem i rodoljublje. Obojica pjevaju o legendi nastanka rodnog grada koji se kod dvojice pjesnika naziva isto Askrivijum. Promjenu imena Bolica, za razliku od Paskvalića, objašnjava na način da su potomci sačuvali kreposnu ćud zbog čega su gradu dali novo ime Katrahros, što na grčkom jeziku znači čist.

Podužu eklogu u formi dijaloga Paskvalić je posvetio svom rođaku i prijatelju Lodoviku Pontanu povodom tri godine od njegove smrti. Ova pjesma je svojevrsni nastavak sonetnog vijenca koji je Paskvalić posvetio kotorskom učitelju u svojoj italijanskoj pjesničkoj rukovijeti.

„Tertia nāq; subest, postquā te amisimus, aestas:
Ter sine te pingues lacubus calcauimus uuas.“¹⁰⁴²

U njoj dvojica pastira Kalidor i Argant razgovaraju u pastoralnom krajoliku o preranom odlasku prijatelja („Occidis ante diem, medioq; abreptus in aeuo“) ¹⁰⁴³. Ovu Paskvalićevu eklogu od ostalih izdvajaju geografski elementi koji se u njoj prepoznaju. Premda su pastoralne pjesme idilične jer prikazuju ljepotu života u prirodi, te zbog toga u njima najčešće nije moguće prepoznati opjevani predio, odnosno one obiluju tipiziranim bukoličkim krajolicima: pašnjacima, biljnim i životinjskim svijetom, mirom koji bi se po potrebi mogao uklopiti u sve predjele, ova Paskvalićeva pastorala je smještena u Boki Kotorskoj o čemu svjedoče planine koje uokviruju Kotor – Lovćen i Vrmac, ali i vrela Gurdić i Vitinije.

„Sentiat Illiricus post saecula multa Leontes,
Vermanusq; pater, quod Menalus ante solebat.“¹⁰⁴⁴

Kroz pastira Arganta, Paskvalić reflektuje svoje misli i pjeva da je cijeli kotorski kraj žalio za svojim Pontanom:

„His oculis, his ipse oculis, quum volueret atrae
Gurdus aquas, maiorq; suo Bythinus alueo
Obrueret latos ipsius cum frugibus agros,
Et secum nostros traheret sata laeta labores;
Quinetiam celsi nemorosa per antra Leontis
Vermaniq; alto fleuerunt vertice nymphae.“¹⁰⁴⁵

koji je kao dika svog naroda stradao zbog zle kobi u svojim najboljim godinama na Kipru kamo ga je poslala ljubav prema bratu.

¹⁰⁴² *Carmina*, 52.

¹⁰⁴³ *Carmina*, 52.

¹⁰⁴⁴ *Carmina*, 51.

¹⁰⁴⁵ *Carmina*, 52.

„At tu noster amor, tu nostre gloria gentis,
Immiti absumptus fato Pontane iacebis?
(...)
Occidis heu nimiun coelo confise maligno
(...)
Et fratrem pariter e dulces deseris auras.“¹⁰⁴⁶

U pjesmi se direktno i nedosvosmisleno ne navodi da je Pontano bio učitelj, međutim, Paskvalić kroz riječi pastira Arganta pjeva da mu je on pokazao tajne prirode i da je svima za života nesebično poklanjao svoju učenost i umnost.

„Pontanus, qui naturae nos abdita primu (bos,
Edocuit, quae signa imbres, quae sydera ventos,
Quid ue ferat noctes hyeme aut aestate serenas
Cur tumeant fluctus, rursus cur unda residat,
Qualis alat magnae vigor intus Tethyos undas,
Unde suas habeant ortus vaga flumina, quo sit
Aurtenda modo praestigia, multa; nobis
Docta sui monumeta dedit, sed pauca tenemus.“¹⁰⁴⁷

Upravo su gorenavedeni stihovi dugo predstavljali kamen spoticanja proučavaocima Paskvalićevog života i djela i stvarali zabunu istraživačima koji su željeli da saznaju više o učenom Pontanu. Paskvalićevi latinski stihovi svojevrsta su potvrda da je Lodoviko da Ponta zaista bio učitelj kotorske mladeži. Ovaj podatak u svom radu Bratičević je potkrijepila pomoću relevantne arhivske građe, a time i zaokružila priču o misterioznom Pontanu.¹⁰⁴⁸

Pored Pontana, još je jedan prijatelj koga je Paskvalić izrazito cijenio i sa kojim je razmjenjivao pjesme. Bio je to renesansni poeta Hanibal Lucić (1485–1553). Pored Paskvalićevih rima koje je uputio prijatelju, zahvaljujući istraživaču Ivanu Lupiću koji je 2018. godine izvijestio o pronalasku tri primjerka italijanske zbirke pjesama Hanibala Lucića,¹⁰⁴⁹ u prilici smo da konsultujemo i stihove koje je Hvaranin uputio bokokotorskom pjesniku, a koje nam pružaju značajan uvid u odnos pjesnika sa ove strane Jadranskog mora. Lucićeva zbirka pretežno je enkomijastička, u njoj se pohvalnim tonom obraća istaknutim moćnicima, a zahvalno dragim prijateljima. Prvih desetak soneta upućeni su mletačkim javnim funkcionerima: kapetanima, providurima i knezovima mjesta.¹⁰⁵⁰ Preostali dio zbirke (14–27. pjesme) uglavnom je ispunjen prijateljskim obraćanjima savremenima iz Boke Kotorske.

Nama je međutim Lupićev rad, odnosno njegovo otkriće, kopija italijanskih soneta Hanibala Lucića, značajniji zato što se u pomenutoj zbirci nalaze četiri soneta upućena bokokotorskom pjesniku, prijatelju i savremeniku Ludoviku Paskvaliću, ali i Paskvalićevi odgovori prijatelju sa Hvara. Najveći broj soneta koje je Lucić nekom uputio, upravo su pjesme adresirane na renesansnog humanistu iz Kotora. Njihov značaj je moguće protumačiti sa nekoliko aspekata. Značajan doprinos nauci su ti

¹⁰⁴⁶ *Carmina*, 51–52.

¹⁰⁴⁷ *Carmina*, 52–53.

¹⁰⁴⁸ I. Bratičević, nav. rad.

¹⁰⁴⁹ I. Lupić, nav. rad., 5–41.

¹⁰⁵⁰ Među imenima nalazimo: Viktora Dieda, Mattea Maripietra, Marcantonio Mulle, Nicole Bondomera, Gianmattea Bemba, Cristofora de Canal, Bernarda Sagreda, Mattea Zantanija, Marcantonio Priulija i Luigija Guoroa. Nakon dvanaest pohvalnica adresiranih na Mlečane odaslate na službovanje sa ove strane Jadranskog mora, slijedi sonet uobičajen za doba u kom je Lucićeva zbirka nastala, upućen stanovitoj gospođi Orsoli Tetrica. Nju je Lucić opisao kao glasovitu pjesnikinju o čemu u savremenim naučnim krugovima nema sačuvanih podataka. Vjeruje se da je pripadala zadarskoj porodici Detrico.

Lucićeви stihovi na prvom mjestu dali zbog činjenice da se u njima, nedvosmisleno dva puta navodi kako je glasoviti pjesnik Lodoviko da Ponte rođen u Kotoru.

„(...) lui nacquero i Bucchi (e Pellegrini)/ Il Bisantino e Pontani (e in larga copia)/ Altri teco, che dir quiui non posso tutti. / Che sia, non so, ch'a tanto ben l'inchini/ Altro che la nathia sua stella propria, / Felice Terra e voi felici frutti.“¹⁰⁵¹

Istina je da su do istog zaključka godinama ranije došli istraživači Kovijanić i Stjepčević. Međutim, istina je i da njihovo otkriće nije spriječilo buduće proučavalace da i dalje pogrešno navodeći biografske detalje Pontana učitelja doprinose nerazjašnjenosti njegove ličnosti. Ovim Lupićevim otkrićem stavljena je tačka na pitanje identiteta *sunca nacije*, kako mu se u stihovima obraća rođak Paskvalić i isključene su sve dotadašnje pretpostavke o njegovom italijanskom porijeklu.

Drugi važan aspekt Lucićevisih stihova adresiranih na Ludovika Paskvalića, jeste bacanje novog svjetla na veze i poznanstva pjesnika sa ove strane Jadrana, sporedno, ali ne manje značajno, reflektujući kulturnu klimu i društvene odnose za ono vrijeme značajnih lučkih središta „Serenissime“. U svom odgovoru prijatelju Paskvaliću, Lucić veliča Kotor kao najuticajnije mjesto renesansne književnosti.

„Pascal nel nostro clima indarno cerco
Cittade ne Castel, che piu honor fessi
Di Cataro in produr tanti, ch'han cerco
(...)
Che sia, non so, ch'a tanto ben l'inchini
Altro che la nathia sua stella propria,
Felice Terra e voi felici frutti.“¹⁰⁵²

Takođe, svog bokokotorskog prijatelja Lucić ocjenjuje vodećom figurom tog procvata.

„(...) Felice te Pasqual, tua gloria alcuna
Età non spegnerà fin che'l Ciel gira,
Che tanta nel tuo dir dolcezza aduna.“¹⁰⁵³

Da nije riječ isključivo o ljeporečivosti zarad renesansne forme, moguće je utvrditi na osnovu Paskvalićevih stihova upućenih Hvaraninu iz kojih je moguće zaključiti da njihovo prijateljstvo nije samo odraz kurtoazije već da je Paskvalić pratio kolege i uvažavao domete njihovog pisanja.

O njihovom intimnom prijateljstvu, svjedoči drugi Lucićeov sonet upućen Paskvaliću. U ovom sonetu, Hvaranin tješi prijatelja koji pati zbog neuzvraćene ljubavi, podsjećajući ga na jedan od važnih postulata tadašnje poezije – da bez patnje nema visokih duhovnih, ali ni pjesničkih dometa. Međutim, u posljednjem stihu soneta, Lucić prijatelju priznaje, da on sam na žalost ne uspijeva da se drži navedenog pravila.

„Pascal non so come, ch'Amor vi dome,
Vi possiate doler con ragion buona,
Poi ch'a nulla altra alma gentil perdona,
Ne vi è chi senza Amor gentil si nome.

¹⁰⁵¹ I. Lupić, nav. rad, 33.

¹⁰⁵² Isto.

¹⁰⁵³ Isto, 35.

Ei col dorato stral dal cor u' esprome
 Dolci sospir, ei sol (credo) cagiona
 Ch'adhor adhor si laue in Helicon
 La Musa vostra & si polisca & come
 Dunque se consigliato m'hauete eletto
 Benche vi scalde l'vn e l'altra tempia,
 Esser non vi sdegnate a lui soggetto.
 E aciò ben dal locato il loco s'empia,
 Donate al alto stile alto soggetto,
 Il Lucio nò, che la bassezza essempla.¹⁰⁵⁴

Treći po redu sonet iz Lucieve serije posvećene bokokotorskom kolegi i prijatelju naslovljen je osobenije u odnosu na prethodne. Do sada navedene pjesme u naslovu su sadržale samo ime osobe kojoj su upućene (M. Lodovici Pascal ili A M Lodovico Pasqual). Međutim, ovaj po funkciji nedvosmisleno pohvalni sonet, naslovljen je „In laude di M. Lodovico Pasquale“. U njemu je Lucić, ne štedeći pjesničko umijeće, pisao o naporima koje autori ponikli sa ove strane Jadranskog mora, odnosno izvan originalnog italijanskog nukleusa, moraju da ulože kako bi savladali najtananija pravila sintakse i semantike, te svojim nematernjim jezikom dostojno parirali duhu klasičnog pjesništva kakav je bio i jezik Petrarke na koji su se bokokotorski humanisti ugledali, pritom nemavši priliku da borave u Toskani.

„Ch'alcuno già Latinamente serisse
 Con somma lode in stil dotto et arguto
 Ben che da strana region venuto
 Fu perche in Latio egli alleuossi et uisse.
 Ma ch'al bel suon di chi di Laura disse
 (...).¹⁰⁵⁵

Paskvalić Luciću uzvraća ukazanu ljubaznost, posvećujući mu, pored soneta i jednu dužu kanconu. Kako je to činio i u dvijema posvetama kojima je odvojio prvi od drugog dijela „Rima“, i u ovoj pohvalnoj pjesmi, on sebe skromno stavlja u podređeni položaj u odnosu na iskusnijeg dalmatinskog pjesnika ukazujući mu prijateljsku ljubav i vanvremensko poštovanje. U prvim stihovima, mada u to vrijeme još uvijek živog Hvaranina, bokokotorski pjesnik oslovljava riječima „spirito beato e santo“, nakon čega mu niže pohvalne stihove jer po Paskvalićevom mišljenju nije neobično što ga *naše područje* sa pravom slavi.

„(...)
 Hor con la voce viva
 In terra udir ne fai
 Accenti nuovi e gai
 Dell'harmonia celeste sacra, e diva
 Ond'à ragion la prima
 Gloria si dona à teda'l nostro Clima.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁴ I. Lupić, nav.rad, 34.

¹⁰⁵⁵ Isto.

¹⁰⁵⁶ *Rime volgari*, kancona 39, 84.

Lucićeva slava, kako predviđa Paskvalić na osnovu *hiljada spisa koje je ispisao*, prevazići će zemaljske domete, a njegov glas obići će planetu. Zbog svega navedenog pjesnikov rodni grad Hvar će dostignuti firentinsku slavu. Upravo je to ono o čemu je sanjao svaki renesansni pjesnik.

„Anchor la tua Virtú ti farà degno
Che d'unin altro Regno
Irà tua fama à volo
Dall'Indo al Tago; e d'Austro
Fin dove il freddo Plaustro
Lento s'aggira intorno al nostro polo,
Onde con Arno à paro
Andar potrà la tua Città di Faro.“¹⁰⁵⁷

Kolika je bliskost vladala među dvojicom prijatelja po peru, moguće je prepoznati u stihu iz kojeg saznajemo da je Paskvalić upoznat sa Lucićevom sretnom ljubavnom vezom zbog koje se mir i zadovoljstvo osjećaju i u njegovom pjesništvu.

„(...) (Se di colei che t'empie
Di dolce affanno il petto
Amor ti dia vittoria presta e lieta)
(...)“¹⁰⁵⁸

Analizom gorenavedenih stihova iscrpili smo štampani legat Ludovika Paskvalića. Međutim, naknadna otkrića italijanskih soneta bokokotorskog pjesnika svjedoče da u objavljenim zbirkama nisu sabrani svi njegovi stihovi.

Prisjetimo se da je Apendini u svom radu naveo da se o Paskvalićevim latinskim pjesmama odredio na osnovu rukopisa koji mu je dostavio „Dottore Francesco Morandi“,¹⁰⁵⁹ a koji je načinjen po rukopisnom predlošku iz biblioteke Marina Uvračena.¹⁰⁶⁰ Nakon Apendinija, Kerbler, pozivajući se na Kazančićev popis pod brojem 291, piše da se u biblioteci Male Braće u Dubrovniku čuva prepis originalnog rukopisa Paskvalićevih latinskih pjesama u kojem su popisane sve pjesme bokokotorskog pjesnika onako kako ih je štampao Ludoviko Dolče, ali su im dodate i 1 silva, 3 elegije i 32 epigrama, koji su se našli u „starijem nekom rukopisu porodice Uvračena u Kotoru“.¹⁰⁶¹ Prepis iz 1813. godine Paskvalićevih latinskih štampanih i neštampanih pjesama iz rukopisa porodice Uvračen bio je poznat i Šrepelu.¹⁰⁶²

Tragom Kerblerovih i Šrepelovih radova, Rotković je pokušao da dođe do navedenog rukopisa. Smatrao je da bi od posebnog značaja za proučavaoce bili epigrami, koji se često odnose na konkretne ličnosti, posebno kada se zna da je Paskvalić kao pjesnik imao dar hroničara. Međutim, Rotković sa žaljenjem konstatuje da „(...) u najnovijem Brlekovom popisu rukopisa Male braće ovih stihova nema“.¹⁰⁶³ Rotković je mislio na djelo rimokatoličkog duhovnika Ivana Mija Brleka (1911–1984) pod

¹⁰⁵⁷ *Rime volgari*, kancona 39, 84.

¹⁰⁵⁸ *Rime volgari*, kancona 39, 84.

¹⁰⁵⁹ F. M. Apendini, nav. djelo, 28.

¹⁰⁶⁰ Isto, 29.

¹⁰⁶¹ Đ. Kerbler, nav. rad, 7.

¹⁰⁶² M. Šrepel, nav. rad, 117.

¹⁰⁶³ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 117.

nazivom „Rukopisi Knjižnice Male Braće u Dubrovniku“ u kojem je obradio 293 rukopisa.¹⁰⁶⁴ Bez obzira na to što smo ostali uskraćeni za Rotkovićeov prikaz neštampanih pjesama bokokotorskog pjesnika, on je bio u pravu kada piše da to „ipak ne znači da su stihovi nepovratno izgubljeni“.¹⁰⁶⁵

Prije objavljivanja rada Irene Bratičević¹⁰⁶⁶ koja u njemu konstatuje da je rukopis o kojem je pisao Apendini nepovratno izgubljen, mi smo 2018. godine, zahvaljujući ljubaznosti Mare Bjelokosić, fratra Veseljka Grubičića i Stipe Nosića dobili na uvid rukopisni prepis neobjavljenih Paskvalićevih latinskih pjesama koji se čuvaju u arhivu samostana Male Braće u Dubrovniku pod signaturom 1763, a koji je sačinio Antun Krša 1812. godine. U opisu rukopisa koji je moguće konsultovati na internetskoj stranici samostana Male Braće,¹⁰⁶⁷ pored signature, na kartici je u rukopisu napisano na latinskom jeziku „Ludovici Pascalis Catharensis“, pored čega je naznačen naslov latinske zbirke pjesama „Carmina“, ali i to da ju je objavio Lodoviko Dolče, odnosno kako je napisano „per Ludovicum Dulcium nunc primum in lucem edita“ i još je dodata godina MDLI. Po našoj molbi fra Stipe Nosić nam je potvrdio da je oznaka „Č 291“, koja se nalazi u desnom gornjem uglu ispod signature, obilježje koje potvrđuje da se pod signaturom 291 isti prepis rukopisa nalazi i u štampanom katalogu koji je 1860. godine objavio bibliotekar Inočenco Čulić (Innocenzo Ciulich). Po našoj molbi, a uz zalaganje Ane Klikovac, sve Paskvalićeve pjesme koje ne ulaze u korpus objavljene zbirke na latinskom jeziku prvi put su prekucane, čime je naučnoj javnosti omogućeno da njihovoj analizi pristupi na jednostavniji način.

Fototipsko izdanje rukopisa iz samostana Male Braće sadrži 178 fotografija od čega 11 ne sadrži tekst i predstavlja fotografije korica i prvih praznih listova. Rukopisna zbirka može se podijeliti na dva dijela. Prvi sadrži prepis svih Paskvalićevih štampanih latinskih pjesama. Za razliku od štampanog izdanja, u rukopisu se iznad naslova nalazi i natpis kojoj vrsti pjesme stihovi pripadaju. S obzirom na to da su većina Paskvalićevih latinskih objavljenih pjesama elegije, iznad svakog naslova upisan je redni broj iste. Kada se prelazi iz jednog u drugi ciklus zbirke, numerisanje pjesama uvijek započinje od broja jedan. Drugi, značajno kraći dio prikazuje razlike koje u odnosu na objavljeno djelo sadrži Uvraćenov rukopis. Nakon prepisa neobjavljenih pjesama dat je sadržaj prema kojem prvi ciklus rukopisa sadrži 13 elegija, drugi 8, treći jednu manje od drugog, a na kraju bez jasne naznake da se radi o četvrtom ciklusu dat je popis 7 silvi.

U Paskvalićeve neobjavljene pjesme spadaju 1 silva pod nazivom „Mirtilla“, tri elegije: „Ad Marianum Bizantium“, „Ad Dei Matrem“ i „Pax Venetorum“, kao i 32 kratka epigrama. S obzirom na činjenicu da ni jedan kraći stihovni sastav nije ušao u Paskvalićevu objavljenu zbirku poezije, poznavanje njegovog pjesničkog opusa ne bi bilo zaokruženo da su navedeni stihovi ostali nepoznati naučnoj javnosti. Imajući u vidu prostor koji nam je na raspolaganju, kao i obimnost i značaj pronađenih stihova, odlučili smo da rešampu naknadno pronađenih Paskvalićevih latinskih rima objavimo kao zaseban rad.

Uvidom u do sada pronađene Paskvalićeve pjesme, slobodni smo da zaključimo da je njegova latinska zbirka individualnija, te da posjeduje izražen lični doživljaj u odnosu na italijansku pjesničku rukovijet. Teme kojima se pjesnik bavi raznovrsnije su, ličnije i u većini se prepoznaje i sam autor zbog čega su latinske pjesme pogodne za sticanje pouzdanije percepcije o Paskvalićevoj ličnosti, njegovom

¹⁰⁶⁴ Mijo Brlek, „Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku“, I, JAZU, Zagreb, 1952. Ovo djelo predstavlja prvi štampani opis rukopisa u izdanju JAZU nakon II sv. rata i mada je svećenik Brlek imao namjeru da napiše i drugi dio, odlazak u Rim ga je u toj namjeri spriječio. Vidi: Ivan Đamić, *In Memoriam Mijo Brlek (1911–1984)*, Dostupno: na: <https://hrcak.srce.hr/98950>, Pristupljeno: 29. 10. 2021 u 13:24h.

¹⁰⁶⁵ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 117.

¹⁰⁶⁶ I. Bratičević, nav. rad, 168.

¹⁰⁶⁷ Vidi: <https://malabraca.wixsite.com/pharmacy-museum/rukopisni-arhiv>. Pristupljeno: 29. 10. 2021. u 14:28h.

životopisu i pjesničkim shvatanjima.¹⁰⁶⁸ Izrazito rodoljublje i politička misao koje krase njegove latinske pjesme, za razliku od njegovih uzora Dantea i Petrarke, nisu se rodile iz kulturnog iskustva i klasične literature, već iz konkretnog učešća u istorijskim događajima. Paskvalićeva latinska poezija se doživljava punijom i iskrenijom u odnosu na italijansku, zbog čega su latinske prigodne pjesme posebno zanimljive sa biografskog aspekta, dok su italijanski soneti ipak patili „od neizlečivog odsustva iskrenosti“.¹⁰⁶⁹ Paskvalićeva ljubav u stihovima na latinskom jeziku je opipljivija i konkretnija, zbog čega i njegova dragana u ovoj pjesmarici nije bezimena „donna“, već Kotoranka po imenu Silvija. Po Šrepelovoj ocjeni, Paskvalićeva latinska poezija nije bila igrarija, već „moćan organ kojim je bokeljski pjesnik upoznao Evropu sa našim prilikama“.¹⁰⁷⁰ Posebno je cijenio silvu posvećenu Đorđu Bizantiju koja sadrži potpun opis grada Kotora. Paskvalićevih bilježaka o imenima gradova, mjesta, potoka i zgrada držao se i sam Šrepel prilikom tumačenja pjesme posvećene Kotoru Paskvalićevog prijatelja i sugrađanina Bolice. Zbog svega navedenog, Šrepel je Paskvalića svrstao u ponajbolje latinske pjesnike.¹⁰⁷¹ Sa njegovim ocjenama Paskvalićevog pjesništva saglasan je i Čelebić svrstavajući Paskvalićevo latinsko djelovanje u sam vrh „uopšteno slovenskog mediteranskog latiniteta“.¹⁰⁷² Na ovakav sud, njega su navele krupne ovidijevske promjene i preobrazbe, karakteristične za antičku književnost, a koje je po pisanju Čelebića u naše krajeve donio upravo Ludovik Paskvalić. Zbog toga Čelebić smatra da bokokotorska književnost pisana na latinskom ima „u njemu, pore Dukljanina i Zmajevića, svog najboljeg predstavnika“.¹⁰⁷³

5. PREVODI I PREPJEVI PASKVALIĆEVOG DJELA

Na osnovu napisa prvih proučavalaca djela Ludovika Paskvalića upoznati smo sa činjenicom da je njegova prvoobjavljena zbirka bila rijetka i teško dostupna, zbog čega su svoje zaključke o pjesničkoj vještini i životu bokokotorskog pjesnika istraživači nerijetko u prvim godinama bazirali na manuskriptima koji su sadržali prepise Paskvalićevih originalnih djela. Nedostupnost originalnih štampanih izdanja uslovlila je da se rasute rime bokokotorskog pjesnika počnu preštampani u stranim antologijama. Potreba za prevodima Paskvalićevih pjesmarica pojavila se nakon što su ga, poslije Italijana i Engleza, otkrili i za njegovo djelo se zainteresovali naučnici sa naših prostora.

Paskvalićeva književna zaostavština ni na italijanskom, ni na latinskom jeziku do danas nije prevedena u cjelosti. Zato su za analizu inspirativni pojedinačni naponi Paskvalićevih prevodilaca i tumača njegovog djela, uz posebne osvrtne na komparativno poređenje prepjeva sa tekstovima originala. Uprkos činjenici da su se tokom XIX vijeka istraživači sa ovih prostora interesovali i pisali o Ludoviku Paskvaliću, čini se da je bio potreban istorijski odmak od stotinu godina da želja za prevodenjem njegovih djela sazri. Dragocjena je zbog toga činjenica što su prevodioci i tumači njegovog djela temporalno „rasuti“ gotovo po čitavom XX vijeku, zbog čega smo u mogućnosti da, prateći prevodilačka dostignuća u njihovom sopstvenom vremenu, sintetizujemo čitavo receptivno polje XX vijeka s početkom XXI u pogledu pjesnikovog života i djela.

Paskvalić je prvi put preveden kod nas 1969. godine. Probrane latinske pjesme našle su se u prevodu Nikole Šopa i Vedrana Glika u zborniku „Hrvatski latinisti, u stihu i prozi“.¹⁰⁷⁴ Šop je preveo tri elegije: Silviji („Ad Sylviam“), Ogrlici moje gospoje („De monili dominae“) i O Silviji („De Sylvia“), dok je Vedran Gligo preveo 5 pjesama: Ivanu Bolici („Ad Ioannem Bonnam“), Luni („Ad Lunam“),

¹⁰⁶⁸ С. Калезић, нав. djelo, 1996, 24.

¹⁰⁶⁹ М. Пантић, нав. djelo, 1990, 22.

¹⁰⁷⁰ М. Šrepel, нав. rad, 1894, 120.

¹⁰⁷¹ Isto, 117.

¹⁰⁷² G. Čelebić, нав. djelo, 2016, 254.

¹⁰⁷³ Isto, 253.

¹⁰⁷⁴ Zbornik *Hrvatski latinisti*, I, Matica hrvatska Zora, Zagreb, 1969.

Prijateljima („Ad amicos“), Bratu Klementu Ranjini („F. Clementi de Ragnina“) i Sirovom pjesniku („Ad poetam barbarum“). U istom su zborniku naporedo sa prevodima preštampani latinski originali Paskvalićevih pjesama.

Radoslav Rotković je 1975. godine priredio ogled o bokokotorskom pjesniku u kojem je objavio prepjev sedam probranih Paskvalićevih italijanskih soneta. Nakon tih prevoda publika, ali i naučna javnost sa ove strane Jadrana, prvi put je imala priliku da upozna pjesnika Paskvalića i kao latinskog, ali i kao italijanskog poetu čitajući njegova djela na svom maternjem jeziku.

Rotković je odlučio da prepjeva šest soneta bokokotorskog pjesnika koji se nalaze objedinjeni u štampanom izdanju „Rima“ iz 1549. godine. Za razliku od prevoda datih u zborniku *Hrvatskih latinista*, Rotković nije naporedo davao italijanske originale pjesama koje je prepjevao. A razloge zbog kojih u svoj rad nije uvrstio i prevode iz Paskvalićeve latinske zbirke pjesama objasnio je nedostatkom prostora.¹⁰⁷⁵

Rotković je na srpskohrvatski jezik prepjevao prvi Paskvalićev sonet „Ecco descritta in lagrimosi versi“ („U rime ove orošene plačem“) dat nakon uvodnog obraćanja plemenitoj Zadranci, zatim sonete: „Se come io vi dimostro ogn'hor ne'l volto“ („Bol koju sam pomno u nutрини skrivo“), „Hor ardo in giacchio, et hor ne'l foco tremo“ („Čas u vatri zebem, čas u ledu gorim“), „Ninfe del mar che con soave errore“ („O nimfe morske, u igri nestašnoj“), „Amor che giri et muovi à tuo diletto“ („Ljubavi koja okreće ka dragom“) i „Morte non è qul che morir s'appella“ („Smrt nije ono što se smrću zove“).

S obzirom na to da su prevodi sa latinskog Šopa i Gliga, odnosno sa italijanskog jezika Rotkovića, jedini prevodi pojedinih Paskvalićevih soneta, nije ih moguće upoređivati sa dostignućima drugih prevodilaca. Međutim, moguće je pobliže analizirati prevodilački odabir, metode i rješenja.

Rotković je, prije nego je prikazao prepjeve soneta iz objavljene italijanske rukovijeti, dao prevod završnih stihova odnosno dva terceta naknadno pronađenog Paskvalićevog soneta koji nije dio štampane italijanske pjesmarice: „Quel sacro ardor ch'a mici più teneri anni“.

„Però se put talbor lo scrivo et canto
In time basse et di dolcezza prive
Per disfocar il mio dolor alquanto,

Il mondo sa, cha chi angoscioso vive
Coprasi put sotto contrario manto,
Stridendo canta et veneggiando scrive.“¹⁰⁷⁶

„Al, ako se ipak ja i pera latim
U neuglednim rimama bez čari,
Kojima sebi bol i muke kratim,

Svijet zna da mnogi koji ne bugari,
Nespokojno diše i krijući pati
I vrišti i pjeva, piše i krvvari.“¹⁰⁷⁷

Po riječima prevodioca, ove stihove je odabrao zbog njihove karakterističnosti. Vjerujemo da je Rotković mislio na poetički iskaz koji govori o shvatanju, smislu i svrsi pjesništva, a koji je Paskvalić u navedenim stihovima sažeo. Bokokotorski pjesnik je pojasnio stanje u kojem se nalaze poete koji ne pišući, nisu u mogućnosti da izraze svoje unutrašnje nemire i na taj način, makar i „neuglednim rimama“ olakšaju sebi. I ovaj Rotkovićev prepjev, kao uostalom i prepjevi ostalih italijanskih soneta, pokazali su da je Rotković zadržao šemu rima iz originalnih Paskvalićevih pjesama, vodeći računa da se završne riječi stihova rimuju, nerijetko i na štetu preciznosti, uz dosta slobode i smjelog dodavanja.

¹⁰⁷⁵ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 125 (фус нота 1)

¹⁰⁷⁶ M. Poročić, nav. rad, 2015, Gojko, 358.

¹⁰⁷⁷ P. Ротковић, nav. rad, 1975, 125 (fus nota 1)

Godine 1987. pojavilo se djelo u kojem je do danas objedinjen najveći broj prevoda Paskvalićevih pjesama. Rotković je prevodio italijanske sonete, a latinske pjesme prevodili su, pored do sada spomenutih, Šopa i Gliga i Šimun Šonje. U napomeni o prevodima koju piše priređivač djela naznačeno je da „(...) su novi samo prevodi latinskih stihova dr Šonje“, te da su u njegovim prevodima vršene sitnije izmjene „(...) kako bi se leksika i gramatika uskladila sa oblicima uobičajenim u Crnoj Gori“. ¹⁰⁷⁸

Prevodi su u ovom djelu više strukturirani, odnosno dati su sa tačnom naznakom ne samo kojoj Paskvalićevoj zbirci pripadaju, već i kojem njenom dijelu, odnosno iz kojeg su ciklusa/knjige. Tako je iz „Običnih rima“, kako „Rime volgari“ prevodi Rotković, dat prevod posvete „Veoma plemenitoj i ljubaznoj gospođi Marici Grizogono, zadranskoj plemkinji“. Uz prevod, u fusnoti je data i primjedba prevodioca u kojoj se pojašnjava da shodno duhu arhaizama humanističke epohe koja glavni grad Boke Kotorske – Kotor naziva Askrivijum, isto se tako i bokokotorski pjesnik pišući o mjestu gdje je njegova poezija nastala (u krajnjem uglu Dalmacije) drži vizantijske podjele carstva, po kojoj je Dalmacija, sa četiri oblasti dopirala do Drača i Zigona na Kosovu. ¹⁰⁷⁹

Pored ranije objavljenog prepjeva italijanskih soneta, Rotković je iz prvog dijela Paskvalićevih italijanskih „Rima“ uvrstio i sonet „Quel sacro ardor ch'a miei più teneri anni“ („Onaj sveti Plamen najnježnijih ljeta“) po kome je cjelokupno Rotkovićevo djelo dobilo ime („Sveti plamen“), kao i još devet drugih soneta. ¹⁰⁸⁰

Iz drugog dijela Paskvalićeve italijanske pjesmarice, Rotković je odabrao da prevede posvetu „Presvijetlom monsinjoru Vinčencu Kvirinu“, kao i da prepjeva sonet „U spomen Barbarose koji je opsjedao Kotor“ („Ad Ariadenu Barbarossa“).

Drugi dio zbirke koji je na italijanskom jeziku naslovljen „Rime diverse“, Rotković je preveo kao „Pjesme različne“, te prevedene pjesme svrstao u cikluse, odnosno knjige kojima pripadaju i u originalnom, štampanom izdanju Paskvalićeve latinske pjesmarice. Iz prve knjige, prepjevan je najveći broj pjesama, tačnije petnaest elegija. ¹⁰⁸¹ Komparativnom analizom elegija („Ad Sylviam“, „De monili dominae“, „Al lunam“ i „De Sylvia“), koje su se već ranije pojavile u prevodu Šopa i Gliga, primjetno je da je prepjeve u „Svetom plamenu“ istih pjesama priredio Šimun Šonje, koji se po mišljenju Rotkovića, uspjelije približio originalu a čemu je doprinio Šonjin klasičan metar koji vrednije preslikava stil bokokotorskog renesansnog pjesnika, a uz napomenu da je u njegovim prevodima došlo do sitnih izmjena te je umjesto tko navedeno ko, umjesto nesretan – nesrećan, umjesto Kreta – Krit itd. ¹⁰⁸²

U drugoj knjizi elegija prepjevano je ukupno osam pjesama. ¹⁰⁸³ Među prevedenim elegijama nalaze se i dvije: „Priateljima“ i „Fra Klementu Ranjini“ koje je prepjevao takođe Šimun Šonje i koje

¹⁰⁷⁸ Радослав Ротковић, *Људевит Пасковић, Свети Пламен*, библиотека Луча, Побједа, Титоград, 1987, 324.

¹⁰⁷⁹ Isto, 44.

¹⁰⁸⁰ Soneti koje je Rotković prepjevao: „Quando'io rivolgo gl'occhi in quella parte“ (Kad pogled moj na onu stranu skrene), „Chi f'sommo ben sentir qua giu desia“ (Ko svevišnje dobro osjetiti želi), „Questa de l'terzo ciel anima rara“ (Ova, s trećeg neba zalutala duša), „Mentre in lodarle ogni tua forza spendi“ (Dok hvaleći je trošiš sile vruće), „Ond'io che piu d'ognun v'osservo et amo“ (Ja koji za vama ko kućence kaskam), „Perche chi visse lieto, et fortunato“ (Ko živio je bezbrižno i lako), „A. M. Camillo Drago“ (Kamilu Dragu), „A.M. Vicenzo Bucchia“ (Vićencu Bući) i „Però vedendo sua bellezza tale“ (Gledajući čari ovog divnog stvora).

¹⁰⁸¹ Marijanu Bitantiju („Ad Marianum Bizantium“), Hanibalu Luciću („A. M. Annibal Lucio“), Na smrt Lodovika da Ponte („In morte di M. Lodovico Da Ponte“), Silviji („Ad Sylviam“), Mariju Brutu („Ad Marium Brutum“), Na moj rođendan („De natali die“), Ivanu Boni („Ad Joannem Bonnam“), Istome („Ad Eundem“), Bolesnom Kamilu Dragu („Ad Camillum Draconem aegrotantem“), Gospina ogrlica („De monili dominae“), Martinjske igre („Martinales lusus“), Martinje („Martinalia“), Srebrnoj ruži („De rosa argentea“), Silviji („De Sylvia“) i Mjesecu („Ad lunam“).

¹⁰⁸² P. Rotković, nav. djelo, 1987, 324.

¹⁰⁸³ Prijateljima („Ad amicos“), Eugenu Bući („Ad Eugenium Bucchium“), Marijanu Bizantiju („Ad Marianum Bizantium“), Panonska ekspedicija cara Karla („In Caroli caesaris pannonicam expeditioem“), Marku Grimaniju prefektu papinskog

se sasvim razlikuju od istih pjesama koje je u „Hrvatskim latinistima“ prepjevao Vedran Gligo. U slučaju pjesme „Fratrī Clementi de Ragnina“ različit je čak i naslov. Gligo je oznaku F. iz originalnog latinskog naslova preveo kao „brat“ zbog čega pjesma nosi naslov „Bratu Klementu Ranjini“, dok je Šonje istu riječ preveo kao „fratar“, odnosno pjesma je data pod naslovom „Fra Klementu Ranjini“.

Iz treće i četvrte knjige prepjevano je po sedam pjesama.¹⁰⁸⁴ Jedina pjesma koja je već ranije objavljena u prevodu Vedrana Gliga („Sirovom pjesniku“), u ovom je djelu data u prevodu Šimuna Šonje i znatno se razlikuje od Gligovog prepjeva.

Godine 1996. iz štampe je izašlo djelo¹⁰⁸⁵ koje je pored kratkog prikaza biografija trojice bokokotorskih pjesnika (Đ. Bizantija, L. Paskvalića i I.B. Bolice) dalo na uvid i prevode i prepjeve pjesama poetskog triptiha renesansnog Kotora. Novinu u odnosu na do tada objavljene prevode, predstavljaju prevodioci Paskvalićevih pjesama iz italijanske rukovijeti koji su se prvi put bavili prevodima njegovog djela. Pored do tada poznatog Rotkovića, sonete su prevodili i Mirka Zogović, Vesna Kilibarda, Miloš Milošević i priređivač izdanja Slobodan Kalezić, dok su se prevodima latinskih pjesama bavili prevodioci od ranije poznati: Š. Šonje, N. Šop i V. Gligo.

U napomeni priređivača navedeno je da se pred čitaocima nalazi djelo čiji se veći dio „prvi put prenosi u naš savremeni jezik“, što se posebno odnosi na Paskvalićevo italijansko pjesništvo, od čega je u prevodu do tada objavljen tek po neki ciklus pjesama.¹⁰⁸⁶ Paskvalićeva petrarkistička lirika, izvorno objavljena bez naslova, u ovom djelu je, radi lakšeg identifikovanja, data prema skraćenom incipitu. Pjesme su takođe grupisane prema dominantnim motivima, osjećanjima ili atmosferi u stihovima, dok su naslovi iz Paskvalićeve latinske rukovijeti kao i rime iz „Pjesama različitih“ date prema izvornim izdanjima, odnosno prema prvim publikovanim prevodima.¹⁰⁸⁷

Pored do tada poznatih Rotkovićevih prevoda Paskvalićevih italijanskih stihova, u ovom djelu se prikazuju do tada sasvim novi prepjevi italijanskih rima.

Iz drugog dijela italijanske pjesmarice, pored posvete Presvijetlom monsinjoru Vinčencu Kvirinu, i pjesama upućenih viđenijim Bokeljima i Italijanima (Đorđu Bizantiju – dvije pjesme, Kamilu Dragu, Vinčencu Bući – dvije pjesme, poduža kancona Hanibalu Luciću, Nikoli Đulijanu, Urbinu od Kreme, tri umrlice Ludoviku Pontanu, Matiju Bembu, Lorencu i Pizaniju), prevedena je i uvodna Paskvalićeva pjesma iz ovog dijela posvećena Italiji („Famosa terra che co'l dorso parte“), dvije pjesme posvećene prečasnom i nepoznatom legatu, U spomen Barbarose i kralju neba.

Iz Paskvalićeve latinske rukovijeti, prevedeno je ukupno 26 pjesama. Pjesme: „Luni“, „Silvijii“, „O Silvijii“, „Ogrlici moje gospoje“, „Sirovom pjesniku“, „Prijateljima“ i „Ivanu Boni Bolici“, prepis su već ranije objavljenih prevoda na kojima su radili Šop i Gligo. Prevodi preostalih pjesama takođe su već ranije objavljeni, a na njima je u „Svetom plamenu“ radio Šimun Šonje. Novina koju je donijelo djelo

brodovlja („Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum“), Vinku Kapelu prefektu mletačke flote („Ad Venetae classis praefectum Vincentium Capellum“), Fra Klementu Ranjini („Fratrī Clementi De Ragnina“) i Pohvalno slovo knjizi fra Dinka Buća („In opus f. Dominici Bucchii encomion“).

¹⁰⁸⁴ Treća knjiga: Na povratku sa Krita („In reditu e Sreta“), Ubavom Gurdiću („Ad amnem Gurdum“), Berba („Vindemia“), Sirovom pjesniku („Ad poetam barbarum“), Filipu Fabriciju („Ad Philippum Fabritium“), Jerolimu Bratučeviću Atiku utjeha prigodom smrti supruge („Ad Hieronymum Bertutium Atticum consolato in morte coniugis“) i Ljubavni razgovor („Dialogus Amatorius“). Četvrta knjiga: Kralju galije i ostalim hrišćanskim vladarima („Ad Galliae regem reliquosque principes christianos“), Emilijanu Sheniju iz Pjaćence („Ad Emilianum Schaenium placentium“), Pjesma o koritskoj pećini („De specu Cprythio silva“), O savezu između kršćanskih vladara („In foedus ictum inter principes christianos“), Prefektu papske flote Marku Grimaniju („Ad pontificiale classis praefectum Marcum Grimannum“), Georgiju Bizantiju („Ad Georgium Bizantium“) i Kalidor i Argant Pastiri („Galidorus et Argantus Pastores“).

¹⁰⁸⁵ Изабрана поезија, приредио Слободан Калезић, Обод, Цетиње, 1996. 346.

¹⁰⁸⁶ Isto.346.

¹⁰⁸⁷ Isto, 347.

„Izabrane poezije“ kotorskog pjesničkog triptiha su do tada neobjavljeni prevodi dvije Paskvaličeve latinske pjesme: „Marijanu“ i „Đorđu Bizantiju“, obje u prevodu Šimuna Šonje.

Skoro dvadeset godina prošlo je od mogućnosti da se prevodi Paskvaličevih rima pronađu u nekom novijem djelu. U antologiji „Barok Crne Gore“ koja je izašla u nekoliko tomova, Gojko Čelebić je objavio ukupno 17 prevoda pjesama renesansnog bokokotorskog humaniste (5 u II tomu i 12 u III tomu antologije)¹⁰⁸⁸, među kojima i prevod uvodne posvete upućene plemenitoj Zadranci. Mada u antologiji nije jasno naznačeno o čijim se prevodima radi, analizom prevedenih stihova utvrdili smo da su svi već ranije bili objavljeni. Jedina razlika primjetna je kod prevoda Paskvaličeve latinske pjesme upućene Klementu Ranjini čiji je prevod priredio Šimun Šonje, a u naslovu je riječ „fra“ zamijenjena drugom „brat“. Naslov pjesme „Smrti od ljubve“, skraćen je u odnosu na naslov dat u „Izboru poezije“, a koji glasi „Smrti od ljubve, koliko te...“. Međutim, tekst prevoda identičan je, odnosno nepromijenjen u odnosu na prevod koji su uradili Mirka Zogović i Slobodan Kalezić. Premda antologija Gojka Čelebića nije donijela novine u prevodima Paskvaličevih djela, ona je omogućila čitaocima da se upoznaju sa prevodima bokokotorskog pjesnika i učinila ih je svježim i aktuelnim i na pragu XXI vijeka.

Četiri godine od objavljivanja Čelebićevog djela, tačnije 16. aprila 2019. godine, akademik Tonko Maroević je u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, u okviru tribine „Portreti crnogorskih književnika“ govorio na temu „Ludvik Paskalić, kotorski pjesnik XVI vijeka“. Tom prilikom Maroević je publici ponudio sasvim nove prepjeve već prevedenih Paskvaličevih soneta. Na taj ga je čin, po sopstvenim riječima, motivisao lokalpatriotizam, odnosno činjenica da potiče sa ostrva Hvara u Jadranskom moru, kao i da ima iskustva u prepjevavanju petrarkističkih i danteovskih kancona. Prva u nizu pjesama koju je preveo Maroević je kancona upućena Hvaraninu Hanibalu Luciću koju je ranije već preveo Radoslav Rotković. Pored prepjeva Paskvaličevih pjesama upućenih prijatelju Hvaraninu, Maroević je prepjevao i pjesme adresirane na Zadrancu Grizogono. Po riječima akademika, to je učinio „zbog njihova galantnoga tona i iskaza poštovanja što sublimiraju erotizam u korist nutarnje ljepote i duhovnoga srodstva“.

Uprkos činjenici da je većina Paskvaličevog štampanog književnog legata do danas prevedena, ostalo je još vrijednih neštampanih pjesama sa kojima se istraživači još uvijek nisu uhvatili u koštac, a koje bi upotpunile i zaokružile portret bokokotorskog pjesnika i pružile nove, značajne uvide u njegovo stvaralaštvo, vrijeme u kojem je živio i radio i prijateljske odnose koje je njegovao.

6. UTICAJ PASKVALIČEVE BOKOKOTORSKE LIRE NA EVROPSKE PJESNIKE

U prethodnom poglavlju rada imali smo prilike da upoznamo prevodioce sa naših prostora koje je na prevode i prepjeve inspirisalo Paskvaličevo djelo. Međutim, u ovom radu bilo je riječi i o tome na koga se ugledao i pod čijim je uticajima stvarao renesansni pjesnik iz Boke Kotorske – Ludovik Paskvalić. U njegovim rimama prepoznali smo, izdvojili i analizirali sve poveznice sa muzama kojima se nadahnjivao, kao što smo i odgonetnuli sva vrela sa kojih se napajala njegova pjesnička vještina. Rijetki su, međutim, primjeri kada su pjesnici sa naših prostora bili inspiracija većim, poznatijim i cjenjenijim predstavnicima svjetske književnosti.

Početkom XX vijeka, istraživanja pojedinih proučavalaca dovela su do zaključka da je engleski renesansni pjesnik Tomas Lodž i romanopisac uz neznatne intervencije prevodio stihove pisaca iz drugih evropskih književnosti, posebno izdvajajući rime renesansnog poete iz male i geografski udaljene Boke Kotorske.

¹⁰⁸⁸ Gojko Čelebić, *Barok Crne Gore*, II i III, CID, Podgorica, 2015.

Kako bismo razumjeli put koji su italijanski soneti bokokotorskog humaniste prešli kako bi dospjeli u Englesku i zainteresovali ondašnje pjesnike, neophodno je da veoma kratko prikazemo razvojni put soneta – najzahtjevnije od svih pjesničkih formi.

Izvjesno je da je elizabetanski sonet bio direktno pozajmljen iz italijanskog. Međutim, sonet je kao nova pjesnička forma nastao u XI vijeku u Provansi.¹⁰⁸⁹ Vijek kasnije, tačnije 1230. godine sa juga Italije, sonet je započeo svoj nezaustavljiv put kao vjerovatno jedna od najdugovječnijih pjesničkih formi.¹⁰⁹⁰ Dante i njegovo djelo „Vita Nuova“ (1292/1293)¹⁰⁹¹ bili su prekretnica u italijanskoj, ali i u svjetskoj književnosti. Za ono vrijeme nova pjesnička forma od 14 stihova podsjećala je na grčki epigram, a svoju potpunu dominaciju sonet je doživio sa Petrarkom koji se naslonio na sonete svog prethodnika Dantea. Premda se Petrarkini soneti nisu značajno razlikovali od rima njegovog prethodnika, ipak je sa Toskancem sonet postao poznat izvan granica Italije, a u naredna dva vijeka zagospodario je cijelom Evropom. Sredinom XV vijeka sonet je stigao u Španiju, početkom XVI vijeka u Britaniju i Francusku, a početkom narednog (XVII) vijeka i u Njemačku.¹⁰⁹²

Nakon Petrarkine smrti (1374. godine), prilikom masovne prevodilačke ekspanzije Petrarkinih soneta na druge svjetske jezike, nesumnjivo je došlo do povređivanja originalnog jezika i forme, jer je po riječima Sidnija Lija „samo potpuna harmonija jezika i zrela mentalna koncentracija“¹⁰⁹³ garancija za uspješno napisan, odnosno preveden i usklađen sonet. Uprkos sve češćim prevodima Petrarkinih soneta, pisac „Kanconijera“ i dalje je bio vodeća figura iz čijih su rima svi imitatori crpili svoju inspiraciju, jer njegovi soneti po pjesničkoj vještini nisu mogli biti u ravni ni sa njegovim prethodnikom, ali ni sa njegovim imitatorima, odnosno sljedbenicima.

Tokom XVI vijeka u Evropi je cvjetala praksa imitiranja soneta, zbog čega je velikim dijelom period renesanse bio prepoznat u svjetskoj književnosti kao zlatna era evropske literature. Figure koje su obilježile novo doba svakako su Pjetro Bembo, u prvoj polovini, i Ludoviko Dolče, u drugoj polovini vijeka. Oni nikada nisu prikrivali svoju inspiraciju i sebe su nazivali sljedbenicima Petrarke. Međutim, tokom godina Petrarkin originalni sonet je izgubio dosta od svoje ljepote i dostojanstvenosti, a o čemu je već bilo riječi u prethodnim poglavljima ovog rada.

Pjesnici Tomas Vat (Sir Thomas Wyatt, 1503–1542) i nešto mlađi Henri Hovard (Henry Howard, 1516/17–1547) bili su pioniri soneta u Engleskoj.¹⁰⁹⁴ Uvidom u njihova djela, čini se da su se u prvom talasu Englezi nadahnjivali francuskim, a manje italijanskim uzorima.¹⁰⁹⁵ Drugi talas engleskih pjesnika koji su se zanimali za sonet činili su Spenser (Edmund Spencer, 1552–1559), Sidni (Philip Sidney, 1554–1586) i Votson (Thomas Watson, 1555–1592). Međutim, elizabetanski sonet doživio je svoj zenit sa pjesnicima Konstableom (Henry Constable, 1562–1613) i Danijelom (Samuel Daniel, 1562–1619). Maver¹⁰⁹⁶ je smatrao da se Konstable nadahnjivao sonetima jednog od dvojice, po njegovom zaključku, najboljih imitatora Petrarkinog djela, bokokotorskim pjesnikom Ludovikom Paskvalićem (drugi je Dinko Ranjina). Međutim, pored navedenog, Maver u svom radu nije ponudio konkretnu analizu ili opipljive dokaze za navedene tvrdnje.

Za nas je najznačajniji elizabetanski pjesnik, a Paskvalićev mlađi kolega Tomas Lodž (Thomas Lodge, 1558–1625). Za razliku od svog starijeg bokokotorskog kolege, Lodž nije odrastao u porodici

¹⁰⁸⁹ Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 72.

¹⁰⁹⁰ Michael R. G. Spiller, *The development of the sonnet an Intrudiction*, Routledge, 1992, 2.

¹⁰⁹¹ Đ. Feroni, nav. djelo, 2005, 96.

¹⁰⁹² M. R. G. Spiller, nav. djelo, 1.

¹⁰⁹³ Sir Sidney Lee, nav. rad, 11.

¹⁰⁹⁴ M. R. G. Spiller, nav. djelo, 3.

¹⁰⁹⁵ Isto.

¹⁰⁹⁶ G. Maver, nav. rad, 481.

koja je njegovala ljubav prema pisanoj riječi. Rođen kao drugi sin londonskog načelnika, nije poput svojih drugova književnika Marloa (Christopher Marlowe, 1564–1593), Grina (Robert Greenr, 1558–1592) i Neša (Thomas Nashe, 1567–1601), brinuo o finansijskoj stabilnosti. Zbog toga je imao prilike da svoje obrazovanje stiče u prestižnim obrazovnim institucijama od kojih „Merchant Taylor’s School“ i danas postoji u Londonu. Nakon završenih oksfordskih studija, gdje je bio član Triniti Koleža, određeno se vrijeme, poput Paskvalića, posvetio pravničkom pozivu.¹⁰⁹⁷

Pored prava i književnosti, Lodž je kratko vrijeme bio i vojnik. U tom je svojstvu 1588. godine na Kanarskim ostrvima bio član ekspedicije protiv Španaca. Nekoliko godina kasnije, nakon druge ekspedicije u Braziliji i Magelanovom tjesnacu, vratio se u Englesku 1593. godine. Pred kraj života kratko je vrijeme djelovao i kao ljekar nakon što je sa četrdeset godina doktorirao medicinu u Avinjonu.¹⁰⁹⁸

Premda je svoje književno djelovanje započeo više kao novinar objavljivanjem pamfleta, među kojima se naročito istakla „Odbrana poezije, muzike i dramske umjetnosti“ (1579), Lodž je poznatiji po svojim satiričnim pjesmama, poslanicama i eklogama koje su sabrane u djelu „A fig for Momus“ (1589). Najpoznatije Lodžovo djelo pjesnička je rukovijet pod nazivom „Phillis“ (1593) koja objedinjuje 40 soneta i kraćih pjesama, kao i jedan narativni spjev „The Complaynte of Elstred“. Kao književni poslanik, Lodž se istakao i pisanjem pastrijskih pripovijesti. Premda je prva pripovijetka „The delectable History of Forbonius and Priceria“ (1584) djelo bez velike vrijednosti, druga eufuistička pripovijest pod nazivom „Rosalynde: Euphues Golden Legacie“ (1590), koju je napisao poput Paskvalića tokom vojničkog službovanja, na putu ka Kanarskim ostrvima, donijela mu je slavu. I pripovijetka „A Margarite of America“ (1596) koju je pisao na putu za Južnu Ameriku (1592), takođe je bila uspješna. Pored pisanja, bavio se i prevođenjem proznih djela sa latinskog i francuskog jezika.¹⁰⁹⁹

U svojim uspješnim djelima punim idile i nježnih osjećanja, Lodž je nadodavao pretjerano artikulisane eufuističke manire. Poput Paskvalića, sa nostalgijom se sjećao ljepote svojih engleskih sela kojima u stihovima suprotstavlja realnost koja u ratu nije mogla biti pastoralna. I njegovi pastiri, poput onih u stihovima renesansnog bokokotorskog pjesnika, govore lijepim jezikom ponašajući se otmeno. Fabula za ovu pripovjetku inspirisana je direktnim uticajem Lodovika Dolčea.

U duhu vremena u kojem je živio i stvarao, Lodž je poput drugih pjesnika nerijetko pribjegavao prepisivanju pjesama koje je cijenio. Na osnovu analize njegovog djela „The life and death of William long beard“ (1593) primjetno je da je elizabetanski pjesnik nerijetko prepisivao sonete i iz francuske književnosti, kao i da je bez navođenja izvora dosta slobodno adaptirao italijanski madrigal Đovanija Biancardija (Giovanni Biancardi) pjesnika „cinquecenta“ naslovljen u njegovom prevodu kao „When I admire the rose“.¹¹⁰⁰ Dugovao je Lodž i italijanskim pjesnicima, poput: Ariosta, Sanazara, Bemba, Vinčenca Martelija i Dolčea.

U svom djelu „A Margarite of America“, Lodž je izvijestio čitaoce da su neke poeme u knjizi nastale „in imitation of Dolce the Italian“. Međutim, istraživanja su potvrdila da su čak četiri od pet poema plagijati, ne italijanskog Dolčea, već bokokotorskog pjesnika Ludovika Paskvalića. Za jedan je sonet¹¹⁰¹ Lodž ipak priznao od koga ga je pozajmio, naznačivši da se radi o „an rather obscure Italian

¹⁰⁹⁷ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. „Thomas Lodge“. *Encyclopedia Britannica*, 1 Jan. 2021. Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Lodge>. Pristupljeno: 17. 11. 2021, u 21:03h

¹⁰⁹⁸ Isto.

¹⁰⁹⁹ Isto.

¹¹⁰⁰ Sir S. Lee, nav. rad, Ixv.

¹¹⁰¹ Sonet „Those glorious lampes that heauen illuminate“ iz djela „A Margarite of America“ pozajmica je originalnog Paskvalićevog soneta „Tutte le stelle havean de'l ciel l'impero“.

poet“, pritom misleći na Ludovika Paskvalića. Prvi Paskvalićev sonet koji je Lodž plagirao ne osjetivši potrebu da mu navede izvor, odnosno pripisavši ga Dolče bio je „Se'l foco di sospir noiosi et greui“, koji u prevodu engleskog pjesnika glasi „If so those flames I vent when as I sigh“. Drugi soneti su: „S'aggira hormai con Ganimede il sole-With Ganimede now ioines the shinig sunne“, „Quanta ti porto invidia ó bel Monile – O curious Gem how I enuie each while“. Kasnije, u istoj noveli, Lodž je ponovo za sonet „I see with my hearts bleeding“ naveo da je i ova pjesma nastala po uzoru na Dolčea, mada je original bio Paskvalićev madrigal „Io veggio aperetamente“.¹¹⁰²

Voker zaključuje da bi nam bilo lakše da prihvatimo Lodžovu grešku, da je italijanski pjesnik Ludoviko Dolče u svoje „Rime“ uvrstio stihove koje je elizabetanac plagirao. Međutim, plagirane pjesme ne nalaze se u Dolčeovom djelu koje se čuva u britanskom muzeju.¹¹⁰³ Zbog istog Valker smatra da je razloge zbog kojih je elizabetanski pisac pozajmice pripisao Dolče, moguće pronaći u činjenici da je želio da svojoj knjizi da na značaju i da pominjući poznatog i priznatog italijanskog pisca pobudi interesovanje kod čitalačke publike.

Pored toga što je Kastner u Lodžovoj zbirci „Phillips“ (1593) uočio tri Paskvalićeva soneta, plus jedan sonet za koji je engleski pjesnik priznao da ga je „pozajmio“ od Paskvalića, i gorenavedena četiri soneta, Alice smatra da je ukupno 11 soneta elizabetanac prepisao od bokokotorskog pjesnika što predstavlja najveći broj soneta koje je do tada Lodž pozajmio od bilo kog drugog autora. A prepisivao je nerijetko i od drugih (Barignano (ili Quirino) i Guarini) pokazujući na taj način da je to bio njegov manir.

U Lodžovoj zbirci „A Margarite of America“ pronađen je još jedan sonet „I pine away expecting of the houre“ koji predstavlja plagijat Paskvalićevog soneta „Io mi consumu in aspetando un' hora“, kao i sonet „I see a new sprung sunne that shines more cleerely“ čiji je originalan Paskvalićev naslov „Io veggio un nuovo Sol che uiè piu splende“.¹¹⁰⁴ Jedan Paskvalićev sonet pod naslovom „Quella pietà Signor che già t'accese“ našao se takođe u Lodžovom djelu „William long beard“ pod naslovom „The pittty Lord that earst thy heart inflmaned“.¹¹⁰⁵

Analizirajući Lodžovu životnu, a posebno radnu biografiju, čini se da su radoznali duh, svestran karakter, vojnička iskustva, česta putovanja, kao i slični književni uzori, poveznice među dvojicom geografski udaljenih renesansnih pjesnika. Čini se da je elizabetanski pjesnik u Paskvalićevim rimama pronalazio obrise sopstevnog života, onog u kojem je bio pravnik, književnik, vojnik i pustolov. Paskvalićeva odluka, da poput mnogih svojih savremenika, a posebno sugrađana stvara književnost na „tuđinskim“ jezicima, izvjesno mu nije odmogla da lako prevaziđe granice nacionalne književnosti, te da postane uzor, inspiracija i model, pjesniku elizabetanskog doba.

Odlučili smo da u nastavku damo uporedo nekoliko Paskvalićevih soneta zajedno sa Lodžovim prevodima kako bismo na primjeru mogli da analiziramo karakteristike plagijata.

Paskvalić

Lodž

„Ninfe del mar che con soave errore
Solcate l'onda placida e tranquilla
Se mai d'amor sentiste in voi favilla
Pietà vi mova il mio crudel dolore,
Et voi c'havete più benigno il core
Vaga Arethusa e gratiosa Scilla

„You sacred Sea-nymphs pleasantly disporting
Amidst this wat'ry world, where now I sail:
If ever love, or lovers' sad reparting,
Had power sweet tears from zour fair eyes to hail:
And you more gentle-hearted than the rest,
Under the Northern Noon-stead sweetly streaming

¹¹⁰² A. Walker, nav. rad, 76.

¹¹⁰³ Isto, 76.

¹¹⁰⁴ Isto, 77.

¹¹⁰⁵ Isto.

<p>Del vostro humor spargete qualche stilla Nel vivo incendio del mio fiero ardore, Et tu Triton nella tua cava tromba Queste parole con tal forza inspira Che la mia donna intende l'alto grido, Il tuo fidel, là dove il mar ribomba E'l vento freme e non si scerne il lido, Di se non cura e sol per te sospira.“</p>	<p>Lend those moist of zour crystal crest, To quench the flames from my heart's Aetna steaming. And thou kind Triton in thy trumpet relish, The ruthless accents of my discontent: That midst this travail desolate and hellish, Some gentle wind that listens my lament My prattle in the north in Phillis ears, Where Phillis wants Damon consumes in tears“¹¹⁰⁶</p>
--	--

Na datom primjeru uočljivo je da su Lodžovi soneti vjerna imitacija Paskvalićevih italijanskih originala. Uz rijetke intervencije u angliziranju ličnih imena, prevod je doslovan.

I drugi sonet iz iste zbirke vjerna je kopija originala, osim što je Lodž Paskvalićevu stidljivu aluziju na ljubavne užitke obogatio slobodnijim lascivnim prevodom, koji nije bio svojstven renesansnom bokokotorskom pjesniku iz male i tradiciom omeđene sredine. Za nas je od posebnog značaja da je upravo Lodžova najpoznatija i najviše hvaljena pjesma „It is not death which wretched men call dying“ plagijat Paskvalićevog italijanskog soneta koji dajemo u nastavku.

Paskvalić

„Morte non è quel che morir s'appella
 Ma quella è vera morte ch'io supporto
 Quando Madonna di pietà rubella
 A me rivolge il guardo acerbo e torto;
 Il viver non è vita, vita è quella
 Ch'io provo, se talhor, per mio conforto
 La Donna mia ch'è più d'ogn' altra bella,
 Mi sia cortese d'un bel guardo accorto;
 Amor non è quel ch'è d'amanti Duce,
 Amor è quel che da begl' occhi viene
 Che m'han acceso il cor con la sua luce.
 S'io dunque godo in stracci, affanni e pene
 Maraviglia non è, ch'a ciò m induce
 Chi Morte, Vita, Amor ne gl'occhi tiene.“

Lodž¹¹⁰⁷

„It is not death which wretched man call dying,
 But that is very death which I endure
 When my coy-looking Nymph (her grace envying)
 By fatal frowns my damage doth procure.
 It is not life which we for life approve,
 But that is life when on her wool-soft paps
 I seal sweet kisses which do batten love
 And doubling them do treble my good haps.
 This neither love the son nor love the mother
 Which lovers praise and pray to, but that love is
 Which she in eye and I in heart do smother,
 Then muse not though I glory in my miss.
 Since she who holds my hear and me in durance
 Hath life, death, love and all in her procurance.“

Treći sonet iz istoimene zbirke:

Paskvalić:

„Se' l foco di sospir noiosi et greui
 Ch' io spargo ogn' hor in questa bassa valle
 Trovar potesse qualche strada ò calle
 Ch'in cima all' Alpe lo conduca et lieuui,
 Arder vedreste le gelate nevi
 Et adornarsi le lor nude spalle
 Di uiole uermiglie bianche et gialle

Lodž:

„If so those flames I vent when as I sigh,
 Amidst these lowly vallies where I lie,
 Might finde some meanes by swift addresse to flie
 Vnto those Alpine toplesse mountaines high:
 Thou shouldest behold their Icie burthens thawe,
 And crimson flowers adorne their naked backs,
 Sweete roses should inrich their winter wracks,

¹¹⁰⁶ Sonet iz Lodžove zbirhe „Phyllis“.

¹¹⁰⁷ Lodge, Phyllis, br. VI

Hor sott' i giorni nubilosi et greui,
Ma uoi Donna uedete l'empia fiamma
Che mi strugge per uoi fuor di misura
Et mi consuma tutto à dramma à dramma,

Ne però anchor qualche pietosa cura
De'l mio tanto martir il cor u'infiamma
De'l gel piu fredda, et piu del'alpi dura.“

Against the course of kind and natures lawe.
But you faire Ladie see the furious flame,
That through your will destroyes me beyond measure,
Yet in my paines me thinkes you that you take great
pleasure,
Loth to redeeme or else redresse the same:
Not hath your hearth compassion of mine illes,
More cold then snow, more hard then Alpine hils.“

Torbarina je bio u pravu kada je naveo da je treći u nizu plagiranih soneta preveden „ad letteram“. ¹¹⁰⁸ Samo jednu grešku, najvjerojatnije nastalu nerazumijevanjem italijanskog originala, načinio je elizabetanski pisac i to u Paskvalićevom sonetu: „Io ueggio un nuouo Sol che uie' piu splende“ u kojem je Lodž riječ „poggio“ koja bi u engleskom prevodu trebalo da glasi „hill“, permutovao sa riječju „pioggia“ što znači kiša, zbog čega u sonetu umjesto „Da quel di poggio (...)“ Lodž pjeva „From that a shower (...)“. ¹¹⁰⁹ Ova sestina je od istorijskog značaja, zato što predstavlja prvu čistu i tačnu sestinu u engleskoj literaturi. Uprkos tome što je na mjestu i tačna, njena striktnost i monotonija nisu karakteristične za Englesku. ¹¹¹⁰

Za razliku od dosljednog prevođenja leksike, koju je kao liričar i jedan od mnogobrojnih petrarkista dotjerao i usavršio, Lodž je znatno odstupio od originala u pogledu metrike, prihvativši lakšu englesku formu soneta koja se gotovo isključivo upotrebljava u engleskoj poeziji elizabetanskog doba, dok nije kasnije Milton ¹¹¹¹ izuzetno od nje odstupio i vratio se klasičnoj formi Petrarkinog soneta. Lodžov elizabetanski sonet sastojao se od tri odvojene strofe sa po četiri stiha, odnosno sa dva sroka i završnog distiha u kojem se oba stiha rimuju zajedno, iz čega proizilazi shema rime: ABAB CDCD EFEF GG, a na osnovu čega se može zaključiti da je i Lodž poput Petrarke i njegovih sljedbenika, bez obzira na njihovu narodnost, veću pažnju posvećivao formalnoj nego suštinskoj strani poezije.

Torbarina ¹¹¹² iznosi činjenice o zanimljivoj sudbini Lodžove slave, navodeći da je elizabetanski liričar bio cjenjeniji u prošlosti engleske književnosti nego danas. Potkrepljenje svojih tvrdnji, on nalazi u riječima engleskog kritičara ¹¹¹³ koji je priredio za štampu sva Lodžova djela navodeći da su pjesme iz „Rozalinde“ pitke, bogate i melodične kakve se do Lodža nisu mogle pročitati u engleskoj elizabetanskoj književnosti. Sa njegovim stavom saglasni su i drugi, smatrajući da pjesme engleskog pjesnika spadaju među najbolje pjesme njegove epohe.

Međutim, nakon što je početkom XX vijeka, Kastner dokazao da su 24 od 38 Lodžovih soneta vjerno i doslovno preuzeti od stranih pjesnika, njegova je zbirka „Phillis“ ubrzo postala jedan od „najbezočnijih slučajeva književne krađe“, ¹¹¹⁴ a Lodž je dobio nezavidnu titulu prvog elizabetanskog plagijatora.

Maver je smatrao da je Ludovik Paskvalić kao primarno italijanski pjesnik, poznat u italijanskoj književnosti o čemu svjedoči pominjanje njegovog lika i djela i u Flaminijevoj antologiji mnogobrojnih

¹¹⁰⁸ Josip Torbarina, „Kotoranin Ludovik Paskvali u engleskoj književnosti“, *Hrvatska revija VII*, 1934, 337–346, 343.

¹¹⁰⁹ A. Walker, nav. rad, 79.

¹¹¹⁰ Isto.

¹¹¹¹ John Milton (1608–1674) engleski pjesnik.

¹¹¹² J. Torbarina, nav. rad, 1934, 343.

¹¹¹³ Edmund Grosse, 1849–1928.

¹¹¹⁴ J. Torbarina, nav. Rad, 1934, 344.

italijanskih petrarkista. Međutim, po mišljenju Mavera pjesništvo bokokotorskog poete najznačajniji je odjek ostavilo na englesku, elizabetansku književnost.¹¹¹⁵

U nekoliko prethodnih paragrafa bavili smo se Paskvalićevim uticajem na elizabetanskog pjesnika Tomasa Lodža. Napoznatije djelo Paskvalićevog imitatora, pod nazivom „Rozalinda“, bilo je originalni izvor za djelo „As you like it“, njegovog savremenika i bliskog saradnika – Vilijama Šekspira (1564–1616). Ne samo da se inspirisao Lodžovim djelom, Šekspir ga je doslovno slijedio. Likovi u njegovoj najboljoj komediji preuzeti su iz „Rozalinde“, a jedini izuzetak su Žak – lord u pratnji izgnanog vojvode (Jacques) i Kremen – budala (Touchstone). Pored navedenog, autori smatraju da je i Lodžova poetska rukovijet „Glaukus and Scilla“ u mnogome uticala na Šekspirov narativni spjev „Venera i Adon“.¹¹¹⁶ Lodž je sa Šekspirovom saradivao i na drami Kralj Henry VI (King Henry VI)¹¹¹⁷ zbog čega je izvjesno da mu je bilo poznato i Lodžovo djelo „A Margarite of America“, a u kojem se nalaze plagijati Paskvalićevih soneta. U suprotnom, teško bi se naučno mogle dokazati identične reminiscencije koje se pojavljuju u Šekspirovim dramama.¹¹¹⁸ Imajući u vidu da su bili prijatelji i bliski saradnici, „vrlo je vjerovatno da mu je bila poznata i njegova zbirka pjesama 'Phyllis' koja (...) sadrži još tri Paskvalićeva soneta u Lodžovom prevodu“.¹¹¹⁹ Kritičari Šekspiru zamjeraju anahorizmu, odnosno tropsku floru i faunu u Ardenskoj šumi, gdje se javljaju lavovi, narovi, smokve i citrusi, koji su pokazatelj da je prepisivao od Lodža. S obzirom na to da je Lodžovo djelo direktno uticalo na jednog od najvećih književnika svih vremena Vilijama Šekspira, Torbarina¹¹²⁰ i Čelebić¹¹²¹ zaključuju da je vrlo moguće da je i sam Šekspir bio posredno upoznat sa poezijom Ludovika Paskvalića.

Čitalačka publika bi nerado povjerovala da je jedan od najvećih dramskih pisaca svih vremena, engleski pjesnik i glumac, veliki Vilijem Šekspir mogao da duguje bilo kome, a posebno ne poeti iz geografski udaljene i male Boke Kotorske. Međutim, iako do sada ništa nije dokazano, Torbarina smatra da „uz malo truda“ ne bi trebalo biti teško u „sonetima Avonskog labuda“ pronaći „kap nekog tankog mlaza“ koji je posredno potekao sa Paskvalićeve lire.¹¹²²

Međutim, nauka je dokazala da je i Šekspir, poput svog savremenika i kolege Tomasa Lodža, ali i poput mnogih pjesnika toga doba, nerijetko inspiraciju tražio u djelima drugih pisaca. Henri Konstable (1562–1613), koji se i sam inspirisao djelima Francuza i Italijana, bio je jedan od engleskih izvora, sa kojeg se napajao Šekspir. O tome je, između ostalih pisao i Džoun Grandi (Joan Grundy) smatrajući da je u Šekspirovim sonetima br. 26, 46, 47 pronašao odjeke Konstableovog soneta „Thine eye, the glass where I behold my heart“.¹¹²³ Pored navedenog, Grandi zaključuje da je Šekspir direktno ili indirektno oponašao Konstablea i u sonetima br. 31, 70, 99, 106. i 128, ali i u tragediji „Romeo i Julija“, kao i u spjevu „Oskvrnuće Lukrecije“.¹¹²⁴ Pojedini autori su skloni da vjeruju, kako je najveće dostignuće Konstableove poezije upravo to što ju je Šekspir čitao i njome se nadahnjivao.¹¹²⁵ Da li je riječ o nepobitnom plagijatu ili o opštim mjestima evropskog petrarkizma koja su na vrlo sličan, ako ne i identičan način baštinili duh i atmosferu zajedništva, teško je sa sigurnošću reći. Na primjeru u kojem je Grandi komparativno analizira Šekspirov sonet br. 99 („The forward violet thus did I chide“) sa

¹¹¹⁵ G. Maver, nav. rad 481.

¹¹¹⁶ J. Torbarina, nav. rad, 1974, 594.

¹¹¹⁷ Torbarina, nav. rad, 1934, 344.

¹¹¹⁸ G. B. Harisson, ured. „Menaphon“ by Robert Greene and „A Margarite of America“ by Thomas Lodge. Oxford, 1927.

¹¹¹⁹ J. Torbarina, nav. rad, 1974, 594.

¹¹²⁰ Isto.

¹¹²¹ G. Čelebić, nav. djelo, 2016, 58.

¹¹²² J. Torbarina, nav. rad, 1974, 594.

¹¹²³ Isto, 582.

¹¹²⁴ Isto.

¹¹²⁵ Isto.

Konstableovim sonetom I, 3, 1 („My Lady's presence makes the roses red“) primjetno je da oba obrađuju istu temu – biljni svijet koji pupi u prisutnosti voljene osobe što predstavlja opšte mjesto narodne književnosti. Međutim, metafore i motivi koji se podudaraju (ljubica, ljiljan, ruža), mada identični u oba soneta, zajednički su i mnogim drugim renesansnim pjesnicima, ne izostavljajući pri tom ni Ludovika Paskvalića. Upravo je broj ponavljanja u Šekspirovom slučaju ono što je Grandi navelo na zaključak da se izvjesno radi o pozajmicama. Međutim, nisu to jedine refleksije tuđih odsjaja koje se pronalaze u Šekspirovim djelima.

Radnje njegovih historijskih djela uglavnom su smještene u Engleskoj (hronološki praćeno od „Kralja Džona“ do „Henrija VIII“), a njima se može pridružiti i „The Merry Wives of Windsor“. „Setting“ za „Kralja Lira“, „Cymbeline“ i „Scottish Macbeth“ je Stara Britanija. Sa naučnog stanovišta i u cilju analize mogućih posrednih Paskvalićevih uticaja, za nas su najzanimljivija djela čija je radnja smještena u: Italiji („The Taming of the Shrew“, „The two gentlemen of Verona“, „Romeo and Juliet“, „The Merchant of Venice“, „Much ado about nothing“, „Othello“), Rimu („Titus Andronicus“, „Julius Caesar“, „Anthony and Cleopatra“, „Coriolanus“), a posebno u takozvanim izmišljenim zemljama poput Ilirije („Twelfth night“). Premda su junaci u Šekspirovim dramama uglavnom javno deklarirani Englezi, primjetno je da je u djelima smještenim u italijanski kružok, najpoznatiji engleski dramatičar pokazao poznavanje italijanskog načina života, italijanske atmosfere i okolnosti onako kako je on smatrao da je vjerodostojno. Međutim, istraživači koji su se bavili analizom Šekspirovog književnog legata zamjerali su mu opisane predjele morske obale oko Bohemije.¹¹²⁶ S tim u vezi, Torbarina se pita, da li je moguće da Šekspir nije znao ništa o zemlji koja je dobila od Engleske kraljicu i koja je dala kraljicu Engleskoj, odnosno koliko je zapravo dobro mogao poznavati sve druge zemlje pored one u kojoj je rođen i u kojoj je živio do smrti.¹¹²⁷

Odgovor na ovo pitanje djelimično je dao i sam Šekspir svojim detaljnim opisima kada god je radnja njegovih djela smještena u Engleskoj ili u Velsu. Jasno je uočljiva njegova familijarnost sa selima i gradovima (York, Edmunas, Rochester itd.), crkvama (Westminster, Swinstead itd.), zamkovima, pa čak i oblastima oko Londona (Dartford, Eastcheap, Cannon Street itd.), za razliku od maglovitog prikaza Francuske i njenog habitata. Istina je da i u slučaju slikanja francuske atmosfere, Šekspir pokazuje poznavanje određenih gradova (Konfler, Ruen, Bordo itd.), međutim, proporcionalno u znatno manjoj mjeri nego je to slučaj u dramama smještenim u njegovoj domovini. Vjerovatno je sve nejasne opise u svoja djela unosio sa namjerom da doprinese određenom umjetničkom cilju, jer čak i da nije bio u prilici da posjeti mjesta o kojima piše, i u njegovo je vrijeme bilo knjiga i vodiča pisanih na osnovu iskustva ljudi koji su prenijeli svoje utiske o mjestima, ljudima i običajima koje su na tom putovanju vidjeli, upoznali i doživjeli.

Slično je i sa dramama čija je radnja smještena u Italiji. Za razliku od Engleske, znanje o geografiji Francuske i Italije, nije mu došlo po rođenju već, posredno, iz druge ruke, zbog čega se engleski „setting“ čini vjerodostojnijim i uvjerljivijim, dok se u opisima italijanskog habitata primjećuje Šekspirov napor da nam dočara italijanske predjele. Jezik je nerijetko dodatna prepreka na putu ka istom cilju. Šekspir ponekad koristi nepromijenjene riječi kao što je npr. „fertile land“, prilikom opisa i Engleske i drugih zemalja, zbog čega nije moguće uvijek jasno razlučiti razliku između dva habitata. Šekspirovi likovi takođe govore različitim jezikom, pretežno engleskim. Međutim, nerijetko kao nosioci nacionalnih karakteristika Francuzi govore loš engleski, a Englezi govore francuski sa akcentom.

¹¹²⁶ Češka Republika.

¹¹²⁷ J. Torbarina, „The Setting of Shakespeare's Plays“, *Studia romanica et anglica zagabiensia*, br. 17–18, str. 21–59, Zagreb, 1964, 23–24.

Međutim, sve je to dio pozorišne konvencije, u kojoj je sasvim prihvatljivo da Julije Cezar ne govori latinski jezik u engleskoj drami.

Iz istih konvencionalnih razloga očekivano je da većina Šekspirovih drama smještenih u italijanski habitat opisuje Veneciju, kao sjedište tadašnje najmoćnije republike na Jadranu. Zapravo samo dvije drame u svom naslovu nose naziv ovog grada („The Merchant of Venice“ i „Othello, the Moor of Venice“), sa razlikom da je u drugoj pomenutoj drami veći broj scena smješten na Kipru, koji je tada bio pod zaštitom Republike Sv. Marka. Međutim, uprkos navedenom, svi likovi, osim glavnog junaka plemića, koji je i sam vojnik mletačke vojske, prikazani su kao Venecijanci. Pa ipak, lokalne boje kojima Šekspir slika italijansku atmosferu prilično su beskarakterne i liče na obrise engleskog, Šekspiru bliskog, habitata. Čak su i imena sluga uglavnom engleska.

Jedina drama koju je moguće izdvojiti u pogledu prirodnije italijanske atmosfere je „Romeo i Julija“. Takvom zaključku doprinosi izražavanje ljubavi glavnog junaka u metaforama koje podsjeća na školu italijanskog pjesnika Serafina Akvilana (Serafino Aquilano, 1466–1500), kao i izražavanje u petrarkističkim sonetima svojstvenim i bokokotorskom renesansnom pjesniku Ludoviku Paskvaliću.

I srce Šekspirovog Romea je, poput lirskog subjekta u Paskvalićevim italijanskim sonetima, „teško patilo“, dok se patnja hranila ljubavničkim suzama, a dok je glavni junak bio van milosti one koju ljubi („Out of her favour, where I am in love“).¹¹²⁸ I Šekspir se koristio moćnim oružjem renesansnih pisaca – kontrastom opisujući da je ljubav u istom trenutku i „gorčina ljuta“, ali i „preslatka milina“.

„Beig purged, a fire sparkling in lovers' eyes;
Being vext, a sea nourisht with lovers' tears:
What is it else? A madness most discreet,
A choking gall, and a preserving sweet.“¹¹²⁹

I Romeova je draga, poput svih renesansnih žena, bila najljepša na svijetu, kakvu ni Bog ni sve druge muze nisu mogle vidjeti („Ne'er saw her match since first the world begun“),¹¹³⁰ svjetlost i sunce, prema kome se upravlja Romeovo tijelo, odnosno biće koje je opisano metaforički kao zemlja, koja se okreće oko Sunca. I Romea je poput Paskvalića Amor pogodio svojom strijelom stavivši mu na leđa teret neuzvraćene ljubavi pod kojim vene i propada.

„I am too sore enpierced with his shaft,
To soar with his light feathers; and so bound,
I cannot bound a pitch above dull woe:
Under love's heavy burden do I sink.“¹¹³¹

Zbog patnje koju osjeća, Šekspirov tragični junak zaključuje da ljubav nije nježna, već kruta i tvrda, nemila i da bode kao trn.

„Is love a tender thing? It is too rough,
Too rude, too boisterous, and it pricks like thorn.“¹¹³²

¹¹²⁸ William Shakespeare, „Romeo and Juliet“, in: *The complete works of William Shakespeare*, The Shakespeare Head Press, Oxford, Edition, 2007, 247.

¹¹²⁹ Isto, 247.

¹¹³⁰ Isto, 249.

¹¹³¹ Isto, 250.

¹¹³² Isto, 250.

Poput prenaplašenih patnji renesansnih pjesnika, Šekspirov junak moli za milost svoje dragane, u suprotnom će ga obuzeti vječni očaj.

„O, then, dear saint, let lips do what hands do;
They pray; grant thou, lest faith turn to despair.“¹¹³³

Nakon što je Romeoova ljubav prema trasiranom ljubavnom putu renesansnih pjesnika iz prve prešla u drugu razvojnu fazu, odnosno nakon što je tragični junak prvo čeznuo za neuzvraćenom ljubavlju, dva mlada bića su se spojila u ljubavi. U kratkim trenucima sreće, Romeo, baš kao i Paskvalić blagosilja noć koja ljubavnike skriva od znatiželjnih pogleda i brine, da li je sve samo san, jer je odviše lijepo, da bi bilo zbilja.

„O blessed, blessed night I am afeard,
Being in night, all this is but a dream,
Too flattering-sweet to be substantial.“¹¹³⁴

Premda se ljubavne priče Paskvalićevog lirskog subjekta i Šekspirovog tragičnog junaka ne završavaju na isti način, na prikazanim primjerima uočljivo je da su obojica slijedila identične književne konvencije.

S obzirom na to da je habitat Šekspirove komedije „Twelfth night“ smješten u Iliriji, čini se da je Šekspir, posredno, čitajući djela svog prijatelja i bliskog saradnika Tomasa Lodža bio upoznat i sa djelima bokokotorskog pjesnika Paskvalića, koji je sebe, u nekoliko navrata u svojim pjesmama, nazivao Ilrom, a svoju domovinu Ilirijom. Na ovaj je način, Šekspir svojoj romantičnoj komediji želio da obezbijedi i romantičan „setting“ izmišljene, udaljene zemlje, za koju je on sasvim izvjesno znao da se nalazi na obali mora. Zbog čega je Šekspir odabrao da ne navede ime grada? Vjerujemo da se radi o književnoj konvenciji, odnosno da je na taj način engleski dramaturg želio da kod čitalačke publike izazove privid da se radi o zemlji koja je plod njegove mašte.

Želeći da se čitaoci njegove drame osjećaju uvučeni u priču, ali da im i za njih nepoznat predio postane blizak, Šekspir je pored države Ilirije, gradio i lik, njenog vojvodu Orsiona, a samo ime Ilirija spominje se 10 puta u djelu (I 2.2 (This is Illyria, lady. And what I should do in Illzria?), 3; 3. 21, 43, 126, 134; 5. 30; III. 4. 298; IV. 1. 39; 2. 118). Mogli bismo pomisliti da je sasvim očekivano da se predio u kojem je smještena drama pominje kroz istu. Međutim, to nije slučaj sa ostalim Šekspirovim dramama koje su smještene u Italiji. U tragediji „Romeo i Julija“ naziv zemlje nije spomenut ni jednom, dok se u drugim djelima naziv habitata spominje rijetko i sporadično (npr. u „Mletačkom trgovcu“ samo tri puta).

U svom radu¹¹³⁵ Torbarina daje moguće odgovore zbog čega je Šekspir odabrao da habitat „Bogojavljenke noći“ bude Ilirija, citirajući predgovor jednog od tadašnjih izdanja drame u kojem je naznačeno da je Ilirija isto što i dalmatinska obala, te da je u svojoj prošlosti, u vrijeme koje u „Bogojavljenkoj noći“ opisuje Šekspir, bila pod mletačkom okupacijom, zbog čega bi u elizabetanskoj publici sam naziv trebalo da pobudi aluzije na bogatu italijansku kuture. Međutim, ono što se u Šekspirovoj Engleskoj tokom XVI i XVII vijeka iz geografskih karti i rijetkih tekstova koji su se bavili Ilirijom moglo znati je da se zemlja prostire od obale Jadrana, preko Bosne, Slavonije, Panonije, pa sve do Bohemije, odnosno Češke. Drugim riječima ni geografski prikaz granica Ilirije zapisan u engleskim izvorima nije jednom Englezu mogao dati ni naznake da se radi o stabilnom pojmu koji je lako i tačno

¹¹³³ Šekspir, *Romeo i Julija*, 252.

¹¹³⁴ Isto, 255.

¹¹³⁵ J. Torbarina, nav. rad, 1964, 32.

odrediti gdje se nalazi. Mogla je biti jedna zemlja ili zemlja sastavljena iz više manjih kraljevstava.¹¹³⁶ Međutim, u predgovoru koji Torbarina¹¹³⁷ spominje, dalje se navodi da je već sam odabir imena likova, i naziva sakralnih objekata, pokazatelj da je Šekspir u djelo pretočio njemu poznate i bliske predjele Engleske. Sa ovim je saglasan i Stanivuković navodeći da je Ilirija bez problema mogla biti i tadašnji London.¹¹³⁸

Naučnici su takođe pokušali da prepoznaju o kom bezimenom gradu je u Šekspirovoj komediji riječ. Premda su se oko razloga i povoda za smještanje komedije u Iliriju složili, nekoliko je različitih stanovišta u vezi sa imenom grada koji se krije iza Šekspirove fraze „a city in Illyria“. Pojedini su smatrali da je Šekspir mislio na dalmatinski grad Split ili na Zadar, međutim Torbarina je saglasan sa zaključkom Rudolfa Filipovića da je u „Bogojavljenjskoj noći“ radnja smještena u Dubrovniku na obali Jadranskog mora.¹¹³⁹ Kao potvrdu navedenog, iznosi podatak iz komada, da zemlja Ilirija ima svog vojvodu (Orsino), a da je jedini grad koji je u trenutku istorije zarobljene u Šekspirovoj komediji bio samostalan, grad-država, bio Dubrovnik. Glavni poglavar Dubrovnika bio je knez, a ne vojvoda. Torbarina¹¹⁴⁰ smatra da je Šekspir dobro poznao razliku između kneza koji je gospodario Venecijom, ali i drugih počasnih titula, što je pokazao u svim svojim dramama. Međutim, Ilirija je u njegovoj komediji bila slobodna zemlja, a ne zemlja pod okriljem venecijanskog lava, zbog čega je u cijelom komadu Orsino samo dva puta nazvan vojvodom (I. 2. 24; I. 4. 1) pa Torbarina smatra da je u tom Šekspirovom komadu vojvoda sinonim za riječ konte.¹¹⁴¹

Međutim, Stanivuković navodi da u svim dostupnim mapama tog vremena Ilirija nije uvijek ni bila na moru, već je podrazumijevala relativno fleksibilan naziv kojim se opisivala velika oblast od istočne obale Jadranskog mora do današnje Hrvatske na zapadu pa do Panonske nizije na istoku.¹¹⁴² Zbog svega navedenog nije moguće precizno utvrditi da je bezimeni Šekspirov grad zaista renesansna Raguza, Split ili Zadar.

Još jednu pretpostavku da je bezimeni grad Dubrovnik u istom radu iznio je Torbarina. Naime, u knjigama koje opisuju proputovanja kroz razne zemlje, a koje su Šekspiru mogle biti dostupne u godinama pisanja komedije, nalazi se i knjiga objavljena u Londonu 1511. godine, a u kojoj je prikazano putovanje gospodina Ričarda Gajlforda (Richard Guylford) do Jerusalima. Na svom proputovanju on je posjetio i Dubrovnik. Opisujući utiske o primorskom gradu, Gajlford je naveo da je naišao na mnogo „relyques“, odnosno na mnogo antičkih ostataka i spomenika. Nepromijenjena se riječ nalazi i u komediji „Bogojavljenjska noć“, kada pomorski kapetan Antonio kaže „Shall we go to see the reliques of the town?“¹¹⁴³ Međutim, Stanivuković je ovo odbacio kao zabludu. On smatra da je Ilirija plod Šekspirove mašte, a da ju je elizabetanski pjesnik odabrao kao opasnu (jer su je tako doživljavali Englezi) zemlju koja je zgodno udaljena od puritanske Engleske, sa ciljem da prikrije susret potencijalnih homoseksualaca Sebastijana i Antonija. Stanivuković vjeruje da je Šekspiru taj izmišljeni ambivalentan grad poslužio za slobodniji prikaz želje koji komplikuje rodno određeni zaplet. Tako bezimeni grad u

¹¹³⁶ Goran Stanivuković, „What country, friends, is this?: The Geographies of Illyria in Early Modern England“, *Litteraria Pragensia*, 12 (23), 2002, 5–20, 5–6.

¹¹³⁷ J. Torbarina, nav. rad, 1964, 32.

¹¹³⁸ G. Stanivuković, nav. rad, 2002, 6.

¹¹³⁹ J. Torbarina, nav. rad, 1964, 33.

¹¹⁴⁰ Isto, 34.

¹¹⁴¹ Isto.

¹¹⁴² G. Stanivuković, nav. rad, 2002, 8.

¹¹⁴³ Isto, 35.

Iliriji postaje mjesto iščekivanja i misterije, prestupa i straha.¹¹⁴⁴ A upravo je takav Šekspirov opis odgovarao opisima ilirskih gradova u putopisima i etnografskim zapisima u Engleskoj.¹¹⁴⁵

Međutim, analizom Šekspirovih drama, izvjesno je da je ipak poznao dalmatinsku obalu. U djelu „Cymbeline“ čak se dva puta spominje stara Dalmacija (III.1.74. i 7.3), a na osnovu dijaloga koji se vode, jasno je da je engleski dramatičar bio u saznanju da Slaveni naseljavaju navedeno područje.¹¹⁴⁶ Ako tome dodamo da je Paskvalić u svojim djelima sinonimima smatrao Ilire, Slavene i Dalmatince, odnosno da je sebe podjednako smatrao i Ilirom i Slavenom, odnosno Dalmatincem, više sa sigurnošću ne možemo tvrditi da li se Šekspir napajao sa Paskvalićevog vrela, sa vrela dalmatinskih pisaca uopšte ili iz nepresušnog postpetrarkističkog manira čije je glavno obilježje bilo nedostatak individualnosti i obilje opštih mjesta. Baš kao što je bilo teško utvrditi granice Ilirije, tako je u Šekspirovom djelu teško utvrditi o kom je gradu riječ, da li je to renesansni London ili izmišljeni grad na margini Mediterana.¹¹⁴⁷

Torbarina je smatrao da se Šekspir takođe o Iliriji mogao informisati i usmenim putem susrećući se sa ljudima, najčešće mornarima, koji su se u njegovo vrijeme zatekli u Londonu.

A da li je Šekspir, pored toga što je imao svijest o Iliriji i njenom narodu, razumio i osjećao bliskom ilirsku atmosferu, odnosno da li je uspio da u svoje drame unese kolorit daleke zemlje, prikazaćemo na primjeru „Bogojavljenjske noći“.

Naime, iako je „Bogojavljenjska noć“ nerijetko opisivana kao jedno od najdiličnijih i najromantičnijih Šekspirovih djela, Ilirija je u Šekspirovim ranijim djelima prikazana kao zemlja neprijateljski nastrojena prema strancima, u kojoj nije sigurno da se ljudi kreću sami zbog nerijetkih napada pirata. Sve navedeno saznajemo iz dijaloga likova koje na ulici Ilirije imaju Antonio, pomorski kapetan i Sebastijan, Violin brat. Antonio prijatelju prepričava koje su ga nedaće u prošlosti zatekle u borbi sa piratima. Objašnjenje ovakvog prikaza Ilirije moguće je pronaći u pričama engleskih putnika i trgovaca koji su tokom XVI i XVII vijeka plovili istočnom obalom Jadranskog mora na putu do Jerusalima i Turske. Istočna obala Jadrana bila je veoma nepristupačna zbog jakih vjetrova i velikih oluja. Upravo kombinacija vremenskih neprilika na moru, ali i prisustvo Turaka, koje je izazivalo dosta anksioznosti kod putnika sa zapada, razlozi su zbog kojih se o istočnoj obali Jadrana piše kao o nesigurnom mjestu, a njeno poznavanje je više plod imaginacije nego iskustva.¹¹⁴⁸ Ne bi trebalo smetnuti sa uma da se u Šekspirovoj drami spominje i „Candy“, odnosno Krit, a poznato je da je i sam Paskvalić boravio na Kritu kao plaćenik mletačke vojske i da o svom službovanju, ali i gradu pjeva u svojim pjesmama. Takođe, Šekspir je kroz dijaloge svojih likova Iliriju predstavio kao zemlju u kojoj se ispija vino u velikim količinama, o čemu se takođe mogao informisati i u Paskvalićevim pjesmama u kojima opisuje Martinjsku tradiciju, koja je doduše u njegovoj pjesmi prikaz proslave u Italiji, u njegovom studentskom gradu Padovi. Iz Stanivukovićeovog rada¹¹⁴⁹ nam je poznato da su Englezi zbog bogatog kulturnog nasljeđa smatrali da je Ilirija dio Italije, zbog čega je za Engleze Ilirija odražavala italijansku kulturu, vjeru i običaje. Takođe, Šekspirova drama otvorena je i zatvorena uz muziku, zbog čega je Ilirija prikazana kao zemlja umjetnosti. Sjetimo se da je samo u XVI vijeku u Kotoru postojalo čitavo kolo renesansnih pjesnika, kao i da je obrazovana mladež iz patricijskih porodica u svoje rodno mjesto iz Italije nerijetko donosila kulturu, muziku i literaturu zemlje u kojoj je rođena renesansa. Čak su i stihovi Paskvalića uglazbljeni, o čemu je već bilo riječi u ovom radu. U Kotoru su tada boravili učeni ljudi,

¹¹⁴⁴ G. Stanivuković, nav. rad, 2002, 11.

¹¹⁴⁵ Isto, 7.

¹¹⁴⁶ Isto.

¹¹⁴⁷ Goran Stanivuković, „Illyria Revisited: Shakespeare and the Eastern Adriatic“: u *Shakespeare and the Mediterranean*, ed. Tom Clyton, Suzan Brock, Vicente Fores, University of Delaware Press, 2004, 402.

¹¹⁴⁸ G. Stanivuković, nav. rad 2004, 400–401.

¹¹⁴⁹ G. Stanivuković, nav. rad, 2002, 14.

arhitekta, zlatari poznati i izvan svoje domovine, a grad je uvijek bio stjecište kulture i umjetnosti. Još su u srednjem vijeku u Kotoru djelovali tzv. grčki slikari. Zbog navedenog grad podno Lovćena baštiniio je sve karakteristike italijanske renesanse. Iz dijaloga Šekspirovih junaka takođe smo saznali da su Iliri visoki, da vole da plešu, da su im žene duhovite i umne i da su u tučama srčani i spretni.

Koliko god se trudili da u sitnicama pronađemo Paskvalićevu Iliriju i koliko god nam rijetki primjeri iz djela bokokotorskog poete koji se mogu prepoznati i u Šekspirovoj drami ukazuju da smo na pravom putu, moramo priznati da je Ilirija u Šekspirovoj drami zapravo njegova Engleska, više nego Ilirija kakvom ju je opisao i prikazao Paskvalić ili neki drugi dalmatinski poeta u svojim pjesničkim rukovijetima, kao i da su sva mjesta koja podsjećaju na Paskvalićev stil pisanja zapravo proizašla iz opštih karakteristika renesanse koje su u svojim djelima podražavali pjesnici svih svjetskih književnosti.

ZAKLJUČAK

Rijetki su pjesnici za sva vremena, sve kulture, za sva podneblja i sve jezike čije je djelo prevazišlo okvire lokalnog i nacionalnog pjesništva. Paskvalićeva ličnost u kojoj su se međusobno prožimale uloge poete i ljubavnika, rodoljuba, vojnika i ratnika, sužnja i sudije načinila je od njega svestranu ličnost koja je imala buran život čije odjeke prepoznajemo u njegovoj poeziji. Kao izdanak stare patricijske porodice koja je Kotoru i Boki dala brojne znamenite ličnosti, od rane mladosti usađivan mu je humanistički model života i djelovanja, a tokom odrastanja upoznao se i sa antičkom kulturom i njenim izvornim vrijednostima. Stasavao je uz oca pjesnika, na djelima klasične književnosti i – bivajući podignut na trilingvalnom podneblju – bio je u prilici da pomenuta djela proučava u originalu. Djela Vergilija, Propecija, Cicerona, Tibula i drugih profilisala su njegov književni ukus, koji je kasnije nadograđen u skladu sa renesansnim vrijednostima u gramatikalnoj školi, pod nadzorom vrsnih profesora humanista, a sasvim izbrušen u epicentru renesanse, na Univerzitetu u Padovi, gdje je studirao i jedan od njegovih uzora – Pjetro Bembo. To da su o Paskvalićevom liku i djelu pisali mnogi naši, ali i strani istraživači, kao i da je stvarao na jezicima koji mu nisu bili maternji, učinilo je da se njegovo ime izdigne iznad bokokotorskog tla i da preskoči međe književnosti istočne obale Jadrana.

Podatak da se Paskvalićevo ime našlo među najboljima i prije poznatog Gobijevog „Izbora soneta“ dokaz je koliko je njegovo djelo bilo cijenjeno i poštovano među savremenicima. Međutim, spletom neobičnih okolnosti, ime bokokotorskog pjesnika i njegov književni legat stavljeni su u zapećak književne istorije tokom dugog perioda. To nije uspjelo da naruši ocjene istoričara književnosti koji su se o Paskvalićevom djelu pozitivno izjašnjavali, smatrajući da se izvjesno namučio da svoje stihove uobličiti kako bi bili savršeni, ali da od te pjesničke muke danas nije ostalo ništa vidljivo. Naprotiv, oni su Paskvalićeve stihove okarakterisali kao pitke zbog čistote jezika i toskanskog narječja koje ih je krasilo, zbog zaokruženosti i vještine crtanja pojava koju je posjedovao bokokotorski renesansni poeta. Ocjene ranijih istraživača o lakoći Paskvalićeve misli i glatkoći kojom se njegove rime nižu u sonetne vijence održive su i danas.

Mali se broj istraživača negativno odredio prema Paskvalićevom pjesništvu. Zamjerali su mu nedostatak originalnosti i smatrali su ga besprekornim imitatorom petarkističkog modela zbog čega su njegovu poeziju smatrali konvencionalnom i nategnutom. Oni su nažalost prenebregli to da je baštinjenje konvencionalnih odlika književne poetike vremena u kojem su Paskvalićeve pjesničke rukovjeti nastale, bio model koji je trebalo da slijedi pjesnik ukoliko je želio da se njegovo djelo smatra cijenjenim i vrijednim. Ne smije se izgubiti iz vida da je vanjski i unutrašnji oblik djela nerijetko uslovljen poetikom i estetikom sredine i vremena u kojem je djelo nastao. Možda Paskvalićeva za života objavljena pjesnička rukovijet ekspresivno ne predstavlja veliko obogaćenje pišćeve aktive, međutim, bokokotorski pjesnik je uprkos klišeima postigao visok stepen individualnosti i sasvim privatnih metafora.

Njegova djela pisana na nematernjim jezicima koje je osjećao bliskim, nastala prema modelu antičkih klasika, dosegla su formalno savršenstvo, eleganciju riječi, harmoniju i ravnotežu. Po ugledu na pjesnike koji su ga inspirisali, a u renesansnom duhu, Paskvalić je poeziju smatrao plemenitijom od ostalih književnih izraza. Svjestan njenih retoričkih ciljeva, saglasan sa renesansnom dogmom da je pjesma ukras, on se izdvaja originalnošću i zavidnom pjesničkom vještinom, sa lakoćom postiže eleganciju, a savršenstvo prihvata kao neposredan izraz vrline i vrijednosti pojedinca, odnosno kao neposredan oblik izražavanja moralnosti. U pogledu odabira tema kod njega se primjećuje da ne biva ispunjen asketskim načinom života, već da riječima brižljivo slika čovjekove pojedinačne, društvene i svjetovne osobenosti. Po uzoru na tipskog humanističkog intelektualca, sebe nerijetko stavlja u centar

svojih djela – on je glas tumača istorije, događaja, pojava i ljudi. Ovo je Paskvaliću pomoglo da bude shvaćen i kao „univerzalni“ renesansni čovjek, nosilac opšteljudskih vrijednosti. Njegova pjesnička svježina ogleda se u bogatstvu novih motiva, jasnoći i preglednosti lirske fraze, a posebno u vještini restilizovanja motiva naslijeđenih od svojih uzora.

Najvredniji dio Paskvalićevog opusa su latinske pjesme kojima se mogu pridružiti i rime iz drugog dijela italijanske zbirke „Rime“. Posebno su značajne njegove prigodnice koje su najvrednije u biografskom pogledu. Te pjesme nespornog kulturnog značenja obiluju realijama, političkom satikom, punije su i u njima se prepoznaje veći stepen pjesničke iskrenosti zbog čega predstavljaju uticajan organ kojim je bokokotorski pjesnik upoznao Evropu sa prilikama kod nas. U njima je poeta iz Boke ostavio vrijedne podatke o svom vremenu, istaknutim ljudima, prijateljskim odnosima sa njima i društveno-političkim prilikama.

Najznačajniji doprinos ovog rada ogleda se u tome što on predstavlja prvi sveobuhvatni pogled na Paskvalićev život i književni legat. Uvidom i analizom do sada poznatih, manje poznatih, pa i sasvim nepoznatih dokumenata u ovom radu je najpotpunije prikazana loza najbližih direktnih srodnika renesansnog pjesnika. Takođe, prvi put je zbirka renesansnog bokokotorskog humaniste kritički analizirana, uzimajući u razmatranje tematsko-tipološke raznovrsnosti pjesama, sa posebnim akcentom na unutrašnju strukturu djela, odnosno na rimovanje strofa. Ovo istraživanje je donijelo iskorak i u pogledu nadopune latinske pjesmarice, na način što su preštampane Paskvalićeve pjesme koje je posljednjih godina bilo moguće čitati samo u veoma oštećenom rukopisu. Ovim je radom iscrpljeno sve do čega se moglo doći posljednjih godina, a da je direktno ili indirektno vodilo do „morskog Orfeja“. Ne zanemarujući obimnost monografske studije, ali i prostor koji imamo na raspolaganju, procijenili smo da bi se reštampa Paskvalićevih naknadno pronađenih latinskih stihova, mogla objaviti u zasebnom radu, čime bi bio kompletiran njegov književni legat, dok možda neki budući istraživači i istorijski otklon, modernizacija bibliotečkih i arhivskih katalogizacija ne ponude još Paskvalićevog eventualnog književnog blaga.

Upravo na polju Paskvalićevog književnog legata postoje otvorena pitanja koja bi mogla interesovati buduće istraživače. Mišljenja samo da bi prevodi latinskih epigrama i drugih neobjavljenih pjesama pružili vrijedne uvide o ljudima, odnosima i vremenu u kojem su nastali, kao i da bi njihovom analizom bio zaokružen Paskvalićev pjesnički portret. Stvaranju sveobuhvatne slike o ovom bokokotorskom renesansnom pjesniku doprinio bi i eventualni pronalazak njegovih pjesama na maternjem jeziku.

Dugujemo posebnu zahvalnost sudskom tumaču za latinski jezik, gospođi Ani Klikovac, koja je na naš poziv nesebično pomogla da neobjavljene latinske pjesme budu prekućane iz teško čitljivog rukopisa koji je nagrizao zub vremena i na taj način postanu lakše dostupne budućim istraživačima Paskvalićevog djela.

LITERATURA

- **Abović, Miomir.** „Jezička situacija u Boki Kotorskoj, značajke i osebnosti govora Hrvata u Boki“, *Sidrišta zavičaja*, Kotor: HKUD „Ljudevit Gaj“, 2009, 13–16.
- **Abović, Miomir.** „Prikaz književnog stvaralaštva u Boki Kotorskoj i njenoj bližoj okolini i najvažnijih stvaralaca u periodu od XVI do početka XIX vijeka“, *Sidrišta zavičaja*, Kotor: HKUD „Ljudevit Gaj“, 2009, 33–39.
- **Ackroyd, Peter.** *Shakespeare – The Biography*, London, 2005.
- **Alfirević, Frano.** „Kako je jedan stari kotorski pjesnik vidio svoj grad u XVI stoljeću“. *Glas Boke*, V, 1936.
- **Андріяшевић, Живко.** *Историја Црне Горе*, Београд : Атлас фондација : Вукотић медиа, 2016.
- **Appendini, Francesco Maria.** *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa: Martecchini, 1811.
- **Babić, Vanda.** *Hrvatska književnost Boke Kotorske do Preporoda*. Zagreb: Erasmus naklada, 1998.
- **Vajlo Jasmina.** „Kotor i kotorani u poeziji Ljudevita Paskvalića“. *Cetinjski filološki dani I (7–8. septembar 2017) Zbornik radova*, Cetinje: FCJK, 2018, 683–702.
- **Vacotich, Arnolfo.** „Delle Rime Volgari di messer Lodovico Paschale di Catharo, dalmatino“. *Archivio storico per la Dalmazia*, II, 1926.
- **Vacotich, Arnolfo.** „Rimatori dalmati nel Cinquento“. *Archivio Storico per la Dalmazia*, vol. XXI, god. XI, 1936, 127–132.
- **Bezić-Božanić, Nevenka.** ured, *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Split: Književni krug, 1991.
- **Бизанти – Пасквалић – Болица.** *Изабрана поезија*. Приредио Слободан Калезић. *Књижевност Црне Горе од 12. до 19. вијека*, књ. 5, Цетиње: Обод, 1996.
- **Vogišić, Rafo.** Ured. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. knj. I. Zagreb: Matica Hrvatska, Zora, 1969.
- **Vogišić, Rafo.** *Hrvatski petrarkizam*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- **Бојовић, Злата.** „Поезија Дубровника и Боке Которске у доба ренесансе, барока и просвећености“. У: *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књ. 111. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010.
- **Бојовић, Злата.** *Ренесанса и барок*. Београд: Народна књига, 2003.
- **Бојовић, Злата,** „Књижевни живот ренесансног Котора“. У: *Књига о Котору*. Ур. Катарина Митровић. Београд: Магелан Прес, 2014.
- **Бојовић, Злата.** *Историја дубровачке књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 2014.
- **Бојовић, Злата.** *Поезија Дубровника и Боке Которске*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010.
- **Болица Кокољић Живо.** „Изабрана Поезија“. Приредио Мирослав Пантић, У: *Књижевност Црне Горе од 12. до 19. вијека*. Цетиње: Обод, 1996.
- **Bogdan, Tomislav.** „Ženski glas hrvatskih petrarkista“. *Republika*, 3–4, 2002, 113–119.
- **Bongi, Salvatore.** *Annali di Gabriel Giolito de' Ferrari*. Roma: Preso i principali librai, 1890.
- **Borsetto, Luciana.** *Paschale, Ludovico da Cataro Dalmatino. Rime Volgari non piu' date in luce* (Venezia, 1549), Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2016.
- **Божич, Иван.** *Немирно поморје XV века*. Београд, 1979.

- **Bratičević, Irena.** „Kotorski pjesnik Ludovik Pontano“. *Colloquia Maruliana*, XXVIII, 2019, 165–189.
- **Brodel, Fernan.** *Mediteran, prostor i istorija*. Beograd: Centar za geopoetiku, 1995.
- **Calmo, Andrea.** *Las spagnolas*. In Vinegia: Appresso Stephano & Battista cognati, al segno di S. Moise, MDXLIX.
- **Carrarra, Enrico.** *La poesia pastorale in Storia dei generi letterari*. Milano: Vallardi, , 1908.
- **Chevalier Jean – Gheerbrant Alain.** *Dictionaire des symboles*. Paris: Éditions Robert Laffonts/Jupiter, 1982.
- **Cronia, Arturo.** *Il Cinquecento nella letteratura Serbo-Croata in Dalmazia*. Padova: Zanocco, 1945–46.
- **Cornelio, Flaminio.** *Catharus, Dalmatiae civitas, in ecclesiastico et civili statu historicus documentis illustrata*. Patavii: Typis Seminarii, MDCCLIX .
- **Čale, Frano.** *Petrarka i petrarkizam*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.
- **Čelebić, Gojko.** *Barok Crne Gore–Antologija*, knj. I–III. Cetinje: CID, 2015.
- **Čelebić, Gojko.** *Književnost i pismenost od Crnojevića do Petrovića*, knj. I–II. Podgorica: MKCG, CKACG, 2016.
- **Čilikov, Aleksandar.** „Barokne tendencije u postvizantijskoj umjetnosti Crne Gore“. U: *Cetinjski filološki dani I*. Cetinje: FCJK, 2018.
- **Čoralić, Lovorka.** „Dalmacija i Boka kotorska u 16. stoljeću“. U: *Povjest Hrvata, II knj: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb: 2005, str. 7–71.
- **Čulić, Gracijela – Pasinović, Milenko – Abović Miomir i dr.** *Sidrišta zavičaja*. Kotor, 2009.
- **Dabinović, Antun.** *Kotor pod Mletačkom republikom*. Zagreb: Union, 1934.
- **Elwert, Theodor W.** *Versificazione italiana dalle origini ai giorni nostri*. Firenze: Le Monnier, 1973.
- **Enciklopedija Jugoslavije.** Ured. Miroslav Krleža, knj. V. Hrv-Janj. Zagreb: Jugoslovenski leksikološki zavod, 1988.
- **Flamini, Francesco.** *Il Cinquecento u Storia della letteratura italiana*. Milano: Dottor Francesco Vallardi, 1898.
- **Feroni, Đulio.** *Istorija italijanske književnosti*, I. Podgorica: CID, 2005.
- **Fontanini, Giusto.** *Biblioteca dell' Eloquenza Italiana*. Venezia, 1754.
- **Franić-Tomić, Viktorija – Prosperov Novak, Slobodan.** *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*. Zagreb: HSN, 2015.
- **Garbin, Daria – de'Vidovich, Renzo.** *Dalmazia Nazione, Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana*. Trieste: Fondazione Scientifico Culturale Maria e Eugenio Dario Rustia Traine, 2012.
- **Garen, Eudenio.** *Italijanski humanizam*. Preveo Pero Mužijević. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske, 1988.
- **Garen, Eudenio.** *Kultura renesanse i istorijski profil*. Beograd: Nolit, 1982.
- **Gavrilović, Zoran.** Ured. *Poetika humanizma i renesanse*. Beograd: Prosveta, 1963.
- **Gelcich, Giuseppe.** *Le lettere e le arti alle Bocche di Cattaro*, Venezia: Ti. Del commercio di Marco Visentini, 1879.
- **Gelcich, Giuseppe.** *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*. Zara, 1880.
- **Gliubich, Simeone.** *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna, 1856.
- **Gobbi, Agostino.** *Scelta di sonetti e canzoni de piu' eccellenti rimatori d'ogni secolo*. Venezia, MDCCXXXIX.

- **Graciotti, Sante.** *Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI–XVII.* U: Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud. Firenze: Olschki, 1983, 321–341.
- **Graciotti, Sante.** *Il mutevole rapporto tra lingue letterarie e culture nel Balcano occidentale dei secc. XVI–XVIII.* Venezia: Istituto veneto delle scienze e delle arti, 1998.
- **Gregorić, Pavel.** „The First Humans in Plato’s Timaeus“, *Croatian Journal of Philosophy*, XII, 35, 2012, 183–198.
- **Harrison, G. B.** Ured. *Menaphon" by Robert Greene and 'A Margarite of America' by Thomas Lodge.* Oxford, 1927.
- **Jačov, Marko.** *L'Europa tra conquiste ottomane e Leghe Sante.* Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001.
- **Jovanović, Neven.** „Rukopisni zbornik *Varia Dalmatica (Codex Lucianus)* kao svjedočanstvo humanističke književne komunikacije“, *Colloquia Maruliana* XVII, 2008, 43–58.
- **Калезић, Слободан.** *Црногорска књижевност у књижевној критици I.* Никшић: Универзитетска ријеч, 1990.
- **Калезић, Слободан.** „Људевит Пасквалић и његови сонети из Марфиане“. *Саопштење на научном скупу „Историја и књижевност“.* Нишка Бања, 1995.
- **Калезић, Слободан.** *Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека: Ђ. Бизанти, Љ. Пасквалић, И.Б. Болица.* Цетиње: Обод, 1996.
- **Kastner, Leon Emile.** „Thomas Lodge as an imitator of the Italian Poets“. U: *The Modern Language Review*, II. Cambridge, 1907, 155–161.
- **Kilibarda, Novak.** *Usmena književnost, Istorija crnogorske književnosti*, knjiga I. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012.
- **Kerbler, Đuro.** „Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku“, *Rad JAZU*, CCXII, 92, Zagreb, 1916, 1–109.
- **Ковијанић, Ристо.** „Которски pjesници хуманисти“, *Стварање – часопис за књижевност и културу*, VIII, 1–2, Цетиње, 1953, str. 51–60.
- **Ковијанић Ристо – Стјепчевић Иво.** *Хајдуци у Боки до Морејског рата (1654–1684).* Цетиње, 1954.
- **Ковијанић Ристо – Стјерчевић Иво.** *Kulturni život staroga Kotora (XIV–XVIII vijek)*, knj. I, Cetinje: Istorijski institut Crne Gore, 1957.
- **Ковијанић, Ристо.** „Књижевност Котора“. U: *Которска секција Друштва историчара Црне Горе, 1948–1968 (споменица).* Котор, 1970.
- **Ковијанић, Ристо.** *Pomen crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, knj. II. Titograd, 1974.
- **Ковијанић Ристо – Стјерчевић Иво.** *Kulturni život staroga Kotora (XIV–XVIII vijek)*, knj. I. Perast: Gospa od Škrpjela, 2003.
- **Ковијанић, Ристо.** *Которски медаљони.* Пераст, 2007.
- **Краљ, Мило – Перовић, Сретен – Стојовић, Милорад.** *Предњегошевско доба.* Титоград: Графички завод, 1966.
- **Курцијус, Ернст Роберт.** *Европска књижевност и латински средњи век.* Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- **Lee, Sidney.** „Elizabethan Sonnet“. U: *The Cambridge History of English literature*, CUP, III, 1927.
- **Lodge, Thomas.** *Glaucus and Scilla, or Scilla’s Metamorphosis.* C. Whittingham, College House, MDCCCXIX.
- **Lucić, Petar.** *Varia Dalmatica*, Znanstvena knjižnica Zadar. Sign. 25290, ms. 617.
- **Luković, Niko.** „Kotor u doba humanizma i renesanse“, *Glas boke*, br. 77, Kotor, 1934.

- **Luković, Niko.** *Blažena Ozana Kotorska*. Kotor, 1965.
- **Lupić, Ivan.** „Italian Poetry in Early Modern Dalmatia: The Strange Case of Hanibal Lucić (1485–1553)“, *Colloquia Maruliana*, XXVII, 2018.
- **Ljubibratić, Walter, baron.** „Dr. Đ. Korbler: Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku“, *JAZU, knjiga 212*, 1916, 78–93.
- **Malaspina, Ermanno.** „Tipologie dell’inameno nella letteratura latina. Locus horridus, paesaggio eroico, paesaggio dionisiaco: una proposta di risistemazione“, *AUFIDUS*, 23/VIII, 1994, 7–22.
- **Maver, Giovanni.** „La letteratura croata in rapporto alla letteratura italiana“, U: *Italia e Croazia*, XX, 455–522, Roma, 1942.
- **Martinović, Jovica.** *Sto kotorskih dragulja*. Podgorica: Intersistem, 2007.
- **Martinović, Jovan.** *Socijalno-ekonomska struktura društva u Kotoru prve polovine XIV vijeka*, Kotor: OJU „Muzej“, 2017.
- **Medini, Milorad.** *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovnik I–XVI stoljeće*, knj. 1. Zagreb: Matica Hrvatske, 1902.
- **Митровић, Катарина.** Уред. *Књига о Котору*. Београд: Магелан Прес, 2014.
- **Milošević, Miloš. ured.** *Arhiv i nauka, kulturno blago Crne Gore*. Beograd, 1980.
- **Milošević, Miloš.** *Studije iz književne i kulturne prošlosti*. Titograd, 1987.
- **Milošević, Miloš.** *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*. Podgorica: CID, 2008.
- **Nemec, Krešimir.** *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- **Nikčević, Vojislav P.** „Antologija crnogorske književnosti IX–XX vijek“. *Stvaranje*, 10, Titograd, 2009.
- **Nuzzo, Armando-Scalia, Gianni-Budini, Paolo.** „In forma di parole“. u: *Petrarca in Europa*, II/1; anno 24°, serie IV, numero IV, tomo I, ottobre, novembre, dicembre, Marietti, Genova 2004, pp. 294–337.
- **Pantić, Miroslav.** *Poetika humanizma i renesanse I*. Beograd: Prosveta, 1963.
- **Пантић, Мирослав.** *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд: Српска књижевна задруга, 1990.
- **Paradise, N. Burton.** *Thomas Lodge The History of an Elizabethan*. New Haven: Yale University Press, 1931.
- **PASCALIS. LVDOVIC.** | IVLII CAMILLI, MOLSAE, | ET ALIORVM ILLVSTRIVM | POETARVM CARMINA, | AD ILLVSTRISS. ET DOCTISS. | *Marchionem Auriae* BERNARDI – | NVM BONIFATIVM] per Ludovicum Dulcium | nunc primum in | lucem aedita. | CVM PRIVILEGIO. |VENETIIS APVD GABRIELEM | IOLITUM ET FRATRES | DE FERRARIIS | MDLI.
- **Pascalis, Ludovici.** *Iviii Camilli, Molsea et aliorum poetarum carmina, ad illustriss. et doctiss.* Marchionem Auriae Bernardium Bonifatium per Ludouicum Dulcium nunc primum in lucem aedita, Venetiis, apud Gabrielem Iolitum et fratres De Ferrariis, MDLI.
- **Pejović, Snežana – Mrdenović, Maja – Bajlo, Jasmina.** „Istorijski i kulturni milje renesansnih pisaca Kotora (Bizanti, Paskvalić, Boliris)“. 23. novembar, *Gradska biblioteka i čitaonica Kotor*, neobjavljeno, 2009.
- **Перовић, Сретен.** *Црногорската поезија–антологија*, Струга, 1984.
- **Петакковић, Славко.** „Петраркистички хербаријум–прилог проучавању дубровачке ренесансне поезије“. Зборник радова *Гора Љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба*. Београд, 2016.

- **Петковић, Славко.** *Сатира и сатирично у дубровачкој поезији просветитељства*. Севојно: Графичар, 2019.
- **Petrarka, Frančesko.** *Kanonijer*. Београд: Prosveta, 1968.
- **Петрарка, Франческо.** *Канцонијер*. Београд: Књига Комерц, 2007.
- **Petrarca, Francesco.** *Canzoniere*. a cura di Marco Santagata, Mondadori, 2018.
- **Покрајац, Гордана.** *Најстарији дубровачки петраркисти и античко наслеђе*. Нови Сад: Орфелин, 2012.
- **Покрајац, Гордана.** *Античке рефлексije у поетици дубровачке ренесансе*. Нови Сад: Орфелин, 2016.
- **Поповић, Милица.** „Неколико података о песнику Лудовику Пасквалићу (Pascale)“, *Зборник историје књижевности*. Одјељење литературе и језика. Уред. Српска Академија наука и умјетности, књ. 2, Београд, 1961, стр. 4–64.
- **Роповић, Milica.** „Kotorski Petrarkista Ljudevit Paskvalić“, u: *Barok Crne Gore– Antologija* knj. I. Cetinje: CID, 2015.
- **Praga, Giuseppe.** „Le rime amoroso di Giorgio Bisanti di Cattaro“. *Archivio storico per la Dalmazia*. 14, Roma, 1939, vol 27.
- **Praga, Giuseppe.** *La Storia di Dalmazia*, 1968.
- **Pribojević, Vinko.** *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Ured. Nevenka Bezić-Božanić. Split: Književni krug, 1991.
- **Prosperov Novak, Slobodan.** *Stara bokeljska književnost*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1996.
- **Prosperov Novak, Slobodan.** *Slaveni u renesans*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2009.
- **Prosperov Novak, Slobodan.** *Boka Kotorska od kampanela do kampanela*. Zagreb: AGM, 2011.
- **Racković, Nikola.** *Leksikon crnogorske kulture*. Cetinje: CNB Đurđe Crnojević, 1987.
- **Raffaelli, Urbano.** *Della Collegiata di S. Maria del Fiume in Cattaro*, Gazzetta di Zara, XLIV, 1844.
- **Raffaelli, Urbano.** „Delle poesie volgari di Lodovico Pasquali di Cattaro“, *La Dalmacia*, n. 32, 1845.
- **Razzi, Serafino.** *La storia di Ragusa*, I–III, Lucca, 1598. 171–183.
- **RIME VOLGARI DI | M. LVDOVICO PASCHALE | Da Catharo Dalmatino. | Non più date in luce. | In Vinegia appresso Steffano & Battista Cognati al | Segno de S. Moise. | CON GRATIA ET PRIVILEGIO. | M. D XLIX.**
- **Ротковић, Радослав.** „Хуманиста Људевит Паскавић Которанин“, *Стварање – часопис за књижевност и културу*, XXX, Цетиње, 1975, 109–128.
- **Rotković, Radoslav.** *Crnogorsko književno nasljeđe I*, Pobjeda, Titograd, 1976.
- **Ротковић, Радослав.** *Петраркиста Ђорђе Бизанти Которанин*, Стварање, IV, Титоград. 1977.
- **Ротковић, Радослав.** *Људевит Пасковић, Свети Пламен*, библиотека Луча, Титоград: Побједа, 1987.
- **Rotković, Radoslav.** „Ivan Bona Boliris, kotorski humanista“, *Ars*, br. 1, Cetinje, 1987.
- **Rotković, Radoslav.** *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012.
- **Sabalich, Giuseppe.** „Huomeni d'arme di Dalmazia“, *Rivista Dalmatica*, god. 1909, Zadar 1908, 254–301.
- **Saftich, Dario.** „La questione dell’uso della lingua nella letteratura della Dalmazia nel periodo rinascimentale e barocco“, *Annales. Series historia et sociologia*, volume 22, issue 2, 2012. 425–438.

- **Sbutega, Antun.** *Ljudi iz Boke*. Kotor: Pomorski muzej, 2012.
- **Spiller, Michael R. G.** *The development of the sonnet an Intrudiction*, Routledge, 1992
- **Stipčević, Enio.** „Kotorski pjesnik Ludovik Paskalić (Lodovico Paschale), zadranka Martia Grisogono i nekoliko talijanskih renesansnih skladatelja”. *Croatian Musicological Review*, Vol. 43, 1, 2021.
- **Стјепчевић Иво–Ковијанић Ристо.** „Књижевни рад у Боки у средњем вијеку“, *Стварање*, IX, 1, Цетиње, 1954.
- **Schiltz, Katelijne.** Ured. *A Companion to Music in Sixteenth – Century Venice*, Brill, Leiden, 1974.
- **Shakespeare, William,** „Romeo and Juliet“, in: *The complete works of William Shakespeare*. Oxford: The Shakespeare Head Press, Edition, 2007.
- **Stanivuković, Goran** „Illyria Revisited: Shakespeare and the Eastern Adriatic“: u *Shakespeare and the Mediterranean*, ed. Tom Clyton, Suzan Brock, Vicente Fores, University of Delawere Press, 2004, 400–415.
- **Stanivuković, Goran.** „What country, friends, is this?: The Geographies of Illyria in Early Modern England“, *Litteraria Pranensia*, 12 (23), 2002, 5–20.
- **Шоње, Шимун.** У: *Књижевност Црне Горе од 12. до 19. вијека (Б. Бизанти, Љ. Пасквалић, И. Б. Болица)*. Цетиње: Обод, 1996.
- **Šrepol, Milivoj.** „Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik“, *RAD JAZU*, knj. 118, Zagreb, 1894, 116–136.
- **Шрепел, Миливој.** „Иван Болица“, у: *Црногорска књижевност у књижевној критици I*, Никшић, 1990. 360–368.
- **Tomasović, Mirko.** „La letteratura croata prerisorgimentale vista dagli slavisti italiani“. U: Ljiliana Avirović, Mirko Tomasović (a cura di), *La Divina traduzione: Tradurre in croato dall'italiano*, Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2006.
- **Torbarina, Josip.** *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*. London: Williams & Norgate Ltd, 1931.
- **Torbarina, Josip.** „Kotoranin Lodovik Paskvali u engleskoj književnosti“, *Hrvatska revija*, VII, Zagreb, 1934, 337–346.
- **Torbarina, Josip.** „Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (g. 1539)“. *Hrvatsko kolo*, XXII, Zagreb, 1941, 128–149.
- **Torbarina, Josip.** „The Setting of Shakespeare's Plays“, *Studia romanica et anglica zagradiensia*, br. 17–18, Zagreb, 1964.
- **Torbarina, Josip.** „Naš prilog evropskom petrarkizmu“. *Forum*, XXVII, 4–5, Zagreb, 1974, 590–597.
- **Valentinelli, Giuseppe.** *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*. Zagabria, 1855.
- **Vulović, Srećko.** *Izprave o navali Kairadin-paše (Barbarosse) na Kotor god. 1539*. Program c. k. državne velike gimnazije u Kotoru za šk. god. 1891–1892, Zagreb, 1892.
- **Vuković, Novo, Kalezić, Slobodan i Milošević Miloš.** *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*. Cetinje: 1996.
- **Zbornik Hrvatski latinisti I.** Zagreb: Matica hrvatska, Zora, 1969.
- **Zink, Arrigo.** *Atti e memorie della Societa' Dalmata di Storia Patria*. Vol. I, Zara, 1926.
- **Zink, Arrigo.** *Poesia italiana in Dalmazia nel cinquecento*. Zara, 1927.
- **Zuliani, Elena.** *Pasquali (o Pascale) Lodovico*, nel: *La voce nella Enciclopedia Italiana*, Vol. 26, Roma, 1935.
- **Quadrio, Francesco Saverio.** *Della Storia e Della Ragione d'oggi Poesia*, Milano, 1741, Vol. II, pt. I, p. 355.

- **Walker, Alice.** „Italian Sources of Lyrics of Thomas Lodge“, *Modern Language Review*, XXII, 1, 1927, 75–79.

INTERNETSKI IZVORI:

- **Britannica**, The Editors of Encyclopaedia. „Thomas Lodge“. *Encyclopedia Britannica*, 1 Jan. 2021. Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Lodge>.
- **Gozzi, Marco.** *Nozioni essenziali di metrica italiana*, Dostupno na: <http://hostingwin.unitn.it/gozzi/metrica.pdf>
- **Granulić, Emilija.** „Pastoralna lirika Dinka Ranjine“, završni rad, Sveučilište u Rijeci, 2017. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:248918>.
- **Dujović, Jovan.** „Ko je bio Vita Kotoranin, neimar Dečana i ko su bili njegovi primorski neimari-kamenari“. Dostupno na: <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-1/1998/10/article-12.html>. Pristupljeno: 10. 5. 2020. u 13:48h.
- **Krasić, Stjepan.** *Hrvatski bibliografski leksikon*. Dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak>.
- **Летић, Бранко.** „Поетска слика у ренесансној, маниристичкој и барокној лирици“, 21. Dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-6673/2012/0350-66731278021L.pdf>
- **Marković, Savo.** „Od Bara i Dubrovnika do Ancone: podljednja volja Prokulijana Camillova Besalia“, 2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/231300> .
- **Čavić, Aldo.** „Hrvatska renesansna intelektualna polja“, *Tabula*, Dostupno na: <http://doi.org/10.32728/tab.17.2020.3>.
- **Vidinović, Ivana.** „Satiričko pjesništvo Mavra Vetranovića“. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:744764>, dana 26. 10. 2021. u 21:15h.

Biografija

Ane Ferri je rođena 30. oktobra 1985. godine u Kotoru, gdje je završila osnovnu, muzičku školu i Opštu gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, Odsjek za italijanski jezik i književnost, diplomirala je 2008. godine na temu *Italijanski jezik u Boki Kotorskoj* pod mentorstvom prof. dr Julijane Vučo. Na završnoj godini studija bila je izabrana za vođu tima koji će predstavljati Univerzitet Crne Gore na seminaru *L'ospite e il tema dell'ospitalita' - relazioni Interadriatiche* Fakulteta političkih nauka i Fakulteta za strane jezike u Bariju. Paralelno sa pohađanjem osnovnih studija na Odsjeku za italijanski jezik i književnost upisala se na Odsjek za engleski jezik i književnost na istom fakultetu gdje je pod mentorstvom prof. dr Aleksandre Nikčević Batričević diplomirala na temu *Feminism in the Scarlet Letter*. Kao student Odsjeka za engleski jezik i književnost učestvovala je u projektu Američkog ugla i Ambasade SAD u Podgorici pod nazivom *Lift Every Voice* koji se održao 2012. godine u KIC-u Budo Tomović u Podgorici. Tokom osnovnih studija bila je stipendista g-dina Pitera Manka i Opštine Kotor. Postdiplomske studije, smjer Nauka o književnosti, upisala je na Filološkom fakultetu u Beogradu, Odsjek italijanistika. Master studije je završila sa prosjekom 9,67, a tema njenog master rada kod mentora prof. dr Željka Đurića bila je *Stevan Vrčević- italijanista*. U junu 2011. godine bila je najmlađi učesnik naučnog skupa italijanista održanog u Banja Luci. Predstavila se radom *Stevo Vrčević: uno dei primi dantologi nelle regioni slavo-meridionali*.

Ferri je radila kao dopisnik dnevne novine *Pobjeda* za rubriku kultura, uređivala je i vodila vijesti na italijanskom i engleskom jeziku za lokalni radio iz Kotora gdje je imala priliku da intervjuiše priznate muzičare poput: Silvana Minele (Silvano Minella), Flavije Bruneto (Flavia Brunetto), Alison Bjukenon (Alison Buchanan) i dr. Iskustvo je sticala radeći kao predavač na kursovima italijanskog jezika na raznim nivoima u Italijanskom kulturnom centru u Podgorici (sadašnje Konzularno dopisništvo), radeći kao saradnik u nastavi na Univerzitetu Mediteran u Podgorici, Fakultet za strane jezike, Odsjek poslovni italijanski jezik, na predmetima: drugi strani jezik (italijanski jezik), italijanska književnost i italijanska kultura i civilizacija. Ferri je saradivala sa izdavačkom kućom *Nova knjiga* iz Podgorice u svojstvu prevodioca piscima kao što su: Klaudio Magris (Claudio Magris), Federiko Moča (Federico Moccia), Aleksandra Poter (Alexandra Potter) i Toni Parsons (Tony Parsons). U saradnji sa Ambasadom SAD u Podgorici tokom manifestacije *Month of women's rights* držala je predavanje na temu *Feminism then and now*. Stučno se usavršavala na kursovima i seminarima italijanskog i engleskog jezika, civilizacije i kulture u Peruđi, Firenci, Bariju, Njujorku i Vašingtonu. Stalni je sudski tumač za engleski jezik. Radila je kao prevodilac i asistent generalnog direktora u kompaniji Jugopetrol AD. Trenutno živi i radi u Ženevi, Švajcarska.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: Ane Ferri

Broj dosijea: 13065D

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod nazivom Ludovik Paskvalić- bokokotorski pjesnik XVI vijeka

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada;
- da disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za sticanje diplome studijskih programa drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati konkretno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 29. decembar 2021. god.

Potpis autora

A Ferri

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Ane Ferri

Broj dosijea: 13065D

Studijski program: Jezik, književnost, kultura

Naslov rada: Ludovik Paskvalić- bokokotorski pjesnik XVI vijeka

Mentor: Dr Slavko Petaković

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predala radi pohranjivanja u **Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 29. decembar 2021. god.

Potpis autora

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Ludovik Paskvalić- bokokotorski pjesnik XVI vijeka

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim priložima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu, i dostupnu u otvorenom pristupu, mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativna zajednica (Creative Commons) za koju sam se odlučila:

Autorstvo – nekomercijalno - bez prerada (CC BY- NC-ND)

U Beogradu, 29. decembar 2021. god.

Potpis autora

